DVD melléklet

Dokumentum-
filmek
a korból
egy
órában

A Harmadik Birodalom

A BBC HISTORY
KÜLÖNSZÁMA

1990 Ft

Hitler ifjúkora • A weimari köztársaság • Fantaszta vagy reálpolitikus?
Fajbiológia • Egy nácivá lett kisváros • A berlini olimpia
Rudolf Hess • A Hitlerjugend • A „végső megoldás"

Kedves Olvasó!

Hetven év telt el a Harmadik Birodalom megsemmisülése és több mint nyolc évtized a nemzetiszocialista rendszer hatalomra kerülése óta. Könyvtárépületet betöltő írásfolyam jelent meg azóta e tizenkét szörnyűséges év és főképpen a második világháború hat esztendejének történetéről. Ez utóbbiról a BBC History három különszámot is kiadott, ezért a háborúval most csak érintőlegesen foglalkozunk.

Mi az oka annak, hogy a könyvesboltok és folyóiratárusok polcaira ma is folyamatosan kerülnek föl a korral foglalkozó újabb és újabb kiadványok – így ez az összeállításunk is, amelyet a kedves Olvasó kitüntetett figyelmébe ajánlunk?

Kétségtelen, a levéltárakból is előkerülnek az eddigi ismereteket árnyaló, olykor kiegészítő vagy új megvilágításba helyező tények, de a szűnni nem akaró érdeklődés igazi forrása nem annyira az új ismeretek iránti igény, hanem az emberiség e rettenetesen sötét történetének a *megértése*. A téma legavatottabb értői is szembesülnek ennek nehézségével – mondhatnám a kérdések kimeríthetetlenségével.

Történészek, szociológusok, pszichológusok ezrei mondták el véleményüket vagy fejezték ki kétségeiket például arról, hogy miként lehetett az akkori világ legiskolázottabb, legműveltebb nemzete többségi támogatását elnyerni az emberi civilizációt meggyalázó gaztettekhez. Erre az alapkérdésre nincs mindenki számára nyilvánvaló válasz. Az ismeret lehet objektív, a megértés azonban szubjektív. Miért tartottak ki németek százezrei – talán milliói – még 1945 áprilisában is a kontinens jelentős részével együtt saját hazáját is romba döntő Hitler mellett? Higgadt, logikus, részletekre kiterjedő válaszok születtek erre a kérdésre is – e kiadványunk is hosszabb cikket szentelt a megmagyarázására –, de a választ egyénileg kell földolgozni. És esetleg továbbgondolni. Például azt, hogy vajon az utókor mennyire szűrte le a Harmadik Birodalom által szolgáltatott tanulságokat a diktatúrák, az embertelen ideológiák, a fantazmagóriák természetrajzából?

Folytathatók azok az alapkérdések is, amelyeket nemzetközi hírű történészek vetnek föl e lapokon: vajon a nemzetiszocializmus Hitler nélkül is fékeveszett diktatúrába és világháborúba vitte volna a németeket? Mennyire volt Hitler az ideológia megszállottja és reálpolitikus? Meg tudta volna akadályozni a Nyugat Hitlert, hogy kirobbantsa a második világháborút? Mondhatnánk, örök dilemmák ezek, amelyeknek az átgondolásához ajánljuk Önöknek a kiadványunkban lévő izgalmas és színvonalas írásokat.

Papp Gábor, főszerkesztő

DOERING'S
EULEN-
Berlin

TARTALOM

BBC HiSTORY
A VILÁGTÖRTÉNELMI MAGAZIN

Főszerkesztő: Papp Gábor
Szerkesztők: Győrffy Iván, Litván Dániel
Művészeti vezető: Kiss Áron
Tördelőszerkesztő: Schmidt Péter
Kiadja a Kossuth Kiadó Zrt.
Felelős kiadó: Kocsis András Sándor elnök-vezérigazgató

SZERKESZTŐSÉG (36-1) 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55

KOSSUTH VEVŐSZOLGÁLAT (36-1) 225-8400, 225-8401
kossuthvevoszolg@t-online.hu

ELŐFIZETÉS
belföldre
Toldy Ferenc Könyvesbolt (36-1) 225-8400
Örkény István Könyvesbolt (36-1) 782-1712
Fejtő Ferenc Könyvesbolt (36-1) 888-9120
külföldre
Color Interpress Kft.
(36-1) 243-9232
info@colorinterpress.hu

Készült az Ipress Center Hungary Kft.-ben. Felelős vezető: Lakatos Imre vezérigazgató. (36-27) 518-990

ISSN 2062-5200
ISBN 978-963-09-8251-1

A kiadvány megjelenését támogatta:

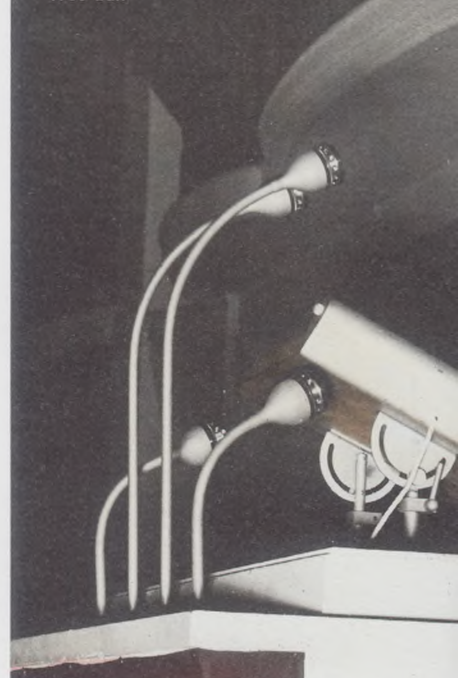

A nemzetiszoc
az európai és a német

CULTIRIS / AKG-IMAGES

ializmus
történelemben

„Hitlerizmusról" vagy nemzetiszocialista rendszerről indokoltabb-e beszélni? Vajon szervesen gyökerezik a Harmadik Birodalom a német történelemben, avagy kialakulása elsősorban a világban végbement folyamatoknak és Versailles-nak tulajdonítható? **Ormos Mária** esszéje sok más kérdést is felvet

Beszéd a müncheni Bürgerbräukellerben Sörpuccs évfordulóján 1936-ban

HITLER SZEMÉLYÉT és szerepét a nemzetiszocializmus valamennyi jelenségével egyetemben ma is kérdések és viták veszik körül. Ez természetes is, ha meggondoljuk, hogy a második világháború mintegy 55 millió halottját még azok sem tudják teljesen függetleníteni tőle, akik az események sodrában a lehető legkisebb felelősséget rójják rá.

Az évtizedek óta tartó vita során természetesen számos részletkérdés is felmerült, és többféle magyarázat született, Hitler személyét érintően azonban mégis két sarkalatos álláspont kristályosodott ki: az egyik szerint a német, azután az európai és végül a világ sorsát lényegében véve Hitler határozta meg, míg a másik szerint a német, az európai és végeredményben a világ jellege és mozgása határozta meg Hitlert, illetve vele együtt Németország sorsát. Az elsőként említett vélemény szerint Hitler meghatározó szerepe miatt helyesebb is „hitlerizmusról" beszélni nemzetiszocializmus helyett. E nézetrendszerben kapott nagy jelentőséget a Hitler-életrajz, beleértve ebbe a pszichiátriai, pszichológiai és pszichoanalitikus magyarázatokat is, de itt-ott e felfogást erősítette a német „külön út" hangsúlyozása is, amennyiben kifejtője mintegy szükségszerű utat vélt felfedezni akár a német történelemben, akár a német szellemi (főként filozófiai) „vonulatban" egy meghatározott ponttól, Luthertől vagy Kanttól egészen Hitlerig. Ezt a képet egészítette ki, illetve szolgálta akarva vagy akaratlan minden olyan mű, amely a náci rendszert úgy írta le, mint a kizárólag Hitler akarata szerint berendezett és hajszálpontosan működő monolitikus hatalmi apparátust. Ide érkezett továbbá a legtöbb önfelmentő kísérlet is, amelynek az volt a nyilvánvaló vagy rejtett célja, hogy valamely csoportról (például a hadseregről) elhárítsa a felelősséget a történtekért, és találjon egy „démoni", „diabolikus" figurát, akire azt teljes egészében átháríthatja. Néhány évtizeddel ezelőtt több történész meg volt győződve arról is, hogy a nácik a Hitler által részletesen előre megírt forgatókönyv szerint működtek. Réges-régen készen volt tehát az egyik oldalon a holokauszt, a másikon pedig a világháború tervezete, amit már csak lépésről lépésre meg kellett valósítani.

A NYITÓKÉPEN: **A nürnbergi pártnap 1934-ben**
FENT: **Nem csak a náci németek hitték, hogy az első világháborút a „judeobolsevik összeesküvők tőrdöfése" miatt vesztette el az ország**
JOBBRA: **„Egy nép, egy birodalom, egy vezér" – propagandaplakát 1938-ból**
LENT: **Tömegtüntetés a Reichstag előtt a versailles-i békeszerződés ellen**

E nézetek az idők során sokat finomodtak, és ebben nagy szerepe volt a másik tábortól érkező kihívásnak, amely tábor viszont, ahogyan az éles viták közepette többnyire történik, nemegyszer szintén túlzásokra ragadtatta magát. Mindenesetre kiderült, hogy a náci rendszer totálisan rendezett apparátusa meglehetősen zavaros hatalmi viszonyokat rejtett az uniformizált kirakat mögött. Volt, aki a nácizmust „rendezett káosznak" keresztelte el. Kételyek merültek fel Hitler „szükségszerű" voltát illetően mind a történelmi kontinuitás vonatkozásában, mind azt illetően, hogy az elitek egyértelműen őt és a náciz-

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

Horogkeresztes zászló ünnepli Hitler születésnapját a Hamburg–Amerika kereskedelmi vállalat a New York-i Broadwayn található irodáján 1935-ben

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

must „választották" volna, akár a német külön út, akár az „imperializmus" természetének megfelelően. Rá kellett jönni, hogy ha Hitlernek voltak is évekkel előbb megfogalmazott alapelvei, amit nehéz lenne tagadni, „forgatókönyvvel" mindazonáltal nem rendelkezett semmilyen tekintetben sem. Ez pedig helyet hagyott bizonyos játéktérnek, mozgásnak, improvizálásnak, a kialakult körülményekhez való alkalmazkodásnak.

E vonalon azután néhány történész egészen odáig ment, hogy a hitlerizmus végkifejletét mind általában a háború, mind azon belül a tömegirtás vonatkozásában ugyanolyan közönséges eseményként fogta fel, mint bármi mást. A hitleri háborút ugyanolyan átlagos külpolitikaként értelmezte, mint az összes többit, amely képviseli a nemzeti érdeket, vagy pedig magyarázataként a bolsevik veszélyt nevezte meg, amely a kezdeti szellemi veszedelemből 1940-re már katonai fenyegetéssé vált volna. Mások viszont azzal kísérleteztek, hogy a zsidók kiirtását belehelyezzék egy olyan mechanizmusba, amely a dolgokat minden hitleri személyes akarattól függetlenül mintegy automatikusan idézte elő. Mivel a nácizmus, a hitleri „stílusú" háború és a holokauszt is megtörtént, és ennyiben tényleg olyan volt, mint „bármi más", mindezt semmiképpen nem lehet meg nem történtté tenni vagy kiiktatni a történelemből. Nem földöntúli és nem is pokolbéli erők idézték elő. Számos feltétel adva volt hozzá, számos külső meghatározó tényező és esemény közrejátszott benne. A történelem azonban mégsem automatizmus. Azt mindig emberek csinálják, a történelmi lépések az ő elhatározásaiktól, döntéseiktől, akaratuktól, illetve határozat- és döntésképtelenségüktől, akaratgyengeségüktől függnek. Ráadásul minden arra vall, hogy számos emberi döntés következményeként olyan hatalmi helyzet is kialakulhat, amelyben egyetlen személy meghatározó szerephez jut, és ettől kezdve hosszabb-rövidebb időre a döntéshozás terepe végzetesen beszűkül. A totális diktatúrákban, így a német esetben is minden bizonnyal ilyesmi történt.

Mondanunk sem kell, hogy a viták e szélsőségekből is sokat lefaragtak a történettudomány sáncain belül. Azokon kívül továbbra is tenyészik mindenféle nézet mind az egyik, mind a másik véglet tájékán, és burjánzanak képzelet szülte mesék, legendák is. Az érzelmek által fűtött, ám ténylszerűen megalapozatlan, sokszor állításként megfogalmazott, de valójában feltevéseket tartalmazó nézetekre nem lehetünk tekintettel. Tekintettel kell azonban lennünk mindazokra a kutatási eredményekre és velük kapcsolatos következtetésekre, amelyek adatokra támaszkodnak, és összhangban vannak mind egymással, mind a kétségbe nem vonható hitleri és nemzetiszocialista jelenségekkel.

Ahhoz, hogy Hitlert, mozgalmát és a német náci rendszert egyáltalán el tudjuk helyezni a német és az európai

Noha az első világháború utáni új korszak a demokráciák fergeteges győzelme és terjedése jegyében kezdődött, Európát hamarosan elárasztották a diktatúrák

történelemben, néhány fontos korabeli ténnyel és körülménnyel mindenképpen tisztában kell lennünk. Az első és valószínűleg a legfontosabb tény abban áll, hogy noha az első világháború utáni új korszak a demokráciák fergeteges győzelme és terjedése jegyében kezdődött, Európát hamarosan elárasztották a diktatúrák. Demokratikus kezdeményezések születtek Oroszországban (1917 márciusa), azután a szovjet rendszertől elszakadó Finnországban, Észtországban, Lettországban és Litvániában, a darabjaiból újjászületett Lengyelországban, a széthulló Ausztria–Magyarország helyén kialakuló Ausztriában, Csehszlovákiában, Magyarországon, továbbá Németországban. Számos nyugat-európai országban ekkortájt fogadták el és vezették be az általános választójogot. Minden arra vallott, hogy a politikában a demokratikus szellem hallatlanul megerősödött, és a tendencia annak európai méretű győzelme felé mutat.

Az irány azonban hamarosan megfordult. Az egyes országokra rátelepedett a társadalom rosszkedve, amit a megoldatlan és a korabeli eszközökkel megoldhatatlannak mutatkozó problémák okoztak. A gondok és nehézségek egész özöne jelent meg. Ludas lehetett bennük maga a háború vérvesztességeivel, elviselhetetlen anyagi terheivel vagy a békeszerződés, amely nemcsak területeket és lakosságcsoportokat terelt az egyik ország kereteiből egy másikéba, de évekre megszüntette a hagyományos kereskedelmi kapcsolatokat, a nyersanyagbázis vagy a felvevőpiac elszakítása miatt megfojtott egész iparágakat, földönfutóvá tett embermilliókat, feleslegessé tette a felbomlott birodalmak hivatalnokainak százezreit, valamint a vesztes államokban a katonatiszti kar jelentős részét, totális zűrzavart hozott létre a nemzet- ➢

közi fizetési kötelezettségek frontján, mindezek miatt és a jóvátételi fenyegetés révén gerjesztette az inflációt, és világméretekben az összes háborús adósságot a kivérzett Európára, azon belül pedig elsősorban a vesztes államokra hárította. A háborús vagy a háború utáni súlyos terheket sokszor a demokráciával próbálkozó új államoknak vagy korábban szuverenitáshoz jutott, de hagyományokkal és demokratikus tapasztalatokkal szintén nem vagy csak alig rendelkező államoknak kellett viselniük.

Voltak demokratikus kezdeményezések, amelyek nagyon gyorsan belebuktak e kísérletbe. Ez történt legelőször Oroszországban (1917 novemberében), azután Magyarországon is (1919 márciusában). Majd sorra jöttek a diktatórikus fordulatok Olaszországban, Spanyolországban, Bulgáriában, Lengyelországban, Litvániában, Portugáliában. Amikor viszont a dolgok valamennyire megnyugodni látszottak, a háborús és békeszerződési sebek gyógyulni kezdtek, a termelési mutatók lassan felfelé kúsztak, az emberek idővel feledték emberi és anyagi veszteségeiket, akkor minden komolyabb előzetes jelzés nélkül lecsapott a világtörténelem legnagyobb gazdasági válsága. A nemzetközi piacon a szó legszorosabb értelmében eltűnt a pénz (mint hitellehetőség, mint adósságszolgálat, mint kereskedelmi elszámolási alap), felborult az évszázadok óta működő szigorú monetáris rendszer, ismét egész iparágak rendültek meg, a mezőgazdasági termékek eladhatatlanná váltak, milliók mentek tönkre, és más milliók maradtak kenyérkereseti lehetőség nélkül. Már nemcsak Európában, de világszerte eluralkodott a káosz.

Kontinensünkön e zűrzavart politikai rendszerváltás nélkül csak néhány állam élte túl. E néhányat könnyebb felsorolni, mintsem azt a sokaságot, amely elbukott a megpróbáltatások súlya alatt, és előbb vagy utóbb a diktatúra valamilyen formájának eszköze után nyúlt. Kivétel maradt: Nagy-Britannia, Franciaország, Svájc, Csehszlovákia, Hollandia, Belgium, Luxemburg, Dánia, Svédország és Norvégia. Jegyezzük meg ehhez: a felsoroltak közül három országot az első világháború nem érintette, illetve amennyiben igen, abból inkább haszna, mintsem kára származott (Svájc, Norvégia, Svédország); a két skandináv ország periferikus helyzete miatt a nagy nemzetközi mozgásokat kevésbé érezte, mint a központban lévők; három állam mély és eléggé szilárd demokratikus tradíciókkal rendelkezett (Nagy-Britannia, Franciaország, Svájc), és a fokozatos demokratizálás Csehszlovákia kivételével az összes többiben is jelentős múltra tekintett vissza. Másként szólva, a túlélők azok voltak, amelyek vagy nem háborúskodtak, vagy győztek a háborúban, gazdaságilag a fejlett vagy a már viszonylag gyorsan fejlődő táborhoz tartoztak, és jelentős demokratikus politikai tapasztalatokkal (ezzel együtt: manőverezési és manipulatív készségekkel) rendelkeztek.

Előállhatott és gyakran elő is állt olyan helyzet, hogy az általános és titkos választójog alkalmas eszköz lehet a parlamentarizmus meggyilkolására

Mindezek alapján elmondható, hogy a két világháború közötti mintegy két évtized sok más jellegzetes vonás mellett a fiatal demokráciák és demokratizálási törekvések kudarcának és a sokféle, sokszínű diktatúra felemelkedésének a kora volt. E tény önmagában véve megkérdőjelezi Hitler egyediségét, bármennyire sajátos volt is egyébként mind ő, mind rendszere a diktatúrák sorában. A demokratikus játékszabályok felszámolására vagy erős korlátozására irányuló tendencia mindenesetre túlságosan nagy területet érintett ahhoz, hogysem bármelyik diktatúrakísérletet kizárólag egyedinek, személyhez, véletlenhez, nemzeti sajátosságokhoz kötődőnek lehessen tekinteni, bármennyire különös is volt egyébként mindegyik a maga történeti, helyi, kulturális, nemzeti, társadalmi stb. meghatározói folytán.

Kétségtelen, hogy nem volt két teljesen egyforma diktatúra. A többnyire totálisnak nevezett náci és bolsevik (szovjet vagy sztálinista) rendszer valóban hasonlított egymásra módszereinek egész sorában, mégis elég messze esett egymástól a kiinduló társadalmi–gazdasági feltételek, a kultúrkör és a hagyományok mellett a magángazdaság kezelése, a hatalom szerkezete, a kiszemelt fő ellenség, az ideológia jellege szempontjából. Felületesen nézve azt hihetjük, hogy nagyon közel állt egymáshoz a náci és a fasiszta diktatúra, de fel kell tűnjön, hogy ezt mindkét fél tagadta, és annyiban feltétlenül jogosan, hogy míg a nácik faji, addig a fasiszták nacionalista nézeteket vallottak; a nácik történelemellenes, a fasiszták történeti alapokon álltak; a náci rendszer a Führer-elven épült fel, míg Mussolini nem tudta megszüntetni a hatalmi kettősséget; Hitler és a nácik vallástalan társadalmat tartottak szem előtt, Mussolini és a fasizmus integrálni igyekezett a katolicizmust.

Az eltérések még nagyobbak, ha vizsgálatunk körébe bevonjuk azokat a rendszereket is, amelyek sem a tudo-

A fordulópont: német őrszem figyeli a szovjet állásokat 1941 telén, Moszkva közelében

CULTIRIS / AKG-IMAGES

Német katonák egy elfoglalt sztálingrádi traktorgyárban 1942 októberében

mányos közmegegyezés, sem saját értékítéletük szerint nem voltak totálisak (mint a Franco vagy a Salazar által kiépített egypártrendszer és a tiszavirág-életű Dollfuss-féle „ausztrofasizmus"), illetve azokat, amelyek minden számottevő társadalmi támogatás nélkül egyszerűen a fegyveres erőkre támaszkodtak (királyi diktatúrák a Balkánon, kabinetdiktatúrák a Baltikumban), vagy amelyek biztosan nem feleltek meg ugyan a demokrácia feltételeinek, de tagadták diktatúra voltukat, sőt valóban nem merítették ki a diktatúra fogalmát (a magyar állam 1944 márciusáig, a lengyel Piłsudski haláláig).

A demokrácia felszámolása vagy erőteljes gúzsba kötése sokféleképpen és eltérő szinteken történt, mégis egy jelenség ennyire tömeges volta esetén óhatatlanul arra kell következtetnünk, hogy kizárólag önmagából, kizárólag a sajátos állami–nemzeti problematikából nem magyarázható: kellett legyen valami olyan, egyiküknél és másikuknál is mélyebb és általánosabb, közös korprobléma, ami a jelenség egyes részeit összekötötte, ma pedig segít az egész megértésében.

E közös probléma gyökerét abban látom, hogy Európában előbb osztották ki a demokratikus szabadságjogokat, mintsem megteremtették volna a demokrácia biztonságos gyakorlásához szükséges eszközöket, feltételeket. A széles tömegek hozzájutottak a szavazati joghoz és annak gyakorlása útján a beleszóláshoz a politikába és az állam rendjébe, az állam azonban nem hozta magát abba a helyzetbe, hogy e tömegek elemi és jogos követeléseit (megélhetés, esélyegyenlőség, oktatási és szociális feltételek) akárcsak megpróbálja kielégíteni. Ráadásul – és ez a háború következménye volt – milliós tömegek kezébe először került fegyver a történelem során, ami szerfelett megnövelte a jogok birtokába jutott tömegek önérzetét. Ezáltal előállhatott és gyakran elő is állt olyan helyzet, amelyről a magyar jobboldal egyik reprezentánsa, Kozma Miklós azt mondta, hogy az általános és titkos választójog alkalmas eszköz lehet a parlamentarizmus meggyilkolására. Míg Németországban kétségkívül ilyesfajta helyzet következett be, számos esetben a hatalom „preventív" diktatúrát vezetett be, megakadályozandó, hogy nemkívánatos csoportok hajtsák végre a gyilkosságot ugyancsak parlamentáris úton. Nemkívánatos csoport felléphetett elvileg akár a szélsőbal-, akár a szélsőjobboldalon.

Másként szólva azt is mondhatjuk, hogy az európai társadalmak (konkrétan többnyire a liberális–demokratikus politikai elitek) döntő lépést tettek a háború utolsó szakaszában és közvetlenül utána a demokratizálás irányában, de nem tették meg a szükséges lépéseket a gazdasági liberalizmus alapelveinek a felülvizsgálatára, ami megfosztotta a demokráciával kísérletező államokat attól a lehetőségtől, hogy a társadalom különféle szféráiban jelentkező mély elégedetlenséget újszerű javaslatokkal és eljárásokkal csillapítsák, és a kialakult tömegtársadalmat tömegtámogatáshoz juttassák. E bénultság miatt, amit a társadalmi ellenállások mellett a múltban gyökerező gondolati beidegződések tápláltak, a demokráciák többnyire nem tudtak alternatívát kínálni. A kivételek sorába voltaképpen ugyanazok az államok sorolhatók, amelyek túlélték a nagy megrázkódtatások idejét, és előbb vagy utóbb elkezdték a társadalmi feszültségek kiegyenlítésére irányuló új politikát, amit nevezhetünk neoliberálisnak, de politikai szempontból „konszenzusos demokráciának" is. Ha ez nem következett be, a bajok orvoslásának alternatívájává az újszerű pártok újszerű programjai lettek, amelyek azután valódi orvoslás helyett kiépítették a primitív elfojtások rendszerét, vagy pedig ezt megelőzendő, a fennálló hatalom építette ki a gátakat a maga „védekező" diktatúrájával.

A buchenwaldi koncentrációs tábor egyik túlélője egy halom emberi csonttal

Adolf Hitler esetére rávetítve, mindez a következőket jelenti. A világ és azon belül a német állam alternatívahiánya, a reálisan adódó alternatívának fel nem ismerése, illetve az elitek egy része által történt elhárítása, továbbá a háborús vereség és az azt követő országos káosz, nyomor, megalázás, kiközösítés, azután a gazdasági világválság ijesztő és az egész társadalmat roncsoló hatásának ismerete nélkül, pontosabban szólva: e tényezők figyelembevétele nélkül Hitlert nem lehet elhelyezni a német történelemben. Bármilyen speciális német gondolati, filozófiai, történetfilozófiai elméletek léteztek is előtte (amelyek voltaképpen nem is voltak olyan speciálisak), és bármilyen régi kövületek maradtak is meg a német társadalomban (amelyek egyébként szintén nem voltak oly kivételesek, mint sokan hinni vélik), azok az említett tényezők nélkül nagy valószínűséggel megmaradtak volna történeti, szellemtörténeti adalékoknak. Hitler pedig e tényezők nélkül megmaradt volna egy törpepárt vezérének, akiről a legrészletesebb történelmi feldolgozások is legfeljebb néhány sorban emlékeznek meg. Ez azonban nem jelenti, hogy Hitlert a háború vagy a válság mintegy automatikusan „csinálta" volna. A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt 1930-as földrengésszerű előretörése a választásokon

A főbűnösök Nürnbergben a vádlottak padján. A legfőbb bűnös nem várta meg a felelősségre vonást...

elképzelhetetlen ugyan az érintett nagy tendenciák nélkül, a párt, a náci mozgalom, a hatalomra jutott NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) politikája, a nácizmus belső rendszere és az a külpolitika, amelyet Hitler és a rendszer kifejtett, hasonlóképpen elképzelhetetlen Hitler személyisége nélkül. Csakúgy, mint ahogyan a sztálinizmus is elképzelhetetlen Sztálin nélkül.

Voltak más náci ideológusok és jelentős propagandisták is, de ezeket Hitler felszámolta, mint a náci „baloldal" képviselőit és a „rendi" állam híveit, vagy háttérbe tolta, mint Alfred Rosenberget és a fajelmélet néhány más, tőle részletekben eltérő hirdetőjét, vagy „megtérítette", mint Joseph Goebbelst. Ő lett tehát a legnépszerűbb és egyúttal a legfontosabb propagandista, a legfőbb ideológus, akinek Weltanschauungja (világszemlélete) előbb belső vitáktól kísérve, azután pedig szinte megkérdőjelezhetetlenül érvényesült. A sorsdöntő 1930–1932-es években habozás és ingadozás közepette ugyan, de mégiscsak ő alakította ki a náci taktikát, majd a hatalomátvétel után, meglehetősen kaotikus hatalmi viszonyok és bizonytalan döntési mechanizmusok hálójában, ő határozta meg nemcsak a nagy irányokat, de sok részletkérdés kezelését is. Ugyanakkor számos más részletkérdés vagy el sem jutott hozzá, vagy nem érdekelte, vagy kihullott a kezéből.

E kérdések helyes kezelése, valóságnak megfelelő ábrázolása nehéz feladat elé állítja a történészeket. Számos dolog megeshetett a birodalomban és főként annak peremein, amelyhez Hitlernek gyakorlatilag nem volt köze, csak éppen az indítékokat teremtette meg hozzá, és létrehozta azt a rendszert, amelyben e bizonyos „dolgok" megeshettek. E sajátosságnak köszönhetően máig is homály, köd és kétség veszi körül a „Führer" szerepét a holokauszt vagy a nácik által kedvelt kifejezéssel élve az „Endlösung" (végső megoldás) végrehajtásában. Mivel mindeddig egyetlen Hitler által szignált rendeletet vagy utasítást sem sikerült találni e kérdésről, Hitler személyes szerepét e folyamatban még néhány olyan történész is bizonytalannak vagy bizonyíthatatlannak véli, aki szellemileg és etikai szempontból őt látja a legfőbb felelősnek. Akadnak olyanok is, akik ezen az alapon teljesen felmentendőnek vélik, feltételezve, hogy az egész eljáráshoz nemhogy köze nem volt, de arról még csak nem is tudott. E tekintetben minden alapunk megvan ahhoz, hogy azokat az állításokat, amelyek szerint maga az emberirtás sem történt meg, figyelmen kívül hagyjuk, mivel e történet egészéről és számos részletéről iratok, felvételek, filmek, tanúvallomások tömege tanúskodik. Így arról is, hogy a már említett szellemi alapozáson és rendszerteremtésen túl mi volt vagy lehetett Hitler személyes köze a tömeggyilkossághoz.

Ez azonban nem jelenti, hogy Hitlert a háború vagy a válság mintegy automatikusan „csinálta" volna

Végül is ugyanolyan jogosan mondható, hogy a világ és a német történelem a német társadalommal együtt termelte ki Hitlert, mint az, hogy a nemzetiszocializmus Hitler nélkül nem fogható fel. A nemzetiszocializmus ugyan megszülethetett volna tőle függetlenül is, de ha Hitler nincs, ha felveszik a bécsi főiskolára, és közepes festő vagy építész lesz belőle, ha elesik a háborúban, ha a véletlen nem hozza kapcsolatba egy apró, jelentéktelen párttal, ha egy bizonyos százados nem fedezi fel kivételes szónoki képességeit, ha… akkor a nemzetiszocializmus nem lesz az, mint ami az ő hatására vált belőle. ■

Ormos Mária történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Fenti írása a Pannonica Kiadónál 1999-ben megjelent Hitler-tanulmány alapján készült

Ezeréves birodalom helyett üszkös romokat hagyott maga után a náci rendszer

WIKIMEDIA

A német infláció

Berlin, 1923. november 15.

Szegény Németország! Állandó felfordulás, állandó nyugtalanság. A puccskísérletek sorozata újra lázban tartja az országot. Münchenben a nemzetiszocialisták Adolf Hitler és Ludendorff tábornok vezetésével kísérelték meg puccsot. November 9-én a baloldali elemek robbantottak ki váratlan felkeléseket Szászországban, Hamburgban és Türingiában.

A márka értéke továbbra is hihetetlen mértékben csökken, csillagászati számokat produkál. Aki vásárolni megy, annak bőröndben kell magával vinnie a bankjegyeket. A megtakarítások teljesen elértéktelenedtek. Amikor el akartam küldeni egy levelet Németországon belül, több millió márkát kellett fizetnem egyetlen bélyegért. A német pénz annyit se ér, mint a papír, amire nyomták. A külföldiek bármit megvehetnek maguknak Németországban, elég hozzá egy mikroszkopikusan csekély összeg valamely arannyal megtámogatott valutában.

Mielőtt eljöttem Kitzingenből, meghívtak anya egyik régi barátnőjéhez, egy asszonyhoz, aki ebben az országrészben valaha a leggazdagabbak közé tartozott. A hatalmas házban meg lehetett fagyni. A szobák szinte mind kiürültek. Az öreg hölgyet takarókba bugyolálva találtam, dideregve, a ház egyetlen fűtött szobájának kandallójánál.

– Az isten szerelmére, Paula néni! – kiáltottam fel. – Hol vannak a szőnyegek, a festmények, a bútorok?

– Mind oda, gyermekem – felelte. – Mind egy müncheni régiségkereskedésbe került, egyik a másik után. Azelőtt volt bevételem, de már nem ér semmit, ezért a bútorokat és a képeket cserélem be kenyérre. Így megy már hetek óta. Ha az utolsót is elviszik… – Tehetetlenül megvonta a vállát.

Forrás: Bella Fromm: *Blood and Banquets: A Berlin Social Diary* (Geoffrey Bles, London, 1943)

Az inflációban elértéktelenedett, majd lecserélt pénzkötegekkel játszó gyerekek 1923 novemberében

Úton a polgárháború felé

Berlin, 1930. október 30., hétfő

A Reichstag nyitóülése. Egész délután és este a nácik tömegdemonstrációja. A délután folyamán betörték a Wertheim, a Grünfeld és a Leipzigerstrassén álló többi áruház kirakatát. Este összegyűltek a Potsdamer Platzon, és azt kiáltották: „Ébresztő, Németország!" „Halál a zsidókra!" „Heil Hitler!" A rendőrség teherautókról és lóhátról folyamatosan oszlatta soraikat. Fél tizenkettőkor lementem a Leipzigerstrassén a Friedrichstrasséra, háromnegyed órát álltam a Fürstenhof előtt. A nácik jórészt hőzöngő kamaszokból álltak, akik elkotródtak, amint a rendőrök elővették a gumibotot. Errefelé még sosem láttam ezt a csőcseléket.

A Fürstenhof előtt elnéztem néhány ilyen fiatalt – munkanélküliek, extra segéllyel –, ahogy ott őrjáratoztak. Időről időre elviharzott előttem a kamaszok egy falkája, nyomában a rendőrökkel. Szerencsétlen ördögök, akiknek odavetnek két-három márkát a Thyssen pénzesládájából, csak hogy a „hazafiasságukat" fitogtassák. Ez a rendetlenség a forradalom [1918/19] előtti időkre emlékeztet, ugyanezekkel a tömegtüntetésekkel, ugyanezekkel a menyétszerű, tétlenül lófráló és demonstráló alakokkal.

Ha a kormány nem veszi kézbe a dolgokat, belehullunk a polgárháborúba. A mai hőzöngés számításaim szerint úgy ötszázmillió és egymilliárd márka közötti tőzsdei veszteséget és külfölditőke-kivonást okozott. A leipzigerstrassei pusztítás, a Prinz-Albert Strasse és a Potsdamer Platz közötti őrjáratok mind arra utalnak, hogy ez a zavargás meg volt szervezve. Csak a zsidó üzletekben okoznak kárt… A nácik megszállták a Palást Hotelt, és az előcsarnokban azt kiabálták, hogy „Ébresztő, Németország!" és „Halál a zsidókra!" Csömöröm van ettől a tömény ostobaságtól és kicsinyes indulattól.

Forrás: C. Kessler (*The Diaries of a Cosmopolitan 1918–1937: Count Harry Kessler* (Phoenix Press, London, 2000)

Adolf Hitler ausztriai évei

William L. Shirer (1904–1993) *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása* című vaskos kötete először 1960-ban jelent meg, és nagyon sok nyelvre lefordították – valószínűleg a világ legnagyobb példányszámban olvasott műve a korról. A szerző 1934 és 1940 között az amerikai CBS rádió és a *Chicago Tribune* tudósítójaként Berlinben élt. Az alábbi részletek Hitler származását és ausztriai életét mutatják be

SZÁRMAZÁSA ÉS KORAI évei tükrében nehéz volna valószínűtlenebb figurát elképzelni Bismarck, a Hohenzollern császárok és Hindenburg elnök utódaként, mint ezt a furcsa osztrák paraszti ivadékot, aki 1889. április 20-án este fél hétkor született az Ausztria bajorországi határán fekvő kisváros, Braunau am Inn egyik szerény fogadójában, a Gasthof zum Pommerben.

Az, hogy az osztrák–német határon született, később jelentős ténynek bizonyult Hitler életében, mert már ifjan megszállottjává vált annak az eszmének, hogy ne legyen államhatár az egyazon birodalomba való két német ajkú nép között. Oly tartós és erős volt ez az érzése, hogy amikor harmincöt évesen tollba mondta a *Mein Kampf*ot, e szavakkal kezdte: „Ma a Gondviselés jelének tűnik számomra az, hogy a végzet Braunau am Innt választotta szülőhelyemül. E kisváros tudniillik két német állam határán fekszik, amelyeknek a minden rendelkezésünkre álló eszközzel történő újjáegyesítését mi, legalábbis a fiatalabb nemzedék életünk céljává tettük … E határ menti kisváros egy nagy küldetés jelképe számomra."

Kusza családi háló

Adolf Hitler egy alacsony beosztású osztrák vámtisztviselő harmadik házasságából származó harmadik fia volt. Apja – törvénytelen gyermek

CULTIRIS / AKG-IMAGES

Szülőháza Braunau am Innben

lévén – élete első harminckilenc évében anyja nevét (Schicklgruber) viselte. A Hitler név apai és anyai oldalon egyaránt felbukkan családfájában. Anyai nagyanyjának és apai nagyapjának neve egyaránt Hitler volt, avagy pontosabban annak különböző változatai, mivel a család nevét többféle helyesírással közölték: Hiedler, Hütler, Hüttler, Hitler. Adolf anyja és apja másodunokatestvérek voltak.

Johann Georg Hiedler, Adolf nagyapja vándormolnár volt, aki Alsó-Ausztria falvait járva űzte mesterségét. 1824-ben történt első házasságkötése után öt hónappal fia született, de anyjával együtt meghalt. Tizennyolc évvel később, amikor éppen Dürenthalban dolgozott, Hiedler feleségül vett egy akkor 47 éves parasztasszonyt, a Strones községből származó Maria Anna Schicklgrubert. Házasságkötésük előtt öt évvel, 1837. június 7-én az asszony törvénytelen gyermeket szült: gyermekének az Alois nevet adta. E gyermek lesz majd Hitler apja. Igen valószínű, hogy Johann Hiedler volt Alois apja. Johann végül is feleségül vette az asszonyt, de az ilyen esetekben szokásos gyakorlattól eltérően nem vette a fáradságot, hogy a házasságkötés után törvényesítse fiát. A gyermek így Alois Schicklgruber néven nőtt fel.

Anna 1847-ben hunyt el. Halála után Johann Hiedler harminc évre eltűnt. Nyolcvannégy évesen bukkant elő Weitra városában, ahol már Hitlernek írták a nevét, és három tanú jelenlétében nyilatkozatot tett a helybeli jegyző előtt, miszerint ő Alois Schicklgruber édesapja. A rendelkezésre álló adatokból nem tűnik ki, hogy miért várt e nyilatkozattal harminc évet, és végül is miért tette meg. Állítólag Alois később bizalmasan elmondta egy barátjának, hogy a dolog azért történt, hogy ő is részt kaphasson annak az apai nagybátyjának az örökségéből, aki saját háztartásában nevelte fel őt. 1876. november 23-án a döllersheimi pap kivakarta a Schicklgruber nevet az anyakönyvből, és az Alois Hitler nevet írta a helyére.

Klara Pölzl Alois Hitler (jobbra) harmadik feleségeként hozta világra Adolfot, aki ezen a képen tízéves korában látható

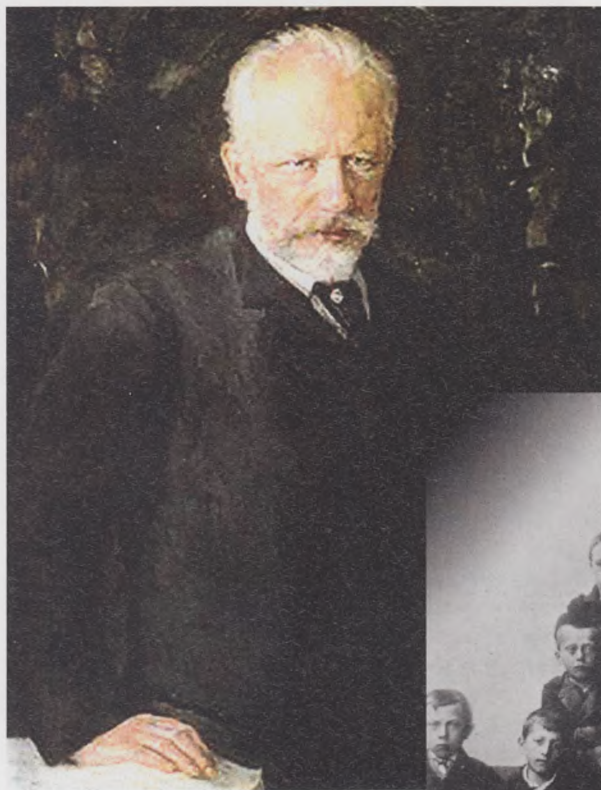
Az osztrák–német határon született Hitler már ifjan megszállottjává vált annak az eszmének, hogy ne legyen államhatár az egyazon birodalomba való két német ajkú nép között

Mivel Alois szülei nyilván soha nem éltek együtt, még házasságkötésük után sem, Adolf Hitler leendő apja a nagybátyjánál nőtt fel.

Alois Schicklgruber először a cipészmesterséget tanulta ki Spital községben, de apjához hasonlóan nyughatatlan természet lévén, hamarosan elindult, hogy Bécsben próbáljon szerencsét. Tizennyolc éves korában Salzburg környékén beállt az osztrák vámszolgálat határrendőrségébe, és kilenc évvel később, miután előléptették, s már magánál a vámszolgálatnál dolgozott, feleségül vette Anna Glasl-Hörert, egy vámtiszt örökbe fogadott leányát. Az asszony egy kis hozományt és valamivel magasabb társadalmi állást hozott magával, ahogyan az már az Osztrák–Magyar Monarchiában lenni szokott. Házasságuk azonban nem volt boldog. A feleség tizennégy évvel idősebb volt férjénél, betegeskedett, és gyermektelen maradt. Tizenhat évi együttélés után különváltak, majd három évvel később, 1883-ban az asszony meghalt.

A különválás előtt Alois összeállt egy fiatal szállodai szakácsnővel, Franziska Matzelsbergerrel, aki 1882-ben egy Alois nevű fiút szült neki. Egy hónappal felesége halála után Hitler elvette a szakácsnőt, és három hónap múlva megszületett Angela nevű leányuk. E második házasság nem tartott sokáig: Franziska egy éven belül meghalt tuberkulózisban. Hat hónappal később Alois Hitler harmadszor és utoljára nősült meg.

Az új asszony, Klara Pölzl, aki majd Adolf Hitlert hozza világra, huszonöt éves volt, férje pedig negyvennyolc. Régóta ismerték egymást. Klara Spitalból, Hitlerék régi falujából érkezett. ➤

Osztálykép 1899-ből, a felső sor közepén Adolf Hitler

FENT BALRA: A *Mein Kampf*ban is méltató szavakat kapó tanár, Leopold Pötsch

Nagyapja Johann von Nepomuk Hütler volt, akinek házában Alois Schicklgruber-Hitler felnőtt. Alois és Klara így másodfokú unokatestvérek voltak, és püspöki diszpenzációra volt szükségük, hogy házasságra léphessenek egymással.

Frigyüket a vámtiszt már akkor fontolóra vette, amikor első házassága idején gyermektelen otthonába fogadta Klarát mint mostohalányát. A gyermek évekig élt Schicklgruberékkel Braunauban, és úgy tűnik, első felesége betegeskedése alatt Alois azt fontolgatta, hogy felesége halála után azonnal elveszi majd Klarát. Hitlerként való törvényes elismerése és Klara nagyapjától való örökségének birtokbavétele idején a fiatal leány tizenhat éves volt, éppen eléggé idős ahhoz, hogy törvényesen férjhez mehessen. Amint láttuk azonban, az első feleség egy ideig élt még a különválásuk után, és talán amiatt is, hogy Alois időközben Franziska Matzelsberger szakácsnővel állt össze, Klara húszévesen Bécsbe utazott, ahol cselédnek állt egy magánháznál.

Négy év elteltével visszatért, hogy unokafivére háztartását vezesse; az első feleséghez hasonlóan élete utolsó hónapjaiban Franziska is kiköltözött férje házából. Alois Hitler és Klara Pölzl 1885. január 7-én esküdött meg, négy hónappal és tíz nappal később pedig megszületett első gyermekük, Gustav. E gyermek még csecsemőkorában meghalt, csakúgy, mint a második, az 1886-ban született Ida. Adolf e harmadik házasság harmadik gyermeke volt. 1894-ben született Edmund öccse hat évet élt. Az ötödik, utolsó gyermek, Paula 1896-ban született, s túlélte híres bátyját.

Adolf féltestvérei, Alois és Angela, Franziska Matzelsberger gyermekei szintén megélték a felnőtt kort. A szép fiatalasszonnyá fejlődő Angela egy Raubal nevű adóügyi tisztviselőhöz ment férjhez, akinek a halála után Bécsben háztartásvezetőként dolgozott; 1928-ban Hitler Berchtesgadenbe hozatta mint házvezetőnőjét, és attól kezdve náci körökben sűrűn lehetett hallani azokról a csodálatos bécsi tésztákról és süteményekről, amelyeket Angela a féltestvérének készített. 1936-ban Angela távozott: férjhez ment egy drezdai építészprofesszorhoz. Egy kivételtől eltekintve Angela volt családjának egyetlen olyan tagja, akivel felnőtt korában szorosnak tűnő kapcsolatot tartott. Az egy kivétel Angela lánya, Geli Raubal volt, egy vonzó, szőke, fiatal nő.

Adolf Hitler soha nem vette szívesen, ha másik féltestvére került szóba. Alois Metzelsberger, később törvényesített nevén Alois Hitler pincér lett, és hosszú éveken át sűrűn került összeütközésbe a törvénnyel. Tizennyolc évesen öt hónapot ült lopásért, húszéves korában pedig hasonló váddal nyolchavi börtönre ítélték. Végül átment Németországba, ott azonban ismét többször került bajba. 1924-ben, amikor Adolf Hitler éppen a müncheni puccs megszervezéséért ült börtönben, Alois Hitlert egy hamburgi bíróság bigámiáért hat hónapra ítélte. Ezután Alois Angliába távozott, ahol gyorsan családot alapított, majd el is hagyta azt.

A *Mein Kampf* kivételével, ahol az elszórt életrajzi anyag gyakran félrevezető, és a kihagyások óriásiak, Hitler ritkán beszélt családi hátteréről és korai éveiről, sőt másoknak is ritkán engedte, hogy az ő jelenlétében beszéljenek róluk.

A gyermek- és kamaszkor

Abban az évben, amikor apja ötvennyolc évesen nyugalomba vonult a vámtiszti szolgálatból, a hatéves Adolf megkezdte általános iskolai tanulmányait a Linztől nem messze délnyugatra fekvő Fischlham község iskolájában. 1895-öt írtak ekkor. A következő évek során a nyughatatlan nyugdíjas Linz környékén egyik faluból a másikba költözött. Fia tizenöt évesen már hét lakcím- és öt iskolaváltozásra emlékezhetett vissza. Két évig a lambachi bencés kolostor iskolájába járt, amely mellett apja gazdaságot

WIKIMEDIA

Angela Hitler 1936-ig dolgozott féltestvére házvezetőnőjeként Berchtesgadenben

vásárolt. Énekelt az iskola kórusában, énekleckéket is vett, és saját visszaemlékezése szerint arról ábrándozott, hogy egyszer majd a papi rendbe lép. A nyugdíjas vámtiszt végül a Linz déli határán fekvő Leonding községben telepedett meg véglegesen, ahol családja egy szerény kertes házba költözött.

Tizenegy éves korában Adolfot beíratták a linzi gimnáziumba. Ez anyagi áldozattal járt apja számára, s ama törekvését jelzi, hogy fia az ő nyomdokaiban haladva köztisztviselői pályára menjen. Ez a lehetőség azonban cseppet sem vonzotta a fiút – elhatározta, hogy festő lesz. „Alig tizenegy éves voltam, amikor első ízben kényszerültem ellenállásra … Nem akartam köztisztviselő lenni" – meséli később Hitler.

Hitler később kifejtette, hogy e konfliktus egyik következményeként nem tanult tovább az iskolában. Általános iskolai osztályzatai végig egyformán jók voltak, azonban a linzi gimnáziumban annyit romlott az eredménye, hogy végül még bizonyítványt sem szerzett, úgy kellett átiratkoznia a Linzhez közel eső steyri állami gimnáziumba. Ide sem járt sokáig: kimaradt még az érettségi vizsga előtt.

Világhírre kerülése után – kis terjedelemben ugyan – megörökítették a tanáraiban róla szerzett benyomásokat is. Theodor Gissinger professzor, aki a természettudományokra próbálta Hitlert tanítani, egyike volt a kevés oktatónak, akit Adolf a jelek szerint kedvelt. Gissinger utólag így emlékezett diákjára: „Ami engem illet, Hitler Linzben nem tett rám sem kedvező, sem kedvezőtlen benyomást. Semmiképpen nem volt vezéregyéniség az osztályban. Vékony volt, egyenes tartású, az arca sápadt és nagyon beesett, majdnem mint egy tüdővészesé; tekintete szokatlanul nyílt volt, a szeme pedig ragyogott."

Eduard Hümer professzor 1923-ban Münchenbe utazott, hogy tanúvallomást tegyen egykori diákja ügyében. Noha dicsérte Hitler céljait, és úgy nyilatkozott, szívből kívánja, hogy megélhesse Hitler álmának beteljesülését, a következő miniatűr portrét festette gimnáziumi növendékéről: „Hitler kétségtelenül tehetséges volt, bár csak bizonyos tantárgyak vonatkozásában. Ám hiányzott belőle az önuralom, sőt, hogy mást ne mondjak, veszekedős, parancsolni vágyó, önfejű és indulatos tanulóként ismerték, aki képtelen alávetni magát az iskolai fegyelemnek. Szorgalmas sem volt; ha az lett volna, sokkal jobb eredményt ért volna el az adottságaival."

Volt azonban egy olyan tanár a linzi gimnáziumban, aki erős, sőt mint kiderült: végzetes hatást gyakorolt az ifjú Adolf Hitlerre. Leopold Pötsch, a történelemtanár a német nyelvterület déli szlávokkal határos peremvidékéről érkezett, s az ottani népek közti küzdelem élménye fanatikus német nacionalistává tette. Linzbe jövetele előtt Marburgban, a mai szlovéniai Mariborban tanított.

Angela és lánya, Geri Raubal voltak családjának egyetlen olyan tagjai, akikkel felnőtt korában szorosnak tűnő kapcsolatot tartott

Ő volt Hitler egyetlen olyan tanára, aki meleg szavú méltatást kapott a *Mein Kampf* lapjain. Hitler készséggel elismerte e férfiúval szembeni lekötelezettségét.

„Talán egész későbbi életemre döntő volt, hogy a jó szerencse olyan történelemtanárt küldött a számomra, aki úgy megértette … a lényeges dolgok megtartásának és a lényegtelenek elvetésének elvét, ahogyan arra kevesen képesek … Máig igazi megindultsággal gondolok vissza erre az ősz hajú férfira, aki szavainak tüzével néha elfeledtette velünk a jelent; aki szinte varázsló módjára a múltba repített bennünket, s élő valósággá változtatta az idő évezredes ködén átszűrt száraz történelmi tényeket. Csak ültünk, gyakran lángolva lelkesedésünkben, olykor akár könnyekig is meghatva … Bimbózó nemzeti fanatizmusunkat nevelésünk eszközeként használta, s gyakran apellált nemzeti büszkeségünkre."

Körülbelül harmincöt évvel később, 1938-ban, miután kikényszerítette Ausztriának a Harmadik Birodalomhoz történő csatolását, Hitler diadalittas körutat tett az országban, s ennek során megállt Klagenfurtban, ahol meglátogatta nyugdíjba vonult öreg tanárát. Boldog volt, amikor megtudta, hogy az idős úr tagja volt az Ausztria függetlensége idején még illegális földalatti náci SS-nek. Egy óra hosszat beszélgetett négyszemközt vele, később pedig bizalmasan elárulta kíséretének: „El sem tudják képzelni, milyen sokkal tartozom ennek az öregembernek!"

Alois Hitler tüdővérzésben hunyt el 1903. január 3-án, hatvanöt éves korában. Reggeli sétája közben, az utcán

Német sportolók tiszteletadása Hitler szüleinek leondingi sírjánál 1938 áprilisában

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

lett rosszul, s néhány pillanattal később egyik szomszédja karjaiban halt meg a közeli fogadóban. Az akkor negyvenkét esztendős özvegy Linz egyik elővárosában, Urfahrban vett ki szerény lakást: ott próbálta meg kevés megtakarított pénzéből és özvegyi nyugdíjából eltartani magát és két életben maradt gyermekét, Adolfot és Paulát.

A tizenhatodik évében lévő fiút sújtó tüdőbetegség szükségessé tette, hogy egy évre kimaradjon a gimnáziumból. 1905. szeptember 16-i keltű utolsó bizonyítványa szerint „megfelelő" osztályzatot szerzett németből, kémiából, fizikából, mértanból és mértani rajzból. Földrajz és történelem érdemjegye „kielégítő" volt, szabadkézi rajzból pedig „kiválót" kapott.

A következő két vagy három esztendőt Hitler gyakran nevezte élete legboldogabb idejének. Anyja azt tanácsolta (többi rokona pedig sürgette), hogy álljon munkába, és tanuljon szakmát, ő viszont elégedett volt azzal, hogy eljövendő művészi karrierjéről ábrándozzon. Soha nem felejtette el ezeknek az éveknek a „lágy puhaságát", amikor tizenhat és tizenkilenc éves kora között afféle mama kedvenceként élvezte „a kényelmes élet ürességét". Noha a gyengélkedő özvegy szerény jövedelméből nehezen élt meg a család, Adolf nem volt hajlandó állásba menni. Még a gondolatát is visszataszítónak találta annak, hogy akár csak saját magát is bármiféle rendszeres munkaviszonyból tartsa el; ez az ellenszenve élete végéig megmaradt.

Bécsi kávéházi életkép 1909-ből. Hitler alkalmi munkásként csak irigykedve szemlélhette a polgárság életét

BALRA: A bécsi Ferenc József pályaudvar 1905-ben

LENT: Karl Lueger, aki személyes ismeretség híján is talán a legnagyobb politikai befolyást gyakorolta Hitlerre

Egy gyermekkori barátja később sápadt, beteges, nyurga ifjúként emlékezett vissza Hitlerre, aki bár általában szégyellős és tartózkodó volt, hisztérikus dühkitörésekre tudta ragadtatni magát a vele ellenkezőkkel szemben. Négy évig képzelte magát fülig szerelmesnek egy Stefanie nevű csinos, szőke lányba, s bár gyakran bámult utána vágyódva, amikor a lány édesanyja társaságában fel-alá sétált a Landstrassén, mégsem próbálkozott soha nála: szívesebben őrizte szárnyaló ábrándjai fantáziavilágában. A hozzá írott, de soha el nem küldött számtalan szerelmes versében (egyikük címe: *Himnusz a szerettemnek*), amelyeket erőnek erejével felolvasott ifjúkori barátjának, August Kubizeknek, Stefanie a Walkürök egyik leányalakjává változott, aki sötétkék, lobogó bársonyruhában, fehér paripán lovagol át a virágos rétek felett.

Noha Hitler szilárd elhatározással készült a művészi pályára, ahol lehetőleg festő, de legalábbis építőművész akart lenni, tizenhat évesen mégis a politika megszállottjává vált. Addigra már kialakult benne a heves gyűlölet a Habsburg-monarchia, valamint a Habsburgok uralta soknemzetiségű osztrák–magyar birodalom iránt, s az ugyanolyan heves szeretete mindannak, ami német volt. Tizenhat évesen vált azzá a fanatikus német nacionalistává, aminek utolsó pillanatáig megmaradt.

Az iskolát nem szenvedhető ifjú ebben az időben vált falánk könyvmollyá. Beiratkozott a linzi Felnőttoktatási Könyvtárba, és belépett a Múzeumi Társaságba is, amelynek a könyveit nagy számban kölcsönözte ki. Fiatal barátjának emlékezete szerint mindig könyvek vették körül: kedvencei a német történelemről és német mitológiáról szóló művek voltak.

Linz vidéki város volt, így a hatalmas ambícióval és képzelőerővel megáldott ifjút nemsokára hívogatni kezdte Bécs, a birodalom csillogó barokk fővárosa.

1906-ban, kevéssel tizenhetedik születésnapja után Hitler elindult, hogy az anyjától és más rokonoktól kapott pénzen két hónapot töltsön a világvárosban. Érdeklődött a Képzőművészeti Főiskolára történő beiratkozás feltételeiről is. Egy év múlva, 1907 októberében ismét a fővárosban volt, és felvételi vizsgát tett. Ez volt az első gyakorlati lépése, hogy megvalósítsa festőművészi ábrándját. A tizennyolc éves, nagy reményekkel telt ifjú kudarcot vallott a vizsgán. Egy év múlva ismét próbálkozott, ám rajzai ekkor olyan rosszak voltak, hogy még vizsgára sem engedték. Az ambiciózus fiatalember számára, mint később írta, ez derült égből történő villámcsapás volt: addig tökéletesen bizonyos volt abban, hogy sikeres lesz a vizsgája. A *Mein Kampf*ban leírtak szerint ekkor Hitler magyarázatot kért a főiskola rektorától. „Ez az úriember arról biztosított, hogy az általam benyújtott rajzok vitathatatlanul bizonyítják alkalmatlanságomat a festészetre, s képességem nyilván az építészet területén mutatkozik meg; közölte, hogy az akadémia festőiskolájára nem juthatok be, és hogy az én helyem az építésziskola." Hitler hajlott a váltásra, ám gyorsan kiderült, hogy érettségi bizonyítványának hiánya megakadályozhatja felvételét az építésziskolába.

Édesanyja eközben emlőrákban haldoklott, ezért Adolf visszatért Linzbe. Az iskolából történt kimaradása óta, már három éve Klara Hitler és a rokonság tartotta el, s most úgy tűnt, mindezt hiába tették. 1908. december 21-én, mialatt a város lassan karácsonyi díszeibe öltözött, Adolf Hitler édesanyja meghalt. Két nappal később férje mellé temették Leondingben. A tizenkilenc éves ifjú számára ez rettenetes csapás volt. „Apámat tiszteltem, de anyámat szerettem … Halála hirtelen vetett véget minden magasra törő tervemnek … A szegénység és a rideg valóság gyors döntésre kényszerített … Azt a problémát kellett megoldanom, hogy valahogyan gondoskodjam saját megélhetésemről."

A bécsi évek

Az 1909 és1913 közötti négy esztendő Hitler számára a balsors és nyomorúság négy évének bizonyult. Alkalmi munkákat végzett: havat lapátolt, szőnyeget porolt, csomagokat cipelt a Westbahnhof körül; esetenként néhány napot folyamatosan is dolgozott segédmunkásként egy-egy építkezésen. 1909 novemberében kénytelen volt kiköltözni bútorozott szobájából, s a következő négy évet tömegszállásokon töltötte, éhségét pedig a város ingyenkonyháin csillapította.

Hitler egyik festménye. A legtöbb alkotása sorozatban készülő városkép volt, de reklámplakátokat is rajzolt

WIKIMEDIA

Éhsége mindazonáltal soha nem késztette olyan túlzásra, hogy állandó munkát keressen magának. Amint azt a *Mein Kampf*ban világosan kifejezi, őt is rágta a tipikus kispolgári félelem, hogy visszacsúszik a proletariátus, a kétkezi munkások sorai közé – később majd e félelmet használja ki a Nemzetiszocialista Pártnak az addig vezető nélküli, rosszul fizetett, elhanyagolt tisztviselői réteg széles alapjaira történő felépítéséhez: e tisztviselők milliói azzal az illúzióval áltatták magukat, hogy ők legalább társadalmi szinten magasabban állnak a munkásoknál.

Amint azt később kifejtette, őt is rágta a tipikus kispolgári félelem, hogy visszacsúszik a proletariátus, a kétkezi munkások sorai közé

Bár Hitler azt mondja, hogy megélhetését legalábbis részben névtelen festőként teremtette elő, e munkájáról semmiféle részletet nem közöl önéletrajzában, ahol csupán annyit jegyez meg, hogy 1909–1910-ben annyira javított helyzetén, hogy nem kellett többé közönséges munkásként dolgoznia. „Ekkorra már önállóan dolgoztam mint rajzoló és akvarellfestő."

Ez az információ kissé félrevezető, mint annyi más önéletrajzi jellegű kitétel a *Mein Kampf*ban. Ténylegesen úgy volt festő, hogy darabos, apró bécsi városképeket festett, rendszerint a város valamely nevezetességéről: a Szent István-dómról, az Operaházról, a Burgtheaterről, a schönbrunni palotáról vagy a schönbrunni park római romjairól. Ismerősei szerint régebbi művekről másolta képeit; valószínű, hogy nem tudott természet után festeni. Munkái meglehetősen modorosak és élettelenek, olyanok, mint egy kezdő építész durva és műgond nélkül odavetett vázlatai; a ritkán előforduló emberi alakok oly rosszak, hogy karikatúrákra emlékeztetik a nézőt. Képes volt még ennél is kommerszebb dolgokra. Boltosok részére gyakran rajzolt plakátokat, amelyeken olyan termékeket reklámozott, mint például a Teddy-féle izzadsággátló púder. Bizonyára a karácsony előtti pénzszerzés szándékával készítette azt a plakátot, amely egy színes gyertyákat áruló Mikulást ábrázol. Egy másik ilyen plakáton a Szent István-székesegyház Hitler által fáradhatatlan gyakorisággal másolt gótikus tornya emelkedik ki egy szappanhegyből.

Ismerősei azt is felidézték, hogy a fizikai munkára való minden lustasága ellenére a fiatalember falta a könyveket: olvasással töltötte napjai és estéi jó részét.

Hitler maga nem vett részt a politikában, ám élénk érdeklődéssel figyelte a régi Ausztria három legnagyobb pártja: a szociáldemokraták, a keresztényszocialisták és a pángermán nacionalisták tevékenységét. Két politikai párt vonzotta. Először a Pángermán Nacionalista Párttal szimpatizált, de azt tartotta a pángermánok legnagyobb hibájának, hogy nem tudták felrázni a tömegeket, sőt még csak meg sem értették az átlagemberek lelkét. A pángermánoknak volt még egy olyan tévedésük, amelyet Hitler később el akart kerülni: a nemzet erős, tekintéllyel rendelkező intézményei közül egyet sem tudtak megnyerni maguknak: sem az egyházat, sem a hadsereget, sem a kabinetet, de még az államfőt sem. A fiatalember jól látta, hogy amennyiben egy politikai párt nem szerez ilyen támogatást, akkor nehéz lesz hatalomra kerülnie, ha ugyan egyenesen nem lehetetlen. Hitler idejében Bécsben egyetlen olyan politikai vezető volt, aki felismerte, hogy egy pártot a tömegekre kell felépíteni. Ez a vezető Bécs polgármestere s egyben a keresztényszocialista párt vezetője, Karl Lueger volt, aki nagyobb politikai mentorává vált Hitlernek,

Bajtársaival 1914-ben (a jobb szélen, ülve) – önkéntesként jelentkezett szolgálatra

mint bárki más. Bár sohasem találkoztak, Hitler szemében mindig „a valaha élt legnagyobb német polgármester" maradt, „nagyobb államférfi, mint a kor összes úgynevezett diplomatája… Ha dr. Karl Lueger Németországban élt volna, népünk legnagyobb elméi közé sorolták volna."

Lueger olyan párt fejeként vált a legerősebb ausztriai politikussá, amely az elégedetlen kispolgárság soraiból szerveződött, és a durva antiszemitizmusból kovácsolt politikai tőkét magának, de Hitler véleménye szerint Lueger túlságosan engedékeny volt, és nem vette komolyan a zsidók faji problémáját. Hitler nehezményezte, hogy a polgármester nem teszi magáévá a pángermanizmust, és szkeptikus volt katolikus klerikalizmusával és a Habsburgokhoz való hűségével kapcsolatban is.

Ténylegesen az ifjú Hitler ugyan nem vett részt az ausztriai pártpolitikai életben, szónoki képességeit azonban már csiszolgatni kezdte a tömegszállások, népkonyhák és utcasarkok közönségén.

Ténylegesen nem vett részt az ausztriai pártpolitikai életben, szónoki képességeit azonban már csiszolgatni kezdte a tömegszállások, népkonyhák és utcasarkok közönségén

1913 tavaszán Hitler örökre távozott Bécsből. Németországba ment: mint mondja, a szíve mindig is ott volt. Huszonnégy esztendős volt; önmaga kivételével mindenki más szemében bizonyára teljes csődnek tűnt az élete. Nem lett belőle sem festő, sem építész. Amennyire mások megítélhették, semmi nem lett belőle: csavargóvá vált, bár igaz, hogy különc, könyvmoly csavargó volt. Barátok, család, munka, otthon híján két dologgal rendelkezett: kiolthatatlan önbizalommal és mély, égő küldetésérzettel.

Ausztriából valószínűleg azért távozott, hogy megússza a katonai szolgálatot. Nem gyáva volt, hanem utálta a gondolatát is annak, hogy zsidókkal, szlávokkal és a birodalom egyéb nemzetiségeinek képviselőivel szolgáljon együtt. „Visszataszítónak találtam a fajok ama halmazát, amelyet a főváros mutatott elém, ezt a csehekből, lengyelekből, magyarokból, ruténekből, szerbekből, horvátokból álló egész keveréket, s mindenhol ott volt az emberiség örök gombafertőzése: a zsidók, és még több zsidó! Az én szememben az óriási város a faji szennyezés megtestesülésének tűnt … Minél tovább éltem e városban, annál nagyobbra növekedett gyűlöletem az idegen népkeverék ellen, amely már korhasztani kezdte a német kultúra eme ősi helyszínét … Mindezen okokból egyre erősebben és erősebben hajtott a vágyódás, hogy oda menjek végre, ahová titkos gyermekkori vágyam és titkos szeretetem vonzott."

Csakúgy, mint Bécsben, Münchenben sem volt sem pénze, sem barátja, sem rendszeres munkája. Majd eljött a háború, s sok millió mással őt is magával ragadta. 1914. augusztus 3-án Hitler III. Lajos bajor királynál kérvényezte, hogy önkéntesként jelentkezhessen egy bajor ezredbe. Az engedélyt megkapta. ■

A dicsőséges visszatérés: 1938. március 12-én, Bécs felé tartva fogadja az osztrák Hitlerjugend tagjainak köszöntését

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

Forrás: William L. Shirer: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása.* Teleteacher, 1996. Fordította Mészáros Viktor

Hitler politikusi serdülőkora

Néhányszor találkoztam vele [Hitlerrel], no persze nem az ő rendezvényein. Először 1920-ban történt, barátom, Clemens von Franckenstein otthonában, amely akkortájt a Lenbach-villa volt. A komornyik szerint a jelenlévők egyike mindenhová befurakodott, itt is egy teljes órája megjelent. Ő volt Hitler. Azzal az ürüggyel sikerült meghívatnia magát Clé házába, hogy érdeklődik az operaházi színpadtervek iránt. Hitler minden bizonnyal azt képzelte, hogy a színházi munka is olyasmi, mint a lakberendezés és a tapétázás, amivel korábban foglalkozott.

Lábszárvédőben, széles karimás kalapban, lovaglóostorral a kezében érkezett. Volt ott egy skót juhászkutya is. Ahogy megjelent a gobelinek és hűvös márványfalak között, mintha egy cowboy telepedett volna a barokk oltár lépcsőire bőrnadrágban, sarkantyúban, az oldalán Colttal. Ott volt hát Hitler, aki leginkább főpincérre emlékeztetett – akkoriban vékonyabb volt, mint aki éhezik –, egyszerre lenyűgözte és fegyelmezte a tudat, hogy egy valóságos báró társaságában lehet… Végül felbátorodott a beszédre. Azután csak beszélt és beszélt, vég nélkül. Prédikált, akár egy tábori lelkész. Nem próbáltunk ellentmondani neki, még csak másként se vélekedtünk, ő mégis üvöltözni kezdett velünk. A szolgák azt hitték, ránk támadt, és a segítségünkre siettek.

Miután távozott, zavart csendben ültünk, és egyáltalán nem éreztük jól magunkat. Csak szörnyülködtünk, mint aki azon kapja magát, hogy egy őrülttel osztozik a vasúti fülkéjén. Hosszú ideig csak ültünk, és senki se szólt.

Forrás: Friedrich Reck-Malleczewen: *Diary of a Man in Despair* (Audiogrove, London, 1995)

Hitler átveszi a hatalmat

1933. január 30.

Délben sietve kinyomtatott rendkívüli kiadások adták hírül Hitler kancellári kinevezését. A csavargó, az 1914 előtti csődtömeg, a sötét intrikus, az első világháború „ismeretlen katonája", a háború utáni müncheni sörözők nevetséges szónoka, egy akkoriban alig hét taggal rendelkező párt vezére odaállt a kormányrúdhoz, háta mögött az általa kreált mozgalommal, amely immár tizenhárommillió németet számlált.

Aznap este a nemzetiszocialisták fáklyás felvonulást szerveztek. Tömött oszlopokban, harcias katonazenét harsogó rezesbandák kíséretében, fojtottan dübörgő dobszóra tűntek fel a Tiergarten mélységeiből, és vonultak át a Brandenburgi kapu diadalíve alatt. Fáklyáik tűzfolyammá olvadtak össze, mindent elsöprő és megállíthatatlan árrá, amely elborította a város egész szívét. Kivételes rajongás és lendület áradt ezekből a barna inges, csizmás férfiakból, ahogy tökéletes rendben vonultak, és teli torokból harsogták harci indulóikat. A bámészkodók, akik a menetoszlop két oldalára gyűltek, maguk is hatalmas zajongásban egyesültek. A tűzfolyam elhömpölygött a francia követség előtt, ahonnét nehéz szívvel és sötét előérzettel néztem izzó menetét; befordult a Wilhelmstrasséra, és ott hömpölygött az elnöki palota ablaka alatt.

A vénember [Hindenburg] ott állt botjára támaszkodva, döbbenten az általa szabadjára engedett erő nagyságától. A következő ablakban állt Hitler, a lázas üdvrivalgás tárgya, ahogy egyik hullám a másik után tört elő a Tiergartenből. Az éjfélig is eltartó felvonulás tökéletes rendben zajlott, a szervezésre azonban oly kevés idő maradt, hogy elfelejtettek fényképészeket hívatni. Másnap tehát lankadatlan hévvel megismételték az egész ceremóniát, hogy a képek örökre megörökítsék ezt a történelmi éjszakát.

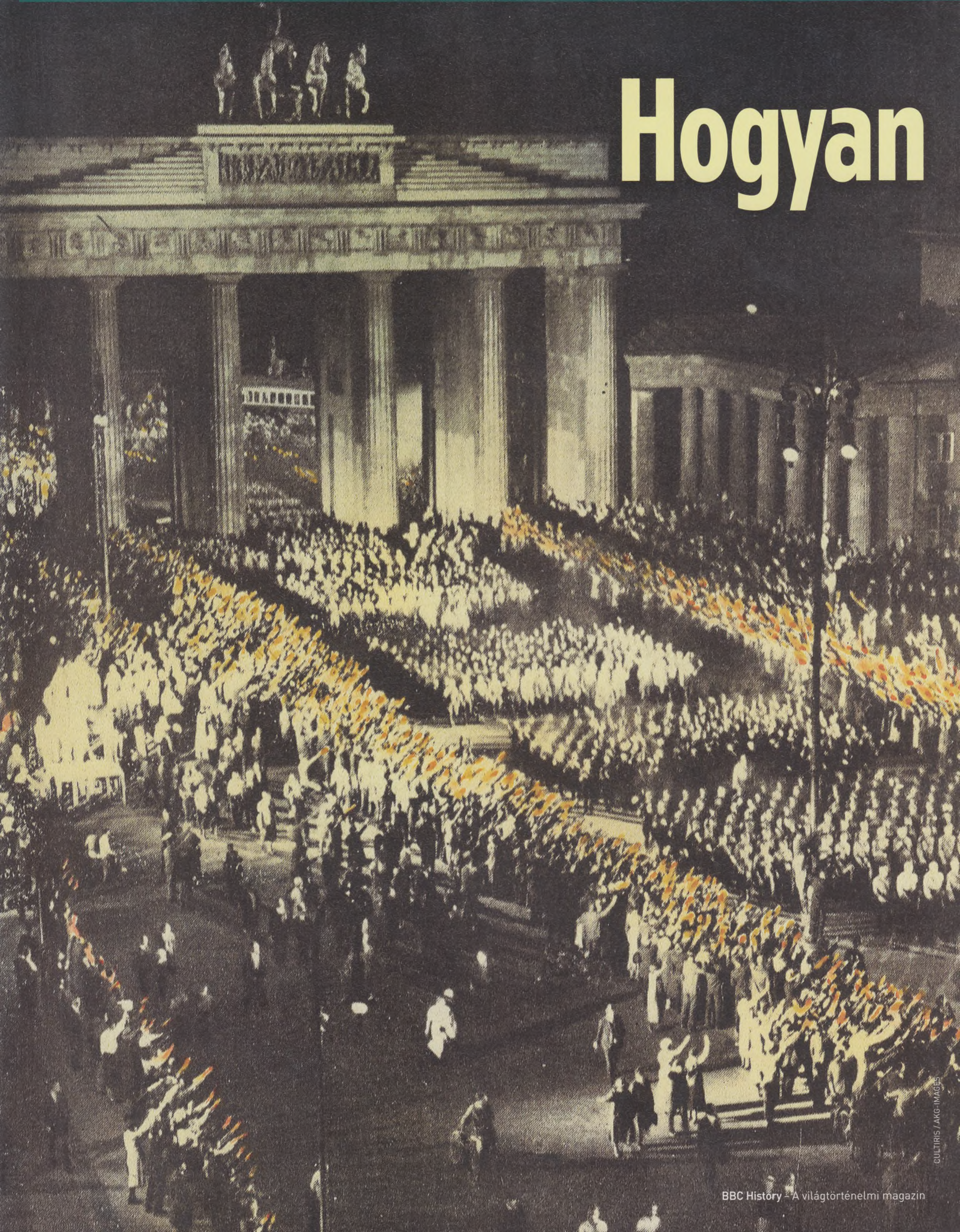
Forrás: André Francois-Poncet: *The Fateful Years: Memoirs of a French Ambassador in Berlin* (Victor Gollancz, London, 1949)

Adolf Hitler udvarában

Hitler pontatlan és kiszámíthatatlan volt, mint mindig. Semminek sem volt megállapított ideje. Néha a reggelinél bukkant fel. Ha nem, lejött néhány percre, miután a lakosztályában teletömte magát meleg tejjel, zabkásával és emésztést serkentő porokkal, és ha valami eszembe jutott, ilyenkor gyakran el tudtam csípni… A nap fénypontja az ebéd volt, ennek szenvedő alanya pedig egy Kannenberg nevű kis kövér fickó, a séf. A régi időkben kellemes éttermet vitt Berlinben, mielőtt a Barna Ház szakácsa lett. Sosem tudta, mikor szervírozza az ebédet. Lehet, hogy egyre rendelték, de Hitler három előtt nem jelent meg. Előfordult, hogy háromszor is megfőzte az ebédet és kétszer kidobta, mégis elvárták tőle, hogy elszámoljon mindennel. Teljességgel változó lakomákat ültünk, változó vendégkörrel. Néha ott volt Göring, néha Goebbels, nem olyan gyakran Hess, és Röhm szinte soha. (Röhmnek megvolt a maga udvartartása a Standartenstrassén, a fiúbarátai körében…) Az állandó vendégek csak lófráltak, miközben egyre éhesebbek lettek. A legokosabb Ottó Dietrich volt [Hitler sajtótitkára], aki általában csatlakozott hozzánk. Az ő gyomra nem bírta a feszültséget, ezért háromnegyed egykor mindig átugrott a Kaiserhofba egy kis rágcsálnivalóra, majd minden lehetőségre készen fél kettőkor felbukkant.

A konzervatív miniszterek még a koalíciós időszakban sem jelentek meg soha. A cserélődő vendégek általában a szokott arcok voltak, régi pártmotorosok, néha egy gauleiter valamelyik tartományból, ami tökéletesen megfelelt Hitlernek. Alig akadt olyan, aki vitatta volna, amit mondott… A környezete markánsan befolyásolta Hitler karakterét. A hatalom legbelső körében foglalt helyet, testőrei három gyűrűben fogták körül. A Führer-elvvel együtt járó hódolat az övénél erősebb jellemeket is megrontott volna. Az értesülések megszűrve jutottak el hozzá, mindvégig ki volt téve Goebbels és a vérbeli radikálisok befolyásának. Mostanra minden kapcsolatát elvesztette az átlagemberekkel. Egyre ritkábban tartott nyilvános beszédet, s míg korábban összefoglalta hallgatósága érzéseit, most a megtérteknek prédikált. Nem igazán tudta, mi folyik a világban. Szokásává vált bekéretni az összes német lapot, felülemelkedve azon a tényen, hogy valamennyi ugyanabból a kolbászgyárból kerül ki, és átolvasta őket, hogy felkutassa az egyetlen dolgot, amit nem találhatott sehol: a valóságot.

Forrás: Ernst Hanfstaengl: *Unheard Witness* (J. B. Lippincott, Philadelphia, 1957). Hanfstaengl mint neves műkritikus, Hitler belső köréhez tartozott. 1937-ben elveszítette párttagságát és elhagyta Németországot

Hogyan

CULTIRIS / AKG-IMAGES

kerültek hatalomra?

Miként történhetett meg, hogy egy jelentéktelen jobboldali pártocska egy alig iskolázott káplár vezetésével néhány esztendő alatt Németország ura lett? A weimari köztársaság válságától Hitler kancellári beiktatásáig terjedő utat **Székely Gábor** vázolja fel

A náci rohamcsapatok fáklyás felvonulással ünnepelték Hitler kancellári kinevezését 1933. január 30-ájának estéjén. Képünk akkor készült, amikor az eseményt a nyáron egy propagandafilm kedvéért „újrajátszották"

AMIKOR ADOLF HITLER 1919 novemberében első valamelyest is jelentős beszédét a müncheni Eberl sörpincében megtartotta – mintegy 130 hallgató előtt –, jó érzékkel választotta annak a „Breszt-Litovszk és Versailles" címet. Breszt-Litovszk, a német–szovjet béke a dicsőség, a Német Birodalom előretörése, hatalmas keleti területek bekebelezésének szimbóluma volt. Versailles már a háborús vereségé, a megaláztatásé, amelyet Hitler – akárcsak a többi jobboldali csoport – a baloldal megnövekedett németországi befolyásának rótt fel. Orvtámadásról, a hátországból a hadsereg hátába mért „tőrdöfés"-ről beszélt (*Dolchstoss;* elsőnek Hindenburg használta a kifejezést, 1918 novemberében). Mindebben nem különbözött a megannyi hasonló, magának híveket toborzó szónoktól. A botrányok keltése is már megtalálható volt a szélsőjobb korai eszköztárában. Az első jelentősebbre még 1920. február 24-én sor került: a Hof sörházban akcióba léptek Hitler verőlegényei az ellenvéleményüknek hangot adó marxistákkal szemben. Mindezt a dorongokkal felfegyverzett, „kicsi, tetterős és rámenős rendezőgárda hajtotta végre a nemzetiszocialista gyűlések védel-

mére" – ahogyan jellemzi ezeket az osztagokat az 1940-ben megjelentetett, a náci párt, az NSDAP „Egész Szellemi és Világnézeti Nevelésére a Führer Mellett Alakult Írásbeliséget Gondozó Hivatala" elnevezésű szervezet által ajánlott kiadvány.

A szélsőjobbon ekkor még több szervezet helyezkedett el Németországban: vezetésük és tagságuk elbocsátott tisztekből és leszerelt, állástalanná vált katonákból verbuválódott. Felszerelésüket és ellátásukat a hadsereg biztosította – illegális vagy legális úton, mindenképpen a hatalom szemhunyásával. E támogatás nem sokáig tartott. Nem utolsósorban azért, mert Walther Rathenau külügyminisztert e csoportok egyike meggyilkolta. E merényletre több gyilkosságot és gyilkossági kísérletet követően került sor, amelyeket a köztársaság-ellenes jobboldal vállalt. A felháborodás e merényletek miatt egyre nőtt, a kormány azonban tétlen maradt. Rathenau meggyilkolására is azután került sor, hogy zsidó származása és európai megegyezést hirdető politikája miatt élesen támadták őt a parlamentben, mindenekelőtt a jobboldal legnagyobb pártja, a Német Nemzeti Néppárt, valamint a jobboldali liberális Német Néppárt.

A tévhittel ellentétben, ha az első világháborúban elszenvedett vereség meg is tépázta a német konzervatív jobboldalt, mindenekelőtt a tisztikar presztízsét, a területvesztéssel, majd a jóvátételek visszautasításával folytatott propagandával azt jórészt vissza tudta szerezni. (A császár természetesen emigrációban maradt, előbb nagyvonalúan vállalva a felelősséget a háborús vereségért, majd mindinkább áldozatnak tekintve magát.)

A jobboldalnak mindenesetre új szimbólum után kellett néznie, ha nem akart nyíltan szembekerülni az antanttal. A széles körben elismert új szimbólumok azonban egyelőre késtek, így azok nélkül jelölték meg a fő ellenséget – a radikális jobboldal kimondottan a köztársaságot.

A Centrum Párt, a keresztény polgári centrum adta ekkor a kormányfőt, Joseph Wirth személyében. Wirth – szintén centrum párti – elődjével szemben nem a jobboldali liberális Német Néppártot, hanem a szociáldemokratákat és a baloldali liberálisokat (Német Demokratikus Párt) választotta partnernek. Ő volt az első új típusú hivatásos politikus-miniszterelnök a weimari köztársaság kormányainak élén. Híres beszédében, a gyilkosságsorozat és közvetlenül Rathenau meggyilkolása után, 1922. június 25-én kijelentette: „Az ellenség a jobboldalon áll!". Ezzel elutasította a bajorok követelését, hogy a köztársaság védelméről hozott törvényben egyaránt szóljanak a jobboldalról és a baloldalról. És Wirth még ennél is tovább ment. Elmarasztalta a centrumtól jobbra, azonban hozzá mégis közelálló Német Néppártot is a jobboldal „halálkampányaiban" való részvétel miatt – tette ezt annak ellenére, hogy ezzel a nagykoalíció lehetőségét elvesztette.

Walter Rathenau gyászszertartása a Reichstagban 1922. július 12-én. A gyilkosságért elítélt Ernst Werner Techow 1928-ban amnesztiával szabadult, majd belépett az NSDAP-be

A történelem igazolta Wirthet, mert bár kormánya nem sokkal élte túl e szavazást és a következő kormányokban mind nagyobb erőt képviselt a jobboldal, e törvénnyel sikeresen nézett szembe a köztársaság a puccskísérletekkel.

A weimari köztársaság alapja széles politikai konszenzus volt, amely a konzervatív jobboldaltól a baloldalig tartott. E konszenzus megfogalmazója egy liberális jogász, Hugo Preuss volt, az előkészítő munkálatokkor meghívták a már ekkor neves szociológust, Max Webert. Az alkotmányt, amely egy „decentralizált egységállam" koncepciójával fogalmazódott, három párt fogadta el a berlini felfordulások miatt a békésebb Weimarba távozva: Németország Szociáldemokrata Pártja, a Centrum Párt és a Német Demokratikus Párt. E pártokat nevezi a történelem weimari koalíciónak – a legnagyobb közülük a baloldali párt volt, a koalíciók sorsát eldöntő és összetételét meghatározó viszont a kisebb középpárt, a keresztény Centrum Párt, míg a weimari rendszer eredeti jellegét legmarkánsabban a legkisebb, baloldali liberális párt mutatta. A parla-

Friedrich Ebert kancellárként üdvözli a frontról hazatérő katonákat 1918-ban

menti jobboldal pártjai nem tartoztak ide, a baloldal túlsó széle pedig a választásokon sem vett még részt.

Kevéssé ismert tény, hogy a weimari köztársaság már nem egészen egy évvel az alkotmány elfogadása után, 1920 júniusában elveszítette demokratikus többségre támaszkodó kormányát. A jelentéktelen, centrumpárti politikus, Konstantin Fehrenbach vezette kormány már kisebbségi kabinet volt, amely a szociáldemokrata párt toleranciájával volt működőképes. Koalíciós partnere pedig a csekély számú liberálisok mellett a weimari alkotmány ellen szavazó Német Néppárt volt. A szociáldemokrata és baloldali centrumpárti túlsúlyú, rövid életű koalíció (a már említett Wirth-kabinet) hamarosan egy a Centrum Párt által is támogatott, mégis elismerten jobboldali kormánynak adta át helyét. Ez 1922 novemberében történt, amikor Wilhelm Cuno személyében először kerül a kancellári székbe olyan politikus, aki – bár ekkor már pártonkívüli – a weimari alkotmányt elutasító jobboldal, a Német Néppárt tagja volt. E kormány jóvátételi politikája vezetett oda, hogy francia és belga csapatok megszállták a Ruhr-vidéket. A mesterségesen felizzított nacionalista légkör szélsőséges összecsapásokhoz vezetett, megszületett a nácik első mártírja, a franciák által vonatrobbantásért kivégzett Leo Schlageter, majd náci puccskísérlet robbant ki Münchenben.

A weimari koalíció ekkorra már megroppant. S nem a szélsőjobb nyomására, hanem a jobboldal parlamentáris térnyerése következtében. A szociáldemokraták kiszorultak a koalícióból, és mind jobboldalibb kormányok alakultak. A politikai struktúra eltorzulását egy kis párt tehetséges politikusa, a német–francia kiegyezésre törekvő, német néppárti Gustav Stresemann kormányai hidalták át. Egyértelműen a külpolitikai félsikerek és a mind rosszabb belpolitikai helyzet következtében a választók 1928-ban ismét a baloldal felé fordultak: szociáldemokratákat juttatnak kormányra. (A szociáldemokrata párt és a baloldal növelte szavazati arányát, a centrumpártoké kismértékben, a jobboldalé jelentősebben csökkent.) A kormányt az úgynevezett nagykoalíció alkotta, amelyben a weimari pártok mellett ott van a jobboldali liberálisok pártja, valamint a bajorok jobbra tendáló – például már 1925-ben Hindenburgra szavazó – centrumpártja is. A kormány utoljára tesz kísérletet a weimari politika helyreállítására – próbálkozása a világgazdasági válság németországi kibontakozásával ér véget. Az ismert és jól feldolgozott eseménysorok végén a demokratikus köztársaság előbb konzervatív köztársasággá alakult, majd a szociáldemokrata Hermann Müller-kabinet rövid intermezzója után elnöki köztársasággá vált. A parlament 1930-ban már lényegében elveszítette jelentőségét. Már nem a parlament, csupán Hindenburg bizalmából kormányzott a centrumpárti politikus, Heinrich Brüning, majd az őt követő, még szűkebb bázissal rendelkező Franz von Papen, s végül a katonai diktatúrát tervező Kurt von Schleicher. A 48. paragrafusra támaszkodva gyakorolták a „mérsékeltek diktatúráját". A parlamenti legitimáció hiányában e kormányok már a parlamentáris demokrácia végét jelentették. Emlékezetes és tanulságos a történelem torz fintora: formailag a Hitler-kabinet volt az, amely ismét parlamenti többséget mondhatott a magáénak, s ezzel *formálisan* három év után eleget tett a weimari demokrácia követelményének. A demokrácia reménye, illetve a jobboldal elképzelése azonban hamar szertefoszlott. Mindazonáltal érdemes felfigyelni a jelenségre: a parlamenti demokrácia útjáról nem a náci, hanem – még 1930-ban – az egyesülésre törekvő jobboldali csoportok tértek le. Tanulságos ma is annak tanulmányozása, hogy a politikai paletta erőviszonyainak milyen eltolódása kísérte a weimari köztársaság pusztulását.

A demokrácia reménye hamar szertefoszlott. Mindazonáltal érdemes felfigyelni a jelenségre: a parlamenti demokrácia útjáról nem a náci, hanem az egyesülésre törekvő jobboldali csoportok tértek le

A weimari köztársaság bukása

Meglehetősen elterjedt az a nézet, hogy a weimari köztársaság bukását a két szélsőség, a szélsőjobb és a szélsőbal felerősödése és a középpártok, a centrum lemorzsolódása kísérte. Nos, ez tévedés, mindenekelőtt a konzervatívoknak, a szélsőjobbot lebecsülőknek, így magának a birodalmi elnöknek, Hindenburgnak és híveinek a tévedése volt, akik e vélt folyamatra hivatkozva engedték át a kancellári bársonyszéket a szélsőjobbnak. Annyi azonban igaz, hogy az 1930-as választástól kétségtelenül előretört a szélsőjobb és erősödött a szélsőbal. A kommunista előretörés mértéke ugyanakkor meg sem közelítette a náci előretörés arányát, s talán ez sem elhanyagolható, bár a történetírásban nemigen találunk rá utalást – a nácik legjelentősebb kiugrása a kommunisták visszaesésével, s nem előretörésével egyidejű. Táblázatunkból nem követhető ez az összefüggés, mivel ezt az 1932. tavaszi elnökválasztás eredményei mutatják: míg a nácik a két fordulóban az 1930-as 18,3%-ról előbb 30,1%-ra, majd 36,8%-ra növelték szavazatarányukat, addig a kommunisták a 13,1%-ról előbb jelentéktelen veszteséggel a leadott szavazatok 13%-át kapták, ezt követően azonban szavazataik száma drasztikusan, 10,7%-ra csökkent. Megjegyzendő továbbá, s ezt már a táblázat is mutatja, hogy a kommunisták második jelentősebb előretörésére pedig éppen a nácik visszaesésekor került sor. Tehát a két szélsőség egyidejű megerősödésének semmi alapja sincs. ➢

Ami viszont egyáltalán nem következett be, az a centrum leépülése volt. Ezt az itt közölt táblázatban összefoglalt 1924–1932 közötti választási eredmények az első ránézésre megmutatják.

A korszak német politikai skálájának a tényleges centrumát képviselő párt, a Német Centrumpárt és bajor fiókpártja, a Bajor Néppárt (Bayerische Volkspartei) nemcsak hogy őrizte, *de a nácik legjelentősebb választási sikere idején még növelte is részesedését* a szavazatokból. A centrum, akárcsak a baloldal, a világgazdasági válság időszakában is meglepően stabil maradt. (Amint táblázatunkból látható, a centrum 16,7%-ával a legnagyobb náci győzelem idején – 1932. VII. 31. – 1928-óta legjobb eredményét érte el.) S ha végül – a számok kapcsán – azt a kérdést kívánjuk megválaszolni, mely szavazótábort nyerte meg Hitler, amikor az 1928-as 2,6%-ról két év alatt 37,4%-ra növelte pártja részesedését – a válasz egyértelmű. Hitler a jobboldal hagyományos szavazótáborát hódította meg, fogta össze. Ez volt az a választásokon mintegy 30%-os részesedést elérő tömeg, amelyen belül az erőeltolódás a nácik javára végbement. A jobboldal volt az, amelynek korábbi legnagyobb pártja (a Német Nemzeti Néppárt) szavazatai felével, a kisebb pártok (így az ekkor már ide sorolható Német Néppárt is) majd voksaik 90%-ával fizettek a szélsőjobb előretöréséért.

A fenti számokhoz talán még annyi magyarázat szükségeltetik, hogy az egyéb vagy kisebb pártok kategóriájába tartozók közül a baloldalhoz kizárólag a független szociáldemokraták tartoztak 1924-től, a maguk 0,8%-ról a már valóban jelentéktelen 0,1%-ra csökkenő szavazati arányával. A többiek (Gazdaságpárt, Német Parasztszövetség, Német-Hannoveri párt, Német Landvolk, Landbund stb.) jobboldaliak voltak.

A weimari köztársaság bukásának okait kutatva nem elhanyagolható körülményként jelenik meg a korszak két köztársasági elnökének személyisége közti különbség.

Friedrich Ebert, a szociáldemokrata elnök, korrekt politikus volt, mindenekelőtt a parlamenti többségből fakadó lépéseket támogatta – pártoktól függetlenül. Nyilván nem örült a jobbratolódásnak, s bár ennek hangot is adott, egyetlenegyszer sem alkalmazta az alkotmány nyújtotta kivételes törvényeket pártpolitikai célokra.

Szociáldemokrata kortesek az 1921-es választások idején

1925-ben, Ebert halálát követően lett köztársasági elnök a monarchista meggyőződésű Paul von Beneckendorff und von Hindenburg. A konzervatív, joviális nagyúr megválasztása már jelezte a jobbratolódást, a weimari alapok meggyengülését. Politikájával pedig egyértelműen a jobboldalnak kedvezett. E táborból leginkább a német nemzetiek álltak közel szívéhez, s mindenekelőtt a hadsereg. A szélsőjobbot, a mind erősebb nácikat csőcseléknek tekintette, élükön a „bohémiai káplárral", Hitlerrel. A német történelemben döntő fordulatot jelentő 1933. január 30-át, a Hitler-kormány kinevezését már ezért sem lehet egyszerűen személyes indulatok, törekvések feltárásával bemutatni. Nyilván ez is egyik oka a sokféle koncepciónak. A tény azonban nem hagyható figyelmen kívül: a német jobboldal tényleges erőfölénye a szinte teljes történelmi korszakban, pontosabban 1920-tól jelen van. A jobboldalhoz képest mind a centrum, mind a baloldal gyengébb befolyással rendelkezett.

A kommunista előretörés mértéke ugyanakkor meg sem közelítette a náci pártét

Az NSDAP társadalmi bázisa

S talán *még egy mítoszról* említést kell tenni. Meglehetősen elterjedt hiedelem, s igazságmagva sem vonható kétségbe annak, hogy a náci párt tagjainak többségét a „dolgozó osztályok köréből toborozta". Ebből keletkezett a hibás következtetés: a náci propaganda meghódította a világgazdasági válság időszakában a munkanélküliségtől szenvedő, a kommunistákból kiábrándult, elkeseredett munkásokat, s mellette az elnyomorodó kispolgárságot. Továbbá, hogy e két társadalmi osztály közül határozottan a kispolgárság, avagy a középosztály szabta meg a párt jellegét. S a végkövetkeztetés: a náci párt kispolgári párt volt. A munkásbázis túlhangsúlyozott, a kispolgári jelleg állítása pedig már tévedés.

Rendőrök és tüntetők összecsapása az 1930-as választások előtt

Mivel számok bőségesen állnak rendelkezésünkre – köszönhetően a német adminisztráció precizitásának, s még inkább Theodor Geiger mindmáig alapvető szociográfiájának –, megállapíthatjuk: a náci párt tagsága legnagyobb számban a középosztályból rekrutálódott (ez 1930-tól 1944-ig 55% körül volt), a második helyen a

munkásosztály volt (32–43% között), míg az „elit"-ként jelzett vezetők és felsőbb osztály a 13%-ról csökkent, de még a háborús vereség nyilvánvalóvá válásakor is mintegy 3% volt.

Az abszolút számok azonban megtévesztőek – igazolhatják a populizmus, avagy a „tömegdemokrácia" elméletét. A történész számára nem az abszolút számok a beszédesek, hanem az arányok. E szerint az „elit" a náci pártban messze túlreprezentált volt. A korabeli német társadalomban betöltött részarányához (0,83%) képest még a 3% is 360%-os túlreprezentációt jelentett, míg – hozzá képest – a középosztály (24,4%) is többszörösen kisebb (csupán mintegy 200%-os) arányban reprezentált, a munkásosztály pedig abszolút mértékben, tehát a társadalomban betöltött arányánál – ez 74,8% volt – is lényegesen kevesebb, 32–43%-ban, azaz alulreprezentált volt. *A munkásosztály (vagy dolgozók osztálya) a német társadalomban betöltött részarányához képest csupán mintegy felearányban volt képviselve a náci pártban.*

Nehezen vonható kétségbe, hogy bár a politikai pártok jellegét, még inkább arculatát, a pártvezérek nagy mértékben formálják tudatosan tömegeik ízlésének megfelelőn – gondoljunk csak Hitler tükör előtt végzett pózgyakorlataira, s az alkalmazott díszletekre –, magát a pártot alapvetően nem tömegei, *hanem az egyes társadalmi rétegek relatív reprezentációja jellemzi megbízhatóan.* Ez jelzi pontosan, hogy mely társadalmi rétegek érzik leginkább magukénak a pártot és ezért állítható, hogy *a náci párt mindenekelőtt az „elit"-ként jelzett, a felsőbb osztályt takaró, a társadalom törpe minoritását képező réteg – valós és vélt – érdekeit megjelenítő párt volt.*

Összefoglalás, nem befejezés

A politikai irányzatok egymáshoz való viszonyával és az azokon belüli erőeltolódásokkal foglalkozó fő mondanivaló a következőkben foglalható össze: *a gazdasági és politikai válságban a lényeges erőeltolódások az egyes fő irányzatokon belül, tehát a jobboldalon, a centrumon és a baloldalon belül mentek végbe és nem úgy, hogy a fő irányzatok egymástól hódították el erőket.* Hitler számára nem elsősorban a Reichstag-választások eredménye biztosította a hatalomra jutást, nem is az, hogy a náci párt a legnagyobb párttá vált a választásokon (hiszen e helyzet már az 1932. tavaszi elnökválasztások, majd a parlamentben a júliusi választások óta fennállt), hanem a jobboldal németországi túlsúlya. A náci párt a jobboldalon belül szerezte meg a vezető szerepet. S még hozzátehetjük, a szélsőjobb hatalomra jutásához hozzájárult a konzervatív és a centrum tábor illúziója, hogy Hitler kancellárként kezelhetővé válik.

Elhitette, hogy a hatalom birtokában kezelhető lesz – Hitler kancellári beiktatása alkalmából von Papennel

A konzervatív jobboldalnak hatalmas felelőssége volt abban is, hogy Hitler, legálisan, a parlament ¾-es többségére támaszkodva számolhatta fel a weimari demokrácia jogrendjét. A lehetőség erre megvolt. A liberális weimari alkotmány ugyanis nem pusztán korának legdemokratikusabb, hanem legelasztikusabb alkotmánya is volt. *Az alkotmány ugyanis teljesen, valamennyi részében újraírható volt saját cikkelyeire hivatkozva:* a parlament ¾-es többsége által, a különböző alkalmakkor és formában lehetővé váló népszavazásokkor, köztük a parlamenttel szemben az elnök által kezdeményezett, a parlament által hozott törvényeket felfüggesztő törvény kezdeményezésekor *(Volksentscheid, Volksbegehren),* illetve felfüggeszthető az elnöki diktatúra bevezetését is lehetővé tevő híres-hírhedt 48. cikkely 2. bekezdése alapján. A jobboldal e lehetőségeket kihasználva korlátozta a parlamentáris demokráciát az 1930-tól bevezetett elnöki kisebbségi kabinetekkel. A nácik – immár visszatérve a parlamenti többségi kormányokra – az 1933. március 24-én megszavaztatott ún. felhatalmazási törvénnyel *(Ermächtigungsgesetz)* vezették be a rendszer teljes fennállása alatt működő rendkívüli állapotot. 1934 tavaszáig a konzervatív jobboldalt is még képviselő kormány a ¾-es parlamenti többség birtokában, a rendkívüli állapot lehetőségeit kihasználva kezdeményezte és fogadtatta el a törvényeket. Az elsők között felmentésben részesítették az elítélt nácikat *(Verordnung über die Gewährung von Straffreihet,* 1933. március 21.), bevezették a halálbüntetést a „közbiztonság veszélyeztetése" esetére, illetve rendeletet alkottak „A nemzeti felemelkedés kormánya elleni alattomos támadások kivédé-

A PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK EREDMÉNYEI

	1924	1928	1930	1932. július	1932. november
Jobboldali pártok: DNVP, DVP, NSDAP, kis pártok	41,4	39,6	44,15	47,1	46,7
ezen belül NSDAP	3	2,6	18,3	37,4	33,1
Középpártok: Centrum, BFP, DDP	23,6	20,0	18,1	16,7	16,0
Baloldali pártok: SPD, KPD	35	40,4	37,6	36,2	37,3
ezen belül KPD	9	10,6	13,1	14,6	16,9

Az új rend: Hitlerjugend-nagygyűlés a berlini Lustgartenben, 1933-ban

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

A Hindenburg betöltötte birodalmi elnöki posztot már 1934 augusztusában eltörölte az immár Führer és birodalmi kancellár Hitler

sére". Ezek alapján kezdődhettek meg a tömeges letartóztatások, az első koncentrációs táborok felállítása és a kivégzések. A hatályos jogszabályoknak megfelelően és az alkotmány adta keretek között. Ekkor azonban még legalább tetten érhető volt a törvényhozók felelőssége.

Az elkövetkezendő időszakban a törvényhozók és a végrehajtó hatalom gyakorlóinak köre és a kormányzati felelősök száma is csökkent, végül tulajdonképpen egy főre korlátozódott, Adolf Hitler személyére. Formálisan, a megnevesíthető személyekből álló három grémiumból elsőnek a birodalmi elnök vált ki. Hindenburg 1934 augusztusában bekövetkezett halálakor az intézményt Hitler mint „Führer és birodalmi kancellár" vette át. „A törvény a Német Birodalom államfőjéről" megszüntette a birodalmi elnöki tisztséget, egyben fogadta az állami hivatalnokok és katonák esküjét. A birodalmi gyűlés formálissá válását a pártok betiltása, illetve önfeloszlatásra kényszerítése után több „Führer-leirat" *(Führer Erlass)* teszi véglegessé, közöttük talán a leglényegesebb az 1933. december 1-jén elfogadott „Törvény a párt és az állam egységének biztosításáról" végrehajtási utasításai.

A választások formálissá váltak. Az 1936-os választás – ekkor első ízben nem vehettek részt zsidók – tulajdonképpen „népszavazás parlamenti választás formájában", amelyet Hitler „Népnap a becsületért, a szabadságért és a békéért" címmel megtartott beszéde vezetett be. A választáson 99%-os részvétel mellett 89,9% igen szavazatot kapott az „NSDAP Egységes Listája". Az 1938-as választásokat már a „Führer listájáról" tartják, szintén népszavazás formájában, 99,59%-os részvétellel és 99,1% igen szavazattal. A kormány szerepének és súlyának tragikomikus jelzése volt, amikor 1937. január 30-án, a hatalomátvétel évfordulóján rendezett emlékülésen Hitler „az addig még nem NSDAP-párttag kormánytagokat felvette a párt tagjainak sorába, az Arany Pártjelvényt adományozva nekik".

Egy vita margójára

A nemzetiszocialista rendszer működésével kapcsolatosan érdemes emlékeztetni arra a hazai vitára is, amely az 1990-es évek végén Czinner Tibor és Szakács Sándor monográfiája nyomán bontakozott ki. A szerzők a náci háborús bűnösök nürnbergi perét koncepciós pernek nevezték. Azt állították, hogy a weimari alkotmány, a korabeli hatályos német törvények alapján is elítélhetők lettek volna a náci háborús bűnösök, sőt, hogy német bíróságok is elláthatták volna a feladatot. Ezért véleményük szerint szükségtelen, továbbá törvénytelen volt az eljárás. A szerzők érzékeny pontot érintettek, amit a sajtóvisszhang nagysága és hangneme is jelzett. Annak ellenére, hogy *a szerzőpár nem a meghozott ítéletek súlyossága ellen szólt, s nem is a bűnösök elítélésének a szükségességét vonta kétségbe*, hanem *az eljárás módját vélte törvénytelennek,* a bírálók a náci háborús bűnösök bizonyos felmentését érzékelték. Véleményem szerint a szerzőknek az a felfogása téves, miszerint a weimari alkotmány, illetve az 1945 májusáig hatályos németországi törvények lehetővé tehették volna a német háborús bűnösök elítélését.

A német konzervatív jobboldal illúziói Hitler megfékezhetőségéről hamar szertefoszlottak

A valóság az hogy az évek során Hitler a közigazgatást és az igazságügyi intézményeket mind több különleges rendelettel *(Sonderanordnung)* alakította, illetve rendkívüli bíróságokat hozatott létre, megkerülve a szokásos joggyakorlatot. E folyamat egyik fontos mérföldköve volt, amikor 1934 áprilisában politikai büntetőügyekben elvonták a Birodalmi Bíróságtól a legfelső fórum jelleget és azt egy Népbíróságra *(Volksgerichtshof)* ruházták, amelynek tagjait Hitler személyesen nevezte ki. (E bíróság a továbbiakban mintegy 5 ezer halálos ítéletet hozott.) E döntés következményei azonban ennél is messzebbre vezettek: a bíróságok gleichschaltolásához. A Röhmmel történt leszámolás után, azt követően, hogy a kormány javaslatára – 1934. július 3. – törvényben „állami szükségcselekedetnek" minősítették Hitler döntését, július 13-án a Führer már „a német nép legfelső bírájának" *(deutschen Volkes oberster Gerichtsherr)* minősítve mondhatja el beszédét. E téren a végső finomítást jelentette, amikor 1938 februárjában von Blomberg lemondatásával Hitler átvette a hadügyminisztérium és a hadsereg közvetlen irányítását is. E lépéssel érte el csúcspontját a hatalom koncentrációja: Hitler formálisan is Németország abszolút diktátora lett. Ezért lehetett rá hivatkozni Nürnbergben a „parancsot teljesítettem" védelmére hivatkozóknak, s ezért *nem maradt egyetlen hatályos német törvény sem, amelynek alapján ítéletet lehetett volna hozni a diktátor bűntársai ellen.*

Minderre ráébredt a német konzervatív jobboldal már nem sokkal Hitler hatalomra jutása után. Illúzióik Hitler megfékezhetőségéről hamar szertefoszlottak, s a nem parírozók – már akik az 1934-es év mészárlását túlélték – együtt elmélkedhettek tévedésükön a centrum és a baloldal szintén koncentrációs táborokba zárt vezéreivel. A múlt árnyai azonban az elmúlt évtizedben ismét megelevenedtek. S nem csupán Németországban. Vajon ismét milliók pusztulása szükséges a konzervatív értékrendet s a jobboldalt támogató elit újabb okulásához? Avagy tanultunk a történelmi leckéből: *a szélsőjobb elszigetelése létérdeke a jobboldal valamennyi mérsékeltebb irányzatának is, összefogva akár a centrummal, sőt a baloldallal is.* ■

Székely Gábor történész, az MTA doktora, az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének professzor emeritusa

A Sörpuccs

Hitler először 1923-ban próbálta meg magához ragadni a hatalmat, de a müncheni Sörpuccs néven elhíresült kísérlete teljes kudarcba fulladt. A terv az lett volna, hogy 1923. november 8-án a bajor kormány egy sörcsarnokban tartott gyűlésen részt vevő tagjait az épületet körülvevő náci rohamosztagosok segítségével foglyul ejtik és együttműködésre kényszerítik, majd a csapatok megindulnak Berlin felé. Egon Larsen egy Münchenben élő fiatalember volt, elbeszélésébe akkor kapcsolódunk be, amikor Hitler egy söröskorsót szorongatva a csarnok bejárata előtt várja a hírt, hogy emberei megérkeztek.

Egy őrszem rohant Hitlerhez, jelentve, hogy a rohamosztagosokat szállító teherautók most futnak be. Túljátszott, színpadias mozdulattal Hitler lesöpörte a söröspoharát az asztalról, előhúzta Browning pisztolyát, majd jelzett a többieknek, hogy kövessék őt a csarnokba.

Emberei elég szedett-vedett társaság képét mutatták. Köztük voltak Hitler testőrei – egy hentessegéd primitív és buta megjelenésével; egykori hadseregbeli őrmestere, Rudolf Hess, aki a párt második embere lett; „Putzi" Hanfstaengl, München leghíresebb műkereskedőjének fia, aki a Harvardon együtt tanult F. D. Roosevelttel, és aki otthonosabban érezte volna magát egy zongora billentyűi előtt, mint így, a kezébe nyomott pisztollyal.

A megtervezett, drámai hatású belépőt némileg tönkretette, hogy a társaságnak át kellett nyomakodnia az emelvény előtt szorosan összepréselődött emberek tömegén. Kahr [a bajor miniszterelnök] abbahagyta a beszédét, amikor látta, hogy a bejárathoz egyenruhások egy nehézgéppuskát tolnak kívülről. A közönségből néhányan pánikba estek és menekülni próbáltak, de ekkorra már az összes kijáratnál őrség állt, aki megpróbált kijutni, azt ütésekkel és rúgásokkal bírták jobb belátásra.

Hitler végre eljutott az emelvény lábáig, ahol megfogott egy széket, felállt rá, majd belelőtt a mennyezetbe pisztolyával. Hirtelen csönd lett. Leugrott a székről és felsietett az emelvényre. Egy rendőrtiszt zsebre dugott kézzel megpróbálta elállni az útját, de Hitler a fejéhez tartotta a pisztolyt és azt üvöltötte: „Vedd ki a kezed a zsebedből!" A férfi engedelmeskedett és félreállt.

Hitler ekkor már a Kahr, Lossow és Seisser [a miniszterelnök, a Bajorországban állomásozó haderő parancsnoka és a bajor rendőrfőnök] alkotta triumvirátus előtt állt. A közönség felé fordult és rekedt, izgatott hangon kijelentette: „A nemzeti forradalom megkezdődött. Az épületet hatszáz, állig felfegyverzett ember veszi körbe. A Reichswehr kaszárnyáit és a rendőrséget elfoglaltuk. A hadsereg és a rendőrség már a horogkeresztes lobogó alatt vonul!"

A náci pártvezér blöffölt. Sem a hadsereg, sem a rendőrség felett nem sikerült átvenni az irányítást. Hitler a színpad mögötti kis szobába terelte a három vezetőt, és megpróbálta őket a puccs támogatására kényszeríteni.

Mindhárman csöndben figyeltek, idegesen pillantgatva az izgatottan, pisztollyal gesztikuláló emberre és a kijáratoknál álló fegyveres őrökre. Hitler ezzel a fenyegetéssel zárta: „Aki nem hajlandó együttműködni velem, annak semmi joga tovább élni. Négy golyó van a pisztolyomban, három azoknak, akik elárulnak, az utolsó pedig saját magamnak." Odatette halántékához a fegyvert. „Ha holnapra nem vívom ki a győzelmet, halott ember vagyok."

Kahr válaszolt elsőként. „Lelövethet vagy lelőhet saját kezűleg – mondta hűvösen –, vagy egyszerűen lecsukat. Egy élet ide vagy oda nem számít." Seisser: „De Hitler úr, néhány napja ígéretet tett nekem, hogy nem hajt végre puccsot!" Erre Hitler: „Igen, megígértem. De meg kellett tennem, a haza érdekében." Szólt a testőreinek, hogy hozzanak neki még egy sört.

Mintha hirtelen feldühödött volna azon, hogy foglyai nem nyilvánítják ki lelkes támogatásukat. Felugrott és kirohant az emelvényre. Negyedórás távolléte alatt a csarnokban megváltozott a helyzet. Megérkezett Hermann Göring, az SA akkori parancsnoka és elfoglalta a megüresedett szónoki emelvényt. Teljes díszegyenruhában volt, kitüntetések tömegével a mellkasán – ezeket a háború idején pilótaként, századparancsnokként, majd végül Richthofen híres, Repülő Cirkusz néven emlegetett századának parancsnokaként kapta. Csak egy évvel ezelőtt csatlakozott Hitler pártjához.

Göring épp időben érkezett, hogy lecsendesítse a háromezer embert, akik a géppuskák és pisztolyok fenyegetése ellenére is egyre hangosabban elégedetlenkedtek. Azt akarták tudni, mi történik a hátsó szobában. „Ne aggódjatok, nem esik bántódása Kahr, Lossow és Seisser uraknak. Előzetes megbeszélést tartanak a mindannyiótok által akart nemzeti kormány felállításáról" – válaszolta Göring. „Ahhoz nem kellenek géppuskák és fegyveresek százai" – kiáltotta valaki. „Pofa be! – vágott vissza Göring lekezelően. – Megvan a söröd, nem?"

Ekkor jelent meg újra Hitler. A teremben tetőfokára hágott az izgalom. Úgy tűnt, elvesztette a kezdeményezést. Újra előhúzta a pisztolyt és a levegőbe lőtt. „Ha nem maradtok csöndben, egy másik géppuskát vitetek a galériára" – üvöltötte. Végre csend lett, és akkor megint beszélni kezdett, ezúttal nyugodt hangon, a szokásos drámai gesztusai nélkül. A történtek nem Kahr ellen irányulnak, aki megmarad Bajorország vezetőjének, magyarázta. De új birodalmi kormányt kell felállítani, amelynek Ludendorff, Lossow, Seisser és ő lesznek a tagjai. „Három férfi van ott a hátsó szobában, akik a lelkiismeretükkel birkóznak – mondta egy kicsit érzelmesre váltott hangvételben. „Megmondhatom nekik, hogy ti mind mögöttük álltok?"

„Ja, ja!" – jött a dörgő válasz. Néhány pillanat alatt a maga javára fordította a tömeg hangulatát – mesteri, demagóg húzás volt. „Egy szabad Németországban – folytatta immár szenvedélyesen – helye van a független Bajorországnak!" Majd kedvenc heroikus hangnemében fejezte be, a sors által kijelölt ember hangján, aki az emberek szívére és lelkére szeretne hatni. „Azt mondhatom nektek, hogy vagy kitör ma este a német forradalom, vagy mi mind halottak leszünk holnap reggelre."

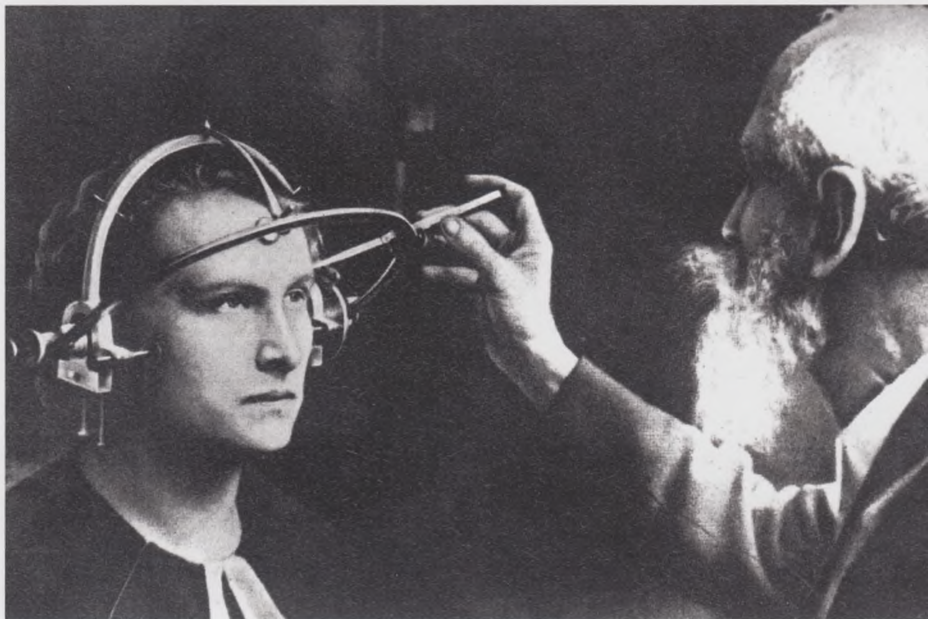
Ekkor érkezett meg Ludendorff tábornok, aki a háttérből támogatta a puccs szervezését. Befolyásával elérte, hogy a három bajor vezető elfogadja Hitler követeléseit. Miután támogatásukról biztosították az ügyet, elengedték őket, de ahogy szabadok voltak, kiadták a parancsot a helyi katonai erőknek, hogy vessenek véget a puccskísérletnek.

Forrás: Egon Larsen: *Wiemar Eyewitness* (Bachman & Turner, 1976)

A tiszta árja faj

A germán „fajtisztaság” elméleteitől a népirtásig voltaképpen egyenes út vezetett. Ennek állomásait tekinti át **Bihari Péter**

A koponya formájából sok korabeli tudós nemcsak a „fajra", de az egyén egyéb tulajdonságaira is levont következtetéseket
LENT: **Illusztráció egy, a német rassz jellegzetességeit bemutató 1935-ös könyvből**

A MEIN KAMPF egyik súlyponti eleme volt a német „fajnemesítés" és ennek részeként a származásilag káros személyek vagy örökletes betegségben szenvedők „kiiktatása" a társadalomból. „A célból, hogy teljesíteni tudjuk kötelezettségeinket a társadalmi életben, államunknak hasznosítania kell majd a modern orvosi felfedezéseket. Ki kell nyilvánítanunk, hogy mindazok a személyek, akik nyilvánvaló örökletes betegségben szenvednek vagy annak hordozói, nem alkalmasak utódnemzésre, és az államnak gyakorlati rendszabályokat kell elfogadtatni az ilyen személyek sterilizálására." Wilhelm Frick belügyminiszter már 1933 júniusában bejelentette: „a Harmadik Birodalomban a rasszhigiéné és a német nép sorsa széttéphetetlenül összekapcsolódik, és az eugenikát a nemzetiszocialista népesedéspolitika alapjának tekintik." Két héttel később törvénybe iktatták a kötelező sterilizációs törvényt, majd nem sokkal ezután a házassági tilalmat a genetikailag sérült egyénekkel. Az út egyenesen a náci koncentrációs táborokig vezetett.

Szociáldarwinista jellegű elképzelések – vagyis a „fajok harcának" mechanikus kivetítése az emberi társadalomra – már Darwin előtt is felbukkantak. Hasonlóképpen a „fajhigiénia tudománya" is elég távoli, Darwinnal egyidős vagy még korábbi szerzőkig vezethető vissza. A fajbiológia, majd a fajnemesítés úttörői között korántsem csak német neveket találunk, hanem angolokat, franciákat és más nemzetbelieket is, mint Gobineau, Renan, Ribot, Galton, Haeckel, Ploetz, Lombroso és sokan mások. A politikai élet jobb- és baloldalán egyaránt sokan lelkesültek az új irányvonalért, hiszen a tökéletes embertípus kifejlesztése nemzeti vagy osztályalapon egyaránt ígéretesnek tűnt. Németországban 1904-ben alapították meg az *Archiv für Rassen- und Gesellschaftbiologie* (Faji- és Társadalombiológiai Közlemények), majd 1908-ban az *Archiv für Rassenhygenie* (Fajhigiéniai Közlemények) című folyóiratokat. Közben létrehozták a Fajhigiéniai Társaságot is, amelynek tagjai közé csak az északi („nordikus") faj képviselőit vették fel. Az első fajbiológiai tanszéket 1905-ben Londonban létesítették, de például a svédországi Uppsalában 1921-től egészen 1976-ig működött az egyetem Fajbiológiai Intézete. A nemzetközi Fajhigiéniai Társaságot 1907-ben alapították, az első nemzetközi kongresszust 1912-ben, Londonban rendezték.

Abb. 24 a, b. Niedersachsen. Nordisch. Gesicht noch kindlich niedrig. Stirn-, Nasen- und Kinnform noch kindlic

Abb. 25 a, b. Schleswig. Nase und Kinn noch kindlich

Az első világháború véráldozata nagyban felerősítette a fajbiológia és a fajnemesítés gondolatát, hiszen a frontokon fiatal emberek tömegei estek el. Az alapgondolatot maga Hitler fogalmazta meg: a háború „elpusztította a legjobbakat, és megőrizte az értékteleneket". Ebből azonnal adódott a logikus következtetés, hogy a „természetes kiválasztódás" alaptörvényével ellentétes folyamatot meg kell állítani, vissza kell fordítani. (Magyarországon ennek egyik élharcosa Teleki Pál gróf lett, az 1917-ben létrehozott Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaság elnöke.) Az újmódi eszmék egyformán tartalmazták az egészséges északi-germán „faj" szaporodásának előmozdítását, illetve az egészségtelen fajok, továbbá a fizikailag vagy szellemileg betegek szaporodásának megakadályozását. A nácik egy döntő ponton léptek túl ezen: a megakadályozáson túl el is akarták pusztítani az alsóbbrendűeket. Egy totális faji utópia megvalósítása érdekében sokféle „ösztönző" intézkedést terveztek és vezettek be; még ők sem kizárólag tiltani és pusztítani akartak, de idővel az egyre inkább radikalizálódó rendszer gyilkos természete kerekedett felül.

Amikor 1933-ban megtörtént a nácik hatalomátvétele, nem sokáig várattak magukra a megfelelő fajtisztasági intézkedések. Két irányba indultak el: a (kényszer)sterilizáció és a kikényszerített „kegyes halál" felé. 1933 júliusában elfogadták az úgynevezett sterilizációs törvényt, az „Örökletes Betegek Utódlásának Megakadályozásáról". Ennek alapján „bárki, aki örökletes betegséggel terhelt, műtéti beavatkozás útján sterilizálható, amennyiben az orvostudomány szerint nagy valószínűséggel várható, hogy az utódja súlyos fizikai vagy szellemi hátrányokat örököl." 1934-ben 84 330 kérés, 1935-ben 91 300 kérés, 1936-ban 86 250 kérés, 1937-ben 77 ezer kérés érkezett a helyi hatóságokhoz, amelyek külön erre a célra felállított bíróságok döntései alapján széles körben adhatták meg engedélyeket. Összesen legalább 350 ezer embert vetettek alá kényszersterilizálásnak, csaknem 200 ezer nőt és valamivel kevesebb férfit: nem csupán különböző betegeket, hanem alkoholistákat, munkakerülőket és „antiszociális elemeket". A beavatkozásba százak haltak bele. 1935-ben az egyik „nürnbergi" törvény a házasságkötést tovább szigorította, nemcsak faji, hanem egészségügyi alapon is. (Érdemes azért megjegyezni, hogy kényszersterilizálások ➤

ekkoriban az USA-ban és a skandináv országokban is történtek, olykor tömegesen.)

A másik oldalon nem maradhatott el a pozitív ösztönzés sem, hiszen maga Hitler (egy 1929-es beszédében) évi egymillió német újszülöttel számolt, amiből persze levonta a 700–800 ezer „leggyengébb" ember „elvesztését". Ám a végeredmény így is pozitív lesz. A négy- és ötgyermekes anyák bronz, a hat- és hétgyermekes anyák ezüst, a nyolc vagy annál több gyermeket szülő anyák arany anyasági érdemkeresztet kaptak, a Führer aláírásával. Az érdemkereszttel bizonyos – inkább jelképes – privilégiumok is jártak. 1938-ban újabb törvény mondta ki: a házasság felbontható, ha az egyik partner el akarja kerülni az utódnemzést vagy az utód világra hozását, fogamzásgátlót használ, vagy fizikai okok miatt nem képes a szaporodásra. A jelszó: „a közösségi érdek az egyéni érdek előtt", avagy a „népközösség" erősítése. Különleges náci–német sajátosságként Hitler 1941 novemberében engedélyezte, hogy terhes asszonyok olyan apával kössenek házasságot, aki a harctéren esett el. Ilyen esetekben a házasságkötés napját a férfi halála előtti napra datálták, s a feleségek özvegyi nyugdíjra, gyerekeik árvaellátásra lettek jogosultak. Az eljárás megint világosan jelzi, milyen elkötelezett volt a rendszer a születések növelése mellett. Hitler egyik beszédében kijelentette: „Az én államomban (!) az anya a legfontosabb állampolgár." Ugyanezt a célt szolgálta egy másik intézkedés: a szabadságos katonák szinte felszólítást kaptak, hogy tiszta germán lányokkal gyermeket nemzzenek; a lányok biztatást, hogy ne utasítsák el a katonák közeledését. (Egy filmrészleten még speciális, hordozható bölcsőt is cipeltek ezek a katonák.) S a születési arányszámok kétségtelenül emelkedtek.

Közben, az 1930-as évek második felében fokozatosan megérlelődtek a feltételek az eutanáziának álcázott tömeggyilkosságokhoz. Mindenekelőtt a közvéleményben, amelynek a propaganda folyamatosan a faji tisztaság és a fajhigiénia követelményeit adagolta. Az NS Faji és Politikai Hivatala hatásos filmekkel segített; egy 1936-os játékfilm, az *Erbkrank* (Örökletes beteg) végig azt sugallta, hogy a betegek valójában bűnözők, sőt szexuálisan aberráltak. Ennél is hatásosabbnak tűnt annak az állandó sulykolása, hogy a betegek túl sokba kerülnek, hasznos céloktól veszik el a pénzt, mert elmegyógyintézetek helyett lakóházakat és iskolákat lehetne építeni. Végül már ennek megfelelő szövegű számtanpéldák is utat találtak a tankönyvekbe. (Hab a propaganda tortáján, hogy a kommentárok szerint a betegek és bűnözők aránytalanul nagy százaléka tartozik a zsidó fajhoz, akiket az egészséges német néptársak pénzén kell etetni, ruházni.) Egy Hermann Pfannmüller nevű müncheni klinikaigazgató (s egyúttal majdani halálba segítő) írta: „Csaknem mindegyik beteget közpénzen tartják az intézetekben. Az a kérdés, hogy ezt a beteganyagot (!) megőrizzük-e a jelenlegi primitív körülmények között, avagy megsemmisítsük (!), immár valóban komoly megfontolások tárgyát kell hogy képezze."

Hitler ezen az 1938-as felvételen éppen Philipp Bouler, az eutanáziaprogram vezetőjének kezét rázza meg. A legalább 70 ezer ember meggyilkolását levezénylő Bouler 1945-ben amerikai fogságban lett öngyilkos

BALRA: **Tornagyakorlatok egy 1935-ös nürnbergi pártgyűlés idején**

LENT: **Két német katona egy lappföldi kisgyerekkel. A harc mellett a „tiszta" gyermekek nemzése is a kötelességüknek számított**

Maga Hitler már 1933-ban, a sterilizációs törvény tárgyalásakor is az elmebetegek megsemmisítésén gondolkodott, majd 1935-ben közölte, hogy amennyiben háború lesz, az eutanázia-kérdést is meg kell oldani, mert akkor sokkal kisebb ellenállás várható a lakosság vagy az egyházak részéről. 1939 októberében Hitler aláírta azt az utasítást, amely felhatalmazta a hatóságokat a gyógyíthatatlan betegek halálba segítésére. A náci beszédben ezt az „élethez méltatlan életek kioltásának" nevezték. „Bouhler birodalmi vezető és dr. Brandt feladata, hogy kiszélesítsék meghatározott orvosok jogkörét, hogy hozzásegíthessék a kegyes halálhoz azokat a betegeket, akiket gondos vizsgálat eredményeként gyógyíthatatlannak találnak." A rendelkezésben feltűnő egyrészt maga a létezése

Szilveszteri partira érkezett vendégek a Berghofban, 1939. december 31-én. Fent kiemelve Karl Brandt, az eutanáziaprogram egyik végrehajtója, később az orvosi kutatási programok vezetője. A nürnbergi orvosperben ítélték halálra, 1948-ban végezték ki

– Hitler sohasem adott személyesen írásos parancsokat (pl. a zsidók megsemmisítésére) –, másrészt hogy szeptember 1-jére keltezték, a háború kitörésének napjára. Világos módon összekapcsolták a külső ellenség elleni háborút a lakosság csökkent értékű csoportjaival szembeni polgárháborúval.

Az első áldozatok a beteg gyermekek voltak. 1939 első napjaiban egy Lipcse közelében súlyos testi fogyatékosként, vakon, bal kar nélkül és torz lábakkal született gyerek apja beadványt intézett Hitler kancelláriájához, amelyben kérte, hogy kegyes halállal vessenek véget fia szenvedéseinek. Hitler orvosát küldte oda, s felhatalmazta, hogy ha a helyzet megfelel a levélben leírtaknak, dr. Brandt engedélyezze az eutanáziát. Ez 1939 nyarán megtörtént, majd Hitler szóban felhatalmazta őket, hogy más esetekben ugyanígy járjanak el. Így altatószerek alkalmazásával több ezer gyereket öltek meg 1939–1945 között.

Ugyanakkor, 1939 őszén létrehozták a titkos eutanázia-akció fedőszervét, amely a „Szanatóriumok és Otthonok Birodalmi Munkacsoportja" nevet viselte. Ez a központ a Tiergartenstrasse 4. alatt működött, ezért a T4 fedőnevet kapta. 114 fős adminisztráció dolgozott itt az eutanázia-programon. A birodalomban hat „eutanáziaközpont" működött (Hartheim, Grafeneck, Sonnenstein, Bernburg, Brandenburg és Hadamar), amelyekbe az elmegyógyintézetek személyzete küldte a (kartonjukon piros kereszttel megjelölt) betegeket. A központok munkatársait nagyrészt a már létező koncentrációs táborok személyzetéből választották ki, ismeretségek és kapcsolatok alapján. Természetesen mindenütt képzett, sőt tekintélyes, egyébként praktizáló orvosok is működtek, akiknek a jelek szerint nem okozott lelkiismereti problémát, hogy nem azzal foglalkoznak, amire egykor fölesküdtek.

Norvég Waffen SS toborzóplakát

A T4 akció keretében 1941 nyaráig – kevesebb mint két év alatt – 70–80 ezer beteget gyilkoltak meg, iparszerűen. Az áldozatok a vetkőzőszobába kerültek, megmondták nekik, hogy zuhanyozni fognak, majd szén-monoxiddal elgázosították őket. A holttesteket elégették – egy hartheimi „égetőmunkás" pl. azon elmélkedett (későbbi vallomásában), hogy vajon a női halottak miért égtek gyorsabban, mint a férfiak. Majd a meggyilkolt betegek hozzátartozói levelet kaptak valamelyik nagyon távol eső intézménytől, amely értesítette őket arról, hogy rokonuk betegségben elhunyt. Ám ilyen méretű „akciót" még a háborús körülmények között sem lehetett titokban tartani, egyre több volt a szóbeszéd az eutanáziaközpontok körüli furcsaságokról. 1941 nyarán már katolikus egyházi vezetők is tiltakoztak, mindenekelőtt Clemens August Graf von Galen, münsteri püspök, egy konzervatív főpap, aki korábban sosem határolódott el a náciktól. Az erősödő tiltakozások hatására a náci vezetés, némi tétovázás után leállította a programot, noha a gyilkosságok még korántsem értek véget, s az összes áldozat számát a fentinek kb. a kétszeresére becsülik. Az eset egyúttal mutatja, hogy kellően elszánt és megfelelő körökből érkező tiltakozások olykor fontos kérdésekben is meghátrálásra kényszeríthették a náci tömeggyilkosokat. Nem kevésbé jelentős az a tény, hogy amint az eutanáziaközpontok személyzetét a koncentrációs táborokból vették át, úgy a lengyel területen felállított megsemmisítő lágerek személyzete éppen az eutanáziaközpontok kipróbált embereiből állt. Ők már tudták, hogyan kell tömegesen és gyorsan, ugyanakkor álcázva végrehajtani az „élethez méltatlan életek" kioltását. Az akciókban részt vevő orvosok közül egyébként nem sokakat ítéltek el a háború után, sőt általában folytathatták a karrierjüket, amelynek sötét szakaszát sokáig homály fedte. ■

Bihari Péter történész, gimnáziumi tanár

A fantaszta reálpolitikus

Feltehetően nincs még egy ember a huszadik században, aki személyiségével oly mértékben befolyásolta a történelmet, mint Hitler. Alkatáról, képességeiről, világképéről, vezetői módszereiről **John Lukacs** írt könyvet, amelyből alább közlünk részleteket

CULTIRIS / AKG-IMAGES

JOBBRA ÉS LENT: **Egy felé, de nem egy irányba menetelve: sztrájkoló berlini fémipari munkások, illetve az NSDAP első nagygyűlésére érkező bajor párttagok Münchenben, 1923 januárjában** A TÚLOLDALON: **Portré 1938-ból. A betegségtől való félelem miatti sietség okozta bukását?**

HITLER AZT HAJTOGATTA, hogy ő forradalmár. Azt hajtogatta, hogy egy nemzeti forradalom élére áll. Ez nem pusztán szónoki fogás vagy megszokás volt nála. Egész politikai pályája, vagyis életének utolsó harminchat éve során végig így látta magát. Arra, hogy már 1919 előtt forradalmárnak tekintette volna magát, nincs semmilyen bizonyíték. Politikai okokból egy időben – mielőtt kancellár lett, illetve ezt követően egy darabig – itt-ott kerülte a „forradalom", „forradalmi" szavak használatát, mivel meg akarta nyerni, illetve szilárdítani a konzervatív nacionalisták, a hadsereg – egyáltalán, a széles néptömegek támogatását. De sohasem tagadta – sem önmaga, sem mások előtt – azt a meggyőződését, hogy az ő történelmi küldetése végrehajtani Németországban a nemzeti forradalmat. Semmi esetre sem volt reakciós. Számos alkalommal kijelentette: belföldön és külföldön egyaránt a reakciósok, a kommunisták, a marxisták és a zsidók a fő ellenségei. Sőt – mondta nemegyszer – Németországban a reakció a legveszélyesebb ellenség. Ezt fejezte ki a *Horst Wessel Lied*nek, a nemzetiszocialisták indulójának az a jól ismert sora, amely bosszúállásra buzdít a Vörös Arcvonal és a reakciósok által megölt bajtársakért.

Forradalmár és ellenforradalmár

Ha meg akarjuk érteni Hitlert, figyelnünk kell a szó jelentésére. A forradalmár nem csupán az államvezetést akarja megváltoztatni; ő a társadalmat akarja átalakítani. Hitler 1919-et megelőzően alapjában véve nem volt elégedetlen a német társadalom berendezkedésével, kivéve talán, hogy ha rajta áll, akkor bizonyos elemek (szocialisták, zsidók, internacionalisták) nem juthattak volna befolyásos pozíciókba. De amikor 1919-ben kirobbant belőle az elfojtott düh és a bosszúvágy, ez elsősorban nem Németország külső ellenségeinek szólt, hanem a belső ellenségnek; nemcsak, sőt nem is elsősorban a versailles-i szerződésnek szólt, hanem a szerinte pusztító, korrupt, reménytelen és gyenge német politikai és társadalmi rendnek. Csakhamar számos potenciális szövetségesre talált, jórészt a nacionalista és konzervatív középosztályban.

Úgy döntött, hogy nem fegyveres felkeléssel ragadja magához Németország irányítását, hanem a német tömegek meggyőzésével

„Nacionalista" és „konzervatív", amihez hozzá kell tennünk: „ellenforradalmi". Ez akkoriban és még egy ideig teljesen elfogadható és logikus megjelölés volt. Ha ezeknek az embereknek a nacionalizmusa, konzervativizmusa, antimarxizmusa és antiszemitizmusa mélyebben gyökerezett is, közvetlenül mindenesetre abból fakadt, amit a baloldali forradalmárok 1918-ban Münchenben és másutt Németországban elkövettek. 1919 és 1923 között az „ellenforradalom" Bajorországban és Németországban, de másutt Európában is szinte egyet jelentett a radikális jobboldallal. Hitler hasznot tudott húzni az ellenforradalmárokkal kötött szövetségéből, így is bebocsátást nyert bizonyos müncheni körökbe. De hamarosan fenntartásai támadtak; potenciális (sőt tényleges) szövetségeseinek egy részét egyre jobban megvetette. Ez még az 1923-as, kudarcot vallott novemberi puccskísérlet előtt volt. A kísérlet azért bukott meg, mert a német állami és társadalmi rend ellenforradalmi és tradicionalista tényezői – eleinte vonakodva, ám a döntő pillanatban határozottan – elutasították Hitlert. Vagyis azt, hogy ő álljon egy nemzeti forradalom élére. Ezután életében és pályáján újabb fordulópont következett: Hitler úgy döntött, hogy nem fegyveres felkeléssel ragadja magához Németország irányítását, hanem elfogadható (és a szó legtágabb értelmében véve demokratikus) módszerekkel; nem az állam és a fennálló társadalmi rend drámai megdöntésével, hanem a német tömegek meggyőzésével, felidézve bennük azt, amit a szívük mélyén tudnak: hogy neki van igaza.

Ezt sikerült is véghezvinnie. Az 1928 és 1933 közötti időszak választási és szociográfiai felmérései azt mutatják, hogy Hitler nemzetiszocialista pártja nemcsak szervezetét és propagandá-

CULTIRIS / AKG-IMAGES

ját tekintve volt újszerű. A weimari Németország összes többi politikai pártjától eltérően a nemzetiszocialisták igazi néppártot alkottak; választóik a német társadalom legkülönbözőbb rétegeiből kerültek ki. Nem volt ez se tipikusan kispolgári, se túlnyomórészt protestáns vagy kapitalisták által támogatott párt. 1928 után a német munkások nagy számban csatlakoztak Hitler táborához. Hitler már jóval 1930 előtt tudta, hogy ez így lesz. Ami még fontosabb: ő mint forradalmár elsősorban a német munkásokkal rokonszenvezett. Egyes történészek úgy írják le Hitlert mint tipikus kispolgárt. Ez a kép nagyrészt hamis. Ízlésében és viselkedésében csakugyan voltak kispolgári vonások, de sokkal lényegesebb, hogy megvetette a polgárságot, a hagyományos német Bürgertumot és annak „reakciós" értékrendjét.

Ezt hamar felfedezte magában, jóval azelőtt, hogy az „ellenforradalmárok" cserbenhagyták azon a véres reggelen, 1923 novemberében. Taszította a német polgárság hagyománytisztelő értékrendje: az óvatoskodás, a takarékoskodás, a monarchia iránt érzett tisztelet, a társadalmi célkitűzések, a biztonságvágy, az osztálytudat és a polgárság minden más jellemvonása a nyárspolgári Gemütlichkeittől a régimódi hazafiság eszményéig.

1923-as kudarcából Hitler levonta a tanulságot: rájött, hogy mind a német polgárságot, mind a konzervatívokat maga mellé kell állítania. Szövetségre kell lépnie velük – legalábbis átmenetileg –, nem annak ellenére, hogy felismerte tehetetlenségüket és gyengeségüket, hanem éppen ezért.

Az 1924 és 1934 közötti tíz évben Hitler képes volt forradalomellenes retorikájával megnyerni a konzervatívokat, miközben változatlanul magasztalta a munkásságot és elítélte az „önző" felsőbb osztályokat. A nagy varázsló politikai eszköztára kibővült a világnézetének „konzervatív" oldalára tett alkalmi hivatkozásokkal. Ebben a leghatásosabb elem a kommunistaellenesség volt. Ugyanakkor több ízben ellenforradalminak állította be önmagát és a nemzetiszocializmust, sőt számos pozitív kijelentést tett a kereszténységről.

Valójában többre becsülte a kommunistákat, sőt bizonyos szocialistákat is, mint a kapitalistákat és a reakciósokat

Hitler persze nemzetiszocialista volt; a szóösszetétel két jelzője közül az előbbi fontosabb és döntőbb az utóbbinál. De a nemzetközi kapitalizmust ugyanúgy elvetette, mint a nemzetközi szocializmust. Valójában többre becsülte a kommunistákat, sőt bizonyos szocialistákat is, mint a kapitalistákat és a reakciósokat. Sok ilyen értelmű kijelentést tett. Tudta, hogy ha hatalomra akar kerülni, a német

Szónok a Sörpuccs idején, a müncheni városháza előtt összeverődött tömegben
LENT: **A puccskísérlet főkolomposai tárgyalásra várva. Néhány kivételtől eltekintve a döntő pillanatban kihátráltak Hitler mögül a befolyásos konzervatív politikusok és tisztek**

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

konzervatívok kommunistaellenességére kell apellálnia. 1932 novemberében azt mondta Hindenburgnak: „A tömegek rohamosan bolsevizálódnak." Tudta, hogy ez nem igaz. Azt is tudta, hogy ez a fajta érvelés hatni fog Hindenburgra és a konzervatívokra.

Tudta, hogyan nyerje meg a konzervatívokat. Már a *Mein Kampf*ban dicsérte a keresztény-populista Karl Luegert, „aki fel tudta használni a hatalom és a tekintély meglevő struktúráit, és ezeket a régebbi elemeket és intézményeket mozgalma szolgálatába állította". Hitler már 1920–1921-ben Münchenben megfordult konzervatív körökben. 1926-ban pártbeli ellenfelét, Gregor Strassert legyőzve megszavaztatta, hogy a párt a régi német hercegek 1918-ban elkobzott tulajdonának visszaadása mellett foglaljon állást, ami az idősebb német konzervatívok számára jelentős volt. 1930-ban kijelentette: „Egy régebbi Németország áll szemben velünk. Ez már nem a mi világunk, de nem akarunk elszakadni tőle, mert tisztességes emberek milliói tartoznak hozzá..."

Munkaközvetítő iroda előtt várakozó berliniek 1930-ban
BALRA: **A Ruhr-vidék megszállása elleni passzív ellenállásra felhívó plakát 1923-ból**
LENT: **Szegényházba kényszerült család az 1920-as években – Hitler úgy tudta megnyerni a konzervatívokat, hogy közben továbbra is a kisemmizett munkásságot éltette**

Az államférfi

1934-ben, miután kizárták a pártból és elhagyta Németországot, Otto Strasser megjósolta: Hitler „a háborúba fog menekülni", hogy ne kelljen választania a „reakció" és a „forradalom" között. Strasser helyesen jövendölte meg Hitler hadba lépését, de a célját illetően tévedett. Bármilyen furcsán hangzik is, Hitler célkitűzései között a külpolitika másodrendű szerepet játszott, vagy legalábbis első és legfőbb céljához igazodott: ahhoz, hogy a német népet újfajta egységbe kovácsolja. Szemlélete ebben eltért Leopold von Rankeétól, a nagy német történészétől, aki szerint a nemzetek történetében a külpolitika játszik elsődleges szerepet. Eltért Bismarckétól is, aki, miután létrehozta nagy művét, megteremtette az erős német államot, főként a nemzeti pártoskodás veszélye miatt aggódott. Hitler már 1923-ban úgy döntött, hogy az akkoriban francia megszállás alatt álló Ruhr-vidék felszabadítása másodlagos; az első feladat végrehajtani a nemzeti forradalmat, és azután jöhet majd az idegen megszálló kiűzése – nem csak azért, mert Németország 1923-ban túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy megkockáztasson egy háborút a franciákkal. Hitler politikai realizmusa, különösen 1923 után, abban is megnyilvánult, hogy folyamatosan előtérbe helyezte a belpolitikát. Később az 1930–1932-es éveket felidézve azt mondta, hogy Brüning kancellár „tehetséges ember volt, de nagy hibát követett el, amikor a külpolitikában akart sikereket elérni, hogy ezzel növelje népszerűségét, míg ő [a Führer] épp ellenkezőleg járt el, tudván, hogy a külpolitika sohasem lehet sikeres, ha ehhez nincsenek meg a belpolitikai feltételek".

Hermann Rauschning hitelességét illetően mindig fenntartásokkal kell élnünk, de úgy véljük, az itt következő, általa Hitlernek tulajdonított kijelentés valóban híven tükrözi Hitler gondolkodását. A *Hitler bizalmasa voltam* című könyvében írja: arra a kérdésre, hogy tervezi-e a német ipar államosítását, Hitler azt felelte: „Minek államosítanám a német ipart? Én a német népet fogom államosítani." Ez frappánsan kifejezi Hitler politikai alapelveit. 1932. január 27-én Düsseldorfban a gyáriparosok gyűlése előtt kijelentette: „Nem az történt, hogy a német ipar világméretű diadala következtében megerősödött a német hatalom [Machten-wicklung]; hanem a német hatalom teremtette meg a lehetőségeket a német ipar későbbi felvirágzásához." És egy 1937-es beszédében: „Ha a német gyárosok azt mondanák nekem: »Ezt és ezt nem vagyunk képesek végrehajtani«, akkor azt válaszolnám: »Rendben van, majd én kézbe veszem az ügyet, mert végre kell hajtani«. De ha a gyárosoktól azt hallom: »Ezt meg tudjuk csinálni«, akkor örülök, hogy nem kell magamra vállalnom."

Csavargó forradalmárból vezető politikus, államfő, háborúban a hadse-

reg főparancsnoka: ezek voltak Hitler pályafutásának állomásai. Sokan azt gondolták és remélték, hogy miután hatalomra került, a kormányzás és az államvezetés követelményeinek megfelelően mérsékeltebb lesz. Maga Hitler is hajlandó volt táplálni ezeket a reményeket és várakozásokat – ami korántsem jelenti azt, hogy radikális és forradalmi nézeteit megváltoztatta volna. Több volt demagógnál: populista volt.

Az ifjúság kultusza

A modernizáció nem okvetlenül jár együtt az ifjúság kultuszával; de Hitlernél az utóbbi döntő szerepet játszott. A forradalmárok gyakran az ifjúság képviselőiként lépnek fel; illik ez a fasisztákra és a nemzetiszocialistákra is, köztük Mussolinira és a spanyol Jósé Antonio Primo da Riverára, akiknél az ifjúság még nagyobb hangsúlyt kapott, mint Hitlernél. Hitler azonban a maga ifjúságkultuszából sokkal többet ültetett át a gyakorlatba, mint Mussolini. Különös módon Hitler maga ritkán (1923 után pedig egyáltalán nem) keltett fiatalos benyomást. Pártja és mozgalma viszont csakugyan fiatalos volt: 1931-ben Berlinben az SA 70 százalékban harminc év alatti férfiakból állt, és 1930-ban a Reichstagban a nemzetiszocialista képviselők 60 százaléka negyvenévesnél fiatalabb volt, míg a szociáldemokratáknak csak a 10 százaléka. A Németországból elmenekült Karl Otten lényeglátóan írta Hitlernek a német ifjúságra tett hatásáról: „A fiatalok valóban szeretik Hitlert, szinte határtalan rajongással övezik. Nemcsak azért, mert megérti, sőt serkenti gyerekes ösztöneiket. A fiatalok indiánosdija előkészíti őket a háborúra. Úgy tűnik, Hitler megteremtette a fiatalok szabad országát. Nem a szigorú apa szerepében lép fel, hanem mint szerető és sok örömet szerző anya, akit még vonzóbbá tesz, hogy fiainak pszeudo-forradalmi szabadságot engedélyez biológiai és szexuális ösztöneik kiélésére."

A hitleri „Realpolitik"

Uralmának első öt évében ügyesen használta fel a német külügyminisztérium hagyományhű, konzervatív személyzetét. Ugyanakkor vigyázott arra, hogy ne távolítsa el magától a volt köztársaság másik hagyományhű, konzervatív elemét: a német hadsereget. 1933 után és 1938 előtt mindössze egy-két német diplomata lépett ki a külügyi szolgálatból. Ugyanakkor

Ferdinand Porsche adja át a diktátor születésnapi ajándékát, egy új Volkswagent
LENT: **„A gazda parancsa" – Hitlert a nagytőkés fegyvergyárosok kutyájaként ábrázoló, 1933-as belga karikatúra**

Hitler töretlenül hitt a saját világnézetében. Túlságosan egyszerű lenne azt gondolni, hogy alávetette forradalmi ideológiáját az állam érdekeinek. Pontosabb lenne azt mondani, hogy a hitleri Realpolitik az utolsó pillanatig ideológiai meggyőződések és államérdekből fakadó számítások elegye volt, éspedig olyan elegy, amelyben Hitler nem látott ellentmondást.

Hitler komoly életrajzírói közül azok, akik úgy érezték, hogy el kell ismerniük és le kell írniuk kancellárságának megdöbbentően sikeres első hat évét, főként a belpolitikai teljesítményére összpontosítottak. Természetesen nem hagyták figyelmen kívül, hogy államférfiként mit ért el a külpolitikában – elvégre e kettő elválaszthatatlan egymástól. Míg egyfelől a német nemzeti egység kikovácsolása volt az alap, amelyre külpolitikai lépései épültek, másfelől népszerűségét egyre fokozta az, hogy népe csodálta külpolitikáját, amely oly nagy mértékben növelte Németország külföldi hatalmát és presztízsét. Ugyanakkor tévedés lenne azt állítani, hogy 1939 előtt Hitler azért lehetett sikeres államférfi, mert akkor

még nem szakított a realitásokkal, s hogy azután a háború meg a velejáró katasztrófák voltak az okai annak, hogy az ideológia elhatalmasodott tényleges államférfiúi és reálpolitikusi képességein. Az ideológia a harmincas években nem hűvös számításoktól függetlenül létezett számára, hanem azok szerves részeként. Így például a legnehezebb évében, 1934-ben, amikor a nemzetiszocialista Németország és a fasiszta Olaszország egy időre összekülönbözött, Hitler tudta, hogy ez nem fog sokáig tartani. Első találkozása Mussolinival 1934 júniusában talán nem hozott konkrét eredményeket, de nem volt teljes kudarc. Legfeljebb elodázta, de se nem veszélyeztette, se nem hátráltatta a Berlin–Róma-tengely létrejöttét, melyet aztán Mussolini 1936-ban hirdetett ki.

Az ideológia és az államvezetői megfontolások ötvözete határozta meg Hitlernek azt a döntését, hogy aktívan támogatja Francót a spanyol polgárháborúban, valamint azt is, hogy Németország milyen kapcsolatokat ápoljon Kínával és Japánnal. Kétségtelen, hogy mind a *Mein Kampf*-ban, mind az 1928-as „könyvében" nagy hangsúllyal tette közzé realisztikus számításait: a német birodalomnak jó kapcsolatokra van szüksége Angliával és Olaszországgal. De több volt realisztikus számításnál az, ami arra ösztökélte, hogy 1935-ben örvendezzen az Angliával aláírt flottaegyezmény fölött. Azt gondolta (és volt is rá némi bizonyítéka), hogy Anglia kormányzó köreiben sokan az antikommunista érzületüktől is vezérelve egyeznek bele egy új Németország fölemelkedésébe; talán még azért is, mert él bennük bizonyos faji szimpátia. Emögött állt az az alapvető meggyőződése, hogy képes felismerni és kihasználni ellenfelei gyengeségét. És így tudott elérni valamit, ami nagyobb volt még Bismarck teljesítményénél is, ráadásul, Bismarcktól eltérően, ő ezt

CULTIRIS / AKG-IMAGES / INTERFOTO

Teherautóról kampányoló náci aktivisták a Népszövetségből való kilépésről döntő népszavazás előtt

háború nélkül tette: megszerezte a Saar-vidéket, remilitarizálta a Rajnavidéket, országához csatolta Ausztriát és Szudétaföldet, létrehozva egy olyan Nagynémet Birodalmat, amilyet a világ azelőtt sohasem látott. Még mielőtt átrajzolta Európa térképét, még mielőtt fegyveres erejét először vetette be Németország határain túl 1938 márciusában, már végrehajtott egy diplomáciai forradalmat. Még nem voltak hivatalos szövetségesei, csak néhány megnemtámadási, baráti vagy antikommunista egyezménye. Ugyanakkor Franciaország politikai és katonai szövetségben állt Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Romániával, Jugoszláviával, sőt még Szovjet-Oroszországgal is. Ám ezek már nem sokat értek, nagy részük haszontalan papír volt csupán. Olyan diplomáciai forradalom volt ez, mely páratlan Európa újkori történelmében.

Váltás a háború irányába

De aztán, 1937–1938 telén változás következett be. Nem Hitler céljai változtak meg, s nem is arról van szó, hogy másként értékelte volna a világhelyzetet. A változás magában az emberben történt. Meggyőzte magát, hogy talán már nincs sok hátra az életéből, vagyis az idő ellene dolgozik – s így Németország ellen is. Több egybecsengő bizonyíték van erre, a személyes és fizikai szokásaiban bekövetkezett változásoktól kezdve, azon keresztül, hogy tollba mondta személyes végrendeletét (1938. május elején), egészen addig, hogy Ribbentropot nevezte ki külügyminiszternek, és leváltotta Fritsch tábornokot a hadsereg főparancsnokának tisztéről, miközben saját maga vette át a hadügyminisztériumot és a Wehrmacht főparancsnokságát. Sokat írtak már az 1937. november 5-én tartott, úgynevezett Hossbach-megbeszélésről, amikor Hitler először mondta katonai vezetőinek, hogy készüljenek háborúra. (Lásd a 113. oldalon.) Nem annyira egy háború tervezete volt ez, mint figyelmeztetés tábornokainak, hogy a közeli jövőben szükségessé válhat az erő alkalmazása. Kifejtette, hogy Németország mikor fog fellépni Csehszlovákia ellen, illetve bevonulni Ausztriába. A felvázolt eshetőségek között szerepelt a konfliktus Franciaország és Olaszország között, vagy például polgárháború Franciaországban

„Nagy-Britannia egész bizonyosan, s valószínűleg Franciaország is leírta a cseheket és megbékélt azzal a ténynyel, hogy ezt a kérdést Németország a maga idejében elrendezi." Ez az 1937 novemberében megfogalmazott helyzetkép komoly éleslátásról tanúskodott: egy év múlva pontosan ez történt.

De ezen az 1937. novemberi megbeszélésen volt egy másik tényező – pontosabban annak hiánya –, amely mindeddig nem kapott kellő figyelmet. Hitler szinte meg sem említette a Szovjetuniót. Mondott valami olyasmit, hogy a Csehszlovákia elleni háború esetén Oroszország el lesz foglalva Japánnal (ami igaz volt), s aztán jön egy rejtélyes mondat: „Lengyelország Oroszországgal a hátában nemigen fog kedvet érezni ahhoz, hogy háborúba lépjen egy diadalmas Németországgal szemben." Más szavakkal: ha Lengyelország háborúba lép Németország ellen, Oroszország esetleg megtámadja Lengyelországot. Mintha ebben már megfogalmazódott volna a Lengyelország elleni német–szovjet összejátszás, majdnem két évvel azelőtt, hogy ez ténylegesen megvalósult. Hitler – a németországi és a világméretű antikommunizmus elismert bajnoka – ezt már 1937-ben fontolgatta volna? Nem tudjuk ma sem. Rejtély, hogy Hitlert a Szovjetunió ekkor miért nem foglalkoztatta; ez talán a legfőbb rejtély a második világháború előzményeinek nemzetközi történetében.

Tanulságos az is, hogyan alakultak a fő nagyhatalmak kapcsolatai 1939 nyarán. A britek és a franciák természetesen nem csináltak titkot abbéli óhajukból, hogy bevonják Sztálint egy Hitler-ellenes szövetségbe (bár a Chamberlain-kormány nem riadt vissza teljesen a Berlinhez való közeledéstől sem: ha Németország mérsékeltebb lenne Lengyelországgal, akkor egy szélesebb brit–német megállapodás még mindig lehetséges). Sztálin egy ravasz kaukázusi törzsfőhöz illően teljes titokban tartotta Berlinnel való érintkezéseit. Egyes németek – nyilván Hitler sugallatára – alkalomadtán (már májustól kezdve) célzásokat ejtettek el a briteknek és a franciáknak annak eshetőségéről, hogy Németország megállapodhat a szovjetekkel. Érdekes

Rejtély, hogy Hitlert a Szovjetunió 1937-ben miért nem foglalkoztatta; ez talán a legfőbb rejtély a második világháború előzményeinek nemzetközi történetében

Hitlernek a svájci Carl J. Burckhardttal folytatott, gyakran idézett beszélgetése, amelyre 1939. augusztus 11-én került sor, néhány nappal azelőtt, hogy közvetlenül Sztálinhoz fordult. Azt mondta Burckhardtnak (aki, mint ő is tudta, a német–brit kiegyezés pártolója volt): „Minden, amit teszek, Oroszország ellen irányul; ha a Nyugat ostoba és vak ahhoz, hogy ezt megértse, kénytelen leszek megegyezni az oroszokkal, legyőzni a Nyugatot, és annak ➤

veresége után fordulni minden erőmmel a Szovjetunió ellen. Szükségem van Ukrajnára, hogy ne éheztessenek ki bennünket, mint a legutóbbi háborúban." Sok történész úgy magyarázza ezt a kijelentést, mintha megvilágítaná Hitler egész későbbi háborús stratégiáját. Valójában Hitler azt akarta elérni vele (tudta, hogy Burckhardtra hallgatnak Londonban), hogy megijesszе a nyugati hatalmakat, s hagyják magára Lengyelországot.

Ez a kísérlete nem sikerült. És nem hozta meg a várt hatást a Hitler–Sztálin-paktum híre sem tizenegy nappal később; sem az utolsó próbálkozásai, hogy (saját szavaival) „éket verjen" a britek és a lengyelek közé a Lengyelországnak tett utolsó, hamis „ajánlataival". Mivel a lengyelek visszautasították, hogy Németország csatlósai legyenek, lerohanta őket. Nagy-Britanniával és Franciaországgal nem akart háborút, és remélte, hogy nem fajul odáig a dolog. De 1939. szeptember 3-án Nagy-Britannia és Franciaország, ha igencsak kelletlenül is, hadat üzent a Harmadik Német Birodalomnak. Ez volt az első nagy és végső soron döntő kudarc, amely Hitlert államférfiként érte. Stratégiailag azonban e kudarc nem tűnt döntő jelentőségűnek, legalábbis egyelőre. Hitler tudta, hogy a britek és a franciák hadat üzenhetnek, de azon túl, legalábbis egy ideig, keveset fognak tenni. Ebben rövid távon igaza volt.

Sokáig úgy tűnt, nem végzetes hiba, hanem zseniális húzás volt kiprovokálni a brit és francia hadüzenetet – a Führer és sleppje parádézik az Eiffel-torony előtt 1940 júniusában
LENT: **Német hadifoglyok Sztálingrádnál. A „keleti háborút" még Berlin eleste után is folytatta volna a nácik többsége**

Minden háború előreláthatatlan. Hitlernek nem volt oka háborúskodni; 1939-ben semmiképpen. Elérkeztünk tehát államférfiúi vezetői pályájának nagy kudarcához, amely jellemhibáitól is elválaszthatatlan. Sietett. Ez nem valamiféle őrült fanatizmus következménye volt. Hitler pályafutása során sokszor tudott várni, sőt néha hosszasan habozott. De betegebbnek hitte magát, mint amilyen valójában volt. Most ezt kivetítette nemzete sorsára is. Félt, hogy a Sors vagy a Gondviselés nem hagy időt neki, hogy elvégezze nagy feladatait. Már 1937 novemberében, a Hossbach-féle megbeszélésen azt mondta: kénytelen-kelletlen arra a következtetésre jutott, hogy Németország „problémáit" meg kell oldani még 1943–1945 előtt, amikor az idő Németország ellen fordul, s amikorra a nyugati demokráciák befejezik a Németország elleni felfegyverkezést.

Magában a végrendeletben Hitler egyetlen szót sem ejtett az Oroszország elleni háborúról: a zsidókat hibáztatta amiatt, hogy háborút szítottak a Nyugattal

A vég

A hitleri birodalom vezetői 1944-ben és 1945-ben megpróbáltak szakadást előidézni a szövetségesek között. 1942-ben és 1943-ban Ribbentrop és Goebbels előhozakodott azzal a javaslattal Hitlernek, hogy tanácsos lenne valamiféle kapcsolatot kialakítani a birodalom egyik ellenségével. Ezt Hitler elutasította, meg lévén győződve egy ilyen lépésnek nem csupán a haszontalanságáról, hanem a veszélyességéről is, amíg a német hadsereg nem ér el valamilyen visszhangos katonai sikert egyik vagy másik fronton.

De 1944-ben jött egy új fejlemény. Maga Heinrich Himmler és az SS tisztségviselői létesítettek kapcsolatot zsidó szervezetekkel és azokon keresztül, közvetett módon, amerikaiakkal. Vegyük figyelembe, hogy addigra Himmler lett a legnagyobb hatalmú vezető a Harmadik Német Birodalom hierarchiájában. Ügynökeinek (köztük Eichmann-nak) a budapesti tárgyalásai bizonyos zsidó személyiségekkel egyetlen célt szolgáltak: valamiféle kapcsolatba lépni az amerikaiakkal, és ezt a tényt a szövetségesek hírszerzésének tudtára adni. A britek átláttak a szitán. Nem hatódtak meg, amikor az SS engedélyezte néhány zsidó ügynöknek, hogy 1944 júniusában Törökországba utazzanak; letartóztatták őket. Himmler azonban titkos megállapodást kötött Roosevelt Háborús Menekültek Irodájának egyik képviselőjével Svájcban, 1944 szeptemberében; egy hónap múlva olyan parancsot adott, hogy Auschwitzban vessenek véget az elgázosításoknak. A vég közeledtével, 1945 áprilisában Himmler maga is tárgyalt svájci és svédországi zsidó képviselőkkel, egy volt svájci elnökkel és Bernadotte svéd herceggel. 1945. április 25-én szakított Hitlerrel, és felajánlotta a kapitulációt a nyugati hatalmaknak.

WIKIMEDIA

Ezeket, valamint Himmler és az SS egyéb, hasonló kísérleteit részben Hitler háta mögött szervezték, de nem minden esetben az ő óhajaival ellenkező módon. Egyetlen kényesebb esetről van tudomásunk: 1945 februárjában Hitler megparancsolta Himmlernek, hogy fejezze be ezeket az ügyleteit, de néhány nap múlva Himmler mégis folytatta őket. Ezt az egyetlen esetet leszámítva nincs bizonyíték rá, hogy Himmlert bármikor is érte volna vád vagy bírálat ezek miatt a próbálkozásai miatt – márpedig Himmlernek tömérdek irigy ellensége volt a német hierarchiában és Hitler legbelső körében. A cél az volt, hogy szakadást idézzenek elő az ellenséges koalícióban. Hogy Hitler ehhez csekélyebb reményt fűzött, mint Himmler, az vitathatatlan. De mégis ez volt a célja az utolsó pillanatig.

Amíg Himmler remélte, hogy sikerül valamiféle kiegyezést elérnie a nyugati hatalmakkal, addig Ribbentrop és Goebbels a Sztálinnal való megegyezést szorgalmazta. Egy alkalommal Ribbentrop még azt is felajánlotta, hogy Moszkvába repül. Hitler, alighanem helyesen, elvetette ezt az ötletet, mondván, hogy Ribbentrop ne próbálkozzon olyasmivel, mint Hess 1941 májusában, amikor az Skóciába repült. De 1945 februárjában engedélyezte Ribbentropnak (aki mind közül a legállhatatosabb híve volt), hogy memorandumot küldjön a külföldi német diplomáciai képviseleteknek, amelyben engedélyezte a német diplomatáknak, hogy keressék a kapcsolatot nyugati kollégáikkal, s figyelmeztessék őket, hogy a Németországba és Európa szívébe való szovjet behatolás a lehető legsúlyosabb veszélyt jelenti a világra. De Hitler már nem hitt benne, hogy az ilyen próbálkozások sikerre vezethetnek. Abban még mindig bízott, hogy az amerikaiak és a szovjetek közti természetellenes szövetség felbomlik – bár most már nem feltétlenül őmiatta. Többé nem vehette sok hasznát sem a stratégiájának, sem államférfiúi tehetségének. Ebből a szempontból sokat elárul a Speerrel folytatott négyszemközti beszélgetése március 28-án. Tudta, hogy a háború elveszett. De megragadta Speer karját, és könnyekkel a szemében így szólt: „Ha elhinné, ha el tudná hinni, hogy a háború még megnyerhető, minden nagyon jó volna." A hit még számított – valójában az volt az egyetlen dolog, ami még számított. De többé nem lehetett hozzáigazítani a körülményekhez. A hit maradt az egyetlen körülmény. Már nem egy realista idealista hite volt ez, hanem annak beismerése, hogy determinista idealizmusa vereséget szenvedett.

Maradt valamiféle „reálpolitikai" számítás Hitler végrendeletében, melylyel Dönitz tengernagyot jelölte ki utódjának a birodalom elnöki posztjára, és Goebbelst tette meg birodalmi kancellárnak. Dönitz, aki nem elkötelezett nemzetiszocialista volt, hanem nagynémet nacionalista, olyan új kormányt fog vezetni, amely hajlamos lesz valamiféle megegyezésre jutni a nyugati hatalmakkal; ugyanakkor Goebbels, a legradikálisabb náci vezető a Szovjet-Oroszországgal való megegyezésben hitt, és annak volt a szószólója. Ez igazán államférfiúi bölcsességre valló egyensúly Nyugat és Kelet között, gondolhatta Hitler. Ez az egyensúly – ha erről volt szó egyáltalán – érzékelhető a végrendelet megfogalmazásában és az úgynevezett utóiratában is. Magában a végrendeletben Hitler egyetlen szót sem ejtett a Szovjetunió elleni háborúról: a zsidókat hibáztatta amiatt, hogy háborút szítottak a Nyugattal. Ám az utóiratban, a fegyveres erőkhöz intézett utolsó üzenetében azt hangsúlyozta, hogy Keleten a harc elkerülhetetlen. Május elsején Goebbels, aki megkísérelt tárgyalásba lépni a berlini csata szovjet főparancsnokával, végzett magával és családjával. Dönitz sértetlen maradt északon, és készen állt arra, hogy felvegye a kapcsolatot a nyugati szövetségesekkel; ugyanakkor hangoztatta – jóval Hitler halála és a nemzetiszocialista párt feloszlatása után is –, hogy a szovjetek elleni háborút feltétlenül folytatni kell, mert meg kell védeni Németországot és „Európát" a „bolsevizmussal" szemben. Ő volt a feje a hatalommal szinte egyáltalán nem rendelkező, de azért továbbra is létező birodalmi kormánynak, és a végsőkig képviselte a „két háború" elméletet, mely szerint a nyugati hatalmak ellen folytatott háború sajnálatos, míg a Szovjetunió elleni háború elkerülhetetlen és hősies; de ugyanakkor sajnálatos az is, hogy a nyugati szövetségesek ezt nem voltak képesek megérteni. ■

Volkssturm-csapatok építik a védelmi állásokat Berlin határában, 1945 áprilisában LENT: **Szovjet páncélosok vonulnak a német főváros központja felé. Az utolsó pillanatban már hiába próbált Goebbels és Dönitz egyezkedni a szövetségesekkel**

CULTIRIS / AKG-IMAGES

Forrás: John Lukacs: *A történelmi Hitler*. Európa Könyvkiadó, 1998.

Fordította Barkóczi András

A test kultusza

A weimari köztársaságban – nem kis részben a szociáldemokrata mozgalom révén – viszonylag elterjedt volt a nudizmus és a meztelenség kultúrája. 1933. március 3-án Hermann Göring rendeletben szüntette meg a „meztelen kultúra mozgalmát", amely – mint mondotta – „megöli a nők természetes szégyenérzetét és a férfiak nőkkel szembeni tiszteletét". A Hitlerjugend tagjait küldték ki, hogy rombolják le a nudista klubok helyiségeit. A mozgalom első számú apostola, bizonyos Adolf Koch számos stratégiával próbálkozott iskoláinak nyitva tartása érdekében – átnevezte őket, sőt maga is belépett a később lefejezésre ítélt SA-ba –, végül mégis illegalitásba kényszerült.

A Testi Fegyelem Szövetsége mint ernyőszervezet alatt a náci rendszer végül megtűrt néhány nudista egyesületet, azt követően, hogy Hans Surén SS-őrnagy megnyerte azokat a maga céljainak. Surén a testedzésért felelt a német hadseregben, ahol olyan újdonságokat vezetett be, mint a fatörzslökés és a meztelen mezei futás. 1924-ben jelent meg *Ember és Nap* című könyve, amelyben az általa pártolt testedző módszer előnyeit, a mezítelenség misztikus jótéteményeit és a meztelen test teljes beolajozásának előnyeit taglalta. Az olajozás hivatalos igazolása az volt, hogy ezzel mezítelen állapotban az ember el tudja viselni az alacsony hőmérsékletet, ám a könyv illusztrációi arra utalnak, hogy legalábbis részben ez csak ürügyül szolgált ahhoz, hogy Surén dárdát vagy diszkoszt tartva a kezében meztelenül, csillogó bronzszobor benyomását keltve fényképeztesse magát.

A *Die Schönheit* magazin képe az 1930-as évekből

Az *Ember és Napot* – fajelméleti kiegészítésekkel – 1936-ban *Ember és Nap: Árja-Olimpiai Szellem* címmel újra kiadták, és náci körökben valóságos slágercikké vált. Az 1930-as évek végén Richard Darré, Reinhard Heydrich és Rudolf Hess egyaránt arra a következtetésre jutott, hogy a Surén által hirdetett nudizmus összhangban áll a náci eszmékkel. 1942-ben Heinrich Himmler rendelkezést hozott, amelyben hivatalosan engedélyezte a meztelen fürdőzést. Surén sorsa viszont ugyanebben az évben rosszra fordult: nyilvános maszturbálás miatt kizárták a náci pártból.

JFK rokonszenve

John Fitzgerald Kennedy 1963. június 26-án belopta magát a németek szívébe híres, a schönebergi városháza előtt – a berlini fal ihletésére – elmondott beszédének nevezetes mondatával: „Ich bin ein Berliner." Ez azonban nem az első alkalom volt az amerikai politikus életében, amikor feltűnő empátiával viseltetett a németek sorsa iránt. A második világháború kitörése előtti években az ifjú Kennedy többször is átutazott Németországon, és elismerését fejezte ki a németek teljesítményével kapcsolatban. Mi több, azt sem rejtette véka alá, hogy sok tekintetben felnéz Hitlerre is.

John F. Kennedy 1937 és 1945 között keletkezett naplóbejegyzéseit és leveleit nemrég kötetben gyűjtötték össze és publikálták Németországban, és ezekből egyértelműen kiderül, hogy olasz és német úti élményei korántsem távolították el a fasizmustól és a nácizmustól a húszas éveinek elején járó fiatalembert. „Fasizmus? – tette fel a kérdést az egyik bejegyzésében. – Megfelel Németország számára." Később még hozzátette: „Mi olyan gonosz a fasizmusban, ha a kommunizmushoz mérjük?"

Amikor húszévesen a Rajna völgyében utazgatott 1937 augusztusában, alig két évvel a második világháború kitörése, Lengyelország lerohanása előtt, útinaplójában kifejtette: „A németek tényleg túlságosan jók – ezért is van, hogy minden nép szervezkedik ellenük, hogy megvédjék magukat." Egy későbbi megjegyzése pedig azt sejteti, hogy a leendő demokrata elnököt nem hagyta érintetlenül a fajelmélet sem, ugyanis az épített környezetet látva ámulatában amellett foglalt állást, hogy „az északi fajok egyértelműen felsőbbrendűnek tűnnek a latinoknál". Elismeréssel szemlélte az autóutakat is, amelyek szerinte a legjobbak az egész világon. Meglátogatta Hitler híres berchtesgadeni nyaralóját – és a Sasfészekhez vezető utak, alagutak, szerpentinek anyagi és emberi erőforrásokat nem kímélő kialakítása valóban lenyűgözhette. Ennek kapcsán szintén nem fogta vissza magát: azt vizionálta, hogy Hitler a jelenleg őt körülvevő gyűlöletből a valaha élt legjelentékenyebb személyiségek közé emelkedhet mindazok számára, akik tanúi lehettek, mi mindent mozgattak meg az érdekében.

Természetesen nem tudhatjuk, hogy a húszesztendős Kennedy csodálata Hitler és művei iránt mennyire fakadt tudatos meggyőződésből, és milyen mértékben tulajdonítható a grandiózus tervek és tettek iránti óhatatlan, csodálattal vegyes döbbenetnek. Mindazonáltal felismerte, hogy a náci vezér a közvélemény manipulálásával érte el addigi sikereit; ezt tükrözi az a kitétel is, hogy „Hitler ugyanolyan népszerűnek tűnik Németországban, mint Mussolini, habár a legerősebb fegyvere minden bizonnyal a propaganda". Bár a Németországban tapasztaltak időnként borzongásra és óvatosságra is intik, már a második világháború tapasztalatával és szörnyűségeivel a háta mögött is úgy sétál végig a lerombolt Berlinen, hogy közben Hitler nagyságáról elmélkedik: „A hazájával kapcsolatban érzett határtalan ambíciója fenyegetést jelentett a világ békéjére nézve, mégis volt benne valami misztikus erő. Olyasvalaki volt, akiről legendák születnek."

A fentiek ellenére az ifjú Kennedy egy pillanatig sem habozott, amikor a tengelyhatalmak ellen kellett harcolnia a világ-

háborúban. Frissen szerzett harvardi diplomájával a zsebében csak némi protekcióval tudta magára ölteni az egyenruhát egy régebbi hátsérülése miatt, a haditengerészeti szolgálattól elsőre eltanácsolták. 1941-ben azonban már aktív állományba vették, századosként, torpedónaszádon szolgált a csendes-óceáni hadszíntéren.

A fiatal Kennedy megértő viselkedését a náci Németország iránt sokan az ellentmondásos családi háttérrel hozzák összefüggésbe. John apja, Joseph P. Kennedy, aki 1938 és 1940 között az Egyesült Államok Londonba akkreditált nagyköveteként tevékenykedett, még a második világháború kitörésekor is ellenezte a hadba lépést a náci Németország ellen (korábban Neville Chamberlain balul sikerült megbékélési politikájának támogatója volt), háborúellenes nézeteit hangoztatta és a Külügyminisztérium megkerülésével próbált személyes találkozót összehozni Adolf Hitlerrel.

Horst Wessel, az első mártír

Horst Wessel a nemzetiszocialisták egyik első mártírja volt, Goebbels már halála napján, 1930 februárjában ezt ellentmondást nem tűrően szögezte le. Az 1907-es születésű, lelkészcsaládból származó, a középkori berlini zsidónegyed kellős közepén élő fiatalember nacionalista, radikális ifjúsági szervezetek jól ismert alakja volt: előbb a Bismarckjugendbe, majd az annál is szélsőségesebb Viking-Bundba lépett be, mielőtt jogi egyetemi tanulmányai mellett az SA-t kezdte volna erősíteni. 1926-ban lépett be a náci pártba, a berlini Hitlerjugendet szervezte, sőt tanulmányútra maga Goebbels küldte Ausztriába, hogy a mozgalomépítésben nagyobb jártasságot szerezzen. Visszatérve városrészének SA-Truppját vezette, rendszeresen összecsapott a kommunistákkal, tagokat toborzott. 1929 szeptemberében ismerkedett meg a 18 éves, állítólag az ősi mesterséget űző Erna Jänickével, akinek albérletébe is beköltözött. A főbérlőnővel – egy hithű kommunista özvegyével – elszámolási vitába keveredett, aki volt férje cimboráit kérte meg, szabaduljanak meg a kényelmetlen alaktól. 1930. január 14-én Albrecht Höhler, a Vörös Frontharcos Szövetség tagja arcon lőtte az ajtót nyitó Wesselt, aki több mint egy hónapig szenvedett, mielőtt a kórházban elhunyt volna. Sírjánál Göring és a porosz herceg előtt Goebbels mondta a gyászbeszédet, az ügy mártírjának kikiáltva őt, aki Hitlerért áldozta életét. Alfred Rosenberg a *Völkischer Beobachter* vezércikkében pedig úgy fogalmazott: Wessel valójában nem halt meg, hanem csatlakozott a harcosok egységéhez – a nácik minden halott hőse később vele együtt vette fel a küzdelmet a túlvilágon az ellenséggel. A Wessel által korábban írt náci harci dal – a Horst-Wessel-Lied, más néven a *Magasra a zászlót!* – a párt és a Birodalom himnusza lett, egészen az összeomlásig. Wessel kultusza hihetetlenül magasra hágott: harci alakulatokat, hadihajót, városrészeket, utcákat neveztek el róla, sírja zarándokhellyé vált, börtönre ítélt gyilkosát természetesen a Gestapo a hatalomátvétel után azonnal kivégeztette, s az írmagját is igyekeztek kiirtani annak a nézetnek – amit a kommunisták terjesztettek –, hogy egyszerű, stricik közötti összetűzés áldozata lett.

Churchill Hitlerről

1935

Nem lehet igazságos ítéletet hozni egy olyan közszereplőről, akinek élete olyan gigászi léptékekben zajlik, mint Adolf Hitleré, míg magunk előtt nem látjuk teljes életművét. Noha a későbbi politikai lépések sem adhatnak felmentést a rossz cselekedetekre, a történelemben jócskán találunk olyanokat, akik zord, rideg, sőt olykor ijesztő módszerekkel kerültek hatalomra, ám ennek ellenére – életük egészét tekintve – olyan nagyszerű embereknek tekintjük őket, akik gazdagították az emberiség történelmét. Hitlerrel is megtörténhet ugyanez.

Ilyen végleges véleményt ma [1935-ben] még nem formálhatunk. Nem tudhatjuk, hogy Hitler lesz-e az, aki újabb háborút szabadít a világra, amelynek civilizációnk elkerülhetetlenül áldozatul esik, vagy olyan emberként vonul-e be a történelembe, mint aki helyreállította a nagy német nemzet becsületét és lelki egyensúlyát, hogy békésen, segítőkészen és erősen vezesse vissza az európai nemzetek nagy családjába. A jövő rejtélye, hogyan alakul a történelem. Könnyen belátható, hogy egyelőre mindkét lehetőség nyitva áll. Ha dacára annak, hogy a történet még befejezetlen, miután perdöntő fejezeteit még nem írták meg, kényszerűen mégis engedünk a sötét kilátásoknak, akkor sem szabad elfeledkeznünk a derűsebb alternatíváról, feladnunk a reményt, hogy ez következik be.

Forrás: Winston S. Churchill Great Contemporaries (Butterworth, London, 1937)

A Rajna-vidék remilitarizálása

A nyugati kormányok, ahogyan [Hitler] akkortájt megjegyezte, gyengének és határozatlannak bizonyultak. Ezt a nézetét látta megerősítve, amikor 1936. március 7-én a német csapatok bevonultak a demilitarizált Rajna-vidékre. Ezzel nyíltan megszegtük a locarnói egyezményt, és magunkra vonhattuk a szövetségesek katonai ellenlépéseit. A különvonat, amelyen aznap este Münchenbe utaztunk, fülkéről fülkére megtelt a Führer vonatrészéből kisugárzó feszült várakozással. Az egyik állomáson üzenetet kézbesítettek a kocsiba. Hitler megkönnyebbülten sóhajtott fel: „Végre! Az angol király nem avatkozik be. Megtartja az ígéretét. Ez azt jelenti, hogy minden rendben." Mintha nem lett volna tudatában annak, milyen csekély befolyást gyakorol a brit korona a parlamentre és a kormányra. Mindazonáltal, a katonai beavatkozáshoz alighanem a király beleegyezése is kellett, és Hitler talán erre próbált utalni. Akárhogy is, módfelett nyugtalan maradt, és még később is, amikor hadat viselt szinte az egész világ ellen, mindig a Rajna-vidék megszállását tartotta legmerészebb fegyvertényének.

Forrás: Albert Speer: *Inside the Third Reich* (Weidenfeld, London, 1970)

Náci népközösség egy német kisvárosban

Northeim városka neve a Harmadik Birodalom eszme- és mentalitástörténetében megkerülhetetlen fogalommá lett. Mindez a közelmúltban elhunyt nagyszerű amerikai történész, William Sheridan Allen életművének köszönhető: a város 23 évének aprólékos történeti–szociológiai feldolgozása talán a legpontosabb leírását adja a nemzetiszocialista rendszer természetrajzának. **Bihari Péter** cikke elsősorban Allen művére épült

A NÉPKÖZÖSSÉG *(Volksgemeinschaft)* a náci szókincs egyik legfontosabb eleme volt, bár a szó természetesen előttük is létezett. Valamiféle (pontosan sohasem definiált) párt- és csoportérdekeken felüli, a társadalmi osztályokat kiküszöbölő nemzeti összefogást jelentett, egy olyan ideált, amelynek a gyakorlatban minél teljesebben meg kellett valósulnia. A fogalom láttán békés állapotot vizionálhatunk, ám a látszat csalóka. A népközösség szinte önmagától feltételezte a (német) néptől idegen vagy éppen ellenséges csoportokat, amelyek kirekesztése,

Felvonulás Northeimben 1933. május 1-jén, amelyet a „nemzeti munka napjává" neveztek át

a velük való szembefordulás mindenkinek magától értetődő kötelessége volt. Sok náci vezető és párttag számára a nemzet legmagasztosabb pillanata az 1914. augusztusi nagy összeborulás volt az első világháború kitörésekor, és tudatosan vagy öntudatlanul ezt a történelmi alkalmat próbálták újrateremteni. Természetesen – feltételezve, hogy nem polgárokról van szó, hanem „a háborúk és polgárháborúk gyermekeiről" (ezt a jobboldal kedvelt szerzője, Ernst Jünger írta) –, vezérre szükség volt, s a Führer meg is jelent, Adolf Hitler személyében. Aki kijelentette: „miért államosítanám az ipart és a bankokat? Én a német népet fogom államosítani." Ezt jelentette számára a nemzeti szocializmus.

A szászországi Northeim városát Hannover közelében, a Leine és a Ruhme folyók találkozásánál kell keresni. A két világháború közötti évtizedekben mintegy tízezer főnyi lakossággal rendelkező, elég tipikus kisváros volt, sok csinos favázas házzal. 1930-ban a lakosok 25 százaléka a városban született, 26 százaléka annak közvetlen környékén, 34 százaléka a hannoveri területen, 15 százaléka máshol Németországban. A népesség 37 százaléka az alsóbb rétegekhez tartozott, 32 százaléka az alsó középosztályhoz, 27 százaléka a felső középosztályhoz, 4 százaléka a felső réteghez. A northeimi polgárok három helyi napilapot olvashattak, és nem kevesebb mint 161 különböző egylet, társaság és klub közül válogathattak, azaz kb. 60 lakosra jutott egy szervezet. A náci párt 1930-ban, a világválsággal együtt jelent meg Northeimben, addig jelentéktelen csoportocska volt csupán (akárcsak a kommunisták). 1929-ben még csak öt párttagja volt helyben, szavazataik aránya az 1928-as parlamenti választásokon 2,5 százalékot, az 1929-es önkormányzati választáson 4,1 százalékot tett ki. A városban a szociáldemokrata párt *(SPD)* volt a legerősebb, 45 százalékos eredménnyel, ők adták a polgármestert is, ám – akárcsak az egész országban – a polgári jobbközép pártjai (és sajtója) rendkívül élesen, már-már polgárháborúra emlékeztető módon állt szemben a domináns SPD-vel. A párt inkább marxista jelszavaiban és stílusában, semmint tényleges politikájában testesítette meg a „forradalmi" vonásokat. A polgári rétegek és irányzatok azonban ezt is sokallták, vagy inkább fenyegetőnek érezték.

Tiszteletadás a Hitler elleni müncheni bombamerénylet áldozatai előtt – a mártírkultusz kiemelt szerepet kapott a náci ideológiában

Mindez főleg azért érdekes, mert a nagy válság az össznémet átlagnál kevésbé sújtotta a várost; több lett a munkanélküli, de nem olyan sokkal, csökkent az életszínvonal, de nem drámai mértékben. Az egzisztenciális félelem és a bizonytalanságérzés viszont nagyon megnőtt. Itt léptek be a város életébe a nácik, akik roppant aktív politikai tevékenységükkel hívták fel magukra a figyelmet. Egyrészt lepedtek a város egyleteire és klubjaira, igyekeztek azokat a saját céljaik szerint átalakítani, illetve a politikától addig érintetlen csoportokat ezáltal magukhoz vonzani.

Az 1930. szeptember 14-i parlamenti választásokon a náci párt Németországban megszerezte a voksok 18,3 százalékát, és az SPD mögött a második helyen végzett. Northeimben 6235 fő szavazott, a jogosultak 94 százaléka, s a nácik 28 százalékot értek el, ugyancsak a második helyen az SPD mögött. Szavazataikat nem is onnan, hanem a jobboldal és jobbközép pártjaitól és a töredékpártoktól

Meghatározónak bizonyult, hogy a város néhány ismert és tekintélyes polgára csatlakozott a mozgalomhoz, ami mindenki számára legitimálta az addig távolságtartással kezelt nácikat

rengeteg gyűlést szerveztek, válogatott (helyi, értsd: hannoveri) szónokokkal, és csak szolid belépti díjat szedtek. (A pártkassza fő bevételi forrásainak ezek számítottak.) Lássuk az 1929. tavaszi–nyári időszak – mindössze két hónap – tematikáját: „Miért nevezzük magunkat Nemzetiszocialista Német Munkáspártnak?" / „A náci párt programja I. és II." / „A kamatrabszolgaság megtörése" (Ez a fogalom a bankok és a „zsidó tőke" uralmának leírására szolgált.) / „Nemzetek feletti hatalmak" / „A Cion bölcseinek jegyzőkönyvei" / „Nemzetiszocializmus, liberalizmus, marxizmus" / „A Young-terv" (amely a német jóvátételek újratárgyalásával foglalkozott és a jobboldal heves elutasításával találkozott). A gyűléseken túl a nácik ügyesen rátevették el, továbbá sok első szavazó választotta őket. Northeimben meghatározónak bizonyult, hogy a város néhány ismert és tekintélyes polgára – értelmiségiek is, mint a könyvesbolttulajdonos Wilhelm Spannaus – csatlakozott a mozgalomhoz, ami mindenki számára legitimálta az addig távolságtartással kezelt nácikat. Innentől kezdve két ágon futott a propaganda, egyrészt az értelmiségnek, a polgároknak, másrészt az erőszakra hajló ifjaknak. E propaganda nagy sikerrel állította be a (weimari) rendszert minden baj okának. Versailles nemzeti megaláztatásától a válság szociális mélypontjáig mindenről a „rendszer" és annak vezető ereje, az SPD tehetett.

1932-ben minden addiginál többször kellett választani, és a válság(han- ➤

gulat) mélyülésével a nácik támogatottsága erősödött. A helyi náci vezetők meg akarták nyerni Németország legnagyobb médiasztárját, Hitlert, hogy Northeimben is beszéljen. Törekvésük nem járt sikerrel, Hitler Göttingenben beszélt, ám a híres egyetemi város alig 15 kilométerre van Northeimtől. A vezér szónoklatai már jól kialakított programot követtek, amelynek instrukcióit kinyomtatták. Ideértve azt is, milyen márkájú ásványvizet kell az asztalára helyezni. Hitler a kampány során repülőgépet használt, így naponta akár 7-8 beszédet is tarthatott. Az 1932. július 21-i göttingeni show alkalmával 15 545 jegyet adtak el, ami 19 222 márka összbevételt hozott, a rendezvény költsége 11 470 márkára rúgott, a haszon 7482 márkát tett ki. Göttingenben Hitler arról beszélt, hogy a következő választás sorsdöntő pillanat a nemzet életében, mert két világ – az internacionalizmus és a német szellem között – kell dönteni. Amikor dörgő tapsvihar és „*Heil!*" kiáltások közepette elhagyta a pódiumot, a közönség spontán módon rázendített a *Horst Wessel Lied*re. „Mindenki hazaindult, de a szívek tele voltak reménnyel" – írta a helyi lap. A „marxisták" napjai meg vannak számlálva…

Hitler, Hindenburg és Göring a tannenbergi csata emlékművénél 1933 augusztusában LENT: **Matrózok születésnapi szerenádot adnak a Führernek 1937. április 20-i születésnapja alkalmából a Birodalmi Kancellária előtt**

1932. július 31-én 6730 northeimi polgár járult az urnákhoz, a jogosultak 96 százaléka! A náci párt a szavazatok 62 százalékával győzött, az SPD 25 százalékig jutott, a kommunisták 4 százalékkal a harmadik helyen végeztek. S ez az eredmény olyan városban született, amelyet a válság nem érintett nagyon súlyosan. A weimari köztársaság hívein, különösen az addig elszántan küzdő szociáldemokratákon is a vereség, de még inkább a reménytelenség érzése lett úrrá. Mégis: összességében nem Hitler „varázsa", de nem is a központi pártvezetés döntötte el a küzdelmet, hanem a northeimi nácik elszántsága és ellenfeleik megosztottsága. Az SPD megmaradt munkáspártnak, némiképp bezárva e keretbe; az NSDAP a középosztály mozgalmából valódi néppártta vált. Jól használta ki a középrétegek félelmeit, nacionalizmusát, militarista vonzalmait. Döntőnek bizonyult, hogy a korábbi nacionalista jobboldal (mint országos szinten) lényegében összeolvadt a nácikkal, vagyis még inkább szélsőjobboldalra tolódott. Végül érdemes megjegyezni, hogy Northeimben – amelynek kisszámú zsidó polgára kimondottan integrálódott a városi társadalomba – az antiszemitizmus szinte semmilyen szerepet nem játszott a nácik sikereiben. Másként: a northeimiek azért tolódtak az antiszemitizmus felé, mert a nácikat választották, s nem azért választották a nácikat, mert antiszemiták voltak. Közülük a legtöbben – sokáig – nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel, illetve a nácik antiszemitizmusát a párt kevéssé vonzó oldalához sorolták.

A hatalom birtokában

Február végétől április elejéig – a Reichstag-tűz nyomán – a nácifikált helyi rendőrség fegyvereket keresett és talált a városban; a northeimieknek az lehetett a benyomásuk, hogy városuk valóságos fegyverraktárrá vált. A náci propaganda azt sulykolta, hogy a (kommunisták részéről) fenyegető polgárháborút a náci párt eltökélt fellépése akadályozta meg. A lapok arról is beszámoltak, hogy a veszélyes elemeket letartóztatták, sőt fényképet közöltek a már 1933 áprilisában személyesen

A gyerekek nevelése és átnevelése kiemelt szerepet játszott – képünkön óvodások mutatkoznak be a berlini Reicssportfelden a párt fejesei előtt

Himmler által megnyitott első koncentrációs táborról a München melletti Dachauban. Ezzel csaknem egy időben megkezdődtek a könyvégető akciók. Amikor az egyik diák anyja tanáruknak panaszkodott a könyvégetés miatt, a tanár azt felelte: egyetért vele, de legyen óvatos, tartsa meg a véleményét, különben bajba fog kerülni. A polgárok úgy érezték, hogy a rendőrség, illetve a feljelentők mindenütt jelen vannak. Erőszakra nem került sor, de önmagában annak lehetősége, továbbá a terjedő hírek és rémhírek sokasága (pl. feketelisták létezése, amelyeket egyébként senki sem látott) bőven elég volt ahhoz, hogy a kritikát visszafogja. E hangulat első hatása az lett, hogy a városban szinte megszűnt a társasélet. Senki nem bízott senkiben, az emberek jól körülnéztek, mielőtt beszélgetni kezdtek egymással.

Northeim új polgármestere a keményebb nácik csoportjába tartozó helyi vezető, Ernst Girmann lett, aki mindössze fél év leforgása alatt kíméletlenül végigvitte az egységesítést (*gleichschaltolás*t – ez egy másik fontos náci kifejezés volt). Elsősorban a volt szociáldemokratákkal szemben, de utána minden nem náci párt, szervezet és egylet sorra került, a konzervatívokat beleértve, sőt a helyi nácik mérsékeltebb része is háttérbe szorult. A három helyi lapból hamarosan csak egy maradt. Május elseje megünneplése fontos mozzanatnak bizonyult a náci rezsim valóságos és jelképes megszilárdításában. Az addigi szocialista ünnepet a „nemzeti munka napjává" nyilvánították. Berlinben Hitler és Hindenburg elnök együtt jelent meg – állítólag – másfél millió felvonuló előtt. „Beköszöntött a német nép nagy napja. Tegnap még eső ijesztgetett, ma csodálatos a napsütés. Igazi Hitler-idő!" – lelkesedett Goebbels, az időközben birodalmi propagandaminiszterré előlépett főrendező. Az ünnep sajátos báját az adta, hogy másnap feloszlatták a szakszervezeteket, épületeiket elvették, vagyonukat zárolták.

A fentiekből következik, hogy az erőszak és az azzal való fenyegetés mellett az új rend mindent megtett, hogy ünnepségekkel, felvonulásokkal és más programokkal megszervezze a néptársak szabadidejét. Állandóan ünnepeltek: a hatalom megragadásának évfordulóit, a mozgalom mártírjait, az aratókat, az anyákat, a veteránokat, a fiatalokat, a párt születésnapját, Hitler születésnapját, a német hősöket stb. Egymást érték a felvonulások, lelkesítő dalokkal és parádékkal, amelyeken bőven fogyott a sör és a virsli. És mert a társasélet kis körei megszűnőben voltak, az egyén mellett már csak a tömeg maradt.

A városban szinte megszűnt a társasélet. Senki nem bízott senkiben, az emberek jól körülnéztek, mielőtt beszélgetni kezdtek egymással

A nácik különösen fontosnak tartották a fiatalok nevelését és átnevelését, amihez a tanárokat is gyökeresen át kellett alakítani. A northeimi pedagógusokat a náci Tanárszövetségbe tömörítették, a gimnázium igazgatóját közvetlenül Girmann polgármester alá rendelték. A diákok új, „német szellemű" tankönyveket kaptak, sőt új tantárgyakat is, mint a faji ismeretek *(Rassenkunde)*. Növelték a testnevelés szerepét, hiszen maga a Führer mondta, hogy a „népi állam iskoláiban a fiataloknak sokkal több időt kell fordítaniuk fizikumuk kiképzésére", sportoljanak sokat, pl. bokszoljanak. Nem mellesleg: Németország iskoláiban minden tanóra karlendítéssel és *„Heil Hitler!"* köszöntéssel kezdődött. Visszaemlékezők szerint már abból, ahogy az osztályba belépő tanár ezt elvégezte, a tanulók pontosan bemérhették, miféle ember érkezett hozzájuk: peckesen lendítő kemény náci vagy a dolgot kötelességszerűen letudó lezser típus.

Az ifjúság teljes „egységesítésének" másik eszköze a Hitlerjugend volt, illetve a lányoknak a BdM, a Német Lányok Szövetsége. Mindkettő a fiatalok szabadidejének tekintélyes részét igénybe vette: egymást érték a kirándulások, menetgyakorlatok. Eleinte mindenki lelkesedett: „Azt hallottuk, hogy nagy ügyért kell élnünk. Igazán komolyan vettek bennünket, ami különleges lendületet adott nekünk. Úgy hittük, hogy egy nagyobb szervezet részei vagyunk, amely mindenkit átfog, a tízévesektől a felnőttekig. Úgy éreztük, hogy egy folyamat, egy mozgalom részesei vagyunk, amely ➤

Utcakép Northeimből. A városka alig szenvedett károkat a háború alatt, a lakosság pedig igyekezett gyorsan elfelejteni a korábbi éveket

a tömegből népet hoz létre" – írta a német ellenállás későbbi hőse, Sophie Scholl. A HJ és a BdM tevékenysége sok tanárt és sok lelkészt rosszkedvre hangolt: nyilvánvaló volt, hogy ez fontosabb az iskolai nevelésnél, s konfliktus esetén (pl. ha egy szakkör időpontja ütközött a mozgalmi órákkal), akkor nem az iskola vagy az egyházközösség szempontja érvényesült. Viszont az ifjak megfelelhettek Hitler velük szembeni elvárásának: „legyenek gyorsak, mint a vadászkutya, szívósak, mint a bőr és erősek, mint a Krupp-acél". Northeim város hivatalos történetírója pedig (1936-ban) így összegezte az iskolai változásokat: „Olyan embereket fejleszt, akik erős testtel és kemény akarattal bírnak, hogy helytállhassanak korunk népi *(völkisch)* küzdelmében: ez lett az iskolák új feladata, amelyeket az általános intelligencia szokásos fejlesztése mellett át kellett vállalniuk."

Rítussá válva

Az első fél év forradalmi hullámának csitulásával – 1933 nyarától – a náci népközösség kiürülése, rituálissá válása máris elkezdődött. Igaz, ezt eleinte (kb. 1935-ig) elfedte a válság okozta munkanélküliséggel folytatott csata. Egyrészt nagyszabású közmunkaprogramokat indítottak – részben 1933 előtti elképzelések alapján –, másrészt szintén széles körű nyomorenyhítő akciókat. Majdnem mindenki munkához jutott, bár részben nyomorúságos közmunkához. De mivel a legtöbb northeimi szemében a látszat fontosabb volt, mint a valóság, és a nácik minden látszat szerint nagyon elszántan harcoltak a munka frontján, inkább pozitívumokat gondoltak a munkaszolgálat kiépülő rendszeréről. 1933 őszén a náci Népjóléti Szolgálat megkezdte téli segélyakcióit a „hideg és az éhezés ellen". A küzdelem leglátványosabb módját a nagy közös egytálétel-vasárnapok *(Eintopfgerichtssonntage)* jelentették. Általában havonta egy vasárnapon minden német egytálételt evett, az ezért befizetett fillérek pedig a segélyakciót szolgálták. Kellett-e világosabb bizonyíték arra, hogy a népközösség él és virágzik?

Összességében annyi történt, hogy a gyötrő társadalmi gondok jó része – legalábbis a látszat és a propaganda szerint – 1935-re megoldódott. Ám ezzel együtt a náci népközösség kezdeti lendülete megtört, s kb. 1935

Helyi szinten a tömbfelügyelők képviselték a náci pártot. Egy felügyelőhöz átlagosan 40-50 háztartás tartozott

után néhány megszokott, rituálissá vált ünnepségre és összejövetelre korlátozódott. A helyi társaságok betagolódtak a rendszerbe, de közben a társasélet elsorvadt. A lakosság atomizálódott, az emberek ritkán mozdultak ki, a családjuknak éltek és (egyre többen) rendszeresen templomba jártak. A zsidókat nem üldözték, de kirekesztették, a német egyleteknek, szervezeteknek nem lehettek tagjai. Általában is minimális volt az erőszak, de erőteljes a figyelem, és ezt a legtöbben fenyegetőnek érezhették. Ernst Girmann 1935-ben az alábbi levelet írta egy fiatal nőnek: „Jelentést kaptam arról, hogy a Führer születésnapi ünnepségére szervezett megmozduláson a nemzeti himnusz és a *Horst Wessel Lied* éneklése alatt ön nem emelte fel a kezét német üdvözletre. Felhívom a figyelmét arra, hogy ezzel annak a veszélynek tette ki saját magát, hogy fizikailag bántalmazzák. Ebben az esetben nem lesz lehetőség arra, hogy önt megvédjék, mert meg is érdemelné. Rendkívül provokatív az olyan megnyilvánulás, amikor egyesek efféle akciókkal hivalkodó módon kirekesztik magukat nemzeti közösségünkből. Heil Hitler!"

Nem valószínű, hogy a polgármesternek gyakran kellett hasonló ügyekben intézkednie. Mégis érdekes, hogy az eset megtörtént (jelentették!), és hogy Girmann a „népközösség" (nem az SA, SS stb.) fellépésével fenyeget. Az ilyen jelentések érkezhettek a tömbfelügyelőktől; helyi szinten ők képviselték a náci pártot. Egy felügyelőhöz átlagosan 40-50 háztartás tartozott, viszont e felügyelők legtöbbje tudta, hogy neki is alkalmazkodnia kell az emberek életviteléhez. Így hát szinte mindig csaknem minden northeimi lakost a „politikailag megbízható" kategóriába soroltak. 1935 után Northeimben már egyetlen politikai jellegű letartóztatás sem történt (ami jelzi, hogy így vagy úgy, de betagolódtak a rendszerbe). Az általánossá váló passzivitást az is magyarázza, hogy a helyi náci elit elkényelmesedett és megszedte magát, így sokat vesztett egykori lendületéből.

Utóiratként még annyi kívánkozik a kisvárosi történethez, hogy Northeim minimális károkat szenvedett a háború alatt. 1945. április 12-én az amerikaiak 3. gépesített hadosztályának egységei hatoltak be a régóta apátiába süllyedt városkába. Girmann-nak nem lett sok baja, csupán máshová költözött. Az emberek igyekeztek gyorsan kitörölni elméjükből azt a 12 évet, amelynek létrejöttéhez ők maguk aktívan hozzájárultak. Utána viszont legfeljebb passzivitásukkal és belenyugvásukkal voltak jelen a helyi közéletben. ■

Forrás: William Sheridan Allen: *The Nazi Seizure of Power: The Experience of a Single German Town 1922–1945.* Franklin Watts, New York, 1984.

Bihari Péter történész, középiskolai tanár

Olimpia, 1936

Az 1936-os berlini olimpián a náci rezsim a legjobb arcát igyekezett mutatni a világnak. Ez többé-kevésbé sikerült is, de ahogy **Litván Dániel** bemutatja, a gondosan megtervezett propaganda álarca mögött azért felfedezhetők voltak a Harmadik Birodalom valódi arcvonásai is

Theodor Lewald és Carl Diem 1928-ban. Két évtizedes álmuk vált valóra 1936-ban
BALRA: Tömeg és zászlóerdő a Hauptstrassén – a rezsim a legjobb arcát mutatta a látogatóknak
LENT: Goebbels az Olimpiai Művészeti Kiállítás megnyitóján, 1936 júliusában. A propagandaminiszter felismerte, milyen lehetőségeket tartogat a játékok megrendezése

DÉLUTÁN EGYKOR nyíltak meg az Olimpiai Stadion kapui 1936. augusztus 3-án, hogy a nagyjából 91 ezer néző és meghívott vendég megtölthesse a lelátókat. Az igazi attrakció csak három órával később kezdődött, de a figyelmes szervezők addig is gondoskodtak a tömeg szórakoztatásáról, koncertet adott az Olimpiai Szimfonikus Zenekar, majd a kilenc hónappal később tragikus véget ért Hindenburg, a világ legnagyobb léghajója úszott át a stadion felett, oldalán az olimpiai karikákkal, és egy hatalmas olimpiai zászlót húzva.

Úgy tűnhetett, hogy a jól olajozott gépezetként működő német propagandaszervezet az időjárás irányításának módját is megtalálta – egész nap szemerkélt az eső, de amikor Hitler autója megállt a stadion előtt, elállt az eső és a szétváló felhők mögött kibukkant az ég kékje. Amikor a Führer megjelent az arénában, a külön erre az alkalomra komponált zenét elnyomta a tömeg üdvrivalgása, a hangorkántól és az egyszerre talpra szökkenő emberek mozgásától érezhetően remegett az egész építmény.

A diktátor kíséretével bevonult a sportpálya közepére, ahol egy szép kék ruhában pompázó, ötéves kislány egy csokor virágot nyújtott át neki. Ezután eljátszották a német himnuszt, a nézők közül pedig sokan spontán rágyújtottak a *Horst Wessel Lied*re, a náci párt himnuszára. Megjelentek az országok versenyzői, ábécésorrendben, elsőként az egyiptomi csapat (az ország neve németül Ägypten) vonult el Hitler és a többi díszvendég, főként az olimpiai mozgalom és a náci párt, az NSDAP vezetői előtt. Egyes sportolók a náci karlendítéssel, mások egyéb módokon köszöntötték az egybegyűlteket, de a britek és az amerikaiak hűvösebb fogadtatását leszámítva a nézők lelkesen köszöntötték az olimpikonokat.

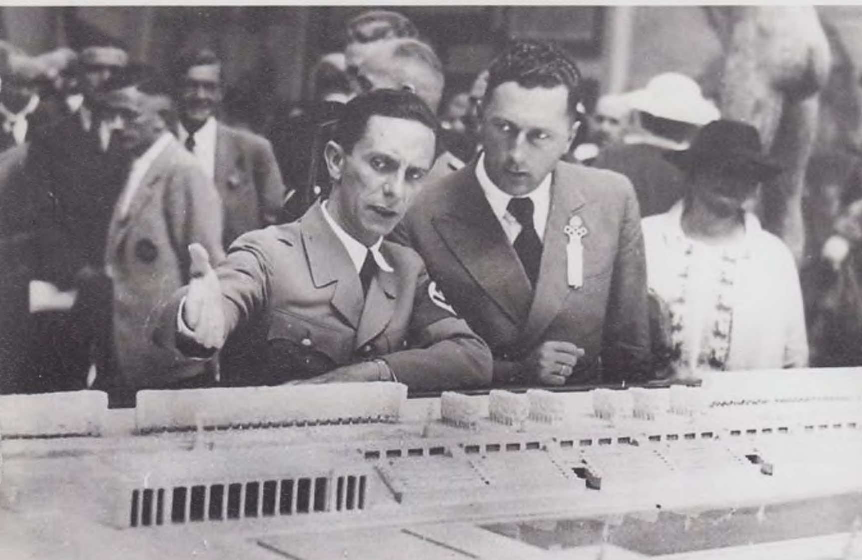
A sor végén a német kontingens is elvonult, majd Coubertin báró gramofonról bejátszott üdvözlete és a Német Olimpiai Bizottság elnökének, Theodor Lewaldnak a beszéde után Hitler emelkedett szóra. Ezúttal nem beszélt hosszú órákat, és nem üvöltözött a német nép ellenségeinek pusztulásáról. „A berlini olimpiai játékokat, a modern kor tizenegyedik olimpiáját ezennel megnyitottnak nyilvánítom."

Szerencsétlen csillagzat alatt

Hosszú út vezetett ezekig az ünnepélyes pillanatokig. Ugyan a megnyitó napján úgy tűnhetett, az istenek is a kegyeikbe fogadták a rendezvényt, korábban inkább arra lehetett volna következtetni, hogy a felsőbb hatalmak nem akarják, hogy a német fővárosban mérjék össze erejüket a világ legjobb sportolói. Berlin egyszer, 1916-ban már készült olimpiát rendezni, miután 1912-ben például Budapestet utasította maga mögé a pályázók sorában.

A nyilvánvaló okokból elmaradt olimpia sok szempontból volt hatással a húsz évvel későbbi eseményekre. Ma már természetesnek vesszük, hogy a legtöbb ország vezetése „becsületbeli ügyként" kezeli a jó olimpiai szereplést és komoly pénzekkel támogatja sportolói felkészülését, azonban ez a századfordulón, de még az 1920-as években sem volt bevett szokás. Németország viszont már 1916-ra is ebben a szellemben készült, az állami támogatás kiharcolása pedig leginkább a két fő szervező érdeme volt: az egykor maga is olimpikon futó, Carl Diem és a jogász végzettségű Theodor Lewald, a Német Olimpiai Bizottság vezetője minden követ megmozgatott, hogy a játékoknak méltó környezetet biztosítsanak, a német csapat pedig a lehető legtöbb érmet szerezzen.

Az olimpiát a háború vihara elmosta, ráadásul a büntetőpadra ültetett Németország a következő két játékon sem vehetett részt. Miután álmaik szertefoszlottak, a két férfi fáradhatatlanul dolgozott azon, hogy a német sportot a világ élvonalába helyezzék, és bíztak abban, hogy még egyszer esélyt kapnak egy olimpia megszervezésére is. Így is történt. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság képviselői 1931 áprilisában, a másik fő esélyesként számon tartott Barcelonában hozták meg a döntést, hogy az 1936-os nyári olimpiát a német fővárosban rendezik meg (a végső határozatot csak májusban, a postai úton leadott szavazatok felbontása után hirdették ki). Hitler hatalomra jutásával azonban az olimpia megrendezése újra veszélybe került. ➤

WIKIMEDIA

A kezdetekben a náci ideológusok által nagy példaképnek tekintett Mussolini, aki maga is több sportot űzött, nagy erőket mozgósíttatott az olasz sport sikeréért. Nem eredménytelenül, az 1932-es Los Angeles-i olimpián Olaszország 12 aranyéremmel a házigazdák mögött, a második helyen végzett az éremtáblázaton. Némi rosszindulattal megjegyezhetnénk, hogy a legfelsőbb náci vezetőkön (Hitler, Göring, Goebbels, Himmler) végignézve nem kell meglepődnünk, hogy a Ducéval ellentétben a sport nem tartozott a prioritások közé. A nemzetiszocialisták kezdetben egyáltalán nem lelkesedtek a berlini olimpia ötletéért. Jóllehet a tökéletes (árja) emberi test kultusza fontos része volt az ideológiának, a testedzés egyetlen céljának a harcra és megpróbáltatásokra való felkészülést, nem pedig az öncélú sportolást tartották. „A fizikai edzés nem az egyén magánügye. A nemzetiszocialista mozgalom minden egyes német ember kötelességének tekinti, hogy magát teljes egészében az ügy szolgálatába helyezze. A tested a hazád tulajdona, mivel az egész létezésedet a hazádnak köszönheted" – volt olvasható egy fiataloknak szóló kiadványban.

Aztán ott volt az internacionalista, a nemzetek közötti baráti versengést hirdető olimpiai eszme, amely szintén teljes ellentétben állt a fajok élethalálharcára épülő náci ideológiával. Hitler 1931-ben, a játékok odaítélése után közölte, hogy az olimpia „a zsidók és a szabadkőművesek találmánya, amelynek semmi keresnivalója egy nemzetiszocialisták által uralt Birodalomban".

Még ha Hitler lelkesedett is volna az ötletért, az olimpia megrendezése akkor is veszélybe került volna. Ha bárki is azt hitte, hatalomra kerülve a nácik majd szépen lecsendesednek és kihátrálnak az erőszakos szólamaik mögül, nagyot tévedett. Az újrafegyverkezés megkezdése mellett a nemzetközi közvélemény

Az Olimpiai Park madártávlatból egy korabeli képeslapon
1 A Reichssport központja
2 A sportokat felügyelő NSRL akadémiája
3 Keleti kapu
4 Olimpiai Stadion
5 Úszóstadion
6 Dietrich Eckhart Színház
7 Óratorony
8 Nyugati kapu
9 Avus Bahn
10 Funkturm rádiótorony

A RINGBŐL A POKOLBA

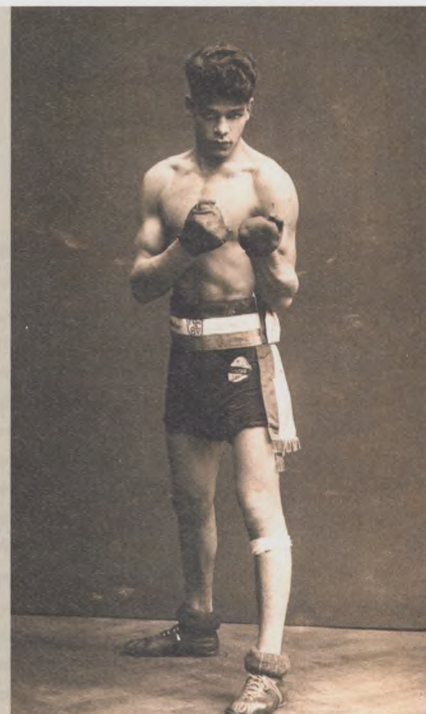
A bokszban a többi sporthoz hasonlóan zajlott le az árjásítás. Erich Seelig zsidó középsúlyú és kisnehézsúlyú német bajnoknak a címe megvédése előtt egyszerűen megmondták, hogy az életével játszik, ha kiáll a mérkőzésre. Seelig Franciaországba, majd az Egyesült Államokba menekült, de ő legalább túlélte a háborút.

Még tragikusabb sors jutott Johann „Rukelie" Trollman roma származású bokszolónak. Az 1907-ben született sportoló vagány, „táncolós" stílusa, a női szurkolók körében pedig vonzó külseje miatt óriási népszerűségnek örvendett az 1930-as évek elején. Jó darabig nem szállhatott ringbe a nemzeti bajnoki címért, de a szurkolók nyomására 1933-ban, éppen Seelig megüresedett kisnehézsúlyú címéért kiállhatott Adolf Witt ellen.

A náci sportvezetés remélte, hogy Witt megoldja a problémát, de a meccs közben nyilvánvalóvá vált, hogy Trollman fölényes győzelemre áll. Ekkor a szövetség emberei szóltak a bíróknak, hogy ne hirdessenek győztest, de ennek bejelentésekor kisebb felkelés tört ki a csarnokban, így Trollman végül megkapta a címet. Egy héttel később levélben értesítették, hogy megfosztják a bajnoki címtől, mivel a kihirdetéskor elsírta magát, ez pedig nem megfelelő magaviselet egy sportembertől, valamint stílusát is „rossz bokszolásnak" minősítették.

Végleg pontot akarva tenni az ügy végére, Trollmant ezután kötelezték, hogy álljon ki az egy súlycsoporttal feljebb bokszoló német bajnok, az ütőerejéről híres Gustav Eder ellen. Biztos, ami biztos, azt is előírták Trollmannak, hogy saját stílusát elhagyva, közelről, szemtől szembe kell ütéseket váltania ellenfelével, különben elveszik az engedélyét.

A roma bokszoló haját szőkére festve, testét liszttel beszórva lépett ringbe, az „árja harcos" karikatúrájaként. Engedelmeskedett az utasításoknak és hagyta magát véresre és félig eszméletlenre verni – az eset teljesen megtörte, ezután már csak néhányszor bokszolt. De itt nem volt vége a történetnek, később a koncentrációs tábor helyett az „önkéntes" sterilizálást választotta, majd valahogy sikerült belépnie a német hadseregbe, de 1942-ben a Gestapo letartóztatta. A neuengammei koncentrációs táborba került, ahol belehalt a kínzásokba, az őrök „ki tudja kiütni a cigányt?" játékot játszottak az éhezéstől legyengült fogollyal.

Lewald, Hitler és Henri Baillet-Latour (a NOB elnöke) bevonulása a megnyitóra

figyelmét elsősorban a zsidóság egyre erősödő elnyomása keltette fel. Ha csak a sport területét nézzük, a sportegyesületeket állami felügyelet alá helyezték, a nem árja származásúakat pedig kizárták belőlük. A zsidók és más fajilag alsóbbrendűnek tekintett elemek nem látogathatták a németeknek fenntartott sportlétesítményeket, például az uszodákat sem.

A botrányos ügyek miatt felmerült, hogy Berlintől elvegyék a rendezés jogát, illetve több országban – főként a zsidó szervezetek és sportolók lobbitevékenységének hatására – a bojkott lehetőségét is fontolóra vették. De Theodor Lewald még egyszer nem hagyta, hogy elvegyék tőle élete álmát. Annak ellenére, hogy a német törvények szerint maga is zsidó származásúnak számított, két irányban is támadásba lendült, hogy a náci Németország mégis megtartsa az olimpiát. Egy Hitlerrel történt találkozásának kapcsán sikerült beszélnie Goebbelsszel, ezt kihasználva igyekezett meggyőzni a Nemzeti Közfelvilágosító és Propaganda Minisztérium (röviden Promi) mindenható urát arról, hogy milyen hatalmas lehetőségek rejlenek egy ilyen rendezvényben. A Führer kezdetben csak arra tűnt hajlandónak, hogy hagyja dolgozni a szervezőket, Goebbels fantáziáját azonban beindította a Lewalddal folytatott beszélgetés. Hamarosan felállt az Olimpiai Játékok Propaganda Bizottsága, és az előkészületek immár az állam teljes támogatásával folyhattak tovább. A kormány nemcsak a rendezés költségeinek előteremtésére vállalt garanciát, de a sportolók kiválasztásának és felkészítésének financiális terheit is átvállalta, ez az Egyesült Államokban is például csak 1978-tól vált gyakorlattá.

A másik irányban Lewald és Diem régi sportdiplomáciai kapcsolataikat mozgósították, igyekezve elkenni a náci rezsim bűneit, illetve arról győzködve a döntéshozókat, hogy az olimpia ürügyén gesztusértékű kompromisszumokra kényszeríthetik a német vezetést, elsősorban a zsidó származású német sportolók részvételének engedélyezése kapcsán. Mellesleg azt is elérték, hogy a NOB személyesen őket jelölje meg garanciának a játékok megfelelő megrendezésére, így a nácik nem tudták a saját embereikkel helyettesíteni őket.

A NOB végül – kimondva: „alapelv, hogy a német zsidókat nem szabad kizárni a német csapatokból a játékok során" – az olimpia berlini megrendezése mellett döntött. Később, nagyon szoros szavazáson az Amerikai Olimpiai Bizottság is a részvételt támogatta, szintén hangsúlyozva, hogy a különböző vallású sportolók egyenlő elbánásban részesüljenek. Végül 49 ország sportolói vettek részt a megmérettetésen, Afganisztán, Bermuda, Bolívia, Costa Rica és Liechtenstein első alkalommal. Az egyetlen jelentős távol maradó a már megszokott módon a Szovjetunió volt, amely majd csak 1952-ben vesz részt először a játékokon.

A Potemkin-olimpia

Lewald és Diem hiába igyekezett számos módon bebiztosítani saját vezető szerepét, amint Goebbels és Hitler fontos kérdésként kezdte kezelni az olimpiát, szó sem lehetett arról, hogy ne tökéletes állami kontroll alatt folytatódjanak az előkészületek. Jóllehet a két férfi névleg megtarthatta pozícióit, a Német Olimpiai Bizottságot alárendelték a hithű náci, az SA később a hosszú kések éjszakáját is átvészelő régi tagja, Hans von Tschammer und Osten vezette Birodalmi Testnevelési Hivatalnak.

Ez a szerv hajtotta végre a sportegyesületek államosítását, a nem árja szerveződések betiltását, maga a később már birodalmi sportminiszterként tevékenykedő Tschammer und Osten is úton-útfélen hangoztatta legborzalmasabb antiszemita és rasszista nézeteit. Bár az olimpiáig hátralévő időben ezeket a megnyilvánulásokat némileg

visszafogták, szó sem volt arról, hogy bármilyen változás állt volna be a rezsim faji elnyomó politikájában.

A zsidó származású sportolók szerepeltetése ügyében a látszólagos meghátrálást követően tulajdonképpen semmi sem változott. A német sportvezetés képmutatóan kijelentette, hogy nem árják is szerepelhetnek a német versenyzők között, amennyiben eredményeik alapján ők a legalkalmasabbak, de továbbra sem engedték őket a megfelelő egyesületekben készülni. A bojkottfenyegetés elhallgattatására több német zsidó csapatba kerülését az utolsó pillanatig lebegtették, végül azonban csak egy már korábban az Egyesült Államokba emigrált világbajnok vívónő, Helene Mayer indulhatott német színekben zsidóként. (Jellemző, hogy a Promi utasítása szerint az országba érkezéséről „nem tanácsos" beszámolni, a helyi lapok röviden tudósíthatnak róla, de nem árja származását kommentálni „nem kívánatos".) Ő végül ezüstérmet szerzett, a pódiumon – egyesek szerint Németországban maradt családtagjait féltve – horogkereszttel a mellkasán, náci karlendítéssel üdvözölte a tömeget. (A sors iróniája, hogy legyőzője, a magyar Elek Ilona is zsidó származású volt, aki úgy lett végül tagja az olimpiai csapatnak, hogy származása miatt hazai klubjából kizárták.) Olyan kiválóságok viszont, mint a négyszeres világrekorder súlylökő és diszkoszvető Lilli Henoch, vagy a néhány nappal a döntés kihirdetése előtt világcsúcsot ugró magasugró, Gretel Bergmann különböző okokra hivatkozva „véletlenül" mégsem szerepelhettek, de ekkor már késő volt a bojkott kérdésének újra felhozásához.

A NEMEK HARCA

Dora Ratjen 1938-ban Bécsből Kölnbe utazott a vonaton, amikor az egyik utastársa jelezte a kalauznak, hogy szerinte egy női ruhába öltözött férfivel van dolguk. Dorát egy rendőr leszállította a vonatról, és miután már azzal fenyegették, hogy testi vizsgálatnak vetik alá, bevallotta, hogy tényleg férfi.

Az eset további pikantériáját az adta, hogy Dora néhány nappal korábban nyert női magasugrásban aranyérmet a Bécsben rendezett atlétikai Európa-bajnokságon 170 centiméteres új világcsúccsal, 1936-ban pedig a német női csapat tagjaként versenyzett az olimpián – az utolsó pillanatban került be a 17 éves lány az esélyesnek számító, de zsidó származású Gretel Bergmann helyett, akinek nemzetközi nyomásra engedték, hogy a kerettel készüljön. Ratjen végül negyedik lett az olimpián, két centiméterrel lemaradva a magyar Csák Ibolya aranyérmes eredményétől – Bergmann valószínűleg jobban megszorította volna a győztest.

Ratjent lebukása után csalással vádolták meg, aranyérmét elkobozták, de végül Heinrich Ratjenként új papírokat kapott és munkába állt, később szülei italmérését vette át. Immár férfiként 2008-ig élt, de végig visszautasította a nemi identitásával kapcsolatos kérdéseket.

Az Amerikába emigrált Gretel Bergmann az esetről hallva azt a következtetést vonta le, hogy a nácik tudatosan kreáltak nőt egy tehetséges fiatal magasugrófiúból, hogy legyen kire hivatkozva kitenni őt a csapatból. Gretel nem Dorára haragudott – hiszen őt kényszerítették erre –, verzióját pedig sokan készpénznek vették, egy 2009-es film, a *Berlin '36* is ezt követve mutatta be a történteket.

A kutatások alapján azonban ennél bonyolultabb volt az eset háttere. Ratjenék negyedik gyereke rendellenes nemi szervekkel született – ennél pontosabbat nem tudunk –, végül azonban némi tanakodás után lányként könyvelték el. Dora egész gyermekkorában kislányként élt, majd csak kamaszkorában jött rá szépen lassan, hogy valójában férfi, de sem szüleinek, sem senki másnak nem mert szólni erről.

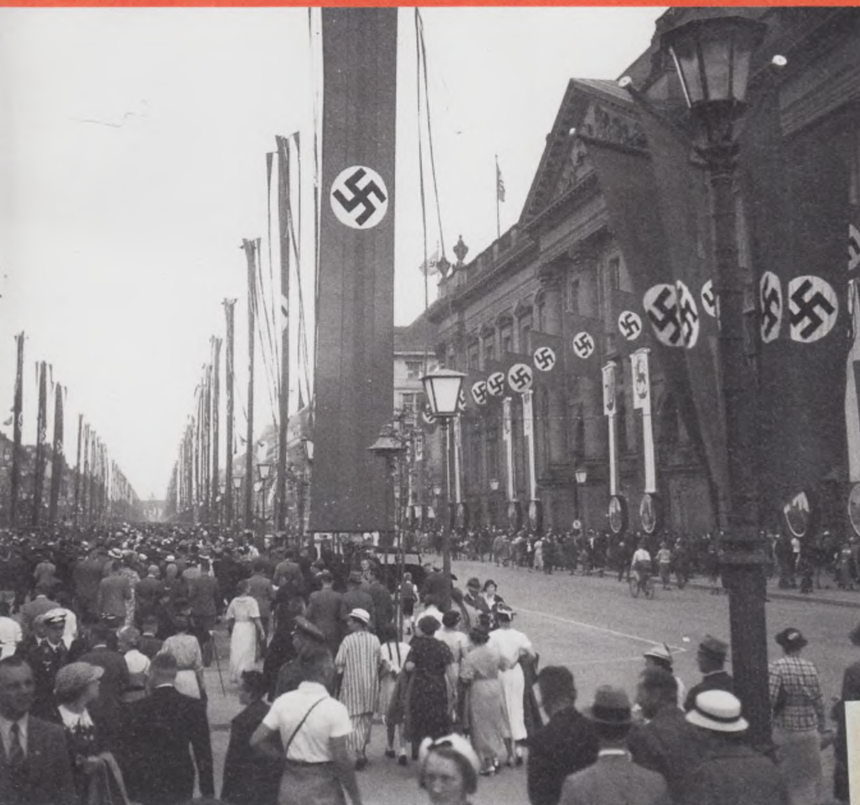
Zavarodott és magányos életet élt, a sportban viszont tehetséges volt, így nem csoda, hogy minden idejét erre szánta, 15 évesen már esélyesként emlegették az olimpiai csapatba kerülésre. Akkoriban még nem volt szokás a hosszas edzőtábor, így versenyzőtársai előtt is meg tudta őrizni titkát, Bergmann sem gyanakodott egy pillanatig se – végül is az összes magasugró lány elég fiús jelenség volt.

A náci sportvezetésnek nyilván kapóra jött az ifjú tehetség Bergmann ellenében, de a letartóztatáskor készült iratok szerint például Tschammer und Ostent is meglepte a hír, és ugyan nem verték nagydobra az ügyet, eltussolni sem próbálták. Dora Ratjent megfosztották érmeitől, és magától felajánlotta, hogy soha többet nem sportol, persze ettől Bergmann nem kerülhetett már vissza az olimpiai csapatba.

Dora, azaz Heinrich Ratjen egy 1937-es versenyen
JOBBRA: **Galambok ezrei repültek fel a sportolók fölé a megnyitón – állítólag nem minden következmény nélkül**

Az olimpiára érkezőket az Unter der Linden is náci díszbe öltözve várta
LENT: A játékok plakátjain is megjelent az öt, egymásba fonódó karika, amelyek 1936 óta az olimpia közismert szimbólumai

A világ elkápráztatásához természetesen szükség volt egy megfelelő helyszínre is. A Berlin nyugati részén található, erdős, parkos Grünewald városrész területén már az 1916-os olimpiára felépítettek egy akkor modernnek számító stadiont, de ez húsz évvel később már mind befogadóképesség, mind külső megjelenés szempontjából felújításra szorult. Ahogy minden fontosnak tartott ügyet, Hitler ezt is személyesen vette a kezébe. Miután undorodva lesöpörte az asztalról az eredeti építész fia, Werner March túlságosan modernnek minősített terveit, egy olyan elképzelésre bólintott rá, amelyet egy bizonyos Albert Speer, az akkor még szinte ismeretlen fiatal építész állítólag egy éjszaka alatt skiccelt le. A grandiózus, a görög-római hagyomány elemeit felvonultató terv már megfelelt a Führernek.

A hatalmas léptékű építkezés közel két évig tartott, 42 millió birodalmi márkát emésztett fel, a területen 500 különböző vállalkozás 2600 munkása dolgozott éjt nappallá téve. Megmozgattak 600 ezer köbméter földet és beépítettek 17 ezer tonna betont és 7 ezer tonna vasat. A stadion pályaszintjét nagyjából 12 méterrel kellett lejjebb vinni, hogy elérhető legyen a megcélzott, 100 ezer fő körüli befogadóképesség.

De az olimpiai stadion csak egy része volt a munkálatoknak, körülötte ugyanis egy 325 hektáros területet is teljesen átalakítottak. Megépült egy16 ezer nézőnek helyet biztosító vízisport-aréna, a 28 hektáron elterülő Maifeld (Májusmező), amely a lovagló- és lovaspólóversenyek mellett később nagyszabású tömegrendezvények lebonyolítására is alkalmas volt. A görög-római vonalat tovább erősítette az epidauroszi színház mintájára megtervezett, 20 ezer fős szabadtéri színház, amelyet Hitler egyik szellemi példaképéről, a költő, drámaíró és újságíró Dietrich Eckhartról neveztek el. Az egész komplexum fölé a 75 méter magas Harangtorony magasodott, benne a játékok szimbólumává lett Olimpiai Haranggal.

A csillagászati összegeket felemésztő építkezésekre – Hitler eredetileg nagyrészt a közmunkaprogramba besorozott munkásokkal akarta végrehajtatni a terveket, de végül kénytelenek voltak jól képzett szakmunkásokat megfizetni – a Harmadik Birodalom gazdasági varázslója, Hjalmar Schacht teremtette elő a pénzt, Goebbels pedig minden alkalmat megragadott, hogy látványos és jól kommunikálható eseményeket kreáljon. A grandiózus, tíztonnás Olimpiai Harangot például lassú menetben vitték Bochumból Berlinbe, az úton szinte végig bámészkodók tömege állt, az érintett településeken ünnepségek fogadták, menet közben pedig üdvözlésére mindenhol megszólaltak a templomi harangok és a gyárak szirénái.

A főpróba

A téli olimpiák időpontját akkoriban még nem választották el a nyári játékoktól, a szokás pedig az volt, hogy a nyári rendezést elnyerő ország automatikusan megkapja a téli olimpiát is. Nem volt ez másként 1936 esetében sem, a téli olimpia helyszínéül Garmisch-Partenkirchent jelölték ki.

A megnyitó előtt ezúttal nem politikai, hanem sportszakmai botrány borzolta a nemzetközi közvélemény idegeit: az alpesi síben kiosztható érmek számának csökkentése, illetve a svájci és osztrák sízőket sújtó új szabályozás miatt e két ország síversenyzői végül távol maradtak az olimpiáról, amelynek így Norvégia lett a legsikeresebb résztvevője, hét aranyérmet nyerve, második helyen viszont a házigazdák végeztek, három arannyal.

Goebbels és emberei mindent megtettek azért, hogy a Garmisch-Partenkirchenbe érkező sportolók, újságírók és nézők jó hírét vigyék az „új" Németországnak. A környéken gondosan eltávolították minden, a faji megkülönböztetésre emlékeztető feliratot, például a síklubok bejáratairól a zsidók belépését tiltó táblákat. Az újságoknak megtiltották, hogy a máskor lelkesen tálalt zsidóellenes atrocitásokról beszámoljanak, még arra is gondjuk volt, hogy a leguszítóbb hangvételű lapokat, a *Der Stürmert* és a *Völkischer Beobachtert* a standokon csak a pult alól árusítsák. Az egyetlen kivételt az jelentette, hogy a német lapoknak megengedték a főként az Egyesült Államok déli részén megjelenő, a nácizmushoz hasonlóan fajgyűlölő szövegeket közlő újságok cikkeinek idézését, így ebbe a köntösbe csomagolva azért elengedhettek egy-két sértő megjegyzést a „félállat négerekről". Noha Hitler és a náci fejesek mindenütt ott voltak, tartózkodtak a politikai megnyilatkozásoktól.

Persze sokan átláttak a szitán, meg is jelentek leleplező cikkek külföldön, de a téli olimpia alapvetően sikeresen zárult a rendezők számára. Az egyetlen, sokak által megjegyzett kifogás

CULTIRIS / INTERFOTO / FORTEPAN

MAGYAR RÉSZVÉTEL

Hazánkat 216 sportoló képviselte a játékokon. A Magyar Rádió először adott élő közvetítést olimpiáról, az adásokat a korabeli beszámolók szerint „a fél ország" hallgatta. Volt minek örülni, hiszen Magyarország az összesített éremtáblázat harmadik helyével, 10 arany-, 1 ezüst- és 5 bronzéremmel hatalmas sikerrel zárta a berlini olimpiát.

Bár a négy évvel korábbi, Los Angeles-i olimpián már 6 aranyérmet szerzett a magyar csapat, igazából 1936-tól számított az ország „sportnagyhatalomnak", az első hat olimpián egyszer sem született háromnál több számban magyar győzelem. A diadalmas sportolók közül egyébként öten számítottak zsidó származásúnak, ők a világháborút vagy emigrációban, vagy bujkálva, üldözve, esetleg munkaszolgálatosként vészelték át.

Az első magyar olimpiai bajnoknő, Elek Ilona a dobogó tetején, mellette az ezüstérmes Helene Mayer. Nem tudjuk, kényszer hatására lendítette-e karját náci köszöntésre

a katonaság és a militáns szellem mindent átható jelenléte volt, a helyszínek környékén hemzsegtek a különféle reguláris és félkatonai alakulatok egyenruhái. Goebbels nem is hagyta figyelmen kívül a besúgók és megfigyelők jelentéseit, nyárra erősen visszafogták a katonai jelenlétet – persze például a Gestapo civil ruhás emberei ugyanúgy mindenütt ott voltak.

Fellobban a láng

A berlini nemcsak az olimpia propagandacélokra való felhasználásában teremtett máig ható tradíciókat (ha csak a legutóbbi éveket nézzük, gondoljunk csak a pekingi és a szocsi rendezvényekre), hanem olyan hagyományokat is teremtett, amelyek mára a náci ideológiával szöges ellentétben álló olimpiai szellemiség megbecsült részévé váltak. Az olimpiai láng ugyan már 1928-ban, az amszterdami olimpián megjelent, de az olimpiai váltó ötlete a német szervezők fejéből pattant ki (a legtöbb forrás egyértelműen Diemnek tulajdonítja a javaslatot). Olümpiában 1936. július 20-án gyújtották meg az első fáklyát (minden váltásnál újat gyújtottak), a lángot aztán futók sora vitte nagyjából 2500 kilométeres úton Berlinbe, a megnyitóünnepségre.

Az öt, egymásba fonódó karikát még Coubertin tervezte, 1913-ban, az újkori olimpiák 20. évfordulójára, de csak az 1936-os olimpián vált a játékok mindenhol jelen lévő szimbólumává. Jellemző, hogy a nácik megpróbálták a lehető legtöbb dolgot az ókori tradíciókhoz kötni, Leni Riefenstahl, a játékokról kétrészes filmet forgató propagandafilm-rendező odáig ment, hogy az öt karikát belevésette egy Delphoiban található ókori görög oltárba. A szerepe szerint „a világ ifjúságát összehívó" olimpiai harangról már esett szó, ez is megmaradt az olimpiai hagyomány részeként.

A berlini volt az első olyan olimpia is, amelyet élőben közvetítettek a televíziós kamerák, noha ez jórészt inkább technikai érdekesség volt, hisz a modern technológia e vívmánya még csak elenyésző számú háztartásba jutott el ekkoriban. Rádión viszont milliók követték az eseményeket, és rengetegen láthatták Riefenstahl tökéletesen megkomponált filmjét.

A megnyitót és a külföldről érkező turistákat Berlin frissen festve, makulátlanul tisztán és persze horogkeresztes zászlókkal alaposan fellobogózva várta. A becslések szerint több mint 1,5 millióan (egyesek szerint pedig egyenesen közel 3 millióan) érkeztek a játékok idején a német fővárosba, köztük 150 ezer külföldi, akik a Birodalmi Bank számítása szerint 23 millió márka értékben váltottak át valutát. Ahogy februárban, a Promi és a hatóságok nyáron is mindent megtettek, hogy a faji megkülönböztetés, a politikai elnyomás és a koncentrációs táborok valóságát távol tartsák a látogatóktól. Az újságok gondos eligazítást kaptak arról, milyen hírekről és milyen hangvételben számolhatnak be. Goebbelsék odáig mentek a jó házigazda szerepét játszva, hogy megtiltották az újságoknak az összesített éremtáblázatok közlését, noha ezen szinte végig fölényesen vezettek a németek. Persze miután véget ért az olimpia és hazamentek a turisták, elárasztották az újságokat a táblázatok és a siker propagandája.

A német nép pedig szinte egységesen élvezte a toleráns és tökéletes vendéglátó, a precíz szervező szerepét, még a nácikkal nem szimpatizálók is úgy érezhették, végre teljesen elfelejthetik a háború utáni nemzetközi kitaszítottság és a nélkülözés éveit.

Porszemek a gépezetben

A gondos tervezés ellenére sem mehetett azért minden Hitler és Goebbels szája íze szerint. Egyes visszaemlékezések szerint már a megnyitó ünnepélyességén kisebb foltokat ejtettek a galambok – több ezer fehér madarat reptettek a levegőbe –, amelyek megijedtek a következő programponttól, egy ágyúból leadott díszlövéstől, és a stadionban álldogáló sportolókra engedték beleik tartalmát.

Ennél persze sokkal nagyobb figyelmet kapott, hogy a „náci olimpia" legsikeresebb sportolója egy fekete amerikai, a négyszeres aranyérmes (100 és 200 méteres síkfutás, távolugrás, 4 × 100 méteres váltó) Jesse Owens lett. Az atléta ráadásul leiskolázta a mezőnyt, a három egyéni számában olimpiai rekorddal, váltóban világcsúccsal nyert. Már a korabeli híradások arról számoltak be, hogy Hitler Owens első győzelme után dühöngve kiviharzott a stadionból,

WIKIMEDIA

Jesse Owens fő ellenfelével, a német Luz Longgal figyeli a versenytársakat a távolugrás döntője idején. A pályán kevés nyoma volt a náci eszméknek

hogy ne kelljen egy „niggernek" gratulálnia.

Ez a történet azonban ebben a formában nem igaz. Augusztus 2-án, egy nappal Owens százméteres győzelme előtt Hitler a páholyában fogadta a kalapácsvetés és a gerelyhajítás (fehér) érmeseit, de amikor Cornelius Johnson, a férfi magasugrás amerikai (és fekete) győztesének eredményhirdetése következett volna, elhagyta a stadiont. Egyesek szerint dühöngve, de mások szerint egyszerűen azért, mert már sötétedett és egyébként is távozni készült. Mindenesetre ezután az olimpiai szervezők figyelmeztették a Führert, hogy eljárása nem felel meg az olimpiai protokollnak, vagy az összes aranyérmest személyesen fogadja, vagy egyet sem.

Ezután Hitler tartotta magát a figyelmeztetéshez, bár volt, akinek különböző fogadásokon személyesen gratulált, a páholyába nem hívott meg atlétákat. Így történt ez Owens esetében is, aki érmének átvételekor odabiccentett a díszpáholy felé, Hitler pedig a kezét felemelve fogadta a köszöntést. Persze nehéz elképzelni, hogy a Führer boldogan szorongatta volna egy fekete sportoló kezét, Baldur von Schirach, a Hitlerjugend vezetője – aki ezen a napon ott volt a vezér mellett a páholyban – később úgy emlékezett, Hitler dühöngve mondta neki, hogy „az amerikaiaknak szégyellniük kellene magukat, hogy hagyják a négereket megnyerni az aranyaikat". Schirach és Tschammer und Osten figyelmeztették, hogy Owens fogadása nagyon jól venné ki magát propagandaszempontból, de ő közölte: „Csak nem gondolják, hogy hagyom magam lefényképezni, ahogy egy négerrel fogok kezet?" Azért ne felejtsük el, hogy Schirach ezt az 1960-as években írta, miután 20 évet ült börtönben a náci gépezetben játszott szerepéért.

Owenst egyébként a német közönség sztárként ünnepelte, bár természetesen soha nem kapott akkora ovációt, mint a hazai győztesek. Ha már a mellőzésnél tartunk, meg kell említeni, hogy hazatérése után az olimpia sztárját Roosevelt amerikai elnök sem fogadta, sőt még egy dísztáviratot sem kapott, az év végén pedig saját hazájában sem őt választották az év sportolójává. Azért az 1930-as években még Amerika is igen messze volt a faji egyenlőségtől…

Egy másik botrány is Owenshez és az amerikai csapathoz kötődik. A 4 × 100-as döntő napjának reggelén közölte a csapat vezetése két kijelölt futóval, Glickmannal és Stollerrel, hogy helyettük Owens és a száz méter ezüstérmese, Metcalfe indul. Két előbbi volt az amerikai csapat két zsidó származású tagja, akiket így megfosztottak attól, hogy Hitler előtt arathassanak győzelmet. Máig sem tudjuk, mi állt pontosan a döntés hátterében, a váltó így hatalmas világcsúccsal nyert, de valószínűleg a két kihagyott futóval is simán győzelmet aratott volna.

Gerhard Stöck, a gerelyhajítás aranyérmese. Az olimpia mind az érmek számát tekintve, mind propagandaeseményként hatalmas sikert hozott a Harmadik Birodalomnak

A kisebb fennakadások ellenére az olimpia mind a hazai közönség, mind a nemzetközi közvélemény szemében óriási sikert aratott. A nácik otthon abban a szerepben tetszeleghettek, mint akik visszahelyezték Németországot az őt megillető helyre, a külvilág felé pedig többé-kevésbé sikeresen adták el a valójában békeszerető, meg nem értett rezsim képét. Az erőforrásokat és pénzt nem sajnáló felkészülés meghozta az eredményét, a házigazdák 33 aranyukkal fölényesen verték a 24-gyel második Egyesült Államokat és a – számos zsidó sportolónak is köszönhetően – bámulatos eredményt, 10 aranyat nyerő Magyarországot.

A játékok tálalása annyira jól sikerült, hogy még a háború után is éveket kellett várni arra, hogy Németországban a sötét foltokat felemlegető, első kritikus hangok az 1970-es években megszólaljanak, de sokan még ekkor is azt hangoztatták, hogy a későbbi események miatt kár lenne ezt a tisztán csak dicsőséges sporteseménynek tekintett rendezvényt a Harmadik Birodalom rémtetteivel bemocskolni.

Az olimpiai láng kialvása után azonban Hitler visszatért a megkezdett útra, tovább folytatódott a háborús készülődés és a nem árják helyzete is tovább romlott. Hitler még a nyár végén bejelentette a hadkötelezettség a versailles-i békét nyíltan megsértő visszaállítását. A zsidóság elleni uszítás borzalmas csúcspontja volt az 1938 novemberében központi utasításra szervezett, a betört üvegekről „kristályéjszaka" néven elhíresült pogrom. Az olimpia tehát csak kellemes és csillogó közjátékként szolgálhatott a Harmadik Birodalom a világháborúig és a népirtásig vezető útján. ■

A diktatúra története

A közelmúltban magyarul is megjelent **Richard J. Evans** háromkötetes nagy műve a Harmadik Birodalom történetéről. Alább a nemzetközi hírű történész, a Cambridge-i Egyetem tanára beszél munkájának születéséről

A TÖRTÉNÉSZEKNEK RENDSZERINT egy évtizedre van szükségük ahhoz, hogy alaposan a mélyére ássanak és megírjanak egy-egy nagyobb témát, majd eredményeiket közzétegyék – legalábbis nálam ez a helyzet. Az 1990-es évek vége felé éppen végére értem egy hosszú kutatási periódusnak, amelynek témája a bűncselekmények és az ítélkezési gyakorlat kérdése volt Németországban, s elkezdtem azon gondolkodni, mibe fogjak legközelebb. Mint az gyakorta megesik, a véletlen jött segítségemre. 1997 végén felkértek, hogy szakértőként működjek közre egy rágalmazási perben, amelynek középpontjában a holokauszttagadás és a Hitlerre és a nácikra vonatkozó történelmi dokumentumok állítólagos meghamisítása állt. Három és fél évvel később, amikor véget ért a per, és a legfontosabb problémákkal kapcsolatos vizsgálódásaim is napvilágot láttak, már tudtam, hogy ráleltem következő könyvem témájára.

Kiderült, hogy a Harmadik Birodalomról még nem született korszerű, jól megalapozott és mindenre kiterjedő történeti munka. Ugyanakkor ilyenre nyilvánvalóan nagyon is szükség volna. Amikor az üggyel foglalkozó jogászok megkértek, ajánljak nekik valamilyen alapművet, valójában egyet sem tudtam megnevezni, s ugyanígy állt a dolog azoknak a művészettörténész szakértőknek az esetében is, akikkel a náci érában elrabolt műtárgyak visszaszolgáltatására vonatkozó igényeket dolgoztuk fel. Ugyanakkor még a jobb könyvesboltok polcai is roskadoznak a nácizmus szinte minden oldalát taglaló szenzációhajhász, fantazmagóriákkal teli, pontatlan vagy elavult munkáktól, nem is beszélve az interneten megszerezhető információkról: ezek zöme hihetetlenül alacsony színvonalú.

Elkezdtem tehát dolgozni egy nagyszabású munkán a náci Németország történetéről. Miután csaknem húsz éven át tartottam a témáról dokumentumokon alapuló egyetemi szakszemináriumot, nagy vonalakban ismertem az ide vonatkozó szakirodalmat, és még régebben elkezdtem gyűjteni a témáról közzétett dokumentumokat. Mégis hamar kitűnt, mi a gond e történet megírásával: már a témával foglalkozó köny-

vek és cikkek száma is ijesztően hatalmas – túl nagy ahhoz, hogy egyetlen szerző úrrá legyen felettük. A magam számára azzal is tovább nehezítettem a dolgot, hogy arra törekedtem, feltárom a Harmadik Birodalom mindazon oldalait, melyeket az olvasók érdekesnek vagy fontosnak találhatnak: nemcsak a politikával, a társadalmi élettel és a gazdasággal, hanem az irodalommal, a filmmel, a rádióval, a zenével és a képzőművészettel is foglalkozni akartam.

Beleolvasva a szakirodalomba, hamar rájöttem, hogy a második világháború lezárulása után a kutatásoknak három fő szakaszuk különíthető el. Az 1950-es években és a '60-as évek elején a történészeket főleg a nácizmus eredete és győzelmének okai izgatták, mert az lebegett a szemük előtt, hogy megakadályozzák annak ismételt bekövetkeztét. Az 1960-as

A legnagyobb náci tömegrendezvények helyszíne, Nürnberg a háború végén. A háttérben a 15. századi Szent Lőrinc-templom
A TÚLOLDALON: Hitler beszél, és az emberek hallgatják Münchenben, 1930 körül a pártközpontként működő Barna Házban

CULTIRIS / AKG-IMAGES

évek vége felé, amikor ez a veszély mintha csökkent volna, az érdeklődés afelé kezdett irányulni, hogy miként kormányzott a náci rezsim, milyen volt a német társadalom a Harmadik Birodalom békeéveiben, 1933 és 1939, Hitler hatalomra jutása és Lengyelország lerohanása között. Végül, az 1980-as évek végétől kezdve a történészeket egyre jobban kezdték érdekelni a háborús évek, mindenekelőtt pedig az európai zsidósággal és a romboló náci ösztönök más áldozataival, a cigányokkal, szovjet hadifoglyokkal, homoszexuálisokkal, fogyatékosokkal és elmebetegekkel, valamint az „aszociális" elemekkel szemben elkövetett tömeggyilkosságok.

Ily módon a kutatás mindhárom szakaszából előnyt húzhattam, és a saját munkatervem is ehhez igazodott. Pontosan három részre bontottam: az 1933-ig, az 1933-tól 1939-ig és 1939-től 1945-ig terjedő időszakot akartam feldolgozni. Bár kezdetben ez nem volt szándékos, az anyagnak már a puszta terjedelme is hamarosan rávett arra, hogy a Harmadik Birodalom történetéről szóló munkám három külön kötetben jelenjen meg: az utolsó, *A Harmadik Birodalom a háborúban* 2008 októberében látott napvilágot az Egyesült Királyságban.

A trilógiával a legfőbb szándékom az volt, hogy az átlagolvasónak megbízható, részletes és könnyen feldolgozható információkat nyújtsak a náci Németországról. Ezért kezdettől fogva elhatároztam, hogy amennyire lehet, nem hivatkozom a történészek között a téma szinte minden oldalával kapcsolatban kirobbant számos és gyakran vég nélküli vitákra. Csak ott fogok utalni rájuk, ahol szükséges, ismertetem a saját álláspontomat, az olvasó pedig úgy követheti ezeket a vitákat, hogy a legfontosabb anyagokat a végjegyzetekben említem meg. Ezenkívül úgy döntöttem, hogy lefordítom a német kifejezéseket, amelyek gyakran misztifikálóak, sőt furcsa módon csábítóan hatnak a témát csak érintőlegesen ismerők többségére.

Rendkívül fontos, hogy a náci Németország életének bonyolult szövetét megvilágítandó – mintegy a Harmadik Birodalom fő vonásainak és legfontosabb eseményeinek elbeszélését és elemzését ellenpontozva – felhasználtam a legkülönbözőbb korabeli személyek naplóit és leveleit. Közéjük tartoztak az elkötelezett nácik, mint Rudolf Hess, aki végül az auschwitzi koncentrációs tábor parancsnoka lett és az ifjú aktivista Melita Maschmann. De olyan emberek is, akik sokat szenvedtek a nácizmus alatt, mint Victor Klemperer zsidó egyetemi tanár, vagy szemben álltak vele, mint a különös arisztokrata fantaszta, Fritz Reck. Az ő megnyilatkozásaikat mindhárom kötetben kezdettől végig nyomon követtem, reményeim szerint felkeltve ezzel az olvasók érdeklődését.

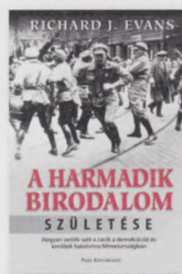
Korábbi könyveimben már kipróbáltam ezt a módszert, és igen hasznosnak találtam – ugyanakkor a Harmadik Birodalommal foglalkozó vállalkozásom más tekintetben is előző munkáim folytatásának tekinthető. Kiváltképpen arra gondolok, hogy már régóta foglalkoztat a tekintély és engedelmesség kérdése a német történelemben – amit korábban a bűncselekmények és büntetés, ítélkezés kontextusában vizsgáltam –, valamint az emancipációs és demokratikus mozgalmak története.

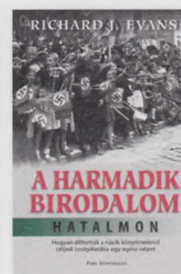
A történészek hosszú ideig könyörtelen és terrorista diktatúrának írták le a náci Németországot, ám éppen abban az időszakban, amikor elkezdtem a munkát, ez a kép drámai változáson ment keresztül. Amerikai és német történészek körében új közmegegyezés volt kialakulóban, mely szerint a Harmadik Birodalom „beleegyezéses diktatúra" volt, amely kezdettől fogva a németek túlnyomó többségének támogatását élvezte, s alig volt szüksége az ellenzék elnyomására, hiszen ilyesmi gyakorlatilag nem is létezett.

Említett korábbi kutatásaim azonban más képet rajzoltak ki, s minél inkább belemélyedtem a témába, annál erősebb meggyőződésemmé vált, hogy az új közmegegyezés téves. Például lehet, hogy a Gestapo kis szervezet volt, amely távolról sem volt az a hatalmas, mindent behálózó terrorista gépezet, aminek tartották, ám az elnyomásnak számtalan más szerve és eszköze is létezett, le egészen az egyszerű tömbfelügyelőkig *(Blockleiter)*, akik helyi szinten tartották szemüket a potenciális bajkeverőkön.

Lehet, hogy 1935-ben a koncentrációs táboroknak kevesebb mint 4 ezer lakójuk volt összesen, ennek azonban az volt az oka, hogy az állami igazságszolgáltatás gépezete, a bíróságok és ügyészségek vették át az elnyomás feladatát, aminek következtében ugyanebben az évben mintegy 23 ezer politikai fogoly népesítette be az állami börtönhálózatot. A háború alatt észrevehetően emelkedett a terror és elnyomás szintje, ami sok tekintetben magyarázattal szolgál az átlag németek viselkedésére.

Mindennek következtében a Harmadik Birodalom számomra jóval diktatórikusabb képződménynek látszik, mint amilyennek néhány újabb történeti munka lefesti. ■

Ízlésdiktatúra

A húszas–harmincas évek Európáját nemcsak a modernizmus térhódítása, hanem legalább annyira a hagyományos értékrendek válsága is jellemezte. A válság művészete és a művészet válsága egyszerre volt jelen abban a korban, amelyben – **Berend T. Iván** esszéje ezt is bemutatja – a náci világ művészetfelfogása gyökeredzett

A DIKTATÚRÁK ÉS A NEMZETISZOCIALIZMUS ellenállhatatlan áttörése és félelmetesen sikeres előrenyomulása a harmincas években Európa-szerte különlegesen felerősítette az első világháború előtt kialakuló és a háború és összeomlás sokkoló hatása nyomán hódító útra induló „ellenkultúrát", a két évszázada természetesnek tekintett ésszerűséget félresöprő irracionalitást. Mindazok az eszmék, ideológiák, melyek jegyében a háborút követően már mozgalmak szerveződtek, most felülkerekedő, sőt egyes országokban és részlegesen egyre inkább a kormányzat hivatalos, bár többnyire még nem kizárólagos nézeteivé váltak, és mind agresszívabb formában, mindent kiszorító igénnyel emelkedtek úgyszólván új államvallássá. Sekélyes, hatodrangú filozófusok és félbemaradt írók hirdették az új igét, ha lehet, még jobban vulgarizálva a szociáldarwinizmus, a fajelmélet, a felsőbbrendűség próféciáit, az olcsó antiszemitizmust, az eksztázisig fokozott nacionalista uszítást, az ököljogot és a gyengébbek életképtelenségének tanait. A német filozófiát többé már nem magukat vadnak, felforgatónak érző szobatudósok képviselik. A német filozófia már nem Nietzsche, már nem is az e kort megélő, de önkéntes száműzetésbe vonuló Spengler volt. Chamberlain, a kártékony fantaszta próféta halott. Végtelenek a süllyedés fokozatai? Ezek az évek már az Alfred Rosenbergek, az Alfred Bäumlerek és Erns Krieckek nagyon is gyakorlatias szabad garázdálkodásainak színterévé váltak, amikor a filozófia e gyilkosai a gyilkosok „filozófiáit" bocsátották tömegfogyasztásra. Hitler hivatalos filozófusai közül Krieck nyíltan kimondta a filozófia feleslegessé válását: „Az embernek önmagáról alkotott képében betetőződik az egyetemes biológia. A képet a faji-népi-politikai antropológia írja körül… Ez az antropológia lép az elhasznált filozófia helyébe."

A nácizmus születésétől fogva frontális támadásban volt mindenfajta modernizmus „degenerált, dekadens és nemzetietlen" művészete ellen

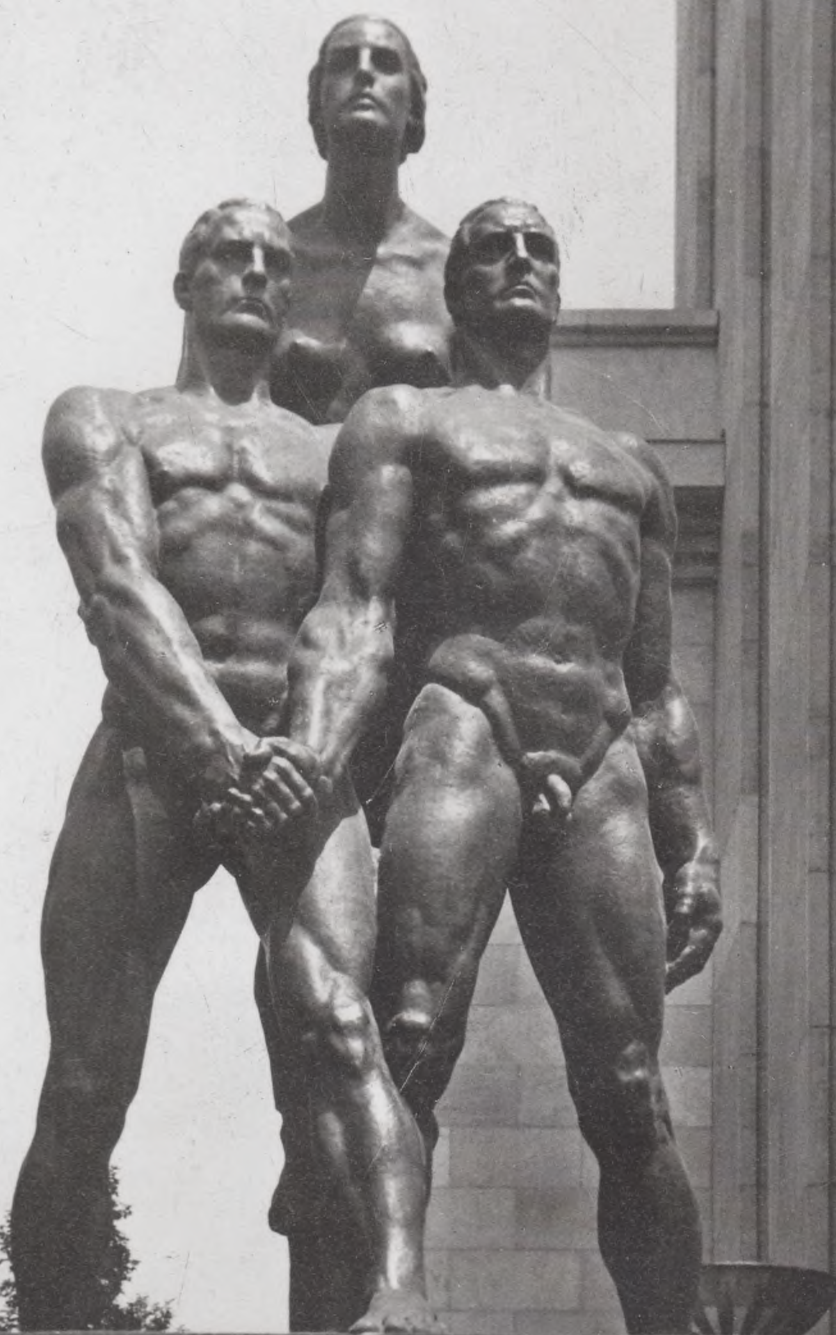
A nemzetiszocialista világnézet általános elterjesztésének szolgálatába szegődött filozófia és ideológia a hitleri politika gyakorlati igényeinek testére szabott jelszavakat és annak eszmei alátámasztását szállította. Többek között a nácizmus és az örök németség és magas német szellemiség legszorosabb kapcsolatának, a folytonosság felmutatásának, sőt az egyedüli és igaz folytonosság hitleri helyreállításának identitást kereső bizonyításával. Ezért vált oly jelentőssé a Wagner-kultusz. A Wagner-család hatásoskészséges közreműködésével a Bayreuthi Ünnepi Játékokat a náci párt valóságos kultikus szertartásaivá avatták. Természetesen Hitler részvételével.

A nácizmus művészeti politikája

A válság művészete meredek úton vezet a művészet válságához. A kapcsolat nemegyszer rendkívül közvetlen. A diktatúrák kultúrpolitikája, igaz, rendkívül különböző mértékben és módon, művészeti–propagandisztikus aprópénzre váltja eszméit. Ennek legkövetkezetesebb és legsikeresebb gyakorlatát, s egyben legszélsőségesebb következményeit nyilvánvalóan Hitler Németországa valósította meg. A totális diktatúra egész gépezete és intézményrendszere biztosította a nézetek „egységesítését". Ez a „Gleichschaltung" mindenre kiterjedő és kötelező gondolkodási és ízlésnormákat írt elő, követelt meg, ellenőrzött, s az attól való eltérést mindenkor és kíméletlenül megtorolta.

Ahol és amennyiben a diktatúra kevésbé volt totális, az eszme- és ízlésdiktátum is kevésbé lehetett következetes. Közép- és Kelet-Európa nem egy országának kormányzata megelégedett a hivatalos ízlés támogatásával, minden elismerés és megrendelés, zavartalan megjelenési lehetőség egyoldalú összpontosításával. Ugyanakkor azonban jócskán éltek a nem hivatalosnak tekintett, elvetett eszmei és művészeti megnyilatkozások cenzúrájával, megjelenési-kiállítási lehetőségeinek elzárásával, és a vaskövetkezetességű anyagi kirekesztéssel. Mindez a befolyásolás széles skáláját biztosította, de a totális diktatúra „hatékonyságával" mégsem ért fel.

Igen fontos számunkra a nácizmus és művészet kapcsolódásainak szemügyre vétele. A nácizmus nem tudott volna művészetet teremteni a semmiből. Berthold

Az 1937-es párizsi világkiállítás német pavilonján díszelgő, Josef Thorak alkotta szoborcsoport az egész világ számára igyekezett az „új” német művészet dicsőségét hirdetni

A nürnbergi mesterdalnokok 1943-as, bayreuthi előadása. A Wagner-kultusz fontos szerepet kapott a náci ideológiában

LENT: Hitler elégedetten szemléli a müncheni Német Művészet Házának alkotásait 1937 májusában

Hinz szerint „a művészek ezrei küldték be munkáikat a Harmadik Birodalomban rendezett hivatalos tárlatokra. Ilyen hatalmas mennyiségű művészi munkát nem lehetett egyszerűen paranccsal életre hívni. Ezeknek valahol, valamilyen formában már létezniük kellett." A nácizmus képzőművészete nem „idegen elem", a történelmi folyamatok mesterséges megszakítása. Éppen fordítva, a német történelem szerves útjával állunk szemben. Mintha igaza lenne a *Völkischer Beobachter* cikkírójának, amikor 1937. július 19-én beszámol a müncheni Nagy Német Művészeti Kiállításról, s az „örök német művészetről", „a német kultúra két évezredének" leszűrt eredményeiről beszél.

„Igaz, hogy figyelemre méltó változások játszódtak le a kulturális életben; ami azonban megjelent – írja Hinz –, nem valamiféle új volt, hanem inkább valami régi, sőt valójában valamiféle elavult. Azt az állítást, hogy a német fasizmus a semmiből hozta létre saját művészetét és különösen saját festészetét, többé nem lehet komolyan venni. Mindaz, amit tett, nem volt egyéb, mint a modern művészeti fejlődés által lehagyott, de 1933 után még aktív művészek újraaktivizálása. Ezek a művészek megragadták a modern művészet felszámolásával keletkező vákuum betöltésének lehetőségét."

S valóban, a félreismerhetetlen képzőművészeti „ellenforradalom" tömegerői álltak csatasorba. Már 1930-ban nem kevesebben, mint negyedmillióan (!) csatlakoztak a náci Egyesült Német Művészeti és Kulturális Szövetségek Vezértanácsához, s ez a „Führerrat" alig egy hónappal Hitler hatalomra jutása után a *Deutscher Kunstbericht* hasábjain publikálta a „Mit kívánnak a német művészek az új kormánytól?" című, öt pontból álló manifesztumát. Ennek már bevezetője is leszögezi: elsősorban azt kívánják, hogy mostantól fogva a művészetben is csak „egyetlen irányvonal" érvényesüljön, mégpedig az, ami a „szenvedélyes nemzeti és állami tudatból, a vér és történelem realitásából" eredő filozófia. Nemcsak politikailag kell megsemmisíteni a marxizmust és kommunizmust, de az egész népnek részt kell vennie abban a szellemi harcban, ami „a bolsevik semmi-művészet és semmikultúra elpusztítására vezet".

Kezdetét vette a tizedrangú festők és szobrászok ádáz bosszúja. Amikor az új náci helyi kormányzat Hans Bühlert, a jelentéktelen festőt nevezte ki a karlsruhei művészeti akadémia igazgatójának, ő szervezte elsőként meg „A kormányművészet 1918–1933" című „elrettentő" kiállítást, ahol élő és holt expresszionista és más modern művészek műveit gyűjtötték össze. Ezt követte Stuttgartban „A November szelleme: művészet a társadalmi hanyatlás szolgálatában" címmel összeállított kiállítás.

Kétségtelen, a weimari köztársaság művészeti modernizmusától távol maradt vagy abból kirekedt és a hátsó sorokba szorult művészek elementáris erővel fordultak szembe mindennel, amit modernnek, nem németnek, vagyis „művészeti bolsevizmusnak", áruló kozmopolitizmusnak bélyegeztek. Mindebből könnyen vezet út ahhoz a következtetéshez, hogy a náci vezéreknek csak fel kellett karolniuk ezt a „tömegigényt", amit annál is szívesebben tettek, mivel nagy szükségük volt a legitimitás, a német folytonosság hangsúlyozására.

A rossz vagy ósdi, esetleg csak a modernizmustól távol maradó művészek „alulról" jövő ellenforradalma vezetett tehát vissza – ebben a felfogásban – a már meghaladott művészeti irányzatokhoz, s ezeket fogadta a náci rezsim hivatalos művészetévé.

Ebben az érvelésben kétségkívül sok az igazság. Ez a folyamat valóban lejátszódott. A művészeti ellenforradalom mégis csak annyiban játszhatott szerepet, amennyiben lelkesen és készségesen felsorakozott a nácizmus művészeti ideáljainak megvalósítása mögé, valóságos tömegerőt adott a modern művészet elleni heves támadásnak, és biztosította a kormányzati politika maradéktalan, szívvel-lélekkel történő megvalósítását.

A diktatúrák valóságos ízlésdiktatúrát képviseltek, s filozófiájuk, gyakorlati céljaik közvetlen művészeti propagálását követelték meg. Ez éppúgy összeférhetetlen volt a századelő irányzatainak modernségével, mint nemzetköziségével. Például a nonfiguratív festészet és az építészet funkcionalizmusa ellentétben állt a *völkisch* ideológiák és az agresszív felsőbbrendűségi nemzettudat formálásának

céljaival. A náci vezérkar rendkívül tudatosan vallotta ezen elveket, és német módszerességgel látott hozzá megvalósításukhoz. Ebben némi szerepet játszhatott Hitler személyes művészi ambíciója, félresikerült „művészi” múltja. Mély elhivatottság- és tévedhetetlennek vélt szakértelemtudata a művészeti kérdésekben a legközvetlenebb és állandó személyes beavatkozásokra indította. Úgy tűnhet, sok volt itt a véletlen tényező. Még a nácik hatalomra jutása után is viták folytak a legfelsőbb vezető körökben, s volt olyan szárny, amely az expresszionizmus befogadása mellett kardoskodott. A Kulturális Kamara létrehozását követően, 1934-ben a náci mozgalom balszárnyáról jött tisztségviselők egy része annak a Barlachnak és Noldénak eredeti német művészként történő elismerése mellett tört lándzsát, akiknek a „Führerrat” a kiátkozását követelte. Az ősi német gótika új expresszionizmusban feléledő hagyományával érvelő náci modernisták eleinte mintha nem kisebb patrónusra leltek volna, mint Joseph Goebbels. Csakhogy ez az irány a nagy hatalmú propagandaügyi miniszterhez hasonló súlyú ellenlábasba ütközött Alfred Rosenberg személyében. Ez a purifikátor semmit sem akart befogadni, ami meghaladta az *„altvölkisch”* hagyományokat. A döntőbíráskodás ez alkalommal is Hitler kezében volt, s ő az 1934. évi nürnbergi pártkongresszuson, bár a művészetekben „két veszélyről” szónokolt, mégis rendkívül egyértelműen zárta ki a nemzetiszocializmus művészetéből a kubista, futurista, dadaista és egyéb „művészeti szabotőröket”, a „sarlatánokat”, akik azt hiszik, megtéveszthetik az új birodalom létrehozóit, de „akik mellett úgy mennek majd el minden idők legnagyobb kulturális és művészeti projektumai, mintha sohasem léteztek volna”.

A nácizmus születésétől fogva frontális támadásban volt minden-fajta modernizmus „degenerált, dekadens és nemzetietlen” művészete ellen. A társadalom szellemi–erkölcsi „gleichschaltolása” egyik döntő előfeltételének tekintette a modern művészet maradéktalan kiirtását. Hadd kezdjem ennek bizonyítását Hitler két kinyilatkoztatásával. Egyik még a hatalomra jutás előtt, másik közvetlenül azt követően hangzott el. Az Otto Strasserral 1930 tavaszán folytatott vitában jelentette ki Hitler: „A művészetben nem létezik olyasmi, hogy forradalom: csak egyetlen örökkévaló művészet létezik: a görög–északi művészet… és minden, ami megérdemli a művészet nevet, csakis és mindig északi–görög…” A Reichstag 1933. március 23-i ülésén elmondott beszédében pedig, új kormányának feladatait vázolva fogalmazta meg: „Közéletünk politikai megtisztításával egyidejűleg, a Birodalom kormánya alapos erkölcsi tisztogatást is keresztülvisz…” Oktatási rendszernek, sajtónak, filmnek, színháznak és irodalomnak „azokat az örök értékeket kell szolgálnia, melyek népünk karakterének lényegét alkotják. A művészet mindig a kor valósága utáni vágyakozás tükröződése és kifejezése marad… A hősiesség szenvedélyesen nyomul előtérbe, és ez fogja vezérelni és formálni a jövőben a politika sorsát. A művészet feladata, hogy a kor e meghatározó szellemiségének kifejezője legyen. Vér és faj lesz ismét a művészi intuíció forrása.”

Hitler az „örökké egészséges és örökké szép” művészeti ideálok kötelező követési normáit a második Német Művészeti Kiállítás 1938. júliusi megnyitásakor szabta meg: „A 20. század német népe a frissen éledt életigenlés népe, melyet csodálat tölt el az Erő és Szépség iránt, és ezért mindaz iránt, ami egészséges és életerős. Erő és Szépség – ezek az új kor harsonái, tisztaság és logika uralja erőfeszítéseit. Aki ebben a században művész akar lenni, ennek a századnak kell áldoznia magát.”

Hitler nézetei valóságos tetteket indítottak útjukra. Goebbels aláírásával és első mondatában Hitler felhatalmazására hivatkozva az 1933 előtt ismeretlen Ziegler professzor vezetésével öttagú bizottság kapott utasítást és indult országos körútra, hogy minden német múzeumból összegyűjtse az „aljas és degenerált” műveket. Az eredményes körút során 1400 művész 15 997 képét és szobrát kobozták el (köztük a náci Emil Nolde 1052 képét is). Ebből, 112 művész munkáiból válogatva, az első reprezentatív náci képzőművészeti kiállítás kontrasztjaként rendezték meg 1937-ben az elrettentő „Entartete Kunst”, az „elfajzott művészet” kiállítását. A kiállításkalauz címlapján – jelképesnek is tekinthetjük – a koncentrációs táborban meggyilkolt művész, Otto Freundlich szoborfejének képe volt látható. A mennyezettől földig képekkel összezsúfolt, tudatosan taszítóan „rendezett” kiállításon kilenc csoportba gyűjtötték a képeket. Az elsőben a formák és színek fokozatos lerombolásának „barbár módszerét” mutatták. Külön terem „bizonyította” – főként expresszionista ➤

A müncheni Nagy Német Művészeti Kiállítás 1938-as plakátja
FENT: **Ivo Saliger *Pihenő Diana* című képe a görög mitológiai jelenetet az egészséges, erős nők világába helyezte át**

Igazi elrettentésként a berlini tűzoltóság központjának udvarán 1939. március 20-án 3825 képet és szobrot égettek el, semmisítettek meg

WIKIMEDIA

munkákkal – a modern művészet erkölcstelenségét, a világot bordélyháznak tekintő szemléletét. Ismét külön teremben illusztrálták a faji öntudat lerombolásának célzatát, míg az utolsó terem az elmebetegség „művészeteként" mutatta be a modernizmust.

Az elkobzott művek egy részét azután elzárták, egy részét külföldön devizáért eladták, végül pedig igazi elrettentésként a berlini tűzoltóság központjának udvarán 1939. március 20-án 3825 képet és szobrot égettek el, semmisítettek meg.

Ez bizony ugyanolyan egyértelmű művészeti „iránymutatás" volt, mint a gyakrabban emlegetett könyvégetés.

A tiltások és kirekesztések brutális éreztetésével egyidejűleg érvényesült a náci művészeti ideálok gyakorlati átültetésének energikus programja is. Ezek között kiemelkedik a Münchenben megrendezett kiállítás. Eredetileg „A német művészet ezer éve" címmel tervezték, de végül is éppen Hitler intervenciója nyomán a kor német művészetének irányt szabó, reprezentatív bemutatóját kívánták megvalósítani. A művészeti kamara hírhedt elnöke (az egészséges meztelen nők festésére specializálódott) Adolf Ziegler felszólítása nyomán 15 ezer munka érkezett be, ezekből 900-at állítottak ki 1937-ben. Szemtanúk leírásából tudjuk, hogy Hitler maga is közreműködött az előzetes szelekcióban. Indulattal jelentette ki: „Nem tűrök befejezetlen festményeket!", s ezen a címen egymaga 80 képet vetett el. Hitler még 1938-ban, a második országos képzőművészeti tárlat megnyitó beszédében is arról panaszkodik, hogy sok beküldött kép tanúsága szerint egyes művészek mintha összekeverték volna a két 1937-es kiállítást, a mintát szabó német és az elrettentő degenerált művészet vonalát. „Ezért elhatároztam – szónokolt –, hogy világos különbséget mutatok és egyetlen, csupán egyetlen feladatot állítok új német művészetünk elé. Kényszeríteni fogom, hogy kövesse a nemzetiszocialista forradalom által új nemzeti létünk számára kijelölt utat."

Ha mindehhez hozzászámítjuk, hogy Hitler szabta meg a nagy állami festményvásárlások irányát is, és a müncheni tárlatokon kiállított képeken gyakorta jelent meg a felirás, „Megvásárolta a Führer", akkor látható, hogy az ízlésdiktátum igen határozott és sokszínű formát öltött.

Nemzetiszocialista naturalizmus

Mi jellemezte a nácizmus képzőművészetét? Mindenekelőtt a „befejezettség", az élethű utánzás naturalizmusa, ami mint „német" hagyományhoz kapcsolódott a 19. század eleji – erőszakoltan harmóniát hazudó – zsánerképfestészethez; a kiállított képek 40 százaléka ilyen volt.

Amint a tájkép egyszerű szimbolikával az anyaföld és haza kifejezésére volt hivatott, úgy kapott különleges hangsúlyt – az 1937-es tárlaton a képek 16 százaléka ábrázolta ezt a motívumot – a nőiség és a férfias erő ábrázolása. Ez a téma úgyszólván önmagától következett a Hitler által oly nagy erővel meghirdetett „Szépség és Erő" kultuszából. A náci képzőművészetben a klasszicizálóan előadott akttéma, a meztelen nő hidegen szoborszerű, erotikamentes „egészségessége" kötelező. Ivo Saliger *Pihenő Diana* című festményének klasszikus tájképben elhelyezett három női aktja például kemény elszántságot sugároz az „alapvető női hivatás" minél eredményesebb-egészségesebb, minél módszeresebb és elkötelezettebb teljesítésére.

„Elfajzott zene" – fel kellett hívni a figyelmet a köztudomásúan nagy számban világszerte hemzsegő, zsidó, fekete jazzzenészek jelentette veszélyre is
FENT: **Az *Elfajzott művészet* elrettentőnek szánt tárlata Salzburgban, 1938 augusztusában**

A célkitűzés gyakorta igencsak praktikus volt. „A család a festészetben" kiállítás versenyfelhívása például olyan műveket igényelt, melyek kiválóan ábrázolják a „genetikailag egészséges, sokgyermekes családokat". A kiszámított „anyaság"-képek e korszak jellegzetes termékei.

A náci képzőművészet vezérmotívumai között ugyanakkor fontos szerepet kapott az egységes német nép és vezéreinek bemutatása is. Ismét az 1937-es müncheni reprezentatív tárlat katalógusához fordulva: a képek 12 százaléka munkásokat és parasztokat, másfél százaléka a náci vezéreket ábrázolta.

A didaktikus primitív szimbolizmus egyébként sokkal élesebb-közvetlenebb kifejezési formákat is nyert. A nácizmus képzőművészete, mint minden direkten politizáló, propaganda célzatú festészet vagy szobrászat, rendkívül kedvelte a hatalmas tablókon „megképesített" ideológiát. Ennek egyik klasszikus példájaként idézhető Georg Poppe festménye *(A Führer a frankfurti orvosi szövetségben)*, melynek középpontjában a romantikusan vállra vetett hosszú köpenyben álló Hitler körül a Birodalom minden fontosnak tekintett motívuma egyszerre jelenik meg: a fehér köpenyes orvosfigurák, az értelmiség jelképei mögött lapátot tartó, horogkeresztes karszalagos munkahadsereg sorakozik. A háttérben betonoszlopokon álló autópálya épül. A kép jobb sarkában gyermekét ölében tartó fiatal anya hajol a vezér felé, a másik sarokban parasztleány és elszánt szőke Hitlerjugend feszít. A vezér mögött a különböző fegyveres testületeket jelképező egyenruhások zárkóznak fel.

Monumentalitás, nagyság, erő, örökkévalóság. Ezt kívánták sugározni Joseph Thorak, Hitler kedvenc szobrászának alkotásai. A hatalmas méretű, klasszicizáló, robusztus erejű szobrok – ezek díszítették a nácizmus kultikus jelentőségű képzőművészeti alkotását, az új kancellári palotát is – a művész hatalmas, tizenhét méter magas, Hitler személyes ajándékaként kapott műtermében készültek. Hányszor „ugrott be" ide – tudósították intim művészeti riportok – az államvezetői gondokból kikapcsolódást hozó művészet szentélyébe a felfrissülni vágyó vezér, hogy elbeszélgessen a művész terveiről. Ilyenkor nemegyszer kezét Thorak vállára téve sétált fel s alá, és a közérthetőség fontosságáról beszélt.

WIKIMEDIA

Goebbels megfelelően lesújtó arckifejezéssel igyekezett bejárni az *Elfajzott művészet* kiállítás termeit
LENT: Emil Nolde is a német művészet történetéből kitörlésre ítéltetett – egyik híres, *Tánc az aranyborjú körül* című képe

A nácizmus propaganda célú filmjei – *Az akarat diadala*

Ezen a ponton – megszakítva a nemzetiszocialista képzőművészet bemutatásának menetét – érdemes rövid összehasonlító pillantást vetnünk a nácizmus filmjeire.

Ha ugyanis a Fritz Erierek és a Josef Thorakok műveinek patetikus élethűsége, szájba rágó szimbólumrendszere a náci eszmék didaktikus képi-figurális kifejezéseként születtek, rendkívül közel állt ennek nyelvezetéhez, képi gondolkodásához, monumentalitásra törő pátoszához a nácizmus filmművészete.

Az egybeesések időben is szembetűnőek. 1933. február 2-án, Hitler kancellári kinevezését követően mutatták be Gustav Ucicky *Hajnal* (vagy: *Búvárhajók, előre!*) című UFA-filmjét, mely egy német tengeralattjáró első világháborús vállalkozásait bemutatva emelte „a háborút – mint Siegfried Kracauer fogalmazza – a megmásíthatatlan és kétségbevonhatatlan intézmények rangjára... Olyan film, mint ez, amelyben valódi háborús szag volt érezhető, szerencsés előjelnek számíthatott a számára, mint előzetes áldás mindarra, amit ő maga akart végrehajtani.” „Mi németek – fogalmazta a film konzervatív hivatásos katona szereplője – talán nem vagyunk tisztában azzal, hogyan kell élnünk, de pontosan tudjuk, hogyan kell meghalnunk.”

A nácizmus képzőművészete rendkívül kedvelte a hatalmas tablókon „megképesített” ideológiát

A következő hónapban került a nézők elé C. Froelich és Cserépy Arzén filmje *(Der Korall von Leuthen),* az új Fridericus-sorozat harmadik darabja, amely Frigyest a hétéves háború hadvezéreként állította a középpontba. A film bevezető képszövege félelmetesen aktuálisnak tűnhetett. „Az öröklött igényeikre támaszkodó európai nagyhatalmak által bekerített feltörekvő Poroszország – olvashatták az 1933. tavaszi berlini mozinézők – évtizedeken át birkózott életjogaiért. Az egész világ csodálattal bámulja Poroszország királyát, akit előbb kigúnyoltak, majd féltek, mert a sokszoros túlerővel szemben megállta a helyét... Poroszország órája ütött!”

Az 1930-as, 1932-es és 1933-as Fridericus-filmek porosz királyai egyre jobban hasonlítottak Hitlerhez, s ugyanúgy összetalálkoztak a nemzetiszocializmussal, mint Arnold Fanck alpinista filmjei. A magas hegyek rémségeit és szépségeit monumentális-szentimentális hangvétellel bemutató filmek naturalisztikus szimbolikát alakítottak ki. A német film Hitlerhez vezető történetének kutatója joggal állapítja meg: „Az alpinista filmek szaporodása és arculatának határozottabbá válása biztos jelzői voltak annak, hogy a nemzetiszocialista áramlatok mind erősebben törtek fel.”

Amit azonban Fanck filmjei, a *Vihar a Mont Blanc felett* vagy a *Kék fény* csak jelképeztek, azt a Fancknál nevelkedett L. Trenker már direktebben mondta ki. Függetlenítve magát mesterétől, Trenker megteremtette a magashegyi és hazafias filmek közötti kapcsolatot. Az 1931-ben elkészített *Lángoló hegyek* az első világháború egyetlen, a tiroli hegyek magasaiban lejátszódó harci jelenetet ábrázolva válik a háború dicsőítésévé.

Az alpesi filmek szerepein nevelkedett Leni Riefenstahl, a Fanck által 17 évesen felfedezett táncosnő, aki 1932-ben már a *Kék fény* rendezőjeként debütált, hamarosan kialakítja a Birodalom hivatalos filmnyelvezetét. A 26 éves Riefenstahl teremti ugyanis meg az objektivitást hazudó náci dokumentumfilm klasszikus irányzatát.

1933-ban *A hit győzelme* címmel az évi pártkongresszusról készített kisfilm, majd a következő évi nürnbergi pártgyűlésről forgatott s *Az akarat diadala* címmel bemutatott, egész estét betöltő film kapcsolta didaktikusan egybe az alpesi filmek magashegyi kultuszát és a vezérkultuszt. A film bevezető képei Fanck méltóságteljes felhőképződményeit idézik, ezeken át közelít Hitler repülőgépe Nürnberg felé. A magányos, magasból érkező, megváltást hozó vezér egymaga lép végig a menetoszlopok falanxa közötti hosszú úton, majd toronymagasan jelenik meg a néző felett a szónoki emelvényen. A kamerák végtelen képekben rajzolják fel a hatalmas tömbökben sorakozó egységeket. A néző tekintete felkúszik a zászlórudakra, és körbetapogatja a felvonulási tér hatalmas méreteit. A rendkívüli fegyelmű tömeg és a magányos géniuszvezér ellenpontja monumentális tablót rajzol, szuggesztív erőt demonstrál.

Riefenstahl dokumentumfilmjei meggyőző biztonsággal illusztrálták a hitleri művészetpolitikai eszméket. Szépség és Erő – szónokolt Hitler, s a barátságát élvező fiatal rendezőnő elkészítette két filmjét az 1936. évi berlini olimpiai játékokról: *A népek ünnepe,* majd *A Szépség ünnepe* a fizikai erő, az egészséges test és a vezérkultusz sajátos ötvözetét sugalmazta nézőinek.

A heroikus naturalizmus patetikus képzőművészete és a hasonló képi és gondolati tartalmon épülő film kísér- ➤

WIKIMEDIA

teties hasonlósága szembetűnő. A náci ikonográfia teljes felvonultatása a középületekre festett tablókon, vagy a monumentális szobrok klasszicizáló hangvétele úgyszólván egybeesett az ugyanezt kamerával visszaadó, didaktikus jelképrendszert alkalmazó film propagandanyelvével.

A birodalmi építészet klasszicizáló megalomániája

Mégis, talán mindennél sokatmondóbb s a nácizmus és művészet összekapcsolódásából a legtöbbet és legjellegzetesebbet mutathatja fel a kor építészete.

Hitler művészeti ideáljai valóra váltását mindenekelőtt a tehetséges fiatal építésztől, Albert Speertől várta. „Férje olyan épületeket fog építeni nekem, amilyeneket négyezer éve nem építettek" – mondta Hitler 1934 tavaszán Speer feleségének a kancelláriájában adott egyik vacsora során.

A nácizmus és a német világhatalom kőbe faragott kultikus emlékművei, a hitleri korszak középületei talán mindennél jobban tükrözték, hogy korántsem csupán a középszerű művészek elsöprő ellenforradalma által visszaállított 19. századi konzervativizmus kötelező művészeti normává fogadásáról volt szó. Ezzel egyidejűleg a felsőbbrendű, világhódító agresszív nacionalizmus és jobboldali radikalizmusával egyben tömegtámogatást is biztosító nácizmus eszmerendszerét kívánták kőbe vésni, nagy tudatossággal művészetté váltva további pszeudomorális alátámasztásként hasznosítani.

Így kaptak sajátos esztétikai–politikai értéket a nagy méretek, az egyén törpeségét és a birodalom mindenhatóságát és örökkévalóságát egyszerre hirdető félelmetes monumentalitás külsőségei. Ennek újszerűen sajátos első „építészeti" alkotása a náci tömegdemonstrációk megtervezése volt. A nürnbergi Zeppelin-mezei évi náci pártgyűléseket dekoráló több ezer zászló tíz oszlopba tagolva alakította ki a felvonulási utakat, s a hatalmas teret uraló-lezáró hatalmas sas figurájával félelmetesen impozáns összhatást nyújtott. A felvonulást Speer tervei szerint az esti órákra tették, s az egész felvonulási teret óriási erejű légvédelmi reflektorok misztikus-grandiózus megvilágításával emelték ki.

A személyesen Hitler által megtervezett diadalív nem kevesebb, mint háromszor akkora lett volna, mint a párizsi Diadalív

A felvonulási tér körül 10–13 méterenként elhelyezett 130 légvédelmi reflektor (ekkor a német stratégiai tartalékok nagyobbik fele!) mintegy hétezer méter magasba vágó és a sötét égbolton éles fényoszlopokat formáló, a végtelen magasban kupolába boruló rendszere hátborzongató méretű termet formált, a „fény templomát", vagy ahogyan Henderson angol nagykövet találóan fogalmazta: „a jég templomát".

Speer ezzel egyidejűleg már 1934 elején utasítást kapott a nürnbergi pártgyűlések állandó kőkonstrukciójának megépítésére is. A hatalmas, több mint 4 kilométer hosszú teret 25 méter magas lépcsősorok szegélyezték, tetejükön hosszú oszlopsorral utánozva a Pergamon-oltár klasszikus konstrukcióját. A buzgó Albert Speer, az építmény maradandó monumentalitását bizonyítandó, rajzokat készített, amelyek művét évezredek múltán ábrázolták, a már generációk óta elhagyott, részben beomlott, fűvel benőtt építmény kései romképét. A pusztulás lehetőségének puszta feltételezése is megbotránkoztatta ugyan a náci funkcionáriusok egy részét, de Hitler lelkesedett az ötletért, s kötelező elvvé tette, hogy a nagy építményeket későbbi „romértékük" figyelembevételével kell felépíteni.

A müncheni Német Művészetek Háza külső megjelenésében is igazodott az új idők szelleméhez
LENT: Arno Breker szobrász tökéletesíti a Hitler építészeti ideáljainak kőbe és márványba öntéséért felelős Albert Speer szobrát

A felvonulási tér 16 négyzetkilométert meghaladó területét több mint 15 méter magasra emelkedő, 160 ezer ülőhelyet biztosító karzat vett körül, a maga 24, több mint 40 méter magas tornyával és a díszvendégek páholyai fölé magasodó hatalmas – a Nero által a Capitoliumra helyezett szobornál 25 és a New York-i Szabadság-szobornál 15 méterrel magasabb – női figurával a maga korában és nemében a világon a legnagyobbnak számított. A felvonulási tértől északnak közel 2 kilométeres, nehéz gránittal kövezett út vezetett a tervezett Nagy Stadionhoz, amit Hitler 400 ezer ember befogadására szánt. A 60 méter magas és 500 méter széles, klasszikus athéni, patkó alakú épület tömege közel háromszorosan haladta volna meg a Kheopsz-piramis méreteit és a római Circus Maximus befogadóképességét.

1937. szeptember 9-én az alapkő ünnepélyes lerakásánál természetesen Hitler is megjelent. „Ő mindenből a legnagyobbat akarta – írta emlékiratában Albert Speer –, hogy dicsőítse tevékenységét és növelje büszkeségét."

A birodalmi megalománia diktálta Berlin átépítésének monumentális, csak tervezőasztalon és makettekben fennmaradó terveit is. Érdemes felidézni, hogy ezt Hitler maga kezdte készíteni a húszas években, vázlatokat rajzolva egy hatalmas sugárutat koronázó, mindennél nagyobb diadalívről. A hatalomról és művészetről, diadalról és diadalívről egyszerre álmodozó megszállott nagyon elégedetlen volt Berlinnel, a házak alaktalan halmazából álló és minden nagyságot nélkülöző várossal. Birodalmi fővárosra volt szüksége. Az elsőként és személyesen megtervezett diadalív nem kevesebb, mint háromszor akkora lett volna, mint a párizsi Diadalív, és gránitjába az első világháborúban elesett 1,8 millió német nevét vésték volna.

A hatalmas diadalív a közel 5 kilométer hosszúságú – s a párizsi Champs-

Germánia „világfőváros" makettje, az előtérben a tervezett főpályaudvar, amelytől a sugárút a diadalív alatt vezetett volna a monumentális Grosse Halléhoz

Élysées-nél 30 méterrel szélesebb – sugárút déli végét koronázta volna, az utat lezáró központi pályaudvar előtt. A négyszintes forgalomra tervezett, mozgólépcsőkkel, liftekkel összekapcsolt pályaudvar (gondosan ügyeltek arra, hogy túlszárnyalja a New York-i Grand Central Station méreteit) egyenesen Hitler sugárútjának és diadalívének lábánál tette volna ki a birodalomba érkező külföldit. A pályaudvar és a diadalív közötti hatalmas, 100 méter hosszú és 330 méter széles teret – a Karnakból Luxorba vezető út mintájára – az ellenségtől zsákmányolt fegyverek szegélyezték volna. A sugárút távolba vesző északi végét, a Reichstag épületétől nem messze – a tervek szerint – a római Szent Péter-katedrálist többszörösen meghaladó méretű kupolás gyűlésterem zárta volna le. A 150 ezer fő befogadására alkalmas épületóriás kupolájának átmérőjét 270 méterre tervezték. A sugárúton pedig tucatnyi minisztérium épülete sorakozott volna, színházak, 21 emeletes szálloda, luxusvendéglők, uszoda és elegáns lakóépületek társaságában. Utólag visszatekintve Speer is megjegyzi: „az egész koncepciót a monumentális merevség jellemezte".

A korszak kétségkívül legfontosabb és legjellegzetesebb középülete, a különleges gyorsasággal felépített új kancellári palota is a „monumentális merevség jégtemplomává" vált. A régi kancellári palota – Hitler szavaival: „egy szappancégnek megfelelő épület" – helyett 1938. január végén rendelte el az új palota építését, mégpedig 1939. január 10-i (!) átadási határidővel. Azonnal megkezdték a rendelkezésre bocsátott Voss-Strasse épületeinek eltakarítását, a tervezést, sőt a hatalmas gobelineket is azonnal meg kellett rendelni, hogy az abszurd határidő betartható legyen. Éjjel-nappali váltásban dolgozó 4500 munkás, több ezer szállító cég összehangolt munkája és különleges szervezési virtus nyomán egy év múlva, 1939. január 10-én Hitler már a csupa márvány és nemeskő épületben, „az új, nagy Német Birodalom első építészeti alkotásában" fogadhatta a diplomáciai testület tagjait.

Az új kancellária masszív kőépületének klasszicizáló oszlopsorai hideg fenséget árasztottak. Ezt szolgálták természetesen a különleges – Nero legendás Arany Palotáját kétszeresen meghaladó – méretek is. A Wilhelmsplatzról érkező vendég óriási kapun át juthatott a fogadóudvarba. Az épületbe lépve először egy közepes méretű fogadószobán keresztül egy nagy, mozaikkal borított hallba ért, majd egy kör alakú szobán át hatalmas-impozáns folyosón találta magát. E galériát – kétszer olyan hosszú, mint a versailles-i palota híres tükörfolyosója – bemélyedő ablakok szűrt fénye világította meg. A vendég ezt követően gazdagon díszített szobák során át jutott Hitler fogadóterméhez. „A bejárattól a fogadóteremig vezető hosszú sétán – jegyezte meg elégedetten Hitler – ízelítőt kaphatnak a német birodalom hatalmából és nagyságából!"

A neoklasszicista „örökkévalóság" stílusideálja és a végletes monumentalitás törekvése társadalomtörténetileg természetesen nem magyarázható sem a harmadrangú művészek sikeres lázadásával, sem a művészetben sikertelen Hitler konzervatív ízlésével. Igaz, az impresszionizmus előtti 19. századi művészetet legtöbbre tartó diktátor a purista Paul Troost spártai művészeti tradicionalizmusán nevelődött. Fiatal korában maga is precízen-pedánsan kidolgozott vízfestményeket készített. A diktátor ízlése most azután ízlésdiktátummá változott. Mindez azonban legfeljebb részmagyarázatokat nyújthat csak a jelenség jobb megértéséhez. Ugyanígy, a képzett Albert Speer a spandaui börtönben töltött két évtizedben csiszolt életbölcsességgel a Hitler mellett végzett művészeti tevékenységére visszatekintve, ugyancsak részigazságokat ismer fel, amikor „a mi birodalmi stílusunkról" és „építészeti megalomániáról" beszélve, saját épületeit és terveit a napóleoni korszak utolsó időszakának stílusával veti egybe.

Természetesen rengeteg történelmi véletlen formálta-alakította a náci diktatúra művészeti jegyeit. „Valamely stílusirányzat egy nemzedékre vagy egy egész történelmi korszakra vonatkozó érvényét – fejtegeti azonban Hauser Arnold – úgy magyarázhatjuk meg csupán, ha feltételezzük, hogy bizonyos történelmi helyzetek kedveznek némely lelki reakciónak, vagyis a valósággal kapcsolatos álláspontoknak különböző korokban különböző esélyük van a sikerre, az általános elismerésre." A náci művészeti ellenforradalom társadalmi mondanivalója kétségkívül a „realitásoknak" magát alávető egyén és társadalom közérzetét tükrözte. A világkép harmóniáját hazudta, és a konzervatív értékelvek agresszív helyreállítására törekedett. ■

Berend T. Iván történész, egyetemi tanár, 1973 és 1979 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, 1985 és 1990 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, 1990-től a University of California at Los Angeles (UCLA) professzora, 1993 és 2005 között az egyetem Európai és Orosz Tanulmányok Központjának igazgatója. Fenti írása a *Válságos évtizedek* című, a Gondolat Kiadónál 1982-ben megjelent műve alapján készült

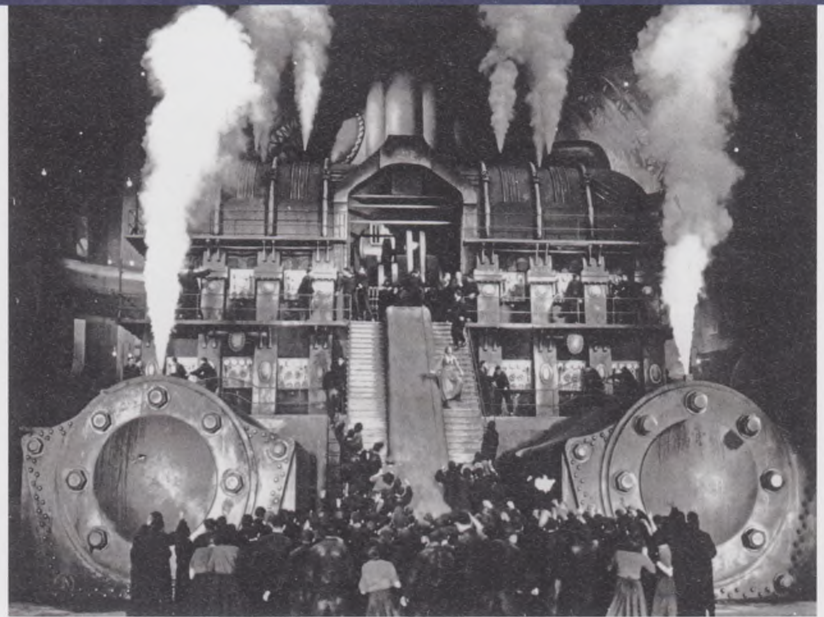

WIKIMEDIA

A mozi fegyvere

Az új rendszer hajnalán készült, életüket a feltörekvő náci mozgalomért feláldozó mártírokról forgatott játékfilmektől a háborús propaganda-híradókig a Goebbels által felügyelt filmipar nem egyszerűen Hitler szócsöve, fő célja a németség egységének bebiztosítása is volt. **Győrffy Iván** a nemzetiszocialista párt hatalomra kerülésével egy időben a közönség elé került *Búvárhajók előre!* című filmtől *Az akarat diadalán* keresztül a *Tűzkeresztségig* néhány tipikus alkotást mutat be

A HÚSZAS ÉVEK első felében a német expresszionista filmművészet (Fritz Lang, Murnau, Wiene) kiemelkedő mozgóképekkel ajándékozta meg a világot, ám a némafilmkorszak végét követően sem hagyott alább a német mozi vonzereje: igaz, Hollywood vonzásának engedelmeskedve, de főképp a náci rezsim elől menekülve jelentős rendezők és színészek hagyták el az országot, s a hangos és színes film első forradalma nyomán leginkább a szórakoztató tömegfilmek árasztották el a mozikat. Mint Richard J. Evans *A Harmadik Birodalom hatalmon* című összefoglaló munkájából kiderül, míg 1932–1933-ban egy átlagos német évente négy filmet nézett meg, 1937–1938-ra ez a szám csaknem nyolcra nőtt, a jegyeladások pedig 240 millióról 400 millióra emelkedtek. Új sztárok váltak a rendszer kegyeltjeivé – köztük a svéd születésű Zarah Leander vagy a népszerű Hans Albers, aki zsidónak minősített feleségét gondosan Svájcba költöztette, Goebbels propagandistái pedig tagadták, hogy egyáltalán létezne e „kényelmetlen" feleség. A náci hatalomátvétel után – fokozatos elszigetelődése miatt – egyre inkább saját felvevőpiacára és az állam bábáskodására kényszerült a német filmipar (egy jellemző adat: míg 1933-ban a filmek előállítási költségének 44%-át az export fedezte, 1937-ben ez a szám alig 7%-ra esett vissza), az importfilmek forgalmazását pedig gyakorlatilag beszüntették. A rendkívül közkedvelt Disney-rajzfilmeket például a cég német érdekeltségeinek fokozatos ellehetetle-

Az 1920-as években a *Metropolis*hoz hasonló alkotások szereztek presztízst a német filmnek, ami később erősen erodálódott
A TÚLOLDALON: Leni Riefenstahl *Az akarat diadala* forgatásán Himmlerrel (balra) 1934. szeptember 9-én

nítésével sújtották, 1939-ben már nemigen lehetett Disney-filmet nézni az országban. Természetesen ez alól Hitler volt az egyik fő kivétel, aki magánmozijában olykor hajnalig filmet nézett – 1937 karácsonyára propagandaminiszterétől 18 Miki egeres rajzfilmet kapott ajándékba.

A kezdettől nyilvánvaló állami ellenőrzés az 1930-as évek második felében még erőteljesebbé vált. Az 1933-ban alapított Filmhitelezési Bank 1936-ban már a német játékfilmek mintegy háromnegyedét finanszírozta. 1933. július 14-én alapították a Birodalmi Filmkamarát, amelyet egy Goebbels alá beosztott pénzügyi szakember vezetett: kizárólag az kaphatott munkát a filmgyártásban, aki tagja volt a tíz szakosztályból álló kamarának, a nem megfelelő pedigrével rendelkezőket rövid úton elbocsátották. A totális ellenőrzés első lépcsőfokát továbbiak követték: a két legnagyobb filmgyártó cég, az UFA és a Tobis pénzügyi krízisbe került, államosították is őket, így 1939-ben már állami cégek gyártották a német filmtermés kétharmadát, ám a profitabilitást továbbra is megkövetelték a készítőktől. Az 1939-ben működő több mint 5 és fél ezer mozi többsége magánkézben lévő, kisebb vállalkozás volt, de természetesen szigorú keretek között működtek, így például a propagandahíradók vetítése sem volt szabadon választott program. 1938-ban alapították meg a Német Filmakadémiát, innentől kezdve a technikusoktól a színészekig a rezsim „szellemében" igyekeztek kinevelni az alkotók új nemzedékét. A jogi keretek sem hiányoztak: az 1934. február 16-án elfogadott birodalmi filmtörvény kötelezővé tette a forgatókönyvek előzetes cenzúráját, a cenzori hivatalokat (ezek már 1920 óta léteztek) a propagandaminisztériumba olvasztotta, de egy 1935-ös módosítással Goebbels tőlük függetlenül is betilthatott bármely filmet. A produkciókra címkéket is ragasztottak: lehettek „művészileg" és „politikailag", „a nép számára" értékesek, stb. – ezeket a máskülönben magas adótartalom csökkentésével hozták kedvezőbb helyzetbe. A cenzúra előtt tehát – akár pusztán anyagi indokból – az öncenzúra is már jó előre megrostálta a mezőnyt.

A mozgó filmszínházakkal mindent elkövetett a rezsim, hogy a legtávolibb falvakba is eljuttassa a híradókat s a fontosnak tartott filmeket

Goebbelsnek teljhatalma volt filmügyben – kivételek azért akadtak, ahogy *Az akarat diadalá*nak alább ismertetett sorsából is kiderül –, s a várakozásokkal ellentétben nem volt célja az egysíkú propagandafilmek tömeggyártása, inkább a németség álomvilágba ringatását favorizálta. Minisztériuma kategóriái szerint 1934-ben a belföldön vetített filmek 55 százaléka vígjáték, 21 százaléka dráma, 24 százaléka politikai film volt. Persze a besorolás nem volt egyértelmű, de 1938-ra így is csökkent a direkt politikai produktumok aránya: alig 10 százalékuk fért bele ebbe a kategóriába, miközben 41 százalékra nőtt a drámáké és 49 százalékon gyakorlatilag stagnált a vígjátékoké. A musicalek, kosztümös drámák, romantikus komédiák voltak hivatottak oldani a rendszer által gerjesztett belső és külső feszültséget, miközben mindegyikük alapvető üzeneteket hordozott: a vezérkultuszt (lásd a Nagy Frigyesről készített népszerű történelmi filmeket – egy egész sorozat készült belőlük a weimari köztársaságban, Johannes Meyer 1937-es *Fridericus*a pedig már a porosz király szellemi örököseként állította be Hitlert), a vér és föld paraszti értékeit, becsmérelte a zsidókat és bolsevikokat. Pacifista filmeket nem lehetett látni a mozikban.

A filmhíradók, különösen az 1938 októberétől minden kereskedelmi vetítés előtt bemutatott, hosszúra nyújtott *Deutsche Wochensau,* nyílt propagandát folytattak: stilizált, közhelyes, militáns nyelvezetükkel új értékrendbe szocializálták a közönséget. A híradók 1939-re – függetlenül az alkotói műhelytől – a propagandaminisztérium jóvoltából egységesedtek, ám a rádió mint hírforrás népszerűségével így sem vehették fel a versenyt. A mozgó filmszínházakkal (300 teherautót és két vonatot is alkalmaztak erre a célra) azonban mindent elkövetett a rezsim, hogy a legtávolibb falvakba is eljuttassa a híradókat s a fontosnak tartott filmeket, az egész német nép számára újrakonstruálva a valóságot, megerősítve az „új népi közösség" élményét. Nem véletlen, hogy még a berlini bombázások idején is külön légvédelemmel próbálták megóvni a mozik épségét – a show-nak a végső vereségig folytatódnia kellett. Az iskolákban pedig 1934 után már kötelezővé tették a *Hans Westmar*hoz vagy a *Hitlerjunge Quex*hez (lásd lejjebb) hasonló, az ifjúság nevelésére különösen alkalmasnak tartott filmek vetítését.

Két felkapott sztár, akiknek a náci érában minden lépését előírták: Hans Albers és Zarah Leander

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

Az alábbiakban a Harmadik Birodalom igen jelentős – csaknem 1100 tételt magában foglaló – filmterméséből emelünk ki azon alkotások közül néhányat, amelyek sablonos vagy éppen egyedi jegyeikkel leginkább harmonizáltak a nemzetiszocialista hitvallással.

Hitler a *Búvárhajók előre!* premierjén ideiglenes szövetségeseivel: jobbján Alfred Hugenberg sajtómágnással, pártelnökkel, balján Franz von Papennel, kormánya alkancellárjával

LENT: Jelenet a *Miénk a jövő*ből, a nemzetiszocialista „mártírtrilógia" középső darabjából

Búvárhajók előre! (1933)

Mindössze három nappal Hitler kancellárrá kinevezését követően került a vetítőtermekbe Gustav Ucicky filmje, amelynek eredeti címe *(Morgenrot)* a napfelkelte előtti vörös égboltra utalt. A nemzeti érzelmekre korábban is gyakorta apelláló direktor egy a kieli hadikikötőben forgatott, első világháborús tengeralattjárós történetbe ágyazta mondanivalóját. A háborús hőstettekre és szentimentális konfliktusokra építkező történet forgatókönyvét az ünnepelt szerző, Gerhard Menzel jegyezte, a zeneszerző a sok későbbi náci filmben foglalkoztatott Herbert Windt volt. A *Variety* berlini levelezőjének tudósítása szerint „a berlini első estén jelen volt az új kormány Hitlerrel, dr. Hugenberggel és Papennel… A filmet óriási taps fogadta…"

A két főhős, a tengeralattjáró-parancsnok Liers és első tisztje, Fredericks szülővárosukban töltik szabadságukat, s kiderül, hogy mindketten ugyanabba a lányba szerettek bele. Visszatérve szolgálati helyükre megtorpedóznak és elsüllyesztenek egy brit cirkálót. A kapitány feltárja érzéseit helyettesének, aki rájön, szerelme a kapitányt tünteti ki gyengéd érzéseivel. Fredericks azonban férfiasan tűri a fájdalmat. Később csapdába futnak: egy semlegesnek látszó hajót követve egy brit romboló nekiütközik a tengeralattjárónak, így halálos dilemmával szembesülnek, hisz csupán nyolc búvárruhája maradt a tízfős legénységnek. Fredericks és egy szintén bánatos matróz feláldozza magát bajtársaiért, öngyilkosok lesznek. A háború folytatódik, de az otthon hátországában mindig megnyugvásra lelhetnek a hős katonák. A korabeli magyar „kritika" épp e hátországi szemszög bemutatásáért ünnepelte a filmet: „A megmaradt egyetlen fiáért aggódó, megtört anya könnyes remegése, a felvirágozott katonavonatokkal szemben robogó sebesültszállító vonatok szakadatlan özönlése elszorítja a nézők torkát. De nem pacifista ez a film, mint ahogy nem lehet háborúspártinak sem nevezni. Emberi!" – írta a Tormay Cécile főszerkesztésével kiadott irodalmi orgánum, a *Napkelet*.

A weimari köztársaság utolsó leheletével elkészített, de már a nemzetiszocialista érában beérett alkotás nem tipikus náci film: a britek puszta ellenfelekként, nem velejéig gonosz, gyűlölni való ellenségekként jelennek meg. A kapitány anyját, aki korábban két fiát is feláldozta a háború vérszomjas oltárán, nem fűti a hazafias lelkesedés, még fia hazatértén sem tud felhőtlenül örülni. Ám Hitler mégis érezhetett némi elégtételt a *Búvárhajók előre!* láttán, s nem csupán a háborús tematika és az első világháborús sérelmek igazolása miatt, hanem, mert a konzervatív hitvallású tiszt megfogalmazza a rezsim elvárását katonáival s az egész németséggel szemben: „Talán mi németek nem tudjuk, hogyan éljünk, de hihetetlenül jól tudjuk, hogyan haljunk meg."

Brand SA-legény; Hans Westmar. Egy a sok közül; Miénk a jövő (1933)

Nem sokkal Hitler hatalomra kerülése után több, a náci párt „hőskorának" és a mozgalom mártírjainak emléket állító filmet is műsorra tűztek. Ezek egyike volt a *Brand SA-legény,* amelyet 1933. június közepén vetítettek először. A film főhőse egy Fritz Brand nevű ifjú titán, aki 16 évesen – szociáldemokrata érzelmű apja tiltása ellenére – beáll a barnaingesek közé. A zsidók által dominált szakszervezet a munkahelyén zaklatni kezdi, s a helyi kommunisták, akiket természetesen Moszkvából irányítanak, szintén mindent elkövetnek a nemzetiszocialista ügy lejáratására. Meggyőzi környezetét, hogy a nácikat kell támogatniuk a közelgő választásokon. Végül a kommunisták agyonlövik: áldozata a mozgalom mártírjává emeli. A korabeli amerikai kritika – jóllehet gyenge dramaturgiája miatt kárhoztatta – pozitívumként emelte ki, hogy antiszemitizmust csak nyomokban tartalmaz. A kommunistákat egytől egyig igen kedvezőtlen színben vonultatja fel, habár a remény szikrája megvillan a kommunista leányzóban, aki beleszeret a főhősbe, s Hitler választási győzelmét követően talán ő is megtér az „igaz hitre". Igaz ez a szociáldemokrata, a marxizmus által megfertőzött apára is, aki végül Hitlerre szavaz. A szovjet ügynököt természetesen letartóztatják – őt valószínűleg halál várja.

A propagandaminiszter messze nem volt elragadtatva Franz Seitz filmjétől, engedélyt adott egy erőteljes kritikára is (néhányan azt is felvetik, ő maga írta), mondván, a nem túl szofisztikált eszközökkel dolgozó film nem fog új híve-

CULTIRIS / AKG-IMAGES

ket szerezni a náciknak, inkább az elkötelezetteknek szól. Ugyancsak rosszul fogadta Goebbels az ugyanazon év decemberében bemutatott *Hans Westmar. Egy a sok közül* című mozit, és meglepő húzásra szánta el magát: azonnal betiltatta. Mindezt a premier napjának délelőttjén, amelyre illusztris vendégeket vártak, köztük Hitlert és Ágost Vilmos porosz herceget, II. Vilmos legidősebb, a nácikat támogató fiát. A film zeneszerzője, Ernst Hanfstaengl egyenesen Hitlerhez rohant felháborodásában, és a tilalmat később vissza is vonták. Igaz, a film címét meg kellett változtatni: immár nem Horst Wesselre, a mozgalom elesett hősére utalt (lásd: 42. oldal), hanem egy fiktív aktivistára.

Goebbels a *Hans Westmar. Egy a sok közül* című mozit azonnal betiltatta. A film zeneszerzője egyenesen Hitlerhez rohant felháborodásában, és a tilalmat később vissza is vonták

A filmbeli alterego, Westmar Berlinbe érve elszörnyed a kommunista és kozmopolita légkörtől, a néger dzsessztől és a bárok zsidó énekeseitől, az *Internacionálé*t éneklő munkásoktól. Megszervezi a helyi náci erőket a választási győzelem érdekében, „jutalmul" a kommunisták megölik. Érdekes módon a film némileg árnyaltan ábrázolja az ősellenséget: a gyáva gyilkosok és ostoba moszkoviták között elvhű idealisták is akadnak, akik meghajtván fejüket Westmar emléke előtt, a hatalomátvétel éjszakáján már tisztelegnek az új Németországnak. Goebbelsnek több problémája is volt az elkészült alkotással: túlságosan hűen ábrázolta az SA és a kommunisták közötti csetepatékat, márpedig a menetelés szerinte az utcákra és nem a vetítőtermekbe való; nem elég művészi a film s nem méltó az elhunyt mártírhoz; Wesselt keresztény környezetben mutatja; túlságosan süt belőle a direkt propaganda. Ahogy mondta: „A nemzetiszocializmus nem igazolja a művészi balfogást. Minél nagyobb a formát kereső idea, annál nagyobbak az esztétikai elvárások."

A mártírtrilógia harmadik darabja a Hans Westmarnál néhány hónappal korábban bemutatott *Hitlerjunge Quex (Miénk a jövő)* volt. Hans Steinhoff „A német ifjúság áldozatos szelleme" alcímet viselő filmje szintén életrajzi alkotás: a fiatalon elhunyt Hitlerjugend-tag, Herbert Norkus életét dolgozza fel, az 1932-ben megjelent és a háború végéig félmillió példányban eladott regény nyomán. A „Quex" (Higany) becenevet viselő ifjú itt Heini Völker néven fut – vezetékneve a néphez fűződő szoros kapcsolatról árulkodik –, akit erőszakos és iszákos, egyben kommunista apja az ifjúkommunistákhoz küld táborozni. A látottaktól a tiszta lelkű Heini elborzad: fegyelmezetlenség, pajzán játékok, dínomdánom zajlik, ellentétben a Hitlerjugend közeli táborával, ahol nyílt tekintetű fiatalok egyenruhában munkálkodnak és hazafias dalokat énekelnek. Hazatérve ő is az ifjúnácik egyik dalára gyújt, erre apja elnáspángolja és erőszakkal belépteti a kommunisták közé. „Higany" – akit gyors parancsteljesítése miatt illetnek e ragadványnéven – azonban elárulja a Hitlerjugendnek a kommunisták tervezett rajtaütését; utóbbiak kiközösítik, zavaradott anyja megpróbál végezni vele és öngyilkosságot elkövetni, de csak az utóbbi sikerül. Apja összetörik, és elmereng azon, hogy talán mégis Heininek van igaza. A film végén a röplapokat osztogató fiút egy kommunista agyonszúrja, de utolsó lélegzetével a „Lobogónk leng előttünk!" ifjúsági dal szavait mormolja: a vásznon felcsendül a nóta, megjelenik a zászló, és továbbmasíroznak a Hitlerjugend.

A *Miénk a jövő* a korai náci filmekhez hasonlóan még megnyerhetőnek tartja a megszédített proletárokat, így Heini apja sem adta el örökre a lelkét a vörös ördögnek, mindössze az első világháborús szenvedések és a gazdasági válság miatt paktál le azzal. A müncheni premieren Hitler és Hess is megjelent, Goebbels pedig teljes sikerként könyvelte el azt: a szintén nemzetiszocialista mártírrá és a Hitlerjugend éves megemlékezéseinek fókuszpontjává tett Norkus-sztori vetítéseire alig néhány hónap leforgása alatt egymillióan voltak kíváncsiak.

Az akarat diadala (1935)

Az 1934-as nürnbergi pártnagygyűlést a Hitler-kultusz apoteózisának szánták. A hatalomátvétel utáni második nagyrendezvényre ötszáz vasúti szerelvényen 250 ezer embert utaztattak egy csak erre a célra létrehozott vasútállomásra – eleveníti fel Richard J. Evans a történteket. A rendezvény egy héten át tartott, s gondosan megtervezett ceremóniák sorából épült fel. A városon kívüli Zeppelin-mezőn az SS és az SA, valamint a pártaktivisták több százezres tömegét sorakoztatták fel, hogy egyfajta rituális párbeszédet folytassanak Hitlerrel. „Éljen, embereim!", kiáltotta a Vezér, mire százezernyi hang felelt: „Éljen, Führerem!". Miután leszállt az est, a szónoklatok, kórusok és menetelések helyett a fáklyás felvonulásé lett a főszerep. A látványos koreográfia részeként a reflektorok harmincezer vörös, fehér és fekete színekkel ékesített horogkeresztes lobogót borítottak fénykévéjükbe, s a zászlóvivők szertartásosan végigvonultak a barnaingesek tömegén. Ezután újraavatták a vérlobogót, vagyis az 1923-as sörpuccs idején használt zászlót, hozzáérintve azt az új zászlókhoz.

***Az akarat diadalá*ban alkalmazott újszerű technikai megoldások lehetővé tették, hogy a néző „beavatottnak" érezze magát. A képen a rendezőnő felső kameraállásból szemléli a pártgyűlés eseményeit**

William L. Shirer amerikai tudósító naplójában is megörökíti a grandiózus eseményt. Ahogy Hitler és kísérete a csarnokba lépett a nyitóünnepségen, „harmincezer kéz emelkedett a magasba". Rudolf Hess a vérlobogó alatti pódiumról felolvasta a sörpuccs áldozatainak névsorát, ezt néma csend követte. Shirer szerint „ilyen légkörben nem is csoda, hogy Hitler minden egyes szava ihletett Szónak tűnt, mely a magasból szállt alá". A szemtanú szerint az egyik tetőpontot a színlelt csata jelentette, amelyet a hadsereg egységei vívtak a Zeppelin-mezőn. Majd katonai és félkatonai egysé- ➤

A Führer a sörpuccs „vérlobogójával" avatja fel a barnaingesek zászlóit a 6. nürnbergi NSDAP-gyűlésen

gek végtelennek látszó utcai felvonulása következett, amely Shirer szerint „nyers, fegyelmezett erőről" tanúskodott. Hitler és Goebbels célja éppen ez volt: egész Németország, sőt a világ felé demonstrálni a mértani alakzatokba rendezett tömeg spirituális egységét.

Hitler már jó előre rendelkezett, hogy a nagygyűlés minden mozzanatát örökítsék meg az utókornak – Leni Riefenstahl, az ifjú színésznő-rendező a film előkészületeit összehangolhatta a rendezvény szervezésének kezdeti stádiumaival: mintha eleve a vászonra teremtették volna a koreográfiát. Hitler utasítására Riefenstahl harminc kamerát, tizenhat operatőrt és asszisztenseiket, valamint négy hangrögzítő kocsit kapott kézhez: dokumentumfilm ilyen óriási stábbal és technikai felkészültséggel korábban nem készült. A 120 fős stáb egy sor új eszközt vetett be a látvány fokozására, teleobjektíveket, nagy látószögű objektíveket használtak, hogy a következő évben bemutatott film, *Az akarat diadala* – a címet Hitler személyesen választotta – minél nagyobb hatást gyakoroljon a nézőközönségre. Riefenstahl interpretációja szerint a címben jelzett akarat nem csupán a népé, hanem főként Hitleré, akit a kamerák igyekeztek egyedül mutatni: amint a felhők közül repülőgépén leszáll Nürnbergbe, nyitott autóban végighajt az ujjongó tömegen, megáll egy pillanatra, hogy átvegyen egy csokrot egy kislánytól, majd híveinek szónokol a végtelen ég háttere előtt. És később, amint szertartásosan hozzáérinti a vérlobogót a többi zászlóhoz, a Luitpoldhalléban átszellemülten, szinte az őrületig tüzelve magát hirdeti az igét az átszellemült hallgatóságnak, amely újra és újra „Sieg, heil!"-t kiált.

Hitlerről, amint éppen földre száll a nemzetiszocialista Valhallából, több *Az akarat diadalá*hoz hasonló film nem készülhetett, a sikert is nehezen lehetett volna felülmúlni

Az akarat diadala monumentalitásában és filmnyelvét tekintve is lenyűgöző alkotás – s mint ilyen, továbbgondolására már a náci rezsim sem tartott igényt: totalitásában bemutatta a rendszert működtető fanatizmus és a sugalmazott egység valódi természetét, minden további nagygyűlésről vagy Hitler felsőbbrendűségéről szóló propagandafilm csak elvett volna a transzcendentalitásból. A barnaingesek egy ritmusra meneteltek, ha kellett, könnyedebb közjátékaiban azonban ádáz lovasversenyeket vívtak, és Riefenstahl itt sem hagyta ki az emberi, s ezen belül a férfitest későbbi olimpiai filmjében is megcsodálható dicsőítését. A színfalak mögött természetesen zajlottak a tesztoszteronszagú hőzöngések, mint minden hasonló tömegrendezvényen: részegeskedések, verekedések, sőt gyilkosságok – ebből a filmben semmi nem látható. Riefenstahl nem ragaszkodott a kronológiai szerkesztéshez, a nagyobb hatás érdekében változtatott az idősorrenden, sőt a rendezvény elemeit jó előre elpróbáltatta, hogy azok a „legfilmszerűbbek" legyenek. Voltak olyan szem- és kameraszögek is, melyeket csupán a moziközönség láthatott, a szemtanúk nemigen: amikor például Hitler Himmler és Lutze kíséretében végigmasírozik a tömeg közepén hagyott széles folyosón, néma vigyázzban álló egyenruhások között, s emlékkoszorúval tiszteleg a nemzetiszocialisták „hősi halottai" előtt. A film zárójelenetében SA-legények és fekete egyenruhás, rohamsisakos SS-tagok menetelnek zárt alakzatban: a fegyelmezett összehangoltság és a katonai fenyegetés már-már kézzelfogható.

Hitlerről, amint éppen földre száll a nemzetiszocialista Valhallából, több ehhez hasonló film nem készülhetett, a sikert is nehezen lehetett volna felülmúlni. 1935 márciusában mutatták be, elnyerte a Nemzeti Filmdíjat – ezt maga Goebbels adta át a rendezőnőnek. Az a Goebbels, aki *A hit győzelme* bukása után nem kívánt újabb esélyt adni Riefenstahlnak, s mivel a rendezőnő sem akkor, sem később nem lépett be a pártba, Goebbels pedig a filmipar képviselői előtt mondott 1933. márciusi beszédében kárhoztatta a „masírozgatásra és trombitaszóra" épülő kezdetleges propagandafilmeket, Hitler közbeavatkozására és a propagandaminiszter megkerülésére volt szükség ahhoz, hogy *Az akarat diadala* prioritást élvezzen. A díj átadásakor azonban már Goebbels sem tudott mást mondani, mint hogy az elkészült alkotás „a Führer fenséges mozgóképi látomása". *Az akarat diadala* elnyerte az 1935-ös velencei filmfesztivál, majd az 1937-es párizsi világkiállítás aranyérmét, s a mozik sokáig vetítették. A háború után betiltották Németországban, ám mindmáig a dokumentarista propagandafilm megkerülhetetlen sarokpontja, amelynek érdemei, a maga korában egyedülálló technikai és esztétikai megoldásai tagadhatatlanok.

A Riefenstahl-féle propaganda-trilógia (*A hit győzelme,* 1933; *Az akarat diadala,* 1935; *A szabadság napja,* 1935) utolsó, a rendezőnő által sem sokra becsült félórás epizódját a Wehrmacht kérésére állították össze *Az akarat diadalá*ból kihagyott, a hadseregre vonatkozó jelenetekből. Még leforgatta hatalmas, két részben bemutatott *Olimpia* című filmjét (1938) a két évvel korábbi berlini olimpiáról, de Riefenstahl a háború kitörését követően – haditudósítóként ő is követte

a német hadsereget Lengyelországba és tanúja volt az elkövetett kegyetlenkedéseknek – nem forgatott több filmet a rezsimnek, s a háború után évtizedekig nem állhatott kamera mögé. 1954-ben vetítették az 1940-es évek elején készített *Tiefland* (Alföld) című filmjét, majd százéves születésnapjára „megajándékozta magát” a *Víz alatti impressziók* (2002) alig háromnegyed órás természetfilmjével. A náci propaganda „csodafegyverét”, a 130 ezer méternyi leforgatott nyersanyagból kompilált 3 ezer méteres *Az akarat diadalá*t megalkotó Leni Riefenstahl 101 éves korában, 2003-ban hunyt el.

Jelenet az Emil Jannings főszereplésével (balról a második alak) bemutatott *Krüger apó*ból, és a film 1943-as japán plakátja. A háborús szövetséges vevő volt a britellenes üzenetre

Krüger apó (1941)

A Tobis által gyártott *Krüger apót (Ohm Krüger)* 1941. április 4-én mutatták be Hans Steinhoff rendezésében. A német mozi egyik ügyeletes sztárja, Emil Jannings játszotta a főszerepet. Jannings arról nevezetes, hogy a némafilmkorszak csillagaként minden idők első Oscar-díját nyerte el a férfi főszereplők között *A hontalan hős* és a *The Way of All Flesh* című filmekben nyújtott alakításáért 1929-ben. Vaskos német akcentusa miatt a hangosfilmek betörésével Hollywoodban már nem termett számára babér, visszaköltözött Németországba, ahol hamar bedarálta a rendszer. Ő kapta azt a megtisztelő feladatot is, hogy a búr háborúk hőse, Paul Kruger személyét megformálja a brit imperializmus ellen folytatott élet-halálharcában. A film keretes szerkezetű: már a második búr háborúban elszenvedett vereség után száműzetésbe kényszerült Krugert látjuk, a Transvaal Köztársaság volt elnökét. Egy svájci hotelben egy ápolónőnek számol be hányattatásairól: visszatekintésében elevenedik fel, miként igyekszik a gonosz Cecil Rhodes mérhetetlen aranyéhségében megszerezni a búrok földjét. Törekvéseit a brit gyarmatügyi miniszter, Joseph Chamberlain is támogatja (ő a „megbékéltetési politika” elhíresült támogatójának, Neville Chamberlainnek az apja), nemkülönben Viktória királynő és Eduárd walesi herceg. A királynő Londonba invitálja Krüger apót, hogy aláírasson vele egy a terület átengedéséről szóló szerződést. A filmbeli Krüger azonban túljár a britek eszén, és ugyan megteszi, amire kérik, de hatalmas adókat vezet be és monopolizálja a kitermeléshez nélkülözhetetlen TNT-vel való kereskedést. A kijátszott Rhodes ezután vesztegetéssel próbálkozik, ám Krüger és felesége megingathatatlan. Következik a zsarolás, mire Krügernél elszakad a cérna: mivel elkerülhetetlennek tartja a háborút, ő maga robbantja ki.

A kezdeti búr győzelmek után Lord Kitchener veszi kézbe az expedíciós sereg vezetését, s kíméletlen hadjáratot indít a polgári lakosság ellen: lerombolja falvaikat, élő pajzsként túszokat ejt, a nőket és gyerekeket koncentrációs táborba zárja, hogy megtörje a búrok harci szellemét. Az oxfordi képzettségű, angolbarát Jan, Krüger apó fia felkeresi feleségét egy ilyen táborban, ahol elfogják, felakasztják, a fellázadó nőket pedig lemészárolják. A végjátékban Krüger halálos ágyán megjövendöli, hogy a briteket náluk jelentősebb hatalmak fogják térdre kényszeríteni, és jobb világot teremtenek a romjain.

A *Krüger apó* egyértelmű britellenességével azon filmek sorába illeszkedik, amelyek az írekkel szemben vagy gyarmatosítóként tanúsított magatartásukon keresztül igyekeztek támadni a szigetország lakóit. Mindőjük közül azonban e film volt a legnagyobb szabású: 5,5 millió birodalmi márkából forgatták, óriási arzenállal, köztük 4 ezer ló, 200 ökör és 180 ökrösszekér, 25 ezer katona és 9 ezer női statiszta felsorakoztatásával. A fő cél az volt, hogy a búr háborúkon keresztül tartsanak tükröt a jelenkor elé, Krügert Hitlerrel, a koncentrációs tábor parancsnokaként ábrázolt Churchillt a világháborús miniszterelnökkel párhuzamba állítva. A briteket a film pénzéhes, kéjsóvár figurákként, a gonosz földi helytartóiként ábrázolja, akiknek országát el kell foglalni, hiszen vezetőik korruptak és iszákosak (köztük Viktória királynő is), puszta földet hagynak maguk után szemben a termelékeny és szilárd erkölcsű búrokkal. Mi több, azt a gyalázatot is elkövetik, hogy koncentrációs táborokba zárják az ártatlanokat. A német gyarmatbirodalom elvesztéséből is fakadó keserűség és az aktuális háborús helyzet szinkronizálása Goebbelsnek is elnyerte a tetszését, naplójában felsőfokú jelzőkkel illeti a filmet és a főszereplő színészt.

A *Krüger apó* volt az első abból a mindössze négy filmből, amelyet a „nemzet filmje” besorolással illettek, s természetesen óriási közönségsikert aratott, különösen a fiatalok körében: a bemutatását követő alig négy napban már 250 ezren váltottak rá jegyet. A velencei filmfesztiválon a legjobb külföldi filmnek járó Mussolini Kupával díjazták, Jannings Goebbels kezéből vehetett át egy elismerést, nyolc külföldi országba adták el, és a nagy érdeklődésre való tekintettel 1944 októberében újra műsorra tűzték a hazai mozikban. Második bemutatója azonban rövid életű volt: 1945. január 31-én betiltották, a cenzorok ugyanis attól tartottak, a vereséghez közeledve a búrokkal szembeni bánásmód túlzott aggodalmat váltana ki a német polgári lakosság körében…

Villámháború Nyugaton; Tűzkeresztség; Győzelem Nyugaton (1940–1941)

Három alapelv érvényesült a háború kitörése után egyre szigorúbb szabályok szerint készített és vetített filmhíradókban: „valósághűnek” kellett lenniük, azaz frontfelvételeket tartalmazhattak csak; minél hosszabbaknak (legalább negyvenperceseknek); és a lehető leggyorsabban el kellett jutniuk a célközönséghez. A fronthíradókat Goebbels utasítása szerint az egész birodalomban min-

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

Német származású amerikai tüntetők a *Győzelem Nyugaton* vetítése ellen protestálnak 1941-ben, New Yorkban

dennap ugyanazon a napon mutatták be. E hivatalos dokumentumok a lélektani hadviselést is szolgálták: a propagandaminisztériumban 16 nyelven készítettek belőlük verziókat, s a német diplomaták Bukaresttől Oslóig az idegen népek és kormányok aláaknázására, nem egyszer fenyegetésére és zsarolására használták őket – derül ki Siegfried Kracauer a témát tárgyaló alapművéből *(Caligaritól Hitlerig – A német film pszichológiai története).*

Igaz ez a heti filmhíradókból szerkesztett *Villámháború Nyugaton (Blitzkrieg im Westen),* valamint az egész estés hadjáratfilmekre is, mint amilyen a Lengyelország megtámadását feldolgozó *Tűzkeresztség (Feuertaufe)* és a franciaországi hadszíntérrel foglalkozó *Győzelem Nyugaton (Sieg im Westen).* Kracauer elemzésében e filmek mindegyike azonos jegyeket mutat fel a három filmközeg, a látvány, a kommentár és a hang propagandisztikus felépítésében. A két hadjáratfilm kommentárja inkább hatni, mint tájékoztatni szeretne a történelmi visszapillantásokkal és a szemben álló hadseregek általános helyzetének felvázolásával. Sajátos kihagyásos módszerrel dolgoznak: az akció bejelentését szinte azonnal követi az eredmény, mintegy villámcsapásszerűen, szinte váratlanul érkezik a német győzelem. A térképen a Harmadik Birodalom fehér foltja folyamatosan terjeszkedik a „gonosz hatalmak" fekete területei rovására, s a nyilak, vonalak, a kamera állandó mozgása a dinamikus előrenyomulás érzését keltik. Erősek a kontrasztok: a német katonák elszánt, mégis lágy tekintete „brutális néger arcokkal" kerül szembe; még a zsákmányolt filmhíradók is az ellenség alantas szándékáról tanúskodnak az ügyes vágásnak köszönhetően. A menetelő gyalogság a valóságosnál nagyobb szerepet kap, folyamatos mozgása, s a vasúti vagonokban, út mentén rögtönzött haditanácsok jelzik a németek offenzív szellemét, szemben például a franciák hanyatló, dekadens, defenzív jellemével és taktikájával, amelynek kiváló jelképe a Maginot-vonal francia nyersanyagból kivágott hosszas szemlézése. Ugyanakkor a német katonák semmire sem vágynak jobban, mint a békére: a gyönyörű német táj és a haza szeretetéről, a háború végéről szóló dalok arról tanúskodnak, a hitleri német hatalom aljas összeesküvés miatt kényszerül fellépni az elvetemült agresszorokkal szemben.

A menetelő gyalogság a valóságosnál nagyobb szerepet kap, folyamatos mozgása, s a vasúti vagonokban, út mentén rögtönzött haditanácsok jelzik a németek offenzív szellemét

Természetesen a propagandisták nem félnek átszerkeszteni anyagukat, ha az immár nem szolgálja érdekeiket: a *Villámháború Nyugaton*ból a Führer és a Duce találkozóját 1941 őszén kisatírozták, és a Lengyelország felosztásához vezető német–szovjet tárgyalások sem kaphattak helyet a *Tűzkeresztség* második változatában, 1941 augusztusában. A hadsereg – a film természete miatt, éles ellentétben az egykorú szovjet propagandamozikkal – felette áll a párt eszméjének. Hitler ugyanakkor a legfőbb hadúr, bár érdekes módon a lengyelországi hadjáratról szóló filmben csak kevésszer említik, de folyton feltűnik a képen (autogramot ad, díszszemléket néz, tábori konyhán ebédel stb.), ám a *Győzelem Nyugaton*ban már eltűnik a felhők mögött, a kommentár viszont folyton az ő lángeszét dicséri. A tábornokok csupán funkcionáriusai a Führernek, körbeveszik őt a térkép fölé hajolva és lelkesen végrehajtják utasításait.

A látvány ugyanakkor mindent elmond – feltűnő, hogy még *Az akarat diadalá*hoz és a *Miénk a jövő*höz képest is mennyire hiányoznak a dialógusok, a beszédek, a párthoz való hűség verbális kinyilvánítása. Nem hiányoznak viszont az összecsapások közötti szünetek pillanatnyi tábori idilljei: az ellentét, a feszültségoldás hozzásegíti a nézőt, hogy még szomjasabban igya be az égnek meredő ágyúsorok látványát. Egyének nincsenek: csak a kollektíva, a nép létezik, mely a létéért küzd. Néhány elpusztult ló, egy-két sebesült – a háború áldozatai néhány jelentéktelen kép erejéig mutatkoznak csak, szemben a szovjet filmek erőteljes naturalizmusával: a németek „tiszta" háborút vívnak, áldozataikkal elnézők, mentik a kulturális értékeket, sóvárogják a békét. A háború szörnyűségei pedig csak elvonnák a nézők figyelmét a fontosabb üzenetekről. Például a *Győzelem Nyugaton* nagyszabású áttekintéséről a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békétől napjainkig, mely valósággal predesztinálja Németországot, hogy kezébe ragadja a világhatalmat. Zárt sajtóvetítéseken azonban a külföldi tudósítók elrettentésére – derül ki Shirer berlini naplójából is – nem félnek megidézni a halált.

Hatalmas erőforrást mozgósítottak a nemzetiszocialisták, hogy a frontra dobott híradósok anyagaiból újraépítsék a valóságot: ha hinni lehet a propagandisták jelentéseinek, a *Tűzkeresztség* 2 ezer méterét 70 ezer méternyi híradófelvételből sűrítették össze, a *Győzelem Nyugaton* viszont már 300 ezer méter nyersanyagot hasznosított. Ugyanakkor feltűnően kerülték a hadműveletekre vonatkozó tényleges információkat: egyedül a *Tűzkeresztség*ben látható légitámadás kimerítő elemzése a kivétel, amelynek magyarázata, hogy a hadsereg akkor még meg volt győződve a németek abszolút légifölényéről, s a briteket is fenyegetni kívánta vele. A győzelem ugyanakkor teljesebb már nem is lehetne a hadjáratfilmek szerint. Ennek dramaturgiája általában a következő: megkezdődik a hadjárat, váratlan akadályok lépnek fel, melyeket a német katonák leküzdenek, végül hosszas díszszemlékkel élvezik ki diadalukat. Ideiglenes megnyugvást kínálnak csupán e filmek, hiszen a háborúnak az erőgyűjtés után mindenképpen folytatódnia kell. ■

A Hitlerjugend

A húszas évek közepén megalapított náci ifjúsági szervezetről, a Hitlerjugendről a Weimari Köztársaság idején senki sem gondolta komolyan, hogy 15 évvel később a történelem egyik legnagyobb, s talán a legjobban szervezett ifjúsági szövetségévé válik. Ám – mutatja be **Vitári Zsolt** – e szervezet 1933 után pár év leforgása alatt kisajátította a német ifjúság döntő többségének nevelését, uniformizálását és felkészítését a közelgő háborúra

A KÖZVÉLEMÉNY HOSSZÚ IDEIG Németországban sem vett tudomást arról, hogy valójában mi is ment végbe a Hitlerjugendben (HJ). A számtalan bűntett mellett, az ifjúságpolitikában a nemzetiszocialista hatalmi rendszer azon kevés területeinek egyikét vélték felfedezni, ahol a háború után nem volt szükség vádemelésre. Ez a felfogás a világháború után mintegy másfél évtizedig tartotta magát.

A Harmadik Birodalom államifjúsági szervezetének története sem kezdődött másképpen, mint minden más hasonló ifjúsági szervezeté. A Hitlerjugend és elődei kis egyesületek voltak.

CULTIRIS / BRIDGEMAN ART LIBRARY

A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) alapítása után 1922-ben került sor Ifjúsági Szövetségének létrehozására, amelynek az volt a célja, hogy olyan fiatalokat tömörítsen, akik ugyan még nem érték el a párttagsághoz szükséges korhatárt, de a náci párt ideológiájával egyetértettek, és a nagykorúság után az NSDAP és főleg az SA tagjaivá akartak válni.

Az első két év jobbára szervezéssel telt, melynek következtében már Bajorországon kívül, sőt a határon túli németek lakta területeken is sikerült létrehozni néhány csoportot, de a taglétszám még 1923-ban is alig haladta meg az 5000 főt. Az 1923-ban a Nemzetiszocialista Ifjúsági Mozgalom nevet felvevő szervezet, amely már kor és nem szerint is alcsoportokba sorolta tagságát, részt vett az anyapárt sikertelen müncheni puccsszervezkedésében is. A puccs után az NSDAP betiltása miatt az ifjúsági csoportok működése is megszakadt. 1924-ben sor került a darabjaira hullott ifjúsági szervezet újjáépítésére, az elnevezés ezúttal Nagynémet Ifjúsági Mozgalom lett, melyben a legnagyobb és legszervezettebben fennmaradt csoportosulás a szászországi Plauen városában működött. A vezető szerep ezután jó pár évre Szászországba helyeződött át. A nemzetiszocialista ifjúsági tömörülés 1926-ban felvette a „Hitlerjugend. Német Munkásifjúsági Szövetség" elnevezést, és az egyetlen olyan szervezet volt, amely a Führer, Adolf Hitler nevét viselhette.

A HJ későbbi „nagy ura", Baldur von Schirach 1931-ben jelent meg az ifjúságnevelés horizontján. Miután már három évvel korábban átvette a Nemzetiszocialista Német Hallgatói Szövetség irányítását, 1931-től ő lett az NSDAP első birodalmi ifjúságvezetője is, akinek alárendelték a párt minden ifjúsági csoportját (HJ, Hallgatói Szövetség, Nemzetiszocialista Tanulószövetség). A következő évben megszerezte a Hitlerjugend közvetlen vezetését is. Az 1929-ben megalakult „Német Ifjúnép", amely 14 éves korig fogta össze az ifjakat, 1931-ben csatlakozott a Hitlerjugendhez. Többéves megszakítás után a lányok részére is új szervezet alakult, amely ezúttal a „Német Leányok Szövetsége" nevet kapta.

A HJ jelvényével ellátott trombitákat fújnak – a náci ifjúsági szervezetek a korábbi német hagyományokra épültek

A nemzetiszocialista ifjúsági szervezetekben folytatott nevelési tevékenység alapját azok a szervezeti keretek, formák, nevelési technikák képezték, amelyeket a Németországban nagyon jelentős ifjúsági mozgalom a 19. század végétől kezdve kialakított. A Hitlerjugendben folytatott munka tehát nem náci találmány volt, hanem a korszakban általánosan elfogadott elveken alapuló tevékenység, amelyet csak hozzá kellett igazítani a saját célokhoz és elképzelésekhez, illetve elsősorban a nemzetiszocialista ideológiához. Az ifjúsági munka alapvetően két nagy komponensre oszlott. A *világnézeti nevelés* megismertette a fiatalokkal a nemzetiszocialista ideológia fontos elemeit. A másik nagy képzési ág a *testi nevelés* volt, amely a feltételek hiánya miatt 1933-ig némiképp

A BDM, azaz a Német Leányok Szövetségének tagjai egy táborozáson

háttérbe szorult az ideológiai képzés mögött. A Hitlerjugend mellett a többi ifjúsági szervezet is nagy hangsúlyt fektetett a testnevelésre, fontosabb szerepet tulajdonítottak ennek, mint az ismeretek „túlzott" közvetítésének. Nem akadt olyan ifjúsági szervezet, amely ne iktatott volna programjába kirándulásokat, kiadós túrákat vagy sportdélutánokat.

Hiába lesett el a HJ azonban minden fontos mozzanatot a konkurenciától, az anyagi és egyéb feltételek hiánya miatt a harmincas évekig hátrányban volt a többi ifjúsági szövetséggel szemben, amelyek sokkal színesebb programot biztosítottak tagjaik számára. Az ún. harc időszaka (Kampfzeit) első látásra nem volt egyéb, mint egy új, hagyományokkal nem rendelkező szervezet szárnypróbálgatása, amely az NSDAP előtörésével párhuzamosan azonban mégis csak átlépte a már nem jelentéktelen 100 ezer fős taglétszámot. Amikor a náci párt 1933-ban megkaparintotta a hatalmat, azonnal világossá vált, hogy mégsem volt haszontalan a húszas évek építő és szervező munkája. Ennek ellenére a párt korifeusai közül nem sokan véltek előnyt felfedezni a HJ tevékenységében, hiszen tagjai nem hoztak szavazatokat a választásokon.

Az állam oszlopa

1933. január 30-a után a Hitlerjugend számára is gyökeresen megváltozott a helyzet. Németország legnagyobb kormányzó pártjával a háta mögött a HJ egyre kedvezőbb feltételekkel rendelkezett ahhoz, hogy tovább növelje tagságát. Amint 1933 júliusában és decemberében a pártok újjáalakulásának tilalmáról, valamint a párt és az állam egységéről szóló törvények biztosították az NSDAP számára a korlátlan egyeduralmat, a Hitlerjugend is vezető szerepet követelt magának az ifjúsági szervezetek felett. Ezt ugyan 1936-ig nem garantálta törvény, meggyőzéssel, rendeletekkel, kényszerrel mégis számtalan szervezetet bírtak rá a csatlakozásra.

A plakátok jól mutatják, milyennek képzelték Schirachék az ideális német fiatalokat

Az első világháborús langemarcki csatára emlékező Hitlerjugend nagygyűlés 1937-ben a berlini Sportpalastban

Noha a HJ nem tudta olyan gyorsan megvalósítani egyeduralmát, mint az NSDAP, Baldur von Schirach, aki 1933 nyara óta már a Német Birodalom Ifjúságvezetője lett, már ekkor érezte, hogy eljött az idő, amikor ő is valami nagyot alkothat a Német Birodalom számára: vagyis létrehozhatja az „izzó nemzetiszocialista tudattal", tökéletes erőnléttel rendelkező, a legtöbb katonai fortéllyal felvértezett ifjúság sokmilliós hadát, amelynek „mellesleg" olyan ifjúságnak kellett lennie, *„amilyet még nem látott a világ"*. Utólag sajnos megállapíthatjuk, hogy Schirach e tekintetben meglehetősen sikeresnek bizonyult.

Az uniformizálási folyamat egyik jelentős mérföldkövét képezte az 1936. december 1-jén kiadott *„Hitlerjugend-törvény"*, amely elrendelte, hogy a Birodalom határain belül a teljes német ifjúságot a Hitlerjugendben kell összefogni. Ezzel a HJ a család és az iskola mellett hivatalosan is a szocializáció harmadik tényezőjévé lépett elő, amelyet továbbiak is követtek: a párt és tagozatai, valamint a Wehrmacht. A törvény nem tartalmazta azt a kitételt, hogy a tagság kötelező, s papíron nem is volt az, de a mindennapi nyomás oly mértékben lehetetlenné tette a kívülmaradást, hogy ennek kockázatát egyre kevesebben vállalták. Az önkéntesség hivatalos felszámolása 1939-ben következett be, s ennek nyomán a Hitlerjugend taglétszáma (a korábbi ausztriai és szudétanémet fiatalokkal együtt) megközelítette a 9 millió főt, vagyis a 10–18 éves korosztály több mint 90 százalékát.

A HJ tagolódása is véglegesedett 1933-tól: a 10–14 éves fiúkat a *Német Ifjúnép* (Deutsches Jungvolk, DJ), a 10–14 éves lányokat az *Ifjúlányok Szövetsége* (Jungmädelbund, JM) fogta össze. A nagyobbakat, 14 és 18 éves kor között a *Hitlerjugend* (szűkebb értelemben) és a *Német Leányok Szövetsége* (Bund Deutscher Mädel, BDM) tömörítette. Az 1933 után fokozatosan kibővülő szervezeti keretek megköny-

nyították, a növekvő létszám pedig teljessé tette az ifjúság nemzetiszocialistává nevelését, valamint testi és előkatonai felkészítését a Führer egyelőre leplezett háborújának megvívására. Ennek szükségességéről és megvalósításának részleteiről 1933 után számtalan publikáció született, maga Hitler is hangsúlyozta e nevelési munka elvégzésének hasznosságát, jóllehet sokáig nem hitte, hogy ez oly mértékben megvalósítható, mint ahogy az végül is bekövetkezett.

Az *ideológiai nevelés* továbbra is a munka egyik alapelemét képezte. A német ifjak nácifikálását korra és nemre szabott tananyagokkal segítették elő, amelyeket a párt Birodalmi Ifjúságvezetősége készített elő a hetenkénti szolgálat, valamint a különböző táborok számára. A témák fokozatosan nehezedtek és összetettebbekké váltak, viszont a „tananyag" egymásra épült és a folytonos ismétlésen alapult, amelynek célja az volt, hogy mindenki egy életre elraktározza emlékezetében a nemzetiszocialista eszme sarkköveit. Nem véletlen, hogy az akkori Hitlerjugend-tagok még ma is fejből felidéznek különböző mondásokat.

A témákat négy nagyobb csoportba sorolhatjuk. Elsődleges fontosságú volt a náci ideológia alapelemeinek közvetítése. Mivel ezek a fiatalok számára a képzés legunalmasabb részét jelentették, a változatosság kedvéért beiktatták a német történelem nemzetiszocialista szemszögből dicsőséges korszakainak (főleg háborúk) és személyiségeinek (pl. hadvezérek) történetét. A náci párt történetének és hőseinek megismertetése után a világnézeti nevelés legkedveltebb részét a Führer életének bemutatása képezte.

A második nagy nevelési ág a húszas évekhez hasonlóan a *testi nevelés* volt, amely azonban a korábbiakhoz képest – az állam anyagi és erkölcsi támogatásának köszönhetően – hatalmas fejlődésen ment keresztül, s a '30-as évek második felében már egyértelműen túlsúlyba került a világnézeti neveléssel szemben. A testi nevelés önmagában is több, jól elkülöníthető részből tevődött össze. Az alapokat az egyszerű testedzés biztosította. Elsősorban olyan sportágakat részesítettek előnyben, amelyek növelték az állóképességet, illetve a katonai kiképzés alapjául is szolgáltak. Így a mindenhol megrendezhető, különböző távú futószámok mellett szerepelt többek között a távol-, illetve a magasugrás, a dobás, az úszás, s többféle küzdősport.

A Hitlerjugend imázsának elengedhetetlen összetevője volt a túrázás is, amelyen a 18 éves fiúktól akár 30 km-es táv teljesítését is elvárták. A menetelő és éneklő ifjúság képe hozzátartozott a harmincas és negyvenes évek német mindennapjaihoz. A túrákhoz sok esetben többhetes táborozás csatlakozott, amelyet Schirach birodalmi ifjúságvezető a nemzetiszocialista nevelés ➢

A „birodalmi ifjúságvezető" a nyárra vidékre költöztetett gyerekekkel beszélget a falusi élet szépségeiről
BALRA: Schirach egy japán cserkészdelegáció vezetőjével 1937-ben

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

legideálisabb formájának tartott. Mindamellett, hogy a táborok a náci nevelési „arzenál" minden formáját felmutatták, a legfontosabb rendező elvük az volt, hogy a gyerekeket a táborokban a „káros" szülői és tanári, illetve egyéb befolyások alól kivonva, olyan tartós „agymosásban" részesítsék, és olyan alapos testi kiképzésnek vessék alá, amely nem múlott el minden nyom nélkül. Az uniformizálás és mobilizálás segítségével az ifjúság militarizálásának e formája nagyon eredményes volt.

A sportolás, a túrák és táborozások 1936-ig a HJ mindennapjait jelentették a testi nevelés terén. Ezután viszont egyre inkább előtérbe került a Wehrmacht közreműködésével kialakított *védkiképzés*, ami egyértelmű jele volt annak, hogy már nem is nevelésről, hanem felkészítésről volt szó: felkészítésről a háborúra. A védfelkészítés első számú része a *lövészet* volt, mivel a leendő katonák esetében a *„jól irányzott lövés volt a döntő, amely leteríti az ellenfelet"*. A 10–14 éves korosztály légpuskával gyakorolhatott, az idősebbek már kiskaliberű fegyvereket használhattak. Lőttek fekve és állva, támasztékkal és szabad kézzel, ez mind hozzátartozott a kiképzéshez, csakúgy mint a fegyver részeinek, összerakásának, tisztításának ismerete. A különböző *dobógyakorlatok* során pedig megfelelőképpen el lehetett sajátítani, miként lehet célba juttatni egy kézigránátot.

A lányok fegyverforgatás helyett inkább a mezőgazdasági munkát gyakorolhatták

FENT: Az egyetemeken általában szabadabb volt a légkör, de sok fiatal volt a rendszer lelkes híve, ahogy ezek a berlini elsőévesek is

Összetett kiképzést kaptak a fiatalok az úgynevezett *terepgyakorlatok* terén is. Ezen belül a *tereptan* során megkövetelték egy terepszakasz talajformájának és talajtakarójának ismeretét, amely szoros összefüggésben állt az *álcázás*sal. Az utóbbi esetében gyakorolták mind a természet által kínált lehetőségek kihasználását, mind saját álcázás készítését. A terepen való eligazodáshoz hozzátartozott a megfelelő *térképismeret*, amely magában foglalta a térképjelek, az égtájak, az iránytű ismeretét, és a fiúknak tudniuk kellett térképet rajzolniuk különféle terepszakaszokról. A *távolságbecslés* és az *érzékelésítés* során a különböző távolságban található célpontokat kellett felismerni és leírni. A területkihasználás címszó alatt az ellenség megközelítését gyakorolták a különböző területi adottságok kihasználásával, amihez kapcsolódott a *jelentések továbbítása* is.

Bár a Hitlerjugend vezetői gyakorta hangoztatták, hogy a HJ-ban végzett kiképzés nem előkatonai kiképzés, a védkiképzés egyetlen olyan elemet sem tartalmazott, amely ne lett volna hasznos a katonai felkészítés terén. Amint bizonyossá vált, hogy a keleti hadjáratot nem lehet 4-6 hónap alatt befejezni, 1942 márciusától létrehozták a Hitlerjugend, a Wehrmacht és a Waffen-SS együttműködésével az ún. *védfelkészítő tábor*okat, amelyekben már a hivatalos propaganda szerint is előkatonai kiképzés folyt. A HJ vállalta magára a szervezési feladatokat, míg a katonai szervezetek biztosították a kiképzőtiszteket és a táborok vezetőit, akik szokás szerint egykori, addigra harcképtelen HJ-vezetők voltak. A védfelkészítő táborokban kezdetben a 17-18 éves fiúkat, majd később már a 16 éveseket is háromhetes kiképzésben részesítették. Ennek végén ún. hadi kiképzési bizonyítványt lehetett szerezni, amely belépőt jelentett a Wehrmachthoz vagy a Waffen-SS-hez.

A védfelkészítéshez sorolhatók a *HJ különleges alakulatai*, amelyek szervezése már 1933-ban elkezdődött. A Motoros-, a Repülős-, a Haditengerészeti-, a Felcser-, a Híradós- és a Lovas-HJ a Hitlerjugenden belül a legnépszerűbb csoportok voltak. A bennük kiképzett fiúk olyan hasznos ismereteket szereztek, amelyeknek a későbbiekben a Luft Hansa (sic!), a Birodalmi Posta stb. mellett leginkább a hadsereg vehette hasznát.

A lányok esetében a védfelkészítés nem volt fontos, ők továbbra is világ-

WIKIMEDIA

nézeti nevelést kaptak és sportoltak. Kiképzésüknek az volt a célja, hogy jó anyákká váljanak és sok gyereket „ajándékozzanak a Führernek", illetve hogy tudatosítsák bennük azt az ebből fakadó kötelességüket, hogy tetszetős külsejükkel felkeltsék maguk iránt a német férfiak érdeklődését.

A háborúig a Hitlerjugend nagyon népszerű volt, hiszen a militáns jellegű feladatokkal együtt érdekes elfoglaltságokat biztosított a tagok számára, míg a kívül maradók nem részesültek az izgalmas táborozásokból, a motorozás, a hajózás, a repülőmodellezés stb. lehetőségéből és élményeiből. A sokoldalú felkészítésnek persze megvolt a maga előnye. A HJ-ban kiképzett fiúk már kiismerték magukat a terepen, tudtak tájékozódni és megfelelő módon kezelték a fegyvereket. Ennek következtében sokoldalú tudással és képességekkel rendelkező katonákká váltak, ami mindenképpen előnyt jelentett a hadszíntereken.

A Führert 50. születésnapja alkalmából felköszöntő gyerekek: a két nagyobb fiú a Hitlerjugend egyenruhájában

Bizonyítani élesben

A háború kezdetétől a Hitlerjugend tagjai a háborús segélyszolgálatban teljesítették a rájuk rótt kötelességeket, miközben a Lengyelország elleni hadjáratban már 18 ezer főállású HJ-vezető harcolt a Wehrmacht kötelékeiben. Míg a 10–14 éves korosztályt 1940-től kezdetben a birodalom keleti vidékeire, majd később Délkelet-Európa országaiba – így többek között Magyarországra is – vitték, hogy elmenekítsék őket az egyre fokozódó szövetséges bombázások elől, addig a katonának egyelőre még fiatal, idősebb HJ-tagok egyre fontosabb feladatokat kaptak. A békeidőben történő előkészítés miatt viszont kisebb számban voltak azok a tevékenységek, amelyek ténylegesen a háború következményeként kerültek fel a palettára, hiszen a szolgálat java részét 1939 előtt már különböző formákban kipróbálták, adott esetben begyakorolták és alkalmazták. Ezeket tehát csak ki kellett terjeszteni, és gondoskodni kellett a lehető legintenzívebb végrehajtásukról. Mindez azt eredményezte, hogy a HJ ifjúságnevelő szervezetből a háború előrehaladtával szinte teljes mértékben háborús segédcsapattá változott, amely szívesen adott hangot áldozatkészségének. A tagság is meglehetősen jól fel volt készítve a háborúra, ideológiailag megfelelően előkészítették a fiatalokat, akik készen álltak arra, hogy bizonyságot tegyenek minderről.

A gyerekeket a táborokban a „káros" szülői és tanári, illetve egyéb befolyások alól kivonva, tartós „agymosásban" részesítették

Így háború esetére a Hitlerjugendben látszólag nem történtek külön előkészületek, s később számos vezető – így főleg Schirach – hangoztatta, hogy a háború kitörése meglepetésként érte. Ha nem is voltak aprólékosan és a részletekbe menően kidolgozott szolgálati tervek, a Birodalmi Ifjúságvezetőség legkésőbb 1939 tavaszán, esetleg nyarán már bizonyosan értesült a háborúról, még ha nem is pontosan tudta, hogy az szeptember 1-jén fog kezdődni. Már 1939. nyár elején borítékot juttattak el a HJ területi vezetőségeihez, amelyet mozgósítás esetén volt szabad kinyitni. A háborúra utaltak azonban egyéb közvetett jelek is: így megtiltották a kirándulásokat azokba az országokba, amelyekről sejteni vélték, hogy előbb vagy utóbb harcterületté válhatnak, különösen Lengyelországba és a német–lengyel határ közelébe; nehézségek támadtak az egyenruha-ellátás terén is, ami főleg a Wehrmacht szükségletei miatt következett be. Ennél konkrétabb intézkedésekre a HJ birodalmi vezetésében nem került sor. Az az 1939 augusztusában a területi vezetőknek megküldött utasítás, miszerint gondoskodniuk kell arról, hogy mozgósítás esetén minden 1920–1921-es évjáratú HJ-tag önként jelentkezzen a Wehrmacht vagy a Waffen-SS kiegészítő parancsnokságain, nem a HJ tagságát, hanem a vezetőségét érintette.

Sor került viszont tervezésre a pártban, ahol külön *Mozgósítási Hivatalt* hoztak létre, amely a Hitlerjugendre nézve is illetékesnek tekintette magát. Ennek ellenére tömeges, a korábbinál kiterjedtebb háborús bevetést 1939 nyarán és őszén itt sem terveztek, amit az is mutatott, hogy a HJ-nak továbbra az ifjúság szervezését, kiképzését és nevelését szánták fő feladatául, s az első valamire való háborús szolgálati előírást a Birodalmi Ifjúságvezetőség is csak 1939. szeptember 20-án adta ki, amelyben az addigi tapasztalatokat figyelembe véve a HJ területi egységeit helyezték a háborús szolgálatszervezés központjába.

Miután konkrét tervek nem léteztek arról, hogy mely HJ-egységek hol, milyen feladatot látnak majd el, az első bevetések inkább a szükség hozta improvizációk voltak, s a HJ a korábbi szervezeti struktúrájában látta el a feladatokat. Ez az időszak egészen 1940 tavaszáig eltartott, s a vezetők átmeneti nagyszámú hiányát (a főállású vezetők ➤

95 százaléka) a már szinte önműködő szervezet minden nagyobb nehézség nélkül áthidalta. A HJ háborús szervezeti struktúrája többszörös változtatások után csak 1941-re alakult ki, s addigra általánossá vált a háború egészére jellemző állapot, hogy szinte kizárólag nem főállású háborús veteránok látták el a tisztségeket.

A HJ békeidőből megörökölt, most a háborúban háborús tevékenységnek minősített szolgálatát a háború első éveiben túlnyomó részben a szokásos szolgálati rend szerint hajtotta végre. A kezdeti erősen sporadikus és improvizált háborús szolgálat azonban lassanként egyre sokoldalúbb, komolyabban szabályozott háborús bevetéssé nőtte ki magát, s 1942-től az ifjúság alkalmazása már mennyiségileg is jelentős emelkedést mutatott. Az 1942 júliusában kiadott *„Munkairányelvek a Hitlerjugend háborús bevetésére”* már konkrét formába öltötték a HJ háborús tevékenységét, s hét főbb, most először kötelezőnek minősített kategóriát különböztettek meg, amelyek egyik részét birodalomszerte egységes, míg a nagyobb részét helyi szinten, segélyszolgálatként írták elő, de átfedések is voltak. A további szabályozási tervek, amelyek az ifjúság egységesen, a HJ által vezetett *„Háborús Bevetési Szolgálat”* keretében történő alkalmazását kívánták birodalomszerte egységes és a különböző párt- és állami szervek kompetenciától elhatárolt rendszerré alakítani, végül az érdekek különbözősége miatt már nem valósult meg, s az ifjúságot 1943 decemberében mindössze egy rendeletben kötelezték háborús feladatokra a birodalom védelmében.

Hitler 1944 szeptemberében elrendelte minden 16 és 60 év közötti fiú és férfi frontra vezénylését. Képünkön egy tiszt tanítja a fiatalokat a páncélököl használatára

JOBBRA: **A földön végzett gyakorlás után következett az első vitorlázórepülés, a legjobbakat pedig később vadászpilótának szánták**

Az említett első csoportba tartozó feladatokat birodalmi irányelvek szerint a Birodalmi Ifjúságvezetőség koordinálta és irányította. A „keleti bevetés” során a BDM vezetői teljesítettek szolgálatot a csatolt, illetve megszállt keleti területeken, amely során paraszti gazdaságokban, áttelepülő táborokban láttak el feladatokat, illetve óvoda- és iskolasegédként dolgoztak, s mindenekelőtt segédkeztek az ottani HJ-alakulatok megszervezésében. A betakarítási és aratási „bevetésen” a Hitlerjugend jobbára az iskolai osztálystruktúra alapján került alkalmazásra, s nyáron ez képezte a legfőbb tevékenységét. A gyermekek vidékre küldése és a védfelkészítés mellett a segédtűzoltói feladatok (Tűzoltó-HJ), szerepvállalás a rendőri gyorsbevetésű kommandókban, biztonsági és segélyszolgálat, légvédelmi szolgálat, romeltakarítási munkák tartoztak még ide, valamint a jól bevált gyűjtőakciók (játék, ruhanemű, téli segély, könyvek, különféle hulladékok, növények, gombák stb. – A HJ például évről évre biztosítani tudta Németország szinte teljes gyógynövényszükségletét). A háborús gondozószolgálat során gondját viselték a fronton lévők családtagjainak, rendben tartották házukat, gazdaságukat stb. Kulturális és propagandatevékenységet (játékkészítés, ajándékok, levelek a fronton harcolóknak, játszócsapatok alkalmazása, szülői estek szervezése) folytattak a lakosság harci szellemének fenntartása érdekében. A német ifjakat e feladatok nagy részére a háború előtt azonban éppúgy nagy számban alkalmazták, mint háborúban, s a háború első hónapjaiban a számuk sem igen haladta meg a korábbi szintet (kb. 1,1 millió fő, azaz minden 8. HJ-tag), vagyis általában véve nem haladta meg a szokásos HJ-szolgálat és az önkéntes szolgálat szintjét, legfeljebb helyi szinten egyes hatóságok vezényeltek ifjakat rövidebb szolgálatokra, aminek azok többnyire büszkén és örömmel tettek eleget.

A háborús segélyszolgálatokat helyi szinten, az ott keletkező igények szerint és a helyi hatóságokkal, párt- és hadseregszervekkel stb. együttműködve szervezték meg, s a nép minden munka- és életterületét érintették. Csakhamar megszületett a mottó is: *„Ahol a háború következtében munkaerő hiányzik, ahol segítségre van szükség, ott hasznossá teszi magát a Hitler-Jugend.”* A szomszédok segítése (bevásárlás, gyermekfelügyelet stb.), bolti kiszolgálás, háztartási segély (főleg többgyermekes anyáknak), óvodai kisegítés (hosszabb távon is), vidéki és kertsegély (eszközök, ker-

A fanatikusan harcoló 12. SS Hitlerjugend páncéloshadosztály Normandiában fogságba esett tagjai

tek stb. rendben tartása, károkozók elleni védelem), kisegítő szolgálatok a Wehrmachtnál (küldöncfeladatok, rakodás, ellátási feladatok, telefonos szolgálat stb.), Wehrmacht-gondozás (katonák gondozása, kórházlátogatások, hátramaradottak gondozása stb.), légvédelmi feladatok (jelentések továbbítása, figyelmeztető- és riasztószolgálat), tűzoltási feladatok (készenlét és tűzoltás), rendőri feladatok (gyorsosztagok), Birodalmi Posta (postai szolgálatok, levélkihordás, postahivatali szolgálatok, válogatás stb.), közlekedési feladatok (kalauz, csomagfelvétel, állomásszolgálat, távíró és gyorsíró feladatok), gyári munkák, selyemtermesztés, a BDM főzőestjei és varróestjei, pártszolgálatok, egészségügyi rendszerben való segítség stb. a Hitlerjugend és Németország háborús mindennapjait jelentették. Mindez pedig azt mutatta, hogy a növekvő emberveszteség következtében az ifjúság nélkül a hátországban nemsokára valóban már semmi sem működött, ily módon a Hitlerjugend komoly háborús tényezővé vált.

A hozzáállás a „nevelők" reménye szerint egészen kiváló maradt. Miközben a harmincas években a gyerekek azzal érezték magukat megbecsülve, hogy részesei lehettek egy hatalmas ifjúsági szervezetnek, amelyen keresztül megtehették első szolgálataikat a hazáért, addig a háború kitörése után egyszerre váltak felnőtté, s végezték a felnőttek munkáját, ami különösen az első években még túlnyomórészt örömet okozott. Személyiségük és megbecsülésük fejlődésének érezhették, hogy teljesítményüket már komolyabb megbízásokkal honorálták, s szerencsésnek érezhették magukat, hogy immár nemcsak általánosan a hazáért tehetnek szolgálatot és hozhatnak áldozatot, hanem népük jövőjéért és a végső győzelemért is. A lelkesedést az is jól mutatta, hogy 1943-ban

A növekvő emberveszteség következtében az ifjúság nélkül a hátországban nemsokára valóban már semmi sem működött

Heinrich Himmler birodalmi SS-vezér és *Artur Axmann* birodalmi ifjúságvezető megállapodása nyomán felállították a javarészt a HJ önkénteseiből álló *12. Hitlerjugend Waffen-SS páncélos hadosztályt*, amely Normandiában, az Ardennekben, Magyarországon és az egykori Ausztria területén tett tanúbizonyságot harci szellemről, elvakultságról és fanatizmusról.

A segélyszolgálaton túl azonban rosszabb is következett, hiszen a légierőnél, különösen a légvédelmi ágyúknál, a haditengerészetnél bevetett fiatalok már a tényleges háborúnak, nem pedig csak az azáltal okozott következményeknek voltak közvetlen részesei. S amint a szövetséges hadseregek a birodalom 1939-es határai felé közeledtek, az ifjúság háborús bevetése tovább fokozódott. 1944 szeptemberében rendelet született az ifjúság *„határbevetéséről"*, amely során a fiúk 15, a lányok 16 éves kortól sáncolási és bunkerépítési munkálatokban vettek részt (kb. 600 ezer fő).

1944 szeptemberében adtak ki egy másik, ugyancsak hatalmas horderejű rendeletet, amely a *Német Népfelkelés* (Deutscher Volkssturm) felállításáról rendelkezett, amely minden 16 és 60 év közötti férfi számára hadkötelezettséget írt elő. Így a hirtelen „férfiakká emelt", de a háború borzalmai hatására sok esetben rég felnőtté vált 16-17 éves HJ-tagok immár *a Führer katonái* voltak. A rendelet az 1925–1928-as évjáratok kb. 600 ezer fiatalját érintette, majd 1945 márciusától már az 1929-ben születettek is sorra kerültek, hogy a csodafegyverek elkészüléséig ők védjék meg Hitler birodalmát, aki arról addigra már maga is lemondott.

Amikor pedig már a katonai egységek felállítása sem zajlott zökkenőmentesen és nem bizonyult elégségesnek, a HJ birodalmi vezetése elrendelte, hogy az otthon maradott fiúkból mindenütt *páncélos megsemmisítő osztagok*at kell felállítani, amelyek tagjait még sebtében kiképezték a páncélöklök és egyéb eszközök használatára. Mindenkinek megtiltották a kijelölt helységek elhagyását, ami egyet jelentett azzal, hogy Németország ifjúságát az utolsó töltényig a háborúban tartották.

Az utolsó kétségbeesésben Bormann ösztönzésére felállított *Werwolf*ban is számítottak az ifjúság fanatikusságára, s bár a Birodalmi Ifjúságvezetőség nem rendelte el az ifjúság bevetését e gerillatámadásokat és szabotázscselekedeteket elkövető szervezetben, helyi szinten mégis szép számmal csatlakoztak hozzá.

Amikor a második világháború 1945-ben véget ért, a háború minden más borzalma mellett egy ifjú generáció állt korábbi világnézete romjai felett, egy olyan generációnak kellett újragondolni múltat és jövőt, amelynek jelentős része Hitlerért élt és őérte áldozta életét. Ez a szituáció a sokaknál meglévő háborús élmény mellett életük meghatározó viszonyítási pontjává, sok esetben életük traumájává vált. ■

Vitári Zsolt történész, Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézet

Amikor Chamberlain még sikert ünnepelt: a brit miniszterelnök a müncheni egyezmény aláírása után

A béke illúziója

A világháború a velejáró éhinségek és járványok áldozataival együtt legalább 70 millió emberéletet követelt. El lehetett volna kerülni a háborút? Az ezerszer fölmerülő kérdésre Laurence Reesnek a legismertebb brit történészek adtak tömör válaszokat

HITLER NÉZETEI abszolút meghatározó szerepet játszottak a háborúban – mondja Richard Evans, cambridge-i professzor. – Ma már az utóbbi években rendelkezésre álló dokumentumok igazolják, hogy valójában kezdettől fogva teljes mértékben egy általános európai háborúra törekedett. 1932–1933-ban magánbeszélgetésekben hangoztatta, hogy ha hatalomra kerül, általános háborúra kell felkészülni.

Ezzel a felfogással ért egyet Sir Ian Kershaw, a világ egyik vezető Hitler-szakértője is. „A német terjeszkedés, mint Hitler ismételten hangoztatta, csak a kard révén következhet be – az emberek önként nem adják vissza ezeket a földeket, ezért el kell venni tőlük. Ezért ez volt a második világháború kitörésének legfőbb oka Európában." Jórészt

a náci állam gazdaságtörténetével foglalkozó újabb kutatásoknak köszönhetően ma már egyértelműen kimondhatjuk, hogy ez Hitler háborúja volt. A német fegyverkezés az 1930-as években, amelyet maga a Führer rendelt el, valójában egészen hihetetlen méretet öltött. A nácik például 1938-ra a világ minden korábbi légiflottájánál nagyobb légierőt terveztek létrehozni – még annál is nagyobbat, mint amekkora a második világháború végén az amerikai légierő ténylegesen volt.

A német fegyverkezési tervekre a neves gazdaságtörténész, Adam Tooze szerint, éves szinten a békeidőbeli német GDP mintegy harmadát költötték, még az előtt, hogy megkezdődött volna a háború, míg a szokásos katonai kiadások a GDP mintegy két–négy százalékára szoktak rúgni. Tehát tízszer annyi volt, mint amelyet például a NATO az 1970-es és 1980-as években követelt meg tagállamaitól.

Tooze szerint Hitlernek meggyőződése volt, hogy „a háború a német nemzet javát szolgálja, és Németországnak ki kell törnie jelenlegi bekerítettségéből. Így hát az az elképzelés, hogy a nácik egyszerűen csak a modernitás és az elégedettség valamiféle békés VW-jövője felé terjeszthették volna ki az 1930-as évek prosperitását – nos, ez egyszerűen nem igaz Hitler rezsimjére. Olyan alapvető félreértés, amelynek sokan bedőlnek, de Hitler egyáltalán nem ezt forgatta a fejében."

Amire Hitler valójában gondolt, az a harc – a fajok eposzi harca – volt. „Ő nem a szó mindennapi értelmében vett államférfi – mondja Tooze –, aki világos, ésszerű számításokból indul ki, mindig feltételezve, hogy a végső győzelemnek nagy a valószínűsége. Számára a politika dráma, tragikus színjáték, amely esetleg nem happy enddel végződik. Ezért hajlandó olyan kockázatokat vállalni, amelyeket még akkor is kikerülhetetlennek gondol, ha az esélyek igencsak Németország ellen szólnak."

Richard Overy némileg más véleményen van. Nem szabad hogy teljesen beleszeressünk abba az elgondolásba – mondta –, hogy Hitler volt az egyetlen oka a háború kitörésének. A konfliktus alapvető, hosszú távon érvényesülő okát az első világháborút lezáró egyezmények alkották, amelyek a területek elvesztése miatt és a szövetségesek által követelt óriási jóvátétel miatt egyaránt mélyen elkeserítették Németországot. Ez, mint Overy kifejti, „eltorzította a nemzetközi rendet", viszont döntő szerepe volt Hitler későbbi választási sikerében. „Fontos annak tisztázása – mondja Overy –, hogy miért lépett a háborúba Nagy-Britannia és Franciaország. Úgy vélem, erre csak igen összetett válasz adható. Szerintem a válasz részben valóban az, hogy Britanniában és Franciaországban (különösen az előbbiben) az elit – de szerintem jórészt a lakosság általában is – úgy gondolta, őt is terheli némi felelősség. S ez nemcsak a »birodalmak uraiként« viselt felelősség volt, hanem a világrend stabilitásának megőrzéséért való felelősség is, mégpedig egy olyan világrendé, amely, imperializmusuk ellenére a nyugati értékeket képviselte."

„Britanniában és Franciaországban (különösen az előbbiben) az elit – de szerintem jórészt a lakosság általában is – úgy gondolta, őt is terheli némi felelősség"

Richard Overy

Az 1930-as évek végén Hitler egy dolgot titkolt gondosan – azt a vágyát, hogy hódító háborút folytasson Kelet-Európában, amelyben elfoglalja és a Német Birodalom részévé teszi Ukrajna gazdag mezőgazdasági területeit –, miközben egy másikat hangoztatott: az első világháborút lezáró versailles-i egyezmények nyomán elveszített német területek visszaszerzését. E második kérdésben egyértelműen mögötte állt a közvélemény, az elsőben viszont sokkal kevésbé. Az 1930-as években a brit elitből sokan valóban úgy érezték, Németországgal „rosszul bántak" az első világháború végén – ám ugyanezek az emberek megdöbbentek volna, ha azt hallják, hogy Hitler valójában nem Kelet-Európa német ajkú területeinek ismételten a Birodalomhoz csatolását akarja, hanem egy olyan hatalmas keleti birodalom létrehozását, amelyik egészen az Uráig terjed, és a rabszolgaságon alapul. A britek csak 1939 márciusában, amikor Németország Csehszlovákia megmaradt részét is bekebelezte – azokat a területeket, amelyeket az előző évben kötött müncheni egyezményben nem kapott meg –, jöttek rá, hogy Hitler rászedte őket. A nácik bevonulása Prágába azt bizonyította a briteknek – mondja Richard Evans –, hogy Hitler „nemcsak a népi németeket akarja visszacsatolni a Birodalomba, vagy helyrehozni a versailles-i egyezmény hibáit – hanem valójában valami sokkal nagyobbra tör".

Nem sokkal Csehország német megszállása után Neville Chamberlain biztosítékot kínált a lengyeleknek, hogy amennyiben német agresszió áldozatául esnek, a britek, mint fogalmazott, „kikerülhetetlenül bevonódnak" az ezt követő „konfliktusba". A britek valószínűleg éppen azért álltak ki Lengyelország mellett, mert úgy vélték, ez a következő ország Hitler kívánságlistáján. „Egyszerű stratégiai érteke-

Ez a szudéta-vidéki cseh nő elsírta magát a bevonuló németek láttán

WIKIMEDIA

lésről volt szó – mondja a London School of Economicson oktató Anita Prazmowska –, annak felismeréséről, hogy az európai hatalmi egyensúly veszélyesen a brit érdekek ellenében módosul, ami veszélyt jelenthet – egyszerűen tenni kell valamit. Prazmowska professzor szerint a Lengyelországgal szembeni brit garanciavállalásnak nem volt ideológiai dimenziója – nyíltan reálpolitikáról volt szó. Távolról sem volt gondosan mérlegelt politikai döntés. Arról volt szó, hogy Chamberlain, akinek Lord Halifax személyében igen gyengekezű külügyminisztere volt, végül azt mondta, csináljunk már valamit. A dolog igen rosszul volt kigondolva, mert annak teljes tudatában üzentek hadat, hogy nem védik majd meg Lengyelországot... Tehát valójában nem Lengyelországért harcoltak, hanem jelezni akarták Németországnak, hogy elfogadhatatlan a viselkedése."

„Tehát valójában nem Lengyelországért harcoltak, hanem jelezni akarták Németországnak, hogy elfogadhatatlan a viselkedése"

Anita Prazmowska

Érvelhetünk persze visszafelé és előre is, hogy mennyire bizonyult hozzáértőnek Chamberlain Münchenben, majd később, a lengyel garancia ügyében, de végső soron mindez Hitlerhez vezet vissza, mert ő volt az események fő mozgatója. Márpedig őt nem ésszerű érvek, hanem heves ideológiai meggyőződés vezérelte. Mint Tooze mondja, azért indított háborút, „mert szerintem meggyőződése volt, hogy a zsidó világösszeesküvés immár egészében baljós színezetet öltött, s erről, azt hiszem, 1938 nyarán, az eviani értekezlet idején győződött meg végleg, amelynek során Amerika a kelet-európai zsidók szervezett kivándorlása kapcsán válik részesévé az európai ügyeknek".

1939-re tehát Hitlernek meggyőződésévé vált, hogy „a zsidó világösszeesküvés valódi központja Washington, a Wall Street és Hollywood, s ez természetesen alapvetően megváltoztatja a stratégiai értékelést, mert Nagy-Britannia és Franciaország mögött, miként az első világháborúban is, végső soron teljes erővel sorakozik fel az amerikai hadiipar. S ezt figyelembe véve az európai hatalmi egyensúly 1939-ben rendkívül baljósan fest, mert 1939 elejétől a brit fegyverkezés rendkívüli mértékben felgyorsul. A németek megértik ezt, s bár 1939 őszén rossz a helyzet, joggal feltételezik, hogy 1940-ben, '41-ben és '42-ben még rosszabb lesz, éppen azért, mert ismét szembekerülnek saját gazdaságuk korlátaival."

Hitler továbbá úgy lép háborúba, hogy nem tudja, „hogyan végződik majd ez a harc". Ebben a kétségkívül meggyőző érvelésben Hitlerről kiderül, hogy a világtörténelem egyik legkevésbé „szokványos és kiszámítható" politikusa. Ellenkezőleg. Tudta, hogy az esélyek az országa ellen szólnak – mégis az erőszakos konfliktust akarta. Kész volt kockára tenni népe millióinak jövőbeli életét annak esélyéért, hogy Németország képes megnyerni egy gyors lefolyású, döntő háborút. Ő, aki szíve mélyén erősen pesszimista nézeteket táplált az emberi szellemről. „A Föld tovább forog – mondta egyszer –, függetlenül attól, hogy az ember öli-e meg a tigrist, vagy a tigris falja fel az embert." S miközben ez mérföldekre van A. J. P. Taylor értékelésétől, miszerint Hitler olyan politikus volt, akivel a nyugat egyezségre tudott volna jutni, kétségkívül igaz, hogy a német vezető szívesebben látta volna, ha a britek kimaradnak az európai hódító háborúból. „Mekkora katasztrófát jelentett a háború országaink számára – mondta egyszer nekem egy volt SS-tiszt, mielőtt egy 12 éve készült, *Nácik: történelmi figyelmeztetés* című dokumentumfilm-sorozat számára interjút készítettem vele. – Azzal, hogy egymás ellen harcoltunk, Önök [a britek] elveszítették a birodalmukat, a mi országunkat legyőzték és felosztották. Ha partnerek lettünk volna, együtt uralkodhattunk volna a világon!"

Bevonulás a Szudéta-vidékre

Az ilyen partnerség persze a képzelet világába tartozik. Nem csak arról van szó, hogy Nagy-Britannia soha sem nézte volna tétlenül, amint Hitler rabsorba dönti a kontinentális Európát, de már 1939 tavaszán nyilvánvalóvá vált, hogy a nácik által aláírt egyezményekben nem lehet bízni. Mint a háború után Hermann Göring mondta, az államok közötti egyezmények nem egyebek „megannyi vécépapírnál".

Ma már tehát nem kérdéses, hogy Hitler az elsőrendű felelős a háborúért. S az, hogy egy ilyen sötét alak – akit ideológiai megszállottsága esztelen kockázatokra sarkallt – 1939-ben ekkora hatalmat nyert Németország és Európa többi részének sorsa felett, még most, 70 év múltán is figyelmeztetést kell jelentsen valamennyiünk számára. Nem kell túl nagy képzelőerő elgondolni, miként alakult volna a világ sorsa, ha atomfegyver van a birtokában. A téma tanulmányozása nyomán tulajdonképpen meggyőződésemmé vált, hogy 1945. április 30-án, amikor Hitler végre belátta, hogy vége a dalnak és a fejéhez emelte pisztolyát, ha lehetősége lett volna rá, az agyával együtt az egész világot felrobbantja. ■

Ég a Reichstag

A német parlament épületében 1933. február 27-én csaptak fel a lángok, máig sem tisztázott körülmények között. A tűz tökéletes ürügyet biztosított Hitlernek, hogy leszámoljon a baloldali pártokkal és megkezdje a diktatúra kiépítését. A London Daily Express *berlini tudósítója, D. Sefton Delmar azonnal a helyszínre sietett.*

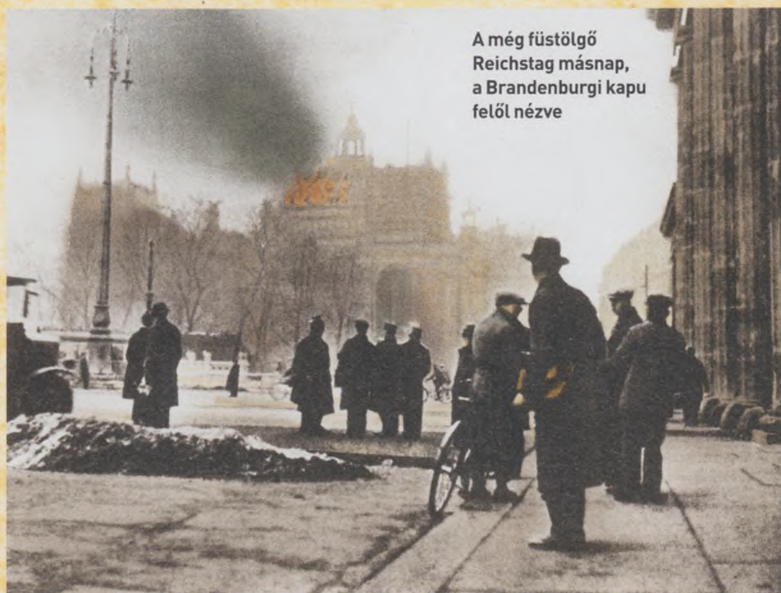
„Ez egy isteni jel! Ha erről a tűzről kiderül, hogy a kommunisták keze munkája – és hitem szerint az –, akkor semmi sem tarthat vissza bennünket, hogy vasököllel csapjunk le erre a gyilkos kártevőre!"

Adolf Hitler, Németország fasiszta kancellárja tette ma éjszaka a jelenlétemben ezt a drámai kijelentést, a Reichstag lángokban álló épületének előcsarnokában.

A tűz este 9 óra 45 perckor lobbant fel parlament üléstermében. Öt különböző sarokból terjedt szét és semmiféle kétség nem férhet hozzá, hogy gyújtogatók keze van a dologban.

Az egyik gyújtogatót, egy harminc év körüli férfit letartóztatta a rendőrség, amikor kirohant az épületből, csak cipőt és nadrágot viselve a fagyos berlini éjszakában.

Öt perccel azután, hogy a tűz kitört, ott álltam a Reichstag előtt, figyelve, ahogy a lángok lassan felkúsznak az épület lenyűgöző kupolája felé. Egy kordont húztak a parlament köré, amelyen senki sem léphetett át.

A még füstölgő Reichstag másnap, a Brandenburgi kapu felől nézve

Nagyjából húsz perccel később lenyűgözve láttam, ahogy hirtelen begördült a színre Adolf Hitler híres fekete autója, egy másik, a testőreit szállító autó kíséretében. Utánuk siettem, és éppen időben érkeztem ahhoz, hogy Hitler kíséretéhez csapódjak, amikor beléptek a Reichstagba.

Soha nem láttam még Hitler arcán ilyen fenyegető és elszánt arckifejezést. Egyébként is kissé dülledt szemei mintha ki akartak volna robbanni az arcából. Az előcsarnokban csatlakozott hozzánk Göring százados, a kancellár jobbkeze, aki porosz belügyi biztosként az összes rendőrségi ügy felelőse. Kipirult arca feldúltságot tükrözött. „Ez kétségtelenül a kommunisták műve, Kancellár úr – mondta. – Több kommunista képviselő volt itt a Reichstagban húsz perccel azelőtt, hogy kitört a tűz. Sikerült elfognunk az egyik gyújtogatót."

„És ki az?" – dobta be a kérdést Dr. Goebbels, a náci párt propagandafőnöke. „Még nem tudjuk" – válaszolta Göring, vékony, érzékeny ajkai körül baljós kifejezés futott át. – De ne kételkedjen benne, doktor, ki fogjuk préselni belőle."

Bementünk egy szobába. „Itt saját szemével láthatja, Kancellár úr, hogyan történt a gyújtogatás – mondta Göring, miközben körbemutatott valamilyen gyönyörű tölgyfa burkolat megszenesedett maradványain. – Benzinbe áztatott ruhákat aggattak a bútorokra, aztán meggyújtották."

Keresztülvágtunk egy újabb, füsttel teli termen. A rendőrség elállta az utat. „A csillár bármelyik percben leszakadhat, Kancellár úr" – mondta az egyik rendőr, széttárt kézzel. Kerülővel jutottunk el az épület következő részébe, amely még ekkor is égett. Tűzoltók vízzel locsolták a vörösen izzó forgatagba. Hitler néhány pillanatig nézte őket, halványkék szemében szikrázott a vad düh.

Összetalálkoztunk von Papen úrral, aki ugyanolyan kedélyesen és udvariasan viselkedett, mint mindig. Hitler kinyújtotta a kezét, és eldörögte a kommunisták végzetét jelző, általam már idézett szavait. Ezután Göringhez fordult. „A többi középület biztonságban van?" – kérdezte. „Minden óvintézkedést megtettem – válaszolta Göring. – A rendőrség a legmagasabb készültségi fokozatban van, minden középületbe őrséget helyeztünk el. Mindenre fel vagyunk készülve."

Ekkor fordult Hitler hozzám. „Isten a tanúm rá, hogy ez a kommunisták munkája – mondta. – Maga a német történelem új, nagy fejezetének kezdetét láthatja. Ez a tűz a kezdet." És akkor valami beindította a szónoki rugót az agyában. „Látja ezt a lángok mardosta épületet? – kérdezte, miközben drámaian körbemutatott. – Ha ez a kommunista szellem csak két hónapig Európa urává válna, minden úgy borulna lángba, mint ez az épület."

Éjjel fél egyre a tűz terjedését megfékezték. Két sajtószoba még mindig égett, de a tűzoltók már urai voltak a helyzetnek. Ugyan a kupola üvege szétrobbant és lezuhant, maga az építmény még áll. Mostanáig nem volt lehetőség arra, hogy az elszenesedett törmeléket eltakarítsák, így nem derülhetett ki, hogy az esetleg az épületben rekedt gyújtogatók holttesteinek maradványai is ott vannak-e valahol a romok alatt.

A Porosz Belügyminisztériumban különleges ülést hívott össze Göring százados, amelynek témája az, hogy milyen intézkedéseket kell életbe léptetni a gyújtogatás következményeképpen. Nyugaton a Brandenburgi kaputól egészen keleten a Spree folyóig egy egész városrész rengeteg rendőrkordonnal hermetikusan le van zárva.

Forrás: *London Daily Express* 1933. február 28-i száma

Az Anschluss

A harmincas évek elejétől a Németországból pénzzel és politikai eszközökkel támogatott osztrák náci párt a hatalomátvételre és az Anschlussra törekedett. Az ország kancellárja, Engelbert Dollfuss egyszerre lépett föl az erős baloldal és az Ausztria önállóságát megszüntetni akaró szélsőjobb ellen. Bár az általa bevezetett ausztrofasizmusnak nevezett diktatórikus rendszer számos rokon vonást mutatott Hitler rendszerével, az ország függetlenségének híveként szemben állt Berlinnel. Alább az Anschlussig vezető út fontosabb állomásait Kerekes Lajos eseménytörténeti monográfiája alapján vázoljuk

HITLERNEK AZ ANSCHLUSS megvalósításához először a fasiszta Olaszország egyetértését kellett megszereznie. Ez nem volt egyszerű, ugyanis Ausztria kérdésében ütközött a két diktátor hatalmi ambíciója. Sikertelen német–olasz tárgyalások sorozata után, 1934. június 14-én maga Hitler utazott Velencébe, hogy megegyezésre jusson Mussolinivel. Ez volt az első személyes találkozás a két diktátor között. A tárgyaló felek pozíciói nem voltak egyenlőek, amit már az a körülmény is híven kifejezett, hogy Hitler vállalkozott az utazásra, nem pedig Mussolini.

Hitler és Mussolini négyszemközt tárgyalt, német részről egyetlen fel-

CULTIRIS / AKG-IMAGES

Bécs a húszas évek elején. A városképek a nyugalmat árasztják, miközben a feszültségek a polgárháború felé sodorják az egyszeriben kisállamba szorult osztrákokat

jegyzés maradt, amelyből a tárgyalások lefolyását nyomon lehet követni. „A megbeszélések alapvetően az osztrák rendszer megváltoztatása körül folytak. A Dollfuss-kormány lemond. A római osztrák követ, Rintelen alakít átmeneti és választási kabinetet. Az osztrák NSDAP tevékenységének tilalma átmenetileg még fennmarad, azonban engedélyezik az összes nemzeti erő összefogását. A Heimwehrt a Duce hozzájárulásával leépítik. Az osztrák NSDAP országos vezetőségét Münchenből Ausztriába helyezik át, és osztrák személyt neveznek ki a párt országos vezetőjévé."

Puccskísérlet – kancellárgyilkossággal

A találkozó után a müncheni osztrák náci pártközpont megkezdte egy nagyszabású puccs előkészítését. Terveikben a kormány tagjainak letartóztatása és az összes irányító központ megszállása szerepelt. Dollfuss helyére Anton Rintelen római osztrák követet szemelték ki, aki évek óta szoros kapcsolatban állt a nemzetiszocialistákkal és hajlandó volt vállalni az átmeneti kormány megalakítását.

Július 25-én az osztrák katonai helyőrség egységei Bruck környékén gyakorlatoztak, így alig maradt számottevő karhatalom a városban. A rendőrség egyik magas rangú vezetője, aki részt vett az összeesküvésben, biztosította a nácikat a rendőrség támogatásáról. Az egyik bécsi SS-egység 154 tagja ezért nyugodtan tudott gyülekezni a déli órákban Bécs egyik legnagyobb laktanyájának tornatermében, ahol átöltöztek a szövetségi hadsereg egyenruhájába.

Délben Emil Fey alkancellár, a Heimwehr egyik vezetője közölte Dollfuss-szal, hogy egy néhány perccel korábban kapott értesítés szerint a nácik rohamot terveznek a kancellári palota ellen. Dollfuss azonnal megszakította a minisztertanács ülését. A hadügyi államtitkár azonnal intézkedéseket tett a lázadók lefegyverzésére, de akkorra már hat fegyveres lázadókkal megrakott teherautó hagyta el a siebensterngasse-i laktanyát. A beavatkozás csak annyi eredménnyel járt, hogy az utolsó teherautót sikerült visszatartani.

Hitler a csordultig telt bécsi Heldenplatzon tart beszédet 1938. március 15-én

JOBBRA: 1934 februárja: a polgárháborús Bécsben katonák igyekeznek fenntartani a rendet

A kancellári palota kisszámú kapuőrsége nem számított arra, hogy a hadsereg egyenruháját viselő csoport ellenséges szándékkal közeledik. A kancellári palotától pár száz méterre fekvő Michael Platzon őrködő katonai egységek szintén ebben a hitben tétlenül nézték a teherautók érkezését. Az álruhába öltözött SS-esek pillanatok alatt lefegyverezték a meglepetésből még fel sem ocsúdott őrséget, majd futólépésben indultak a kancellár első emeleti dolgozószobája felé, ahol Dollfuss tartózkodott. Az előcsarnokban már közeledtek az SS-esek, amikor Dollfuss egy titkos folyosón keresztül menekülni próbált, de erre már nem jutott ideje. Előreszegezett pisztolyokkal betörtek a lázadók, akik közül az egyik, név szerint Otto Planetta, két közelről leadott lövéssel halálosan megsebesítette Dollfusst. Az épületben tartózkodó tisztviselőket egy helyiségbe terelték, ahol fegyveres őrizetben tartották őket a lázadás végéig.

A halálra sebesített Dollfuss órákig vergődött a kancellári fogadóterem pamlagján. Többször fordult könyörögve a lázadókhoz, hogy orvost vagy papot hívjanak hozzá, de nem vettek róla tudomást –15.45-kor meghalt.

A lázadók programjában előirányzott második akciót, a bécsi rádió elfoglalását 15 fegyveres SS szintén a déli órákban hajtotta végre. Nagyobb akadály itt sem állt a lázadók előtt. A rádió- és telefonközpont helyszínrajzát előzetesen alaposan tanulmányozó nácik gyorsan tájékozódni tudtak az épületben. Fegyverrel kényszerítették az egyik ➤

CULTIRIS / INTERFOTO / WIKIMEDIA

bemondót, hogy olvassa fel az előre megszövegezett közleményt, amely a Dollfuss-kormány lemondását és Rintelen kabinetalakítását adta hírül. A közlemény beolvasása után azonban rövidesen megérkeztek a rendőrség egységei, és egy ideig a külvilág is hallotta a stúdióba beszűrődő fegyverropogás és szaladgálás zaját. Rövidesen kikapcsolták az átmenetileg megszállt leadót, és egy másik adóállomáson keresztül megcáfolták a Dollfuss-kormány lemondásának hírét.

Miután a kormány tagjai értesültek a kancellári palota elfoglalásáról, Schuschnigg közoktatás- és igazságügy-miniszter vette át ideiglenesen a kormány vezetését, és minden mozgósítható karhatalmi erőt bevetett a lázadás elnyomására. A karhatalmi egységek már 14.30-kor, tehát egy órával Dollfuss halála előtt körülzárták a kancellári palotát, a bent szorult nácikat elvágták a külvilágtól. A rádiót visszafoglalták, Rintelen kancellárjelöltet őrizetbe vették, s ezzel lényegében már elfojtották a puccsot.

Dollfuss meggyilkolásának híre óriási felháborodást keltett az egész világon. Mussolini táviratban biztosította az osztrák kormányt Olaszország katonai támogatásáról. Anglia és Franciaország berlini nagykövetei felkeresték Neurath német külügyminisztert, és nyomatékosan figyelmeztették Ausztria függetlenségének nemzetközi biztosítékaira.

Dollfuss 1933-ban, Heimwehr-egyenruhában, a Hazafias Front gyűlésén
LENT: **Amikor még kulcskérdés volt Olaszország állásfoglalása a német–osztrák viszonyban: Guido Schmidt német és Galeazzo Ciano olasz külügyminiszterek Schuschnigg kancellárral az 1936-os találkozójukon**

Július 26-án hajnalban Hitler kétségbeesetten telefonált Bajorországból, az akkor már bukott Franz von Papen volt alkancellárnak, hogy fogadja el a bécsi követi állást, és kísérelje meg újra normalizálni a súlyosan megromlott német–osztrák viszonyt. „Új Szarajevó előtt állunk – mondta Hitler –, és ön az egyetlen, aki a helyzetet meg tudja menteni."

Ultimátum Berchtesgadenben

Nemcsak az utókorból nézve mondható el: a nácik hatalomra kerülése Ausztriában is csak idő kérdése volt. Az osztrák nemzetiszocialisták belpolitikai aktivizálódása már 1937 végén jelezte, hogy Németország általános rohamra készül Ausztria ellen. Sorozatos tüntetések, könnyfakasztó bombákkal végrehajtott támadások és az osztrák légió határ menti mozgolódásáról beérkezett jelentések világosan tanúsították a németek ellenséges szándékait. 1938. január második felében az osztrák rendőrség házkutatást tartott a nácik egyik irodájában, ahol megtalálták az NSDAP 1938-ra tervezett akcióprogramját, amely kimondta, hogy az osztrák nemzetiszocialistáknak nyugtalanságot és belső zavarokat kell kiváltaniuk, ami jogcímet teremthet Németország fegyveres beavatkozására. A tervezet tartalmazta azt is, hogy a német kormány informálni fogja Olaszországot a készülő eseményekről, az osztrák kormánytól pedig követelni fogja a náciknak a kormányba való bevonását és a szövetségi hadsereg, a Bundesheer alakulatainak visszavonását a német határtól. A tervezetből minden kétséget kizáróan meg lehetett állapítani, hogy a német kormány 1938 első felére tervezte az erőszakos akció megindítását.

Az osztrák kancellár úgy vélekedett,

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

hogy egy Hitlerrel történő személyes találkozás jelentené az utolsó lehetőséget a német–osztrák ellentétek enyhítésére.

A tervezett találkozóra azonban a február 4-i németországi változások miatt nem került sor. Hitler egész figyelmét lekötötte a messze ható belpolitikai változások végrehajtása, melynek során leszámolt az államvezetés belső ellenzékével. Különféle koholt erkölcsi vádak alapján lemondásra kényszerítették Blomberg hadügyminisztert, Fritsch hadsereg-főparancsnokot, s egyidejűleg Neurath külügyminisztert, több száz tábornokot és diplomatát is eltávolítottak állásukból. A február 4-én végrehajtott tisztogatás eredményeként megszűnt a hatalmi kettősség, ami a korábbi években némileg korlátozta a párt totális hatalmának érvényesülését. Hitler magát nevezte ki a hadsereg főparancsnokának, a külügyi tárcát a londoni nagykövetté avanzsált egykori pezsgőügynökre, Joachim von Ribbentropra, a gazdasági ügyek vezetését Walther Funkra ruházta, akik önálló ítélet nélkül szolgálták Hitler politikáját. A február 4-i átalakulás tulajdonképpen befejezését jelentette a nemzetiszocialista rendszer kiépítésének. Az államhatalom minden ágazatában kizárólagossá vált a párt, vagyis Hitler személyes uralma, ami a német külpolitika agresszív jellegének további fokozódását jelentette.

Épül az autópálya Ausztria, azaz az Ostmark felé
LENT: **Aki mindent megpróbált: Kurt von Schuschnigg kancellár**

Schuschnigg osztrák kancellár és Guido Schmidt külügyi államtitkár február 12-én érkezett meg Berchtesgadenbe. Hitlernek már első szavaiból kitűnt, hogy

Az osztrák nemzetiszocialisták belpolitikai aktivizálódása már 1937 végén jelezte, hogy Németország általános rohamra készül Ausztria ellen

Schuschnigg nem számíthat barátságos eszmecserére. Az osztrák kormány – mondta – mindent elkövetett, hogy a németség érdekeivel ellentétes politikát folytasson, így például Ausztria tagja maradt a Népszövetségnek, noha a Birodalom már régen kilépett. Egyébként – folytatta – Ausztria sohasem tett semmit, ami a német birodalomnak hasznára vált volna. Egész története szakadatlan népárulás. Az volt a múltban, és az jelenleg is. Németország azonban el van szánva, hogy ennek az oktalanságnak véget vessen. A Német Birodalom hatalmas ország lett, amely rendet tud teremteni saját határain, és ebbe senkinek sem enged beleszólást.

A szóváltás egyre kiélezettebb formákat öltött. Schuschnigg rádöbbent, hogy a német tábornokok berchtesgadeni jelenléte előre átgondolt terv eredménye. Hitler utolsó szavaira Schuschnigg azt felelte, ismeri a német kancellárnak az osztrák kérdésre és az osztrák történelemre vonatkozó felfogását, de Hitler megértheti, hogy ebben a tekintetben ő alapvetően más véleményt vall. Az osztrákok számára az osztrák történelem a német történelem nagyon fontos és értékes része, amelyet az össznémet képtől elvonatkoztatni nem lehet. Ezenkívül az osztrák nemzeti teljesítmények is nagyon jelentősek. „A nullával egyenlőek – vágott közbe Hitler –, Ausztria minden nemzeti mozgalmat elnyomott, ez volt a Habsburgok és a katolikus egyház legfontosabb tevékenysége." Majd kijelentette, hogy ez így nem mehet tovább. Ő személy szerint történelmi feladat megoldására hivatott, és ezt meg is fogja valósítani, mert a Gondviselés egyedül őt jelölte ki erre a feladatra. Németországban nincsenek többé pártok és osztályok – folytatta –, megszűnt a németség szétforgácsoltsága. A Birodalom egyetlen akaratban forrott össze. Saját nagyságának megrészegült szavakkal adott kifejezést: „Nehezebb utat kellett megjárnom, mint valaha is egy németnek meg kellett járnia, ennek ellenére nagyobb sikereket értem el, mint bármelyik német, aki a történelemben sikereket elérni hivatott volt." Sértő éllel kijelentette, ő több joggal tekintheti magát osztráknak, mint Schuschnigg. „Kísérelje meg egyszer, Kancellár úr, és rendezzen szabad népszavazást Ausztriában, amelyben Ön és én jelöltként állunk egymással szemben, akkor majd meg fogja látni az eredményt."

A tajtékzó szózuhatagot megszakította az osztrák kancellár, kijelentette, hogy ő másképp látja a dolgokat. A két német államnak békésen együtt kell élnie. Más választás nincs, ezért kéri Hitlert, közölje a német kormány kívánságait. Ígérte, hogy az osztrák kormány mindent el fog követni a barátságos jó viszony helyreállításáért. Ausztria nem akar egyebet, mint élni és közép-európai német hivatását betölteni.

Karlendítéssel üdvözlik a bevonuló német csapatokat Ausztriában

„Ezt mondja Ön, Kancellár úr – vágott közbe Hitler –, én pedig azt mondom Önnek, hogy az egész úgynevezett osztrák kérdést így vagy úgy, de meg fogom oldani." Majd felelősségre vonta Schuschniggot a német határ mentén létesített műszaki zárak miatt. „Vegye tudomásul, Önök egy követ sem tudnak megmozdítani, hogy én másnap már a legapróbb részletekről ne értesüljek." Hitler fenyegetően kijelentette, csak parancsot kell adnia és egyetlen éjjel az egész nevetséges erődítési rendszer semmivé válik. A bevonuló csapatokkal együtt menetelne az SS és az osztrák légió, s így természetesen nem lehetne megakadályozni a kilengéseket és bosszúállásokat.

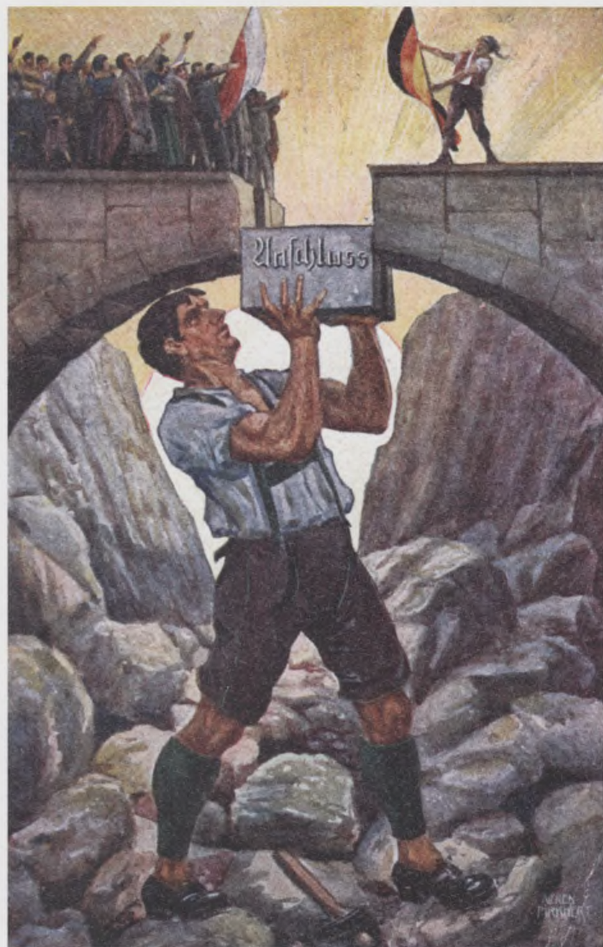
„Nem kételkedem abban – jegyezte meg Schuschnigg –, hogy a német hadsereg be tudna hatolni Ausztriába, de a német kormánynak viszont tudnia kell, hogy Ausztria nem áll egyedül, tehát Németország támadása valószínűleg háborút jelentene." Hitler erre fölényesen kijelentette, hogy Ausztria senkitől sem várhat segítséget. Olaszországgal szoros barátságban állnak, Anglia pedig a kisujját sem mozdítaná Ausztriáért. „Azon a széken, ahol jelenleg Ön ül – mondta Hitler –, egy órával ezelőtt az angol követ ült, aki ebben a tekintetben teljesen megnyugtatott." Franciaország két évvel ezelőtt még sikeresen felléphetett volna Németország ellen. Ma azonban már túl késő Franciaország számára. Éppen ezért az egész világnak tudomásul kell vennie, hogy olyan nagyhatalom, mint Németország, nem tűrheti el, hogy határai mentén a kis államok provokálják. Nem nézheti tétlenül, hogy Ausztriában nemzetiszocialista meggyőződésük miatt üldözik és bebörtönzik az embereket. „A nemzetiszocialisták üldözésének véget kell vetni, különben én fogok annak véget vetni." „Én még mindent elértem, amit akartam – mondta –, s lehet, hogy ezért lettem a legnagyobb a német történelemben."

A német követeléseket tartalmazó jegyzőkönyvet Ribbentrop adta át Guido Schmidtnek. Az ultimátum előírta a nemzetiszocialisták szabad mozgását és szervezkedését, továbbá egy sor minisztérium és állami intézmény élére náci politikusok és katonák kinevezését követelte meg. A legnagyobb súlyú követelés az volt, hogy az osztrák nácik vezetőjét, Seyss-Inquartot belügyminiszterré nevezzék ki, egyidejűleg az ő hatáskörébe utalják a belső biztonság ügyeit is. Az ő joga és kötelessége olyan intézkedésekről gondoskodni, amelyek a nemzetiszocialista mozgalom tevékenységét biztosíthatják.

A követeléseket áttanulmányozva, Schuschnigg kijelentette, hogy azok legnagyobb része teljesen váratlanul éri őt, és időt kért. A késő délutáni órákban Hitler újra kérette Schuschniggot. Ideges járkálás közben emelt hangon kijelentette, elszánta magát erre az utolsó kísérletre. „Itt van a javaslat. Nem vitatkozunk felette, egy vesszőt sem változtatok rajta. Vagy aláírja, vagy minden további céltalan, és semmi eredményt sem értünk el. Ebben az

Hitler fenyegetően kijelentette, csak parancsot kell adnia és egyetlen éjjel az egész nevetséges erődítési rendszer semmivé válik

WIKIMEDIA

Helyére kerül a nagynémet egység utolsó téglája
JOBBRA: Az osztrák nácik vezére, Arthur Seyss-Inquart az Anschlusst megerősítő népszavazáson
LENT: Szavazócédula 1938. április 10-éről. A német és osztrák egyesítés mellett Hitler vezető szerepéről is nyilatkozni kellett

esetben még ma éjszaka meghozom döntéseimet.” Schuschnigg azt felelte: az adott körülmények között nem tehet mást, mint tudomásul veszi a követeléseket. Kész aláírni a jegyzőkönyvet, de felhívja Hitler figyelmét, hogy egyedül az ő aláírása nem érvényes, azt Miklas államelnöknek kell jóváhagynia.

A késő esti órákban Hitler újabb megbeszélésre hívta Schuschniggot. Közölte, életében először történik meg vele, hogy egy már kidolgozott elhatározását megváltoztassa. Ez azonban a legutolsó kísérlet. Az osztrák kormánynak három napon belül végre kell hajtania a jegyzőkönyv követeléseit.

Az első köztársaság utolsó hetei

A Berchtesgadenben kierőszakolt szerződés aláírása után az osztrák uralkodó körök egy része azt remélte, hogy hosszabb békés időszak következhet a német–osztrák kapcsolatokban. Hogy ez a remény mennyire megalapozatlan volt, bizonyítja, hogy közvetlenül a berchtesgadeni találkozó után Goebbels, Keitel, Wilhelm Canaris és Alfred Jodl már megállapodtak az Ausztria elleni katonai és politikai előkészületek felgyorsításában. A tárgyaláson olyan határozatot hoztak – jegyezte fel Keitel –, hogy „hamis, de elhihető híreket kell terjeszteni az Ausztria elleni katonai előkészületekről: *a)* bizalmi emberek útján Ausztriában, *b)* a határon levő vámszemélyzetünk által, *c)* utazó ügynökök segítségével. Ezek a hírek lehetnek: *a)* a VII. hadseregcsoport körzetében felfüggesztik a szabadságolást, *b)* Münchenben, Augsburgban és Regensburgban üres vagonokat vonnak össze, *c)* Muff tábornokot, a bécsi német katonai attasét megbeszélésekre Berlinbe rendelik, *d)* az osztrák határon szolgálatot teljesítő határőrséget megerősítik, *e)* a vámszemélyzet híreket terjeszt a hegyivadászegységek gyakorlatairól Freilassing, Reichenhall és Berchtesgaden közelében.” Az itt

Volksabstimmung und Großdeutscher Reichstag

Stimmzettel

Bist Du mit der am 13. März 1938 vollzogenen

Wiedervereinigung Österreichs mit dem Deutschen Reich

einverstanden und stimmst Du für die Liste unseres Führers

Adolf Hitler?

Ja

Nein

említett „zavarakciókkal” Hitler már február 14-én (tehát két nappal az osztrák kancellárral történt találkozó után) kifejezte egyetértését, majd Canaris Münchenbe utazott, hogy megtegye a szükséges intézkedéseket a terv keresztülvitelére.

Eközben Schuschnigg kancellár megkezdte tárgyalásait a háromnapos határidőre megszabott német követelések teljesítése érdekében. A kormány egy része ellenezte a német kívánságok maradéktalan teljesítését. Miklas szövetségi elnök – aki egyébként csak az utolsó pillanatban értesült a kancellár utazásáról – Ausztria önálló állami létéhez méltatlannak minősítette a német követeléseket és visszautasításukat javasolta. Schuschnigg és Guido Schmidt meggyőzték azonban az elnököt, hogy a német követelések visszautasítása a német hadsereg azonnali beavatkozását vonná maga után, mire Miklas hozzájárult a követelések teljesítéséhez, de csak hosszas rábeszélés után mondott le arról a nézetéről, hogy a Berchtesgadenben alkalmazott erőszakot nyíltan tárják a világ elé és közöljék, hogy Ausztria csak a német katonai fenyegetések hatására kényszerült belpolitikai viszonyainak átalakítására. Seyss-Inquart belügyminiszteri kinevezéséhez csak azután járult hozzá, miután riasztó képeket festettek előtte Bécs esetleges német bombázásáról. Legitimista körökben felmerült az a gondolat, hogy Schuschnigg lépjen vissza, és adja át a hatalmat a legitimista beállítottságú Schmitz polgármesternek; ezekben a napokban Schuschnigg Habsburg Ottótól is kapott olyan értelmű levelet, hogy a válságos helyzetre való tekintettel adja át neki a hatalmat, mert csak a restauráció adhatna új lendületet a nemzeti önállóság gon-

Járdapucolásra kényszerített zsidó polgárok 1938 áprilisában – a tömeg jól szórakozott a látványosságon

dolatának, de a kormány többsége, mint irreális tervezgetéseket, visszautasította ezeket az elgondolásokat. Tudták, hogy bármelyik lehetőség bekövetkezése esetén a német hadsereg maradéktalanul lerohanná Ausztriát.

A kormányalakítási tárgyalások február 16-án hajnalban értek véget. A legfontosabb változás Seyss-Inquart belügyminiszteri kinevezése volt. Az új belügyminiszter hatáskörét Schuschnigg lényegesen korlátozta azáltal, hogy a közbiztonsági szervek fölötti közvetlen parancsadási jogot a kancellár iránt lojális Michael Skubl államtitkár kezében hagyta.

A berchtesgadeni megállapodás értelmében széles körű amnesztiát rendeltek el, amely az összes bebörtönzött nemzetiszocialistát érintette. Az 1936 óta szabadlábra helyezett nácik száma így már meghaladta a 16 ezer főt, s ez a szám már önmagában is magyarázatot ad arra, miért maradt sikertelen a belső megbékélésre irányuló minden kísérlet. A nemzetiszocialisták tudatában voltak annak, hogy kormányellenes bűncselekményeik ellenére Németország nyomására rövidesen amnesztiát nyernek, tehát egyre csökkent az ilyen bűnök elkövetésével járó kockázat.

A berchtesgadeni megállapodás nem oldott meg semmit, sőt még magasabb szinten és még kiélezettebb formában újjátermelte a belpolitikai élet válságát, ami szinte óráról órára nyíltabban jutott kifejezésre. Az elért pozíciók birtokában a felszínre kerülő nácik a politikai hatalom maradéktalan megszerzésére törekedtek. Az uralkodó köröket pánikba ejtette a nácik lavinaszerű előretörése.

Berchtesgaden után a társadalom széles köreiben – a tisztviselői kart is beleértve – sajátos lelki beállítottság alakult ki a nácikkal szemben: bennük látták a jövő letéteményeseit, ezért konciliáns magatartásukkal igyekeztek megvásárolni bizalmukat, biztosítani állásukat az elkerülhetetlennek vélt nemzetiszocialista rendszerben is. Ezért az államapparátus egyre tehetetlenebbé vált, éspedig abban a periódusban, amikor a náciknak nyújtott nagyobb kedvezmények éppen a hatalmi szervek céltudatosabb ellenállását tették volna szükségessé. A későbbi magyarországi szereplése által is ismert Edmund Veesenmayer, aki ezekben a napokban Bécsben tanulmányozta a politikai helyzetet, február 18-i jelentésében azt írta, hogy Bécs felzaklatott méhkashoz hasonlítható. A pénzemberek igyekszenek külföldre menteni a tőkéjüket, ezért a schilling jegyzése lehetetlenné vált. A politikai hangulat is teljes bizonytalanságot árul el. „Négynapos pontos és átfogó megfigyelés alapján meg kell állapítani – írta –, hogy az áttörés maradéktalanul sikerült, és sokkal mélyrehatóbbá vált, mint ahogyan a Birodalomban egyes helyeken hiszik… Az összeomlás olyan mértékben totális, hogy ha az események meggyorsítása beleillik a Führer terveibe, a Birodalom részéről alkalmazott megfelelő nyomás esetén a legközelebbi hetekben a döntő pozíciók egész sorát lehet megszerezni."

A kormány belpolitikai hatalmának szemmel látható megrendülése március első napjaiban megérlelte Schuschniggban az elhatározást, hogy népszavazásra bocsátja a kormánynak a nemzeti függetlenség fenntartásán alapuló politikáját, és ezáltal hosszabb időre tiszta helyzetet teremt Ausztria és Németország viszonyában. Ez a gondolat 1934 júliusa óta állandóan foglalkoztatta Schuschniggot, de a német–olasz viszony cseppfolyós állapota miatt ismételten elhalasztotta tervének megvalósítását. Mussolini tanácsa ellenére most kitartott elhatározása mellett, és minden előkészületet megtett a népszavazás végrehajtására.

A kancellár március 9-én Innsbruckban, a Hazafias Arcvonal funkcionáriusainak rádión is közvetített gyűlésén jelentette be, hogy a kormány március 13-ára népszavazásra hívja fel az ország lakosságát. Beszédében hangsúlyozta, hogy a „kormány szabad és német, független és keresztény Ausztria fennmaradására törekszik, és ezen politikai célok megerősítése érdekében szólítja szavazási urnákhoz az osztrák népet".

A válasz nem sokáig váratott magára. Március 11-én a déli órákban a nemzetiszocialisták ultimátumszerűen követelték a kancellártól a népszavazás elhalasztását. Schuschnigg ezekben az órákban még mindig nem hitt abban, hogy Németország tényleg elhatározta a katonai beavatkozást. Felajánlotta Seyss-Inquartnak az alkancellári tárcát, ha eláll a népsza-

A nácik a népszavazásra készülnek: kampányautó a bécsi Opera előtt

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

Joseph Goebbels propagandaminiszter jobbján Emil Janningsszal, aki Marlene Dietrichhel *A kék angyalban* lett világhírű, az osztrák kisvárosban, St. Wolfgangban ünnepli a bevonulást

vazás elhalasztásának követelésétől. Seyss-Inquart azt válaszolta, hogy a német kormány és a nemzetiszocialista párt a népszavazás kérdésében hallani sem akar alkudozásról.

Délután 2 órakor Schuschnigg tájékoztatta Miklas elnököt a helyzetről, s úgy döntöttek, hogy eleget tesznek a nemzetiszocialisták követelésének, azt remélve, hogy elhárul a konfliktus kirobbanásának lehetősége.

A háborús főbűnösök nürnbergi perében Göring elmondta, hogy az osztrák kérdés végleges „rendezésére" ettől kezdve az ő kezében összpontosultak a szálak. Ő látta el utasításokkal az osztrák nácikat. Seyss-Inquarttal folytatott beszélgetéséről azonnal tájékoztatta Hitlert, és kifejtette azt a nézetét, hogy elérkezettnek látja a teljes Anschluss megvalósításának óráját. Hitler beleegyezett Göring javaslatába, hogy az osztrák nácik követeljék Schuschnigg lemondását és Seyss-Inquart kancellári kinevezését. A kancellár céltalannak ítélt minden vitát Seyss-Inquarttal, csupán annyit válaszolt, hogy azonnal jelentkezik az elnöknél és bejelenti az egész kormány lemondását. Így is történt. Miklas elfogadta a Schuschnigg-kormány lemondását, de hallani sem akart Seyss-Inquart kinevezéséről.

Szóba került a katonai ellenállás lehetősége is, de Schuschnigg és a kormány több tagja céltalannak és reménytelennek ítélte azt. Már kora délután utasítás ment a határ menti csapatokhoz, hogy az incidensek elkerülése érdekében húzódjanak vissza a határvonalaktól. Miklas a nürnbergi perben tett tanúvallomásában elmondta, hogy „a kancellár szüntelen kapcsolatban állt a nyugati hatalmak követeivel, akiknek figyelmét folyamatosan felhívta a hitleri Birodalom által fenyegetett Ausztria súlyos helyzetére. Megértést azonban alig talált. A nyugati hatalmak vezetői saját országuk nehézségeivel törődtek. Mussolini pedig az utolsó órákban egyszerűen letagadtatta magát. Anglia részéről sem nyilvánult meg tényleges érdeklődés. Mi valóban Európától elhagyatva éreztük magunkat."

„A nyugati hatalmak vezetői saját országuk nehézségeivel törődtek. Mussolini pedig az utolsó órákban egyáltalán letagadtatta magát"

Fél hatkor Seyss-Inquart telefonon beszámolt Göringnek a délután eseményeiről. Közölte, hogy Miklas elfogadta Schuschnigg lemondását, de saját bizalmi emberei közül akarja az új kancellárt kiválasztani. Ezt hallva utasította őt Göring, azonnal keresse fel Wolfgang Muff tábornokot, a német katonai attasét és vele együtt menjenek újra Miklashoz. Mondják meg az elnöknek, amennyiben nem teljesíti Németország követeléseit, a határon álló német csapatok parancsot kapnak a bevonulásra.

Este hét órakor a bécsi rádióban rövid közleményt olvastak fel, amelyben tudatták a népszavazás elhalasztását, majd néhány perc múlva a Schuschnigg-kormány lemondását. Nyolc óra előtt tíz perccel a volt kancellár rövid búcsúbeszédet olvasott fel a rádióban, amelyben tájékoztatta az osztrák népet és a világot a kormány lemondásának okairól.

A folytatás a Berlinben kidolgozott forgatókönyv akadálytalan megvalósítása volt. Hitler már a formákra sem adott. A már az előző év nyarán kidolgozott Otto-hadművelet tervei szerint a Wehrmacht március 12-én reggel átlépte a határt. Nem hogy ellenállásba nem ütköztek, a lakosság virágokkal várta a bevonulókat – ezért nevezték a megszállást „virágháború"-nak. Hitler szülőfaluja, Braunau közelében lépte át a határt, és hatalmas ováció közepette vonult be Bécsbe. Március 13-án Seyss-Inquart vezetésével bábkormány alakult, a parlament pedig elfogadta a csatlakozási törvényt, amelynek értelmében Ausztria Ostmark néven a Német Birodalom tartománya lett. A zökkenőmentes hatalomátvétel során több tízezer ellenzékit vettek őrizetbe, és megkezdődtek a zsidóüldözések. Az egyesülést 1938. április 10-én népszavazás szentesítette, ezen a résztvevők 99,73 százaléka voksolt az Anschluss mellett. ■

WIKIMEDIA

A birodalmi Kristályéjszaka

A német zsidókat 1938 novemberéig „csak" jogaikban csorbították, kirekesztették, elszigetelték és megalázták, de a Kristályéjszakától a puszta létezésükben is fenyegették. Németország – fejti ki **Bihari Péter** – végleg szakított az európai felvilágosodás, a jogállam, a szabadság értékeivel, visszalépett a barbárságba, és teret nyitott a nyílt terrornak

A NAGYON MEGSZÉPÍTŐEN Kristályéjszakának vagy tört üvegek éjszakájának nevezett államilag szervezett zsidópogrom több szempontból fordulópontot jelentett a náci rendszer zsidópolitikájában, sőt általában a belpolitikájában is.

A túlnyomórészt asszimilált, németül beszélő és érző zsidóság aránya a lakosságon belül a 0,8 százalékot sem érte el 1930 körül, arányuk ráadásul folyamatosan csökkent. A zsidók többsége néhány nagyobb városban élt; akadtak olyan vidéki területek, ahol zsidókat nem is láttak, legfeljebb az újságokban, esetleg az iskolai *Rassenkunde* („fajismeret") órákon. Bár a gazdasági és a szellemi élet néhány területén alaposan felülreprezentáltak voltak, a magyarországihoz mérhető meghatározó szerepet sehol sem töltöttek be. Hitler 1933-as hatalomra jutásával helyzetükben éles fordulat következett be: „Egy pillanat alatt zsidókká váltunk" – írta egyikük.

Szinte biztos, hogy Hitler és a náci vezetés az „eltávolításon" kívül nem rendelkezett világos elképzelésekkel a „zsidókérdés megoldásáról". Hitler egyfelől ügyelt arra,

CULTIRIS / AKG-IMAGES

hogy kerülje a Streicher-féle *Der Stürmer* című szennylapra jellemző mocskolódást, másfelől cseppet sem volt ellenére, hogy – lehetőleg rendezett formában – kielégítse a radikálisok követeléseit. Ebből született 1933. április 1-jén a zsidó üzletek elleni bojkott, amelyet a lakosság túlnyomó része közönyösen, olykor ellenérzésekkel fogadott. 1935-ben a nürnbergi pártnap felfokozott hangulatának hatása alatt fogadták el a rohammunkában összeállított nürnbergi törvényeket. Ezek egyike, „A német vér és német becsület védelméről" címmel kimondta, hogy németek és zsidók nem köthetnek házasságot, sőt nemi kapcsolatot sem létesíthetnek. A másik a politikai jogok gyakorlásától tiltotta el a zsidókat – már amennyire ilyenek még egyáltalán léteztek. A törvényeket kiegészítő végrehajtási utasítások már a háború kitörése előtt ellehetetlenítették a németországi zsidókat.

Az erőszak ürügyét – de nem annak okát – egy gyilkosság szolgáltatta. 1938 tavaszán a lengyel kormány úgy döntött, hogy a már legalább öt éve megszakítás nélkül külföldön élő állampolgárok elveszítik állampolgárságukat. Valójában a Németországban egyre nagyobb veszélynek kitett lengyel zsidók tömeges hazatérésétől tartottak. Mivel a német és a lengyel kormány tárgyalásai októberig nem vezettek eredményre, a német külügyminisztérium átadta az ügy rendezését a Gestapónak azzal, hogy minden lengyel zsidót a legrövidebb időn belül toloncoljanak vissza eredeti hazájába.

E lengyel zsidókat, mintegy 16 ezer embert a rendőrség és az SS összeterelte és Zbąszyń városka közelében egyszerűen átrakta a határon, ahonnan a lengyel határőrök visszaküldték őket – egy darabig a két határ közötti senki földjén álltak és vártak, hidegben és szakadó esőben. A Grynszpan családot Hannoverből űzték el október 27-én. Fiuk, Herschel nem volt velük, Párizsban rejtőzködött, de megkapta Berta nővére levelét, amely beszámolt a család sorsáról. November 7-én Herschel azt írta: „Vérzik a szívem, amikor a mi tragédiánkra és a többi 12 ezer zsidó tragédiájára gondolok. Tiltakoznom kell, olyan módon, hogy az egész világ megértse a tiltakozásomat." Ugyanazon a napon pisztolyt szerzett, elment a német követségre, ahol több lövéssel halálosan megsebesítette Ernst vom Rath első titkárt. Rath két nappal később, november 9-én délután meghalt (düsseldorfi temetésén Hitler is jelen volt, bár nem beszélt). A német sajtó azonnal, egyöntetűen, és a címlapokon a „világzsidóság összeesküvését" és merényletét emlegette, s megtorlással fenyegetett. (Nem világos, mi történt a háború végén Herschel Grynszpannel, akit a sachsenhauseni koncentrációs táborban őriztek.)

1938-ban a zsidóellenes erőszak már a levegőben volt. Az előző két év viszonylagos csöndje után az 1937-es pártnap éles antiszemita kirohanásai a rendszer radikalizálódását, háborús szelek közeledtét jelezték. Az anschluss és a müncheni konferencia után a náci vezetés – mindenekelőtt maga Hitler – joggal érezte, hogy immár nem kell a külföldi reakcióktól tartani, mert hamarosan úgyis ki fog robbanni a háború. Rath halála megadta a szükséges ürügyet. Egyébként november 9-e fontos és érzékeny nap volt, amelyen a nácik az 1923-as „sörpuccsra" és mozgalmuk régi harcosaira emlékeztek. Hitler szokása szerint tradicionális vacsorán vett részt a müncheni régi városházán, ahol ➤

Az antiszemita propaganda időnként tudományos köntösbe bújt: „Az örök zsidó" című 1937-es kiállítás óriásplakátja

Der Stürmer

Deutsches Wochenblatt zum Kampfe um die Wahrheit

HERAUSGEBER: JULIUS STREICHER

Ist die Judenfrage gelöst?

Die Vergeltungsmaßnahmen gegen die Juden / Die weltgeschichtliche Aufgabe Deutschlands / Der Kampf geht weiter

Mordjude

Die Juden sind unser Unglück!

A *Der Stürmer* december közepi címlapja: „Megoldódott a zsidókérdés?"

A TÚLOLDALON: Egy kiégett berlini zsinagóga a Heidereutergassén

BALRA: Egy járókelő egy betört és kifosztott kirakat előtt Berlinben, másnap reggel

Bámészkodók nézik az égő rostocki zsinagógát – a németek többsége passzívan figyelte az eseményeket

A feldúlt kasseli zsidó közösségi ház Lent: **Herschel Grynszpan, aki az ürügyet szolgáltatta**

egész este Goebbels miniszterrel tárgyalt. A Führer elhatározta, hogy „a [zsidók elleni] nyilvános tiltakozásokat ne a Párt szervezze, de ne akadályozzák meg ilyen tiltakozások spontán kitörését". Vagyis a megszokott módon járt el: kiadta bizalmas utasításait Goebbelsnek, Göringnek, Himmlernek, Bormann-nak, de a nyilvánosság számára semmit sem mondott, a neve nem kapcsolódott össze a terrorral. Emberei pedig tudták a dolgukat – ezt Goebbels néhány naplóbejegyzése bizonyítja:

„Néhány tartományi vezető lagymatagnak bizonyul, én azonban újra és újra mozgásba lendítek mindent. Választ kell adnunk erre a gyáva gyilkosságra. A Hitler-rohamcsapat rögtön megindul, hogy Münchenben rendet csináljon. Egy zsinagógát szétvernek. [...] Precíz körlevélben szabályozom, mit szabad és mit nem szabad tenni. [...] Utasítom Wächtert, a Propagandaosztály vezetőjét, hogy Berlinben veresse szét a Fasanenstrasse-i zsinagógát. Csak annyit mond: »Megtisztelő feladat«." (1938. november 10.)

Majd: „Tegnap: Berlin. Ott is pompásan mennek a dolgok. Tüzek mindenfelé. De így is van rendjén. Elrendelni az akciók leállítását. Most már éppen elég. [...] Félő, hogy a csőcselék is akcióba lép. Az egész országban leégtek a zsinagógák..." (1938. november 11.)

Goebbelsnek egyébként jó oka volt rá, hogy bizonyítsa kiváló szervezési képességeit, mert Hitler egy idő óta neheztelt rá, s úgy érezhette: kiesik a Führer kegyeiből. A nőcsábász propagandaminiszter heves viszonyba bonyolódott Lida Baarova cseh színésznővel, és emiatt el akart válni hat gyermekének anyjától, Magda Goebbelstől, amit Hitler kereken megtiltott. Goebbels most teljes erejével vetette bele magát a zsidók elleni küzdelembe.

A november 9–10-i pogromok során a náci osztagok zsidó üzletek ezreit dúlták fel, harminc áruházat borítottak lángba, zsinagógák és imaházak százait rombolták le. Legalább 91 embert megöltek, több mint húszezret letartóztattak. Feltehetően több száz zsidó követett el öngyilkosságot vagy halt meg később az elszenvedett bántalmazások következtében – a pontos adatok nem ismertek.

A németek többsége feltehetően hozzászokott a zsidóság kirekesztéséhez és elkülönítéséhez – ám az erőszakot és az anarchiát nem támogatták

Már november 12-én kiadták az első rendeleteket. A német zsidóknak óriási, egymilliárd márkás összegű bírságot (!) kellett fizetniük a birodalomnak (ez Göring utasítása volt), maguknak kellett viselniük a helyreállítás összes költségét, és le kellett mondaniuk biztosítási igényeikről az okozott károk megtérítése címén. Egy rendelet megtiltotta számukra, hogy kiskereskedelmi egységet, csomagküldő szolgálatot, kirendeltséget vezessenek, vagy önálló kisiparosként tevékenykedjenek. Kötelezték őket, hogy 1939. január 1-jéig adják el földtulajdonukat, vállalkozásukat, részvényeiket, drágaköveiket, ékszereiket, műtárgyaikat. A zsidókat szinte minden olyan nyilvános

WIKIMEDIA

SA-díszőrség kísérte utolsó útjára a „zsidó világösszeesküvés" áldozatául esett Ernst vom Rathot 1938. november 17-én

helyről kitiltották, ahol „árja" németek is tartózkodtak. Ugyancsak 1939. január 1-jén lépett életbe az a rendelet, amelynek értelmében a zsidókat igazolvány viselésére kötelezték, és útlevelüket „J" betűvel pecsételték le. Attól a naptól fogva a zsidó férfiaknak az „Izrael", míg a zsidó nőknek a „Sára" névvel kellett kiegészíteniük saját utónevüket. Néhány nappal e rendeletek életbe lépését követően Hitler közölte Józef Beck lengyel külügyminiszterrel: szilárd elhatározása, hogy „kiviszi a zsidókat Németországból". Hozzátette: most még magukkal vihetik vagyonuk egy részét, de „minél tovább késlekednek, annál kevesebbet vihetnek majd magukkal". Majd 1939. január 30-án, a hatalomátvétel hatodik évfordulóján a Reichstag előtt kijelentette, hogy mint már oly sokszor, ezúttal is próféta szeretne lenni: „Ha az európai és azon kívüli nemzetközi finánczsidóságnak sikerülne még egyszer világháborúba dönteni a népeket, akkor annak eredménye nem a Föld bolsevizálása, azaz a zsidóság győzelme lesz, hanem a zsidó faj elpusztítása egész Európában."

1938-tól ismét sok zsidó próbált kivándorolni, ami a súlyosbodó feltételek és a közelgő háború miatt egyre nehezebbé vált. Nem mellesleg: a kivándorlók számának hullámzása pontosan tükrözte a rendszer zsidópolitikáját. Az első hullámmal, még 1933-ban 63 400 fő hagyta el Németországot, majd a távozók száma fokozatosan csökkent, egészen 1937-ig (25 ezer fő). 1938-ra azonban 49 ezerre, 1939-re 68 ezerre ugrott – utána viszont a háború miatt egyre kevesebben mehettek el. Végül főként az idősebb korosztály maradt hátra, akiknek egy része túl is élte a megpróbáltatásokat.

Rendelkezünk bizonyos forrásokkal – egykorú hangulatjelentésekkel – arról, hogyan fogadták az „átlagnémetek" az erőszakot, a rombolást. Feltűnő, hogy a német lakosságot, talán Bécs kivételével, sehol sem sikerült bevonni a pogromba. A jelentések szerint sokan szégyenkezve kérdezgették egymástól: „Hogyan történhetett meg ilyesmi nálunk? Ez szégyenletes." A németek általában nem álltak a zsidók mellé, sőt többségük feltehetően hozzászokott kirekesztésükhöz és elkülönítésükhöz, talán helyeselte is azt – ám az erőszakot és az anarchiát nem támogatták. Mindezt a náci vezetés is érzékelte, ezért a Kristályéjszaka után a zsidókra vonatkozó újabb döntéseket titokban tartották, az eljárásokat igyekeztek leplezni. Ennek a náci „újbeszédnek" jellegzetes fordulata lett az *„Endlösung"*, a zsidókérdés „végső megoldása". ■

Sárga csillaggal menetelésre kényszerített zsidók november 10-én

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

Rudolf Hess, a helyettes

Rudolf Hessről úgy tartja a történetírás és a közvélemény is, hogy magas pozíciója ellenére nem volt meghatározó figura a nemzetiszocialista párt, majd később a Harmadik Birodalom életében. Ezt a véleményt erősen formálta Hess kalandos távozása Nagy-Britanniába, amit sokan őrültségének tartottak. Szöges ellentétben áll ezzel, hogy Hess a mai napig a neonáci körök talán legnagyobb „ónáci sztárja". A fő kérdés viszont mégiscsak az, hogy milyen szerepet játszott ez a szürke kalandor a hatalom „megragadása" előtt és után? **Vitári Zsolt** erre is választ ad

RUDOLF HESS öt évvel és hat nappal Hitler születése után, 1894. április 26-án az egyiptomi Alexandriában látta meg a napvilágot. A család amúgy Frankföldről származott, apai ágon felsőpolgári, anyai ágon kispolgári ősökkel. Az apa felfelé ívelő karrierje vetette a családot Egyiptomba, ahol Johann Fritz Hess különböző német vállalatokat képviselt egy olyan korszakban, amikor a Német Birodalom egyre erőteljesebben vetette meg lábát a Közel-Keleten.

A jól jövedelmező apai vállalkozás s a kor merev polgári hagyományai kézenfekvővé tették, hogy Rudolf apja nyomdokaiba lép, és kereskedő lesz. Egy ideig alávetette magát apja akaratának, pedig természettudományi érdeklődésével tűnt ki gyermekkorában. 1908-tól a Bad Godenberg-i Evangélikus Internátus tanulója,

majd a neuchâteli Kereskedelmi Iskola (École Supérieure de Commerce) növendéke, majd Hamburgban tanult kereskedelmet. A megkezdett kereskedői képzést azután az első világháború kitörésekor abbahagyta, és önkéntesnek állt. Kezdetben gyalogos katonaként Verdun környékén, majd a légierő tagjaként szolgált, többször megsebesült. Későbbi életére nézve ez volt a következő jó pont.

A légierő hadnagyaként leszerelő Hess a háború után ugyanúgy nem találta helyét, mint több százezer sorstársa. Állás és jövőkép híján közgazdasági, földrajzi és geopolitikai egyetemi tanulmányokba kezdett a Müncheni Egyetemen. Legnagyobb hatású tanára a német geopolitika atyjának számító Karl Haushofer volt, akivel áhítattal hallgatott, Németország számára a háború utáni kényszerhelyzetből földrajzi meghatározottságú kiutat mutató, és így a jövendő náci párt számára is fontos fogódzkodót nyújtó előadásai mellett személyesen is jó kapcsolatba került. Haushofer mellett az egyetemi éveknek köszönhetett egy további ismeretséget: Ilse Pröhllel 1927-ben kötött házasságot, ami tartós, boldog kapcsolatnak bizonyult, és egy gyermek,Wolf Rüdiger lett a gyümölcse.

Ehhez az időszakhoz kötődött politikai pályafutásának kezdete is. A hadsereg elhagyását követően Hess a zsidó világ-összeesküvésben maradéktalanul hívő, „fröcsögő" antiszemitaként szélsőjobboldali körökben mozgott, majd a hírhedt Thule Társaságban és a Epp-féle szabadcsapatban talált magának új otthont. Tagja volt Vasököl (Eiserne Faust) és az Artam Szövetségnek (Bund Artam), ahol megismerkedett Heinrich Himmlerrel. Müncheni hallgatóként alapító tagja volt az 1. Müncheni Nemzetiszocialista Hallgatói Rohamosztagnak (1. Münchner NS-Studentensturm), amely a későbbi Nemzetiszocialista Német Hallgatói Szövetség egyik korai kezdeménye volt.

E körök révén került kapcsolatba egy olyan új párttal, amelynek két alapítója is a Thule Társaságban szocializálódott. Az 1920-tól NSDAP néven futó mozgalomban, melynek Hess a 16. tagja volt, már a kezdet

Hitlerrel és Julius Streicherrel az NSDAP 3., először Nürnbergben megrendezett kongresszusán, 1927-ben
A TÚLOLDALON:
Hess (középen) a Krupp Művek esseni üzemében 1940 májusában

kezdetén felfigyelt annak kiváló szónokára, Adolf Hitlerre, akiben kezdettől fogva meglátta azt a várva várt messiást, aki megválthatja Németországot és egy csodálatos, már-már utópisztikus jövőbe vezeti.

Első közös akciójukra 1923-ban, a müncheni puccs kapcsán került sor. A puccs résztvevőjeként Hess Svájcba menekülése után önként feladta magát, és 18 havi börtönbüntetést

Krónikus hipochonder hírében állt, képzelt és valós, főleg pszichikai okokra visszavezethető betegségeit alternatív gyógymódokkal és étrendekkel próbálta orvosolni

kapott, amit Hitlerrel közösen töltött. Itt honosodott meg az a munkamegosztás, ami később meghatározta kettejük viszonyát: Hess készségesen állt Hitler rendelkezésére, és egyre inkább titkárává vált. Közreműködése nélkül a *Mein Kampf* első kötete sem készülhetett volna el a börtönben töltött időszak alatt.

A börtönből való szabadulás után Hess elválaszthatatlan volt Hitler legszűkebb környezetétől, s kötődésük egyre szorosabb lett. Hitler volt Hess esküvői tanúja, ami ekkor még nem volt olyan általános a párttagok esetében, mint majd később, és Hess volt az, aki támogatást nyújtott Hitlernek, amikor az unokahúga, Geli Raubal öngyilkossága miatt komoly lelki válságba került.

Karl Haushoferrel, aki a Müncheni Egyetemen tanította

CULTIRIS / AKG-IMAGES / WIKIMEDIA

Hess felemelkedése ellenére mindig is különc maradt a pártban. Hitleren kívül – akihez spirituális alárendeltségében lelkileg is rendkívüli módon ragaszkodott – igazából senkit nem engedett közel magához, s magával sem élt harmóniában. Krónikus hipochonder hírében állt, képzelt bajait és valós, leginkább pszichikai okokra visszavezethető betegségeit alternatív gyógymódokkal és étrendekkel próbálta orvosolni, amelyektől akkor sem tartózkodott, ha éppen vendégek érkeztek. Goebbels naplója szerint a Hess családnál „nagyon rossz volt az étel".

Különcsége abban is megmutatkozott, hogy munkáját a pártban és a Führerért mindig az odaadás és a tisztesség jellemezte, s pozícióját nem használta fel arra, hogy meggazdagodjon, hogy kiskirályként élhessen, illetve hogy rajongói táborra tegyen szert. Mindig is „egyszerű pártelvtárs" maradt, éppen ezért unalmas és szimpla. Polgári értékrendje alapján nem vágyott többre, mint a „normális" polgári létre. Irodája puritánsága közmondásos volt más pártnagyságokéhoz képest.

Az 1920-as évek második felében már egyre inkább megközelíthetetlenné váló pártvezérhez csak rajta keresztül vezetett út, ami nagy hatalmat adott kezébe, aminek tudatában is volt, magát a párt hágenjének nevezte. Növekvő hatalma ellenére mindig is azon dolgozott, hogy ne saját mítoszát teremtse meg, hanem Hitler kultuszát erősítse. Ő volt az, aki a „Führernek mindig igaza van"-elvet a párt alapeszméjévé emelte. Ennek is köszönhette, hogy a tévedhetetlen és oltalmazó, és emiatt a negatív intézkedésekért felelőssé nem tehető Hitler árnyékában az ő álságos tevékenységének tudták ➤

A harmincas évek második felében az ellenfelei által „nyárspolgárnak" titulált Hess háttérbe szorult a többi náci vezető mögött. A képen előtérben: Hitler, Göring és Goebbels

be („Ha a Führer ezt tudná"). Gregor Strasser 1932-es kiválásával szerepe még inkább felértékelődött. Bár Strasser örökét mint birodalmi szervezési vezető Hitler formálisan maga vette át, a tényleges munkát viszont megosztotta Robert Ley az NSDAP politikai szervezetének törzsvezetője és Rudolf Hess az újonnan létrehozott Politikai Központi Bizottság vezetője között. Hess elkötelezettsége a párt iránt Hitler számára kellő garanciát jelentett arra, hogy Ley túlzott hatalmi igényeit visszafogja. Az új pártszerv felelt a nemzetiszocialista parlamenti munkáért a tartományokban és kommunális szinten, a nemzetiszocialista sajtóért és egyes gazdasági ügyekért is.

1933 januárja után úgy tűnt, hogy Rudolf Hess marginális pozíciókat kapott, bár 1933 nyarától jogot kapott a kormányüléseken való részvételre. A Führer párthelyetteseként, majd 1933 decemberétől tárca nélküli miniszterként kevésbé látványos, mégis nagyon fontos szerepe volt a párt további kiépítésében, a káderpolitikában, a párt befolyásának érvényesítésében az államhatalomban. Ezzel orvosolható volt az a kezdetben jellemző anarchia is, hogy a párt tagjai országos és helyi szinten egyaránt – mértékletességet nem ismerve – állami és közigazgatási pozíciókhoz akartak jutni. Ezt követően pártot, párt és állam összefonódását érintő kérdésekben nélküle nem születhetett döntés. Ez a konstelláció természetesen számos konfliktust szült, ami Hitlernek egyáltalán nem volt ellenére. A legfelsőbb vezetőkre, így a pártkörzetvezetőkre és birodalmi vezetőkre nem terjedt ki Hess hatalma, ők továbbra is függetlenek

Míg Hitler távlati hódító tervei alapján mérlegelte a leszámolást, Rudolf Hess a párt politikai szervezetét féltette az SA egyre növekvő hatalmától

voltak. Ezen túlmenően 1934-től bármely törvény- és rendelettervezetet láttamoznia kellett Hess hivatalának. Emellett 1935-től Hess a fontosabb birodalmi hivatalnokok kinevezése során is egyetértési joggal rendelkezett. Az már vitatott, hogy Hessék mennyire tudták képviselni saját akaratukat. Rudolf Hess azonban egyre inkább „Kündernek és mahnernek" tekintette magát, a párt mindenhol jelen lévő lelkiismeretének, a Führer iránti odaadó imádatot mindenhol fenntartó „porondmesternek", s a bürokratikus munkát egyre inkább első számú beosztottjának, Bormannnak engedte át, aki nem habozott élni ebből fakadó hatalmával.

Hessnek kulcsszerepe volt az úgynevezett Röhm-affér elintézésében, s Hitler egyik legnagyobb felbujtója volt abban, hogy az SA legfelsőbb vezetésével keményen kell fellépni. Hess motivációja némileg eltért Hitlerétől. Míg Hitler távlati hódító tervei alapján mérlegelte a leszámolást, addig Hess a párt politikai szervezetét féltette az SA növekvő hatalmától, s mellesleg nem nézte jó szemmel az alaposan túldimenzionált homoszexualitást.

A végül a „hosszú kések éjszakájába" torkolló hatalmi harc mellett Hessnek és hivatalának fontos szerepe volt a németországi zsidók addigi legszigorúbb diszkriminálását jelentő nürnbergi törvények kidolgozásában, bár Hitler Hessék javaslatával szemben a legenyhébb változatot fogadta el.

Ezen mit sem változtatott, hogy 1935-től egyre kevesebb személyes kontaktusa volt Hitlerrel, olykor hónapokig nem találkoztak. Ez viszont jól tükrözte, hogy Hitler a rendszer konszolidálása után egyre kevésbé foglalkozott párt- és belügyekkel. Ezt megtették helyette mások, mint például Rudolf Hess. A pártbeli pozícióját mutatta, hogy a nürnbergi

WIKIMEDIA

pártnapok legfőbb celebrátora. Ezek a fellépések pedig mind arról árulkodtak, hogy a közvetlen kapcsolat visszaszorulása után is Hitler egyik legodaadóbb híve volt. Hitler kétségkívül értékelte ezt az egyoldalú alázatot, és a vereségek idején szívesen emlékezett meg arról, hogy Hess hordozta a pártban egyedül a harc időszakának idealizmusát. A személyével szemben megfogalmazott állítólagos kritikák – miszerint Hess nyárspolgár volt, és nem rendelkezett átütő erővel – inkább az ellenlábasok interpretációi voltak. Hitler valószínűleg nem vette zokon, hogy Hess nem volt annyira törekvő, hogy veszélyben kelljen éreznie saját hatalmát, másrészt az aprómunka elvégzésével Hess pont azt oldotta meg kiválóan, amihez Hitlernek amúgy sem volt kedve.

A harmincas évek második felében mindenesetre nem egyértelmű Hess szerepének megítélése, hiszen sorozatos egészségügyi problémái miatt egyre nagyobb hatalomra tett szert törzsvezetője, Martin Bormann, aki Hess távollétét kihasználva egyre több döntést saját maga hozott meg, anélkül, hogy Hesst tájékoztatta volna. 1940-re úgy tűnt, hogy ismét összeszedte magát, és egyik legnagyobb kritikusa, Goebbels is így nyilatkozott: „Ismét schussban van. Jó és megbízható ember. … Hess a legjobb benyomást tette rám: nyugodt, tárgyilagos, nyitott és megbízható."

Ekkor azonban bekövetkezett az igazi fordulat. Az addig külügyekkel egyáltalán nem foglalkozó Hess, egyszer csak útnak indult Nagy-Britanniába. Egy Augsburg melletti reptérről felszálló gépe Skóciáig szállította, ahol Hess 1941. május 10-én ejtőernyővel landolt. Landolásával – képletesen szólva is – megkezdődött élete leszállóága. A mai napig nincs egyöntetű álláspont arról, hogy e repülést Hess saját szakállára vagy pedig Hitler titkos békemissziójaként tette-e meg. A „küldetés" időpontja mindenesetre elgondolkodtató. Ekkor ugyanis gyakorlatilag egyértelművé vált, hogy Hitler balkáni hadjárata az eddigi villámháború mintájára pár héten belül a szokásos sikerrel zárul majd le. Az is egyértelmű volt, hogy a következő célpont a Szovjetunió lesz, hiszen a keleti hadjárat kezdetét éppen a balkáni intermezzo miatt halasztották el, s ekkor még nagyon is élő volt az a gondolat, hogy a bolsevizmussal való leszámoláshoz mégiscsak meg lehet nyerni Nagy-Britannia támogatását, de legalábbis semlegességét. Ha Hess magánakciójaként értelmezzük az eseményeket, nehéz beleilleszteni a képbe, hogy Németország délkeleti részéről indulva és az országot átlósan átrepülve a háború kellős közepén, az éber légvédelem mellett senkinek ne tűnt volna fel, hogy egy magányos repülőgép északnyugatra tart. Bár az is elképzelhető, hogy az érdeklődőket éppen a titkos misszióra hivatkozva lehetett leszerelni. Másrészt kérdéses, hogy az erre az időre a fontos külpolitikai és hadi döntések kapcsán teljesen marginalizálódó Rudolf Hessnek pontos információi lettek volna a Barbarossa-hadművelet idejéről, ráadásul az angol kihallgatási jegyzőkönyvek szerint Hess egy szóval sem említette a Szovjetuniót. Mindenesetre az is igaz, hogy 1941 tavaszán nem kellett lángésznek lenni ahhoz, hogy az addigi nyilatkozatok és a háború akkori állása alapján kikövetkeztesse valaki, hogy a következő ellenfelet Németországtól keletre kell keresni. Hitler állítólagos „valódi" felháborodása Hess útja miatt – melynek alapja az lehetett, hogy félt, hogy Nagy-Britannia ezt a gyengeség jeleként érzékeli majd – a leggyengébb magyarázat. A Harmadik Birodalom hivatalos kommunikációja Hess próbálkozásának elítéléséről pedig már az egyértelmű sikertelenség miatti távolságtartás jele is volt.

A puccsra készülve: Hitlerrel és az NSDAP néhány alapító tagjával 1923-ban
LENT: A párt 1937-es kongresszusán

A leghihetőbb verzió mégis az, hogy Hess valóban önálló kezdeményezésként repült Angliába, de messzemenően Hitler szellemében, aki nemegyszer nyilatkozott arról, hogy a „germán népek" globális egyensúlya lenne kívánatos. S erre Angliában is mutatkozott fogadókészség, csak nem az éppen hatalmon lévő „háborús pártban", hanem a Churchill árnyékában működő „békepártban", amelyhez viszont csakis informális csatornákon keresztül lehetett eljutni. E békepárt állítólagosan a nemesség és a királyi ház egy részének támogatását élvezte. Hess egyik tanácsadója régi nagy tanárának fia, Albrecht Haushofer lehetett, aki akkoriban éppen a külügyminisztériumban dolgozott és valóban jó kapcsolatokkal rendelkezett egy sor angol arisztokratához, köztük Hamilton hercegéhez, akinek skóciai ➤

CULTIRIS / AKG-IMAGES

birtoka Hess feltételezett úticélja volt. Hess ajánlata pedig ugyanazt tartalmazta, amit Hitler szintén nemegyszer hangoztatott. A legyőzöttnek tekintett Nagy-Britanniának készséges volt „tisztességes" ajánlatot előterjeszteni: korlátlan német hegemónia a kontinensen, s a Versailles büntetéseként kissé kikerekített német gyarmatok visszaszerzése. Mivel azonban Hess más információval, katonai titkokkal nem szolgálhatott, Hess körül elcsendesedett a világ. Hitler Hesst pszichopatának nyilvánította, egyik adjutánsa, aki állítólag tudott a tervről, feltehetően koncentrációs táborba került, amiért nem jelentette főnöke elhatározását. Hess örökét nem töltötték be Németországban, adminisztrációját átnevezték Pártkancelláriává, amelyet Martin Bormann vezetett.

Rudolf Hess ettől kezdve egy angol börtön vendégszeretetét élvezte, s a bezártság csak tovább rontotta

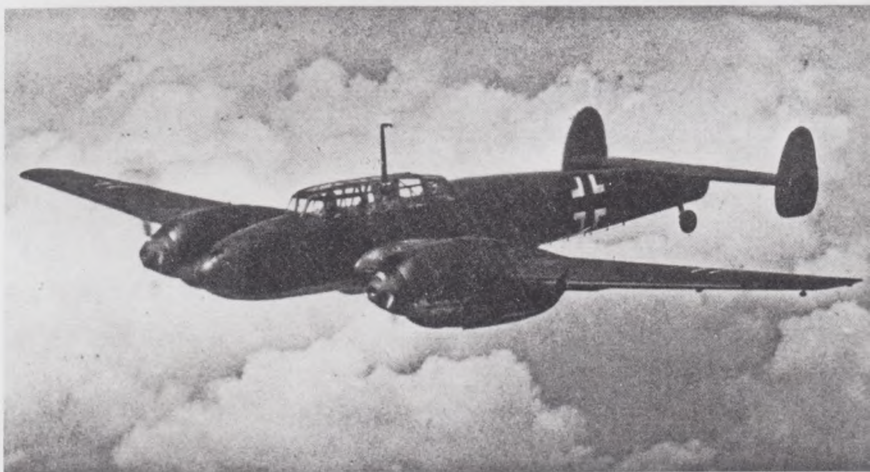
Utolsó nyilvános fellépésén, Nürnbergben a 22 vádlott közül kitűnt abban, hogy nem mutatott megbánást, nem próbálta igazolni tetteit

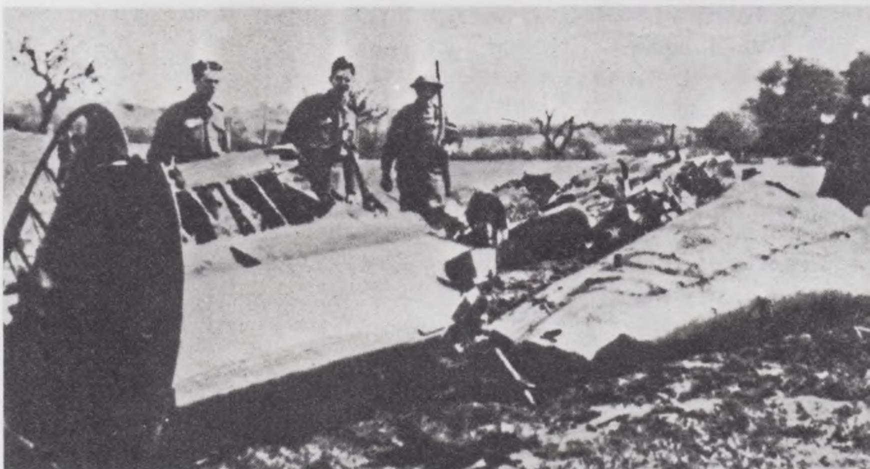
amúgy sem fényes egészségi állapotát. Üldözési mániája alapján meg volt győződve arról, hogy meg akarták mérgezni, és amnéziára panaszkodott. 1941 októberében öngyilkosságot kísérelt meg. Később erről úgy nyilatkozott, hogy ezeket a tüneteket csak szimulálta, hogy elmeháborodottként hazaengedjék Németországba, ami összhangban állt azzal, hogy küldetése kudarca esetén a sikertelenséget elmezavarával lehet majd magyarázni, ahogy azt Hitlernek hátrahagyott levelében maga is javasolta.

Hess utolsó nyilvános fellépésére 1945 őszétől a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék háborús főbűnösök elleni tárgyalásain került sor. Hess a 22 vádlott közül kitűnt abban, hogy nem mutatott megbánást, nem próbálta igazolni tetteit, legalábbis nem a „nemzetközi zsidóság" által vezérelt győztesek bírósága előtt. Eljátszott a gondolattal, hogy ha a nyugati hatalmak nem ítélik halálra, akkor az egyértelmű jele lesz annak, hogy még mindig szükség van rá Németországban, s rá fogják bízni a nyugati zónák irányítását. Amúgy

Nagy-Britanniába vezető útja képregényes formában: egy Me110-es a földön, a levegőben, majd Hess gépe a kényszerleszállás után

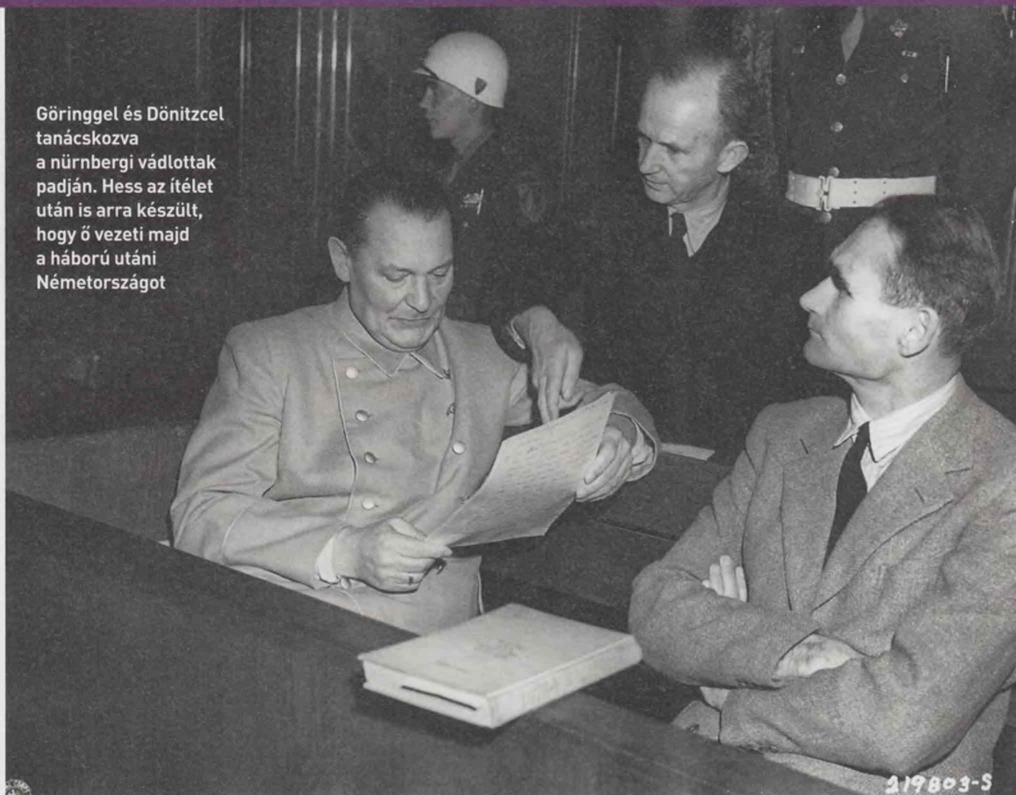
is Hitler egyetlen legitim utódjának tekintette magát, a Führerhez az utolsó percig hű maradt. Ebben a szellemben fogalmazta meg a bíróság előtt elmondott utolsó szavait: „Megadatott nekem, hogy életem során hosszú évekig a népem ezeréves történelmének legnagyobb fia alatt szolgáljak. Nem bánok meg semmit. Ha újrakezdhetném, ugyanúgy cselekedném, mint ahogy cselekedtem. Még akkor is, ha tudnám, hogy a végén máglyára kerülök."

A bíróság végül két vádpontban találta bűnösnek a négy közül (támadó háború tervezése, a világbéke elleni összeesküvés), és életfogytig tartó börtönre ítélte. Az oroszok halálbüntetést javasoltak. Hess rezzenéstelenül vette tudomásul az ítéletet, s továbbra is meg volt győződve arról – s az ítéletet jelzésértékűnek tekintette ebből a szempontból –, hogy feladata lesz még Németországban, s ebben a szellemben látott hozzá uralmi terveinek aprólékos kimunkálásához. Kész ötletekkel rendelkezett leendő müncheni irodájára, a Reichstag alakuló ülésére, a Nürnbergben kivégzett mártírok sírjainak őreire vonatkozóan, miközben az állam leendő vezetőjeként nem kívánta magát Führernek nevezni.

Annak ellenére, hogy e gondolatok is arról tanúskodtak, hogy Hess lába

alól teljesen kicsúszott a talaj, mégis egy személyben szimbolizálta a náci rezsim „túlélését”. 1946-tól haláláig, majd fél évszázadon keresztül a szövetségesek által felváltva őrzött berlin-spandaui börtönkomplexum lakója volt a többi hat elítélttel együtt, de az utolsó 21 évet egyedül töltötte. Ebben az utolsó szakaszban Hess életét továbbra is a kettősség jellemezte. Az egyik arca a sokat olvasó, gondolkodó fogolyé, ahogy azt a feleségének és fiának írott levelei és a francia börtönlelkész visszaemlékezései tükrözik. A másik arc a továbbra is hipochonder, a börtön közös alkalmain és munkavégzésein hetekig meg nem jelenő, az elítélt társaival közvetlen kapcsolatra nem képes magányos farkasé. S közöttük magát a legnagyobb rangúnak tartó elítélt, és hipochondriája miatt kedvezményezett elítélt. Látogatókat nem fogadott, mivel abban a győztesek ítéletének elismerését látta. Felesége egyetlen alkalommal kereshette fel, amikor 1969-ben, vagyis 23 évvel a börtönbüntetése kezdete után, Hesst a brit katonai kórházba szállították gyomoroperációra.

Mivel Hess 1966 után – Schirach és Speer szabadulását követően – egyedül maradt, és a világ legdrágább foglyának számított, egyre inkább felmerült a nyugati szövetségesekben a szabadlábra helyezés gondolata. A család, számos politikus, egyházak és Hess 90. születésnapjára az NSZK kormánya hivatalosan is kérte szabadon engedését. A humanitárius megfontolások mellett ezzel Hess mártíromságát is megakadályozhatónak vélték. Fia megalapította a Segélyközösség Rudolf Hess Szabadságáért nevű szervezetet (Hilfsgemeinschaft Freiheit für Rudolf Hess), amely 1989-ben átalakult Rudolf Hess Társasággá (Rudolf-Hess-Gesellschaft), amelynek deklarált célja Rudolf Hess történeti ábrázolásának revideálása, fogva tartása és halála körülményeinek feltárása volt. A Társaság élén 2001-es haláláig Rudolf Hess fia állt, azóta özvegye intézi az ügyeket. A Szovjetunió azonban a szabadlábra helyezést minden egyes alkalommal meggátolta. A fogva tartás körülményei azonban jelentősen enyhültek, Hess saját vízforralót kapott, cellájából szabadon kijárhatott a börtönkönyvtárba. A börtönmindennapokba ekkorra már nemcsak a fogoly, de a fogvatartók is belefásultak. A lankadó figyelmet kihasználva végül Hess ragadta meg a lehetőséget arra, hogy véget vessen börtönéveinek. Nem sokkal 93. születésnapja után, 1987. augusztus 17-én az üveges kerti lugasban (Gartenlaube) elhelyezett fűtőtest kábelével – amely egyébként Hess kényelmét volt hivatott szolgálni – felakasztotta magát. A szövetségesek által természetes halála esetére már évekkel korábban előkészített sajtónyilatkozatot módosítani kellett.

Göringgel és Dönitzcel tanácskozva a nürnbergi vádlottak padján. Hess az ítélet után is arra készült, hogy ő vezeti majd a háború utáni Németországot

Nürnbergi celláját állandóan őrizték, de 1987-re lankadt őreinek figyelme, így követhetett el öngyilkosságot

Halála azonnal felreppentette az idegenkezűségről szóló híresztéléseket, amit elősegített az állítólag szakszerűtlenül összeállított orvosi szakvélemény, illetve az a tény, hogy Hess erre az időre már olyan legyengült volt, hogy aligha végezhetett magával. Mivel a halálával kapcsolatos dokumentumok csak 2017-ben válhatnak hozzáférhetővé, neonáci körökben továbbra is élénken élnek a meggyilkolásával kapcsolatos legendák.

Haláláról egypár tüntető neonácin kívül nem sokan vettek tudomást. Egyelőre úgy tűnt, nem lesz az a mártír, akinek gondolta magát. Hess személyének szimbolikussága azonban már a temetéskor problémát okozott. Nyughelye a felső-frankföldi Wunsiedelben éveken keresztül az ún. Rudolf Hess-emlékmenetek színhelye volt, amelyeket azonban 1991 és 2000 között betiltottak. 2001-től ez az esemény vált az egyik legnagyobb neonáci megmozdulássá, amely ellen a település lakói ellendemonstrációt szerveztek. A tiltakozás eredményeként a megmozdulást újra betiltották. Különösen a 20. évfordulón feszültek egymásnak a neonáci követelések és a társadalmi ellenkezés. Azóta nem egy esetben külföldön próbálták megünnepelni az „utolsó náci” születésnapját, köztük éppen Magyarországon. ■

WIKIMEDIA

Levelek Hitlerhez

Hitler sok ezer levelet kapott a német polgároktól. Ezek olvasatlanul hevertek a moszkvai levéltárakban mindaddig, amíg Henrik Eberle történész rájuk nem bukkant.

Hitlert elárasztották a vélemények, javaslatok és kérdések politikáról, gazdaságról és külpolitikáról. Sokan személyes szívességeket kértek, és voltak, akik bírálták a náci ideológiát.

1925. május 25-én egy 17 éves fémmunkás három kérdésben kéri ki Hitler véleményét

Mivel, mint ahogy Ön, Hitler úr is azt mondja *(Mein Kampf)*, úgy én is azt mondom, hogy szakszervezeteknek lenniük kell, fémmunkásként én is szeretnék csatlakozni egy szakszervezethez (csak nem egy „szabadhoz", liberálishoz vagy keresztényhez). Kérem tehát, mondja meg nekem, melyik nemzeti szellemű szakszervezethez fordulhatok ez ügyben?

Mi az Ön álláspontja az alkohol-kérdésben?

Vajon a Nemzetiszocialista Párt (ha lesz valaha egy nemzeti Nagy-Németország) a fekete-fehér-vörös színeket támogatja-e a horogkereszttel? Hogyan látja e kérdés megoldását jelenleg?

Remélem, megért engem, és választ ad a kérdéseimre, mihelyt ideje engedi.

Nemzeti Heil tisztelgéssel:

Alfred Barg

(Válaszboríték és bélyeg mellékelve)

„A Führer nevében" Rudolf Hess válaszolt 1925. június 4-én:

Igen tisztelt Barg úr!

Hitler úr nagyon köszöni az Ön levelét. Az alábbiakban válaszolok a kérdéseire:

(Ad 1): Sajnos még nincsenek szakszervezeteink. Jelenleg azonban már folynak a tárgyalások és megbeszélések egy szakszervezet alapításáról. Nagyon sok pénzről van szó, és ez nem áll a mozgalmunk rendelkezésére. Akárhogy is, ne csatlakozzék a „sárga" szakszervezetekhez. Ehelyett inkább maradjon marxista szakszervezetben, és igyekezzen hasonlóan gondolkodó bajtársakat megnyerni, hogy az üzemi tanácsválasztás alkalmával befolyást szerezzenek, így idővel a meglévő szakszervezetek majd nemzeti szocialista behatás alá kerülnek, és megnyerhetők lesznek a számunkra. Ez történt Csehszlovákiában is.

(Ad 2): Hitler úr nem fogyaszt alkoholt, legfeljebb talán néhány cseppet, egészen rendkívüli alkalmakkor. Egyáltalán nem dohányzik.

(Ad 3): Ami azt illeti, hogyan állunk a fekete-fehér-vörös színhez, valamint a horogkereszthez, ön azt feltehetőleg már tudja, hogy soha sem fogjuk megtagadni őket. Emellett fő a szellem, amely e színekhez és jelhez kapcsolódik. Meg fogjuk változtatni a szellemet, és azt követni fogja a zászló!

Német üdvözlettel:

R. Hess

Egy női támogató tanácsokat ad Hitlernek, hogyan tudna több nőt állítani az ügy mellé

1932. június 7.

Kedves Hitler úr!

Én három fiam révén lettem nemzetiszocialista. Már hozzá is fogtam a munkához a következő választási kampány sikeréért. Azt szeretném elmondani, miért nem áll át sok nő a Nemzetiszocialista Párt oldalára.

Azt mondják: nem szavazhatunk Hitlerre, mert ő új inflációs korszakot hoz ránk. Évekbe telt, míg sikerült újra egy kis megtakarításra szert tennünk, és ezt nem veszíthetjük el megint, mit tegyünk? Ilyen és más hasonló érveket vágnak hozzám. Egy másik asszony elmondta nekem, hogy megtakarított néhány száz márkát a beteg fiának, és arra az emberre kell szavaznia, aki igyekszik megőrizni az özvegyek és árvák megtakarításait. Javasolnám önnek, gondoskodjék arról, hogy minden választási beszédben hangozzék el, miszerint a kis megtakarításra szert tett emberek nem fogják elveszteni, amit félretettek, amikor majd önök lépnek hivatalba.

Így könnyebb lesz a munkánk, mert amitől a nép a leginkább retteg az elkövetkezendő időkben, az az infláció.

„Heil Hitler" köszöntéssel!

Luise Cramer asszony

Cramerné levelén zöld ceruzával írva ez a megjegyzés olvasható: „hazugságok az inflációról". Mivel a náci párt egyértelműen nyugtalanítónak találta az aggodalmát, Albert Bormanntól kapott választ, aki ezt írta:

Kedves Cramerné asszony!

Hitler úr megkapta az ön június 7-i levelét. Azt a hazugságot, hogy a nemzeti szocialista párt inflációt szándékozik teremteni, vagy hogy a hatalomra kerülése ez utóbbival járna, már az előző választási kampány idején is módszeresen terjesztették az ellenfeleink, és valójában pontosan azok a pártok, amelyek részben maguk hibáztathatók az előző inflációért.

Mellékelek egy rövid brosúrát, amely kifejti álláspontunkat erről a hazugságról.

Német üdvözlettel:

Albert Bormann

Egy nyomdász megpróbál némi pénzt keresni Hitler népszerűségén

Más levélírókat nem annyira Németország gazdasági helyzete foglalkoztatta, hanem inkább a sajátjuk: az, hogy miképpen lehetne egy kis hasznot húzni Hitler felemelkedéséből.
Fritz Dittrich 1932 májusában a következő üzleti elképzeléssel kereste meg Hitlert:

Kedves Hitler úr!

Mint az ön régi, hűséges, hosszú ideje kitartó támogatója, remélem, szabad egy kérést intéznem népünk eljövendő atyjához. Szeretnék egy Hitler cigarettát és egy Hitler szivart a német piacra dobni, és e célból szeretném illően arra kérni Hitler urat, hogy adjon nekem kizárólagos engedélyt vagy

kizárólagos jogot arra, hogy ezt megtegyem. Ezután folyamodnék, hogy ezek a cigaretták és szivarok jogi védelmet kapjanak a neve alatt. Abban a reményben, hogy Hitler úr kegyesen teljesíti kívánságomat, maradok, várva becses válaszát, különös nagyrabecsüléssel:
Fritz Dittrich nyomdatulajdonos

A július 2-án kelt válasz negatív volt.

Kedves Dittrich úr!
Hitler úr megkapta az ön levelét. Sajnos azonban az engedélyt, amelyet kér, nem áll módunkban megadni, mivel a Führer elvi okokból nem óhajtja, hogy a nevét kereskedelmi propagandacélra használják. Sajnálom, hogy nem adhatok önnek pozitívabb választ.
Német üdvözlettel:
Albert Bormann

Egy későbbi, 1932. június 10-én kelt levélben Dittrich tudatja, hogy „igen sajnálja", hogy „Hitler úr elutasította a kérését", és megemlíti, hogy Angliában a „Prince of Wales" meg a „Lord Ez-meg-az" nagyon sikeres cigarettamárkák. Azzal folytatja, hogy „e nagy csalódás ellenére semmi sem téríthet el attól, hogy továbbra is lelkes támogatója legyek Hitler úrnak, aki nagy tiszteletnek örvend mindenütt..."

Még Hitler legszenvedélyesebb csodálói is úgy érezték, lehetőségük nyílik a sikerét a maguk hasznára manipulálni. Úgy tekintették, hogy Hitler népszerűsége összekötődik a saját sikerükkel – és voltaképpen Németországéval.

Hitler nem volt megközelíthetetlen, és az olyan levélíróknak is, mint Dittrich, volt merszük újra írni, ha nem tetszett a kapott válasz. Dittrich és Bormann levélváltása azt is megmutatja, hogy míg Hitler arra törekedett, hogy közösségi szerepkört alakítson ki, jelentős erőfeszítést igényelt, hogy az imázsát ápolni tudják. Az egyes polgárok nem mindig fogták fel a nácik ellenszenvét a kapitalista marketinggel szemben, annyit bombázta őket a hasonló stílusú náci propaganda.

Egy zsidó származású támogató kérleli Hitlert, engedje meg, hogy dolgozhasson a náci pártnak

Nagy és szeretett Führerünk, Adolf Hitler!
Most tanácsot kérek öntől. Le kell-e mondanom mindenről? Mi is emberek vagyunk, és talán jobbak is másoknál. El kell-e hagynom a Nemzetiszocialista Pártot, stb.? Nem értem, miért. De mindennek ellenére őszinte hitemet a mi német Hazánkban, a nemzetiszocialista eszmében, és mindenekfölött Önben, Führerem, nem lehet elvenni tőlem.

Így hát, nagy, szeretett Führerünk,
Adolf Hitler birodalmi kancellár úr!
Kérem, segítsen rajtunk is. Mert ez Isten műve, és mi hiszünk abban, akit ő küldött hozzánk.
Heil Hitler!
Rudolf Willi Ernst Jaenicke
Ó, ha csak személyesen beszélhetnék önnel!

Hitler személyi hivatala 1934. április 5-én válaszolt:

Kedves Jaenicke úr!
Megkaptuk az ön március 23-án kelt levelét a Führerhez. Sajnálattal közlöm, hogy hivatalunk semmit sem tehet az ön ügyében. Azt javaslom tehát, hogy keresse meg helyi csoportját, amely talán képes lesz a segítségére lenni valamiképpen.
Német üdvözlettel!
Albert Bormann

Egy gyári munkás boldog 50. születésnapot kíván Hitlernek, de ekkorra a levélírók száma már csökken

A német közvélemény nem volt egyértelműen háborúpárti. Amikor világossá vált, hogy Hitler viszont igen, a népszerűsége zuhanásszerűen csökkent. Hitler ezrével kapta a születésnapi gratuláló leveleket minden évben. De az 50. születésnapján, 1939 áprilisában ezek a levelek már főleg a hűség formális kifejezései voltak különböző szervezetek részéről, mint az alábbi is:

Führerem!
Az AHWA Gyári Szövetség nevében bátorkodom a legőszintébb sikert és boldogságot kívánni önnek, Führerem.
Megingathatatlan hűséget és fáradhatatlan, az ön szellemében végzett munkát ígér önnek, Führerem, az AHWA Gyári Szövetség.
Felkérésemre munkásgárdánk egyik tagja, Hermann Haase kifaragta az ön szüleinek otthonát Leondingban, érchegységi stílusban.
Az AHWA Gyári Szövetség reméli, hogy örömet szerez önnek ezzel, Führerem, és kéri, hogy fogadja el ezt a születésnapi ajándékot.
Heil, Führerem!
AHWA Gyári Szövetség
Wieland gyárigazgató

A köszönőlevél címzettje a fafaragó, Hermann Haase és az AHWA Gyári Szövetség volt.

Kérem, fogadják őszinte köszönetemet azért az örömért, amelyet a kedvességük adott nekem születésnapom alkalmából.
Adolf Hitler

1939-re Hitler már alig kapott személyes születésnapi üdvözleteket. Talán ezért válaszolt személyesen Haasénak, aki születésnapi ajándékot készített neki. A fokozódó elnyomással szembenéző németek megértették, hogy Hitlert nem érdeklik a gondjaik. Gondosan ápolt imázsáról kiderült, hogy csupán mítosz.

Martin Bormann, a szürke mindenes

Martin Bormannt saját korában sem ismerték többen, mint manapság. Úgy tűnt, hogy nem tartozott a Harmadik Birodalom „nagyjaihoz", a rendszert megtestesítő és a közvélemény szimpátiáját élvező náci elithez. Szimbóluma volt viszont annak a hűvös, technokrata típusnak, amely nélkül a rendszer nem is működhetett volna. A rezsimet működtető fogaskerekek között az egyik legfontosabb mozgatórugóvá vált. A Harmadik Birodalomban – tudjuk meg **Vitári Zsolt**tól – Hitler mellett kevés nála fontosabb személy akadt

MARTIN BORMANN bizonyos tekintetben már akkor is jó nácinak tűnt, amikor ténylegesen még nem sok köze volt az első világháború után megalakult és kezdetben lassan fejlődő mozgalomhoz. A Nemzetiszocialista Német Munkáspárthoz (NSDAP) való csatlakozása előtti élettörténetét ugyanis más nácikat megszégyenítő fantáziával szépítette meg: porosz katonacsaládból való származással, háborús részvétellel, tanult mezőgazdász végzettséggel, vagyis olyan mozzanatokkal, amelyek nem voltak hátrányosak nemzetiszocialista körökben. A tények azonban nagyon gyenge szállal kötődtek ehhez a megkonstruált életúthoz.

Rossbach-szabadcsapatosok Berlinben, 1919-ben

Bormann 1900-ban valójában egy postahivatalnok fiaként látta meg a napvilágot a Szász-Anhaltban található Halberstadtban, de a család legfeljebb úgy kötődött a katonasághoz, hogy Theodor Bormann esetenként trombitázott egy nehézlovas ezrednél. Az apa azonban nagyon korán elhunyt, amikor Martin még csak hároméves volt. Iskoláit a thüringiai Eisenachban és Weimarban végezte. Koránál fogva Martin Bormann az első világháború idején valóban a császári hadsereg tagja volt, de a frontnak még csak a közelében sem járt, mivel 1918. június és 1919. február között a naumburgi helyőrségben egy tiszt mellett látott el takarítási feladatokat. Ezt követően – 1920 és 1926 között – egy mecklenburgi birtokon dolgozott tanulóként, majd birtokintézőként. A Harmadik Birodalom idején ugyan két nagyobb mezőgazdasági üzem vezetője is volt, de a nemzetiszocializmus számára különösen értékes, az északi faj életerejét jelentő parasztként egy percig sem dolgozott.

Tipikusan annak a kispolgári közegnek volt az egyede, amely miután leszerelt a hadseregből, sem katonai, sem pedig szakmai téren nem találta meg számítását. A hozzá hasonlókkal együtt így keveredett azokhoz a népiségi (völkisch) csoportokhoz és szabadcsapatos körökhöz, amelyek oly meghatározóak voltak a weimari köztársaság első éveiben. Csatlakozott a „Szövetség a zsidóság pöffeszkedése ellen" elnevezésű északnémet szélsőséges szervezethez, ahol a megszerzett bürokratikus tapasztalatai alapján a magához hasonló gyökértelen elemeknek keresett egzisztenciális lehetőséget különböző birtokokon. Erről az időszakról Bormann később

Miután leszerelt a hadseregből, sem katonai, sem pedig szakmai téren nem találta meg számítását, így keveredett a népiségi (völkisch) csoportokhoz és szabadcsapatos körökhöz

úgy nyilatkozott, hogy birtokintézői munkaköre révén került kapcsolatba a hírhedt Rossbach-szervezettel (szabadcsapattal), amelynek később mecklenburgi körzetvezetője lett. Ma már nemigen lehet megmondani, hogy valójában milyen pozíciót töltött be a szervezetben, további karrierjére viszont nem hatott hátrányosan ez az epizód. Nem volt kárára az az 1923-as esemény sem, amellyel megszerezte a „rendszer üldözöttjének" kitüntető címét. Az egyik birtokon híre ment, hogy az egyik bajtárs – mellesleg egy népiskolai tanár – a Ruhr-vidéket éppen megszálló francia hadsereggel, mi több, bolsevikokkal konspirál. Abban az időben a „nemzet önjelölt megmentői" ennél kisebb vétségeket is megtoroltak. Az ilyen tettek pedig „arányos" büntetésért kiáltottak: a „vádlottat" leitatták, elhurcolták egy erdőbe, beverték a fejét, átvágták a torkát, s a biztos siker érdekében még kétszer fejbe is lőtték. Nem tudni, hogy Bormann-nak mennyi köze volt az esethez, mindenesetre a Lipcsei Állambíróság ebben az ügyben egy év börtönre ítélte. Ugyanezért egyik tettestársát, Rudolf Hösst, aki később az auschwitzi haláltábor parancsnokaként vált hírhedtté, 10 évre ítélték (1928-ban amnesztiával szabadult). Egy apró epizód, amely Martin Bormannt tíz évvel később az NSDAP vérrendjének birtokosává avatta.

1925-ben ugyanabban az évben szabadult, amelyben az NSDAP-t újjáalapították. Weimarba ment, ahol az édesanyja élt, s ahol mellesleg Ernst Röhm *Frontbann* ('frontharcos') szervezete is működött, amelyhez azonnal csatlakozott. 1927-ben az NSDAP Fritz Sauckel által vezetett thüringiai körzetvezetőségének ügyvezetője és sajtófelelőse lett. Mivel gyorsan belátta, hogy a tagtoborzás, a retorikai felkészültséget igénylő szereplések és gyűlések nem igazán felelnek meg az ő adottságainak, szorgalommal, keménységgel, alattomossággal, háttérharcokkal, szervezőmunkával, vak engedelmességgel és kemény parancsoló habitusával tüntette ki magát. Mellette egy helyi lap „mindenesekéntˮ kereste meg az egzisztenciához szükséges anyagiakat.

Nem sokkal később, 1928 és 1930 között az SA Legfelsőbb Vezetésének tagja Münchenben, majd egy korrupciós ügyet követően átvette a SA-vezetés által működtetett segélypénztár irányítását, amely a rászoruló nácikat támogatta. Szervezőképességével olyannyira felvirágoztatta az „üzletet", hogy még a pártpropagandára is

Az NSDAP újraalapítása 1925 februárjában. Az asztalnál balról a második helyen Walter Buch, Bormann apósa

„A Führer, az állatbarát" – képeslap 1936-ból. Az ilyen ajándéktárgyakból befolyó bevételek felett is Bormann rendelkezett
JOBBRA: SA-felvonulás 1929-ben, Nürnbergben. Bormann a szervezet legfelsőbb vezetéséhez tartozott, de beszámolt a gyanús ügyekről a pártvezetésnek

jutott a befizetett pénzekből. Felfelé ívelő karrierjét sikerült a párt számára nagyon is hasznos „tehetsége" mellett személyes kapcsolatokkal is elősegítenie. 1929-ben feleségül vette Gerda Buchot, aki annak a Walter Buchnak volt a lánya, aki egykori őrnagyként és a párt egyik első tagjaként Hitler bizalmasa volt, s nem véletlenül avanzsált egészen a Legfelsőbb Pártbíróság vezető székéig. Ez volt az a pillanat, amikor Bormann két életre szóló, személyes ismerőssel lett gazdagabb. Az ünnepségen a menyasszony tanúja Adolf Hitler volt, aki még szolgálati Mercedes autóját is rendelkezésre bocsátotta, s jelen volt Hitler titkára, Rudolf Hess is, akinél azzal kedveltette meg magát, hogy az igazi frontharcos és szabadcsapatos társaság miatt őt soha be nem fogadó SA stiklijeiről rendszeresen tájékoztatta a párt politikai szervezetét. A jutalom nem maradt el. Amikor Hitler 1933-ban átalakította a pártszervezetet, és a párton belül helyettesének a sokszor mindenre alkalmatlannak tartott, s kissé méltatlanul alábecsült Rudolf Hesst tette meg, Martin Bormann vehette át a Führer helyettesének törzsvezetői tisztét. Bormann azért is tűnt megfelelő embernek, mert mindig megbújt a háttérben, így sosem csorbította a hiú Hess szerepléseinek fényét. Nem sokkal később Bormann már az NSDAP birodalmi vezetője (Reichsleiter) címet is elnyerte, sőt a Reichstag képviselője lett.

Ekkor még senki sem sejtette, hogy a Hess–Bormann-páros hamarosan fölébe kerekedik az amúgy egymással is a Führer kegyeiért versengő birodalmi vezetőknek és pártkörzetvezetőknek. Amikor Hitler a háborúra való készülődés, a megszaporodott külpolitikai teendők, majd a háború tervezése miatt egyre kevésbé tudott a pártügyekre koncentrálni, a Hess–Bormann-duó mentette meg attól, hogy a párt acsarkodó elitjének a háborúhoz képest amúgy is bagatell ügyeivel foglalkozzon. Hitler gyorsan rendeletben is megerősítette a kialakult rendet, így a pártügyeket először már hivatalosan is Hess (vagy helyettese, Bormann) elé kellett beterjeszteni. S mivel Hess a nap minden órájában nem kívánt bürokratikus és kicsinyes ügyekkel foglalkozni, eljött Bormann ideje. Hitler maga is észlelte ezt a helyzetet, így a pártmunka java részét Hess mellőzésével, közvetlenül Bormann-nal bonyolította, aki képes volt a Führert minden ügyben a lehető legrövidebben tájékoztatni, s az általa

Berlinbe helyezte át irodáját. A kis hivatal rövid időn belül hatalmas apparátussá fejlődött, Bormann-nak pedig állandó helye volt Hitler ebédlőasztalánál

aláírandó rendeletek is hasonló, átlátható tömörséggel készültek. Bormann munkájához komoly csapatot verbuvált össze, amely elvégezte a jogilag megalapozott előkészítő munkát. Mindez különösen akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a Münchenben maradó, s továbbra is Hess személyes jelenlétével irányított pártvezetéstől megválva, Bormann Berlinbe, a Birodalmi Kancelláriára helyezte át irodáját. A kis hivatal rövid időn belül hatalmas apparátussá fejlődött. Bormann pedig állandó hellyel rendelkezett Hitler ebédlőasztalánál, ahol azzal tette magát még szimpatikusabbá, hogy étkezési szokásai ellenére a Führerhez hasonlóan vegetáriánus menüt fogyasztott.

A párt és az állam ügyei mellett Bormann abban is készségesen állt Hitler rendelkezésére, hogy személyes jellegű magán- és pénzügyeinek diszkrét intézését is átvegye. Így vált lehetővé az is, hogy a berchtesgadeni „sasfészket" (ahogy később az amerikaiak nevezték) az Obersalzbergen olyan önálló, napi ellátást biztosító, jelentős úthálózattal, föld alatti bunkerekkel és összekötő utakkal ellátott Führer-komplexummá építsék ki, amely minden igényt kielégített, sőt diplomáciai találkozók színhelyének is alkalmas volt, s Hitler környezetének is elegendő helyet biztosított. Így a háború végére kilencgyermekes Bormann család is nagyvonalú rezidenciához jutott. Személyes „hóbortjának" hódolva Bormann a berchtesgadeni gazdaság mezőgazdasági ügyeit is maga irányította, s az sem számított, hogy minden termék előállítása a piaci árakhoz

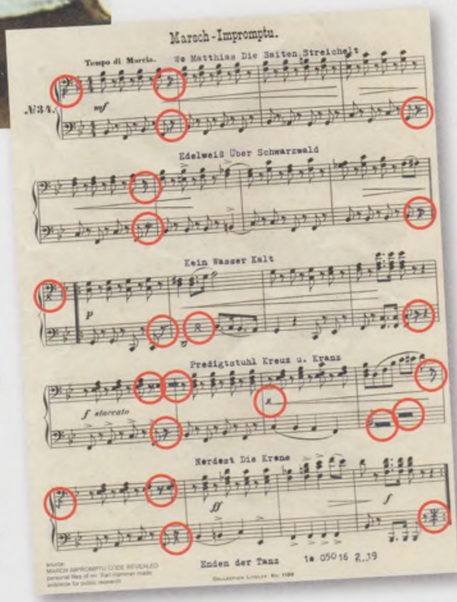

Bormann irányításával épült ki a berchtesgadeni „sasfészek” – az 1938-as képen éppen közmunkások építik a hegyre vezető utat

képest jelentős többletköltséggel történt. De ő intézte a *Mein Kampf*ból és egyéb csecsebecsékből (bélyegek, kitűzők stb.) a Führer kasszájába befolyó jogdíjak ügyét, valamint a német gazdasági körök által fizetett *„Adolf Hitler” Adomány (Adolf-Hitler-Spende)* pénzügyeit is. Mindezekből a forrásokból Bormann bábáskodásával Hitler jelentős magánvagyonra tett szert.

Bormann emellett közvetlen részese volt a háborút megelőző fontos eseményeknek. Ott volt 1939 márciusában Prágában, amikor bevonult a német hadsereg, részt vett flottaszemléken, a német határokat védő nyugati fal (Wetswall) megtekintésénél, különböző hadgyakorlatokon, s az elsők között szerzett tudomást arról, hogy Hitler Sztálinnal fog egyezséget kötni (Molotov–Ribbentrop-paktum).

Bormann pártügyekben és a háború kitöréséig már belpolitikai kérdésekben is gyakorlatilag élet-halál urává vált, egyetértése nélkül egyre inkább semmilyen ügy sem kerülhetett a Führer elé, és jóváhagyása nélkül senki nem kaphatott audienciát a Führernél. Bormann egyrészt opportunista, odaadásig alkalmazkodó habitusával, másrészt a Führerbe vetett vak bizalmával, engedelmességével és már-már rajongásával megkerülhetetlenné vált. S bár felemelkedését a pártelit jelentős része bizalmatlansággal, sőt egyre inkább ellenségeskedéssel fogadta, Hitlernek imponált az a kimértség, az a lekezelő stílus, majdhogynem brutalitás, amellyel Bormann megkímélte őt a jelentéktelen és szánalmas ügyektől. Hitler Bormann ellenlábasainak minden aggálya ellenére világossá tette, hogy Bormann személye nélkülözhetetlen a háború megnyeréséhez, s ez ellen nem volt apelláta.

Sokan hisznek abban, hogy Bormann egy kottában, Federlein *March Impromptu* című művében rejtette el kódolva az elrejtett náci kincsek lelőhelyét – képünkön az egyik megfejtési kísérlet

1939. szeptember 3-án a Führerrel együtt szállt az első főhadiszállásként funkcionáló különvonatra. SS-tábornoki rangban maga is katonai egyenruhát öltött, s gyakorlatilag annak ellenére tudott minden részletről, hogy a katonai vezetés nagy erőfeszítések nyomán elérte, hogy a helyzetmegbeszéléseken nem lehetett jelen. A háború nélkülözhetetlen szervezőjévé vált. Az ő legfőbb ellenségei azonban nem az idegen hatalmak katonái voltak, hanem a „hazai front” gyengítői.

A háború alatt még szigorúbban érvényesült a már bevált gyakorlat, miszerint a párt vezetői csakis akkor jelenhettek meg a Führer tartózkodási helyén, ha Bormann révén Hitler hívatta őket. Még Göringnek, Himmlernek és Goebbelsnek is el kellett tűrnie, hogy a Führerrel folytatott beszélgetéseiken Bormann mindig jelen volt. Szorgalmasan végighallgatta a következő években a Führer monológjait. Bormann nélkülözhetetlenségének szimbolikus elismerése volt, hogy amikor egykori elöljárója, Rudolf Hess, kalandos körülmények között 1941 májusában Angliába távozott, Bormann követte tisztségében, így most már formálisan is Hitler helyettese és a Pártkancellária vezetője lett, miniszteri rangban. Nélkülözhetetlenségét tovább jelezte, hogy elmaradhatatlan tagja volt annak a szűk tanácsadó testületnek, amely állandó jelleggel a Führer közelében tartózkodott, s amelynek Bormann mellett Wilhelm Keitel, a Wehrmacht Főparancsnokság főnöke, valamint Hans Heinrich Lammers, a Birodalmi Kancellária vezetője volt a tagja. 1943 áprilisában a Hitler titkára címet is elnyerte.

Miközben továbbra is fontos ügyekben exponálta magát, rajta tartotta a szemét a megszállt keleti területek kifosztásán, egyetértően segítette elő a lengyel értelmiség kiirtását, és a felnövekvő lengyel ifjak intellektuális képességeinek fejlesztésétől mentes iskolázásának megteremtését, de arra is volt figyelme, hogy mi történjen a lelőtt ellenséges pilótákkal. Nagy elkötelezettséggel segítette a hadsereg „új emberanyaggal” való feltöltését, miután Goebbels meghirdette a totális háborút, s hasonló elánnal vett részt az utolsó emberi tartalékokat mozgósító Volkssturm („Népfelkelés”) megszervezésében is.

➢

Bormann igazi hatalma azonban nemcsak a Führer mindennapi életének szervezésében, s a Führer elé kerülő ügyek és személyek felügyeletében rejlett, hanem abban a hatalmi bázisban, amit az évek során a Führer általános egyetértésével, de a részletekre nem kíváncsi rezignáltságával hozott létre. A magukat csakis Hitlernek alárendelve érző, és Bormannt a „pokolra kívánó" pártkörzetvezetőket (Gauleiter) azzal zabolázta meg, hogy a pártközpont mintájára körzeti törzsvezetőket ültetett a nyakukba, akik Bormann bizalmasaiként egytől egyig kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy főnökeiket féken tartsák, Bormannt pedig mindenkiről kellően alapos információkkal lássák el. Emellett nemcsak hogy akadályozta bejutásukat Hitlerhez, de még azt is megtiltotta nekik, hogy megbeszélésekre, összejövetelekre gyűljenek össze. Aki megsértette rendelkezését, annak hivatalvesztéssel kellett számolnia. Így vesztette el pártkörzet-vezetői hivatalát az egyik leghírhedtebb náci, Julius Streicher, Frankföld körzetvezetője, és a legszélsőségesebb antiszemita lap, a *Stürmer* kiadója. A Bormann-nal való viaskodást követően egy paraszti gazdaság élén találta magát. Bormann-nak listája volt azokról a hozzá hű emberekről, akiket ilyen esetben a megfelelő pozíciókba juttathatott. Ezt a gyakorlatot hamarosan minden állami és párthivatal betöltése kapcsán meghonosította; új pozíció betöltése, illetve a ranglétrán való előrelépés a „Bormann-apparátus" egyetértése nélkül nem volt lehetséges. Az apósa által vezetett, a hitleri büntetőelveknek egyre kevésbé eleget tevő Legfelsőbb Pártbíróság ítéleteit kihirdetés előtt szintén Bormann-nak kellett felülvizsgálnia, amit annál is inkább szívesen tett meg, mivel az após és veje között már korán megromlott a jó viszony.

Rohamozó szovjet katonák Berlin utcáin. Valószínűleg a teljes vereség és pusztulás képei voltak az utolsók, amelyek Bormann szemei elé tárultak LENT: **Artur Axmann vallomását rögzítik – ő látta utoljára Bormannt, illetve holttestét**

Bormann mindemellett az egyik legnagyobb párttisztogató is volt. Fóbiásan vallás- és keresztényellenes volt, így minden erővel azon munkálkodott, hogy a kereszténység minden „sallangjától" megszabadított családja mintájára, a nagy politikai családot, az NSDAP-t is mentesítse azoktól az elemektől, főleg papoktól, akik szerinte csak opportunista szándékból léptek be a pártba, és amúgy sem lehettek annak hasznára. Lázasan dolgozott azon, hogy a német iskolákból a vallásos oktatás maradékát is eltüntesse.

Még az utolsó pillanatban is lázasan szervezte az ellenállást, időseket és fiatalokat biztatott arra, hogy értelmetlen szabotázsakciókban kockáztassák életüket

Nehéz lett volna elképzelni, hogy Bormann még feljebb kapaszkodjon, de mégis sikerült neki. Goebbels mellett a leghűségesebb, az utolsó percekig kitartó lakáj maradt, főleg miután 1944. július 20. után a katonai elit az utolsó bizalmi tőkéjét is elvesztette Hitlernél, csakúgy, mint az ellenséges hatalmak felé lavírozó Göring és Himmler.

A kellő időben bekövetkező fordulattal, a „csodafegyverek" révén még elérhetőnek vélt, végső győzelembe vetett hitét technokrata, hűvös józansága ellenére a végsőkig megőrizte. 1945. február 5-én a lerombolt Birodalmi Kancelláriából ebben a szellemben írt feleségének: „Ha valaki azt mondja, hogy még van esély, akkor annak nagy optimistának kell lennie! Mi azok vagyunk. Bízunk sorsunkban. Elképzelhetetlen, hogy a sors azért vezette népünket és vezérét erre a csodálatos útra, hogy most végleg elforduljon tőlünk és eltűnjünk."

A Birodalmi Kancellária bunkerében eltöltött napok, a morbidan bensőségessé váló hangulat közepette e pályafutás „nagyszerű" megkoronázását jelentette, hogy kétség sem férhetett ahhoz, hogy Bormann, a „pártelvtársak leghűségesebbike" lesz az a személy, aki lejegyezheti Hitler végrendeletét. Mi több, 1945. április 29-én ő volt Hitler tanúja az Eva Braunnal tartott esküvőjén. Még az utolsó pillanatban is lázasan szervezte az ellenállást, időseket és fiatalokat biztatott arra, hogy a Werwolf keretében értelmetlen szabotázsakciókban kockáztassák életüket egy kimúlt birodalom oltárán. Mások már régen azon fáradoztak, hogy saját bőrüket mentsék.

Bormann még Hitler öngyilkossága után is a birodalomért dolgozott, a bunkerből kitörve a Hitlert az államfői székben követő Dönitznek akarta eljuttatni Hitler végrendeletét, s egyben pártminiszterként átvenni saját hivatalát az új vezetésben. A Berlinből való kitörés során azonban eltűnt, így Flensburgba már nem jutott el. Artur Axmann birodalmi ifjúságvezető későbbi nürnbergi vallomása szerint utoljára a berlini Lehrter Bahnhof (városi pályaudvar) közelében, akkor már holtan látták. Ciánkapszula végzett vele, amikor valószínűleg már maga is lehetetlennek tartotta a Vörös Hadsereg által körülvett város elhagyását. A holttest további sorsa jó ideig ismeretlen maradt, éppen ezért számos spekuláció forrásává vált.

Martin Bormannt 1946. október 1-jén a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék távollétében kötél általi halálra ítélte. Csontvázát 1972 decemberében találták meg a berlini Invalidenstraße közelében egy építkezés során, így Axmann vallomása ezzel beigazolódott. ■

A Hossbach-memorandum

1937. november

A Führer annak megállapításával kezdte, hogy a jelen megbeszélés tárgya nagy fontosságú, már országokban a megbeszélésére bizonyosan kabinetülést hívnának össze, ő azonban – a Führer – az ügy fontossága miatt elvetette, hogy a Birodalmi Kabinet szélesebb körében vitassák meg. Ezután kifejtett álláspontja négy és fél éve érlelődött benne. Fel kívánta tárni a jelen lévő urak előtt alapvető elgondolásait arról, milyen lehetőségek nyílnak helyzetünk erősítésére a külpolitika terén, és hogy ezek milyen követelményeket támasztanak, majd a hosszú távú német politika érdekében azt kérte, hogy halála esetén ezt tekintsék végakaratának. A Führer az alábbiak szerint folytatta:

A német politika célja bebiztosítani és felkészíteni a faji közösséget, és kibővíteni. Mindez tehát területi kérdés.

A német faji közösség több mint 85 millió emberből áll, ám száma és a lakható európai terület szűkössége miatt egy szorosan összetömörült faji magot alkot, amilyen semmilyen más országban nem található, és ami inkább implikálja a nagyobb élettérhez való jogot, mint más népek esetében. Hogy területi értelemben e mag számára nem létezett politikai megoldás, az a történelmi fejlődés évszázadainak következménye, csakhogy e politikai feltételek fennmaradása a legnagyobb veszélyt jelenti a minden korábbinál népesebb német faj fennmaradása szempontjából… Németország jövője ily módon teljes egészében a térkérdés megoldásától függ, s ez a megoldás természetesen csak az előre látható jövőre, egy-három nemzedéknyi távlatban biztosítható…

Németország problémája csakis erőszakkal oldható meg, és ez sosem volt kockázatoktól mentes. Nagy Frigyes sziléziai hadjáratai, Bismarck Ausztria és Franciaország ellen viselt háborúi mind hallatlan kockázattal jártak… Ha el is fogadjuk, hogy az alábbi javaslat óhatatlanul magában hordozza a kockázatot, még mindig megválaszolásra vár a „mikor" és „hogyan" kérdése…

I. eset: 1943–1945
E dátum után a mi szempontunkból még rosszabb helyzetre lehet számítani.

A hadsereg, a haditengerészet és a légierő felszereltsége, a tiszti kar közel áll a teljességhez. A felszerelés és fegyverzet modern; a további késlekedés az elavulás veszélyével fenyeget. Kiváltképp a „különleges fegyverek" titkosságát nem lehet örökké fenntartani. A tartalékok besorozása a jelenlegi korcsoportokra korlátozódik; az idősebb, képzetlen korcsoportok körében nem lehet további sorozást tartani…

Ma még senki sem tudja, milyen lesz a helyzet az 1943–1945-ös években. Egy dolog biztos csak, hogy nem várhatunk tovább.

Egy részről ott vannak a nagy fegyveres erők és a jelenlegi felkészültségi szint megtartásának szüksége, a mozgalom és vezetőinek elöregedése; másrészről ott a romló életszínvonal és a születéskorlátozás kilátása, ami nem hagy más lehetőséget, mint a cselekvést. Ha a Führer még életben lesz, eltökélt szándéka legkésőbb 1943–1945-re megoldani Németország területi problémáját.

Forrás: Documents on German Foreign Policy, D sor., I. kötet, 29–39. o. Friedrich Hossbach ezredes feljegyzései a Birodalmi Kancellárián 1937. november 5-én tartott megbeszélésről

A müncheni konferencia, a titkos dossziéból

München utcáin semmi sem utal a közelgő négyhatalmi találkozóra. Hitler parancsára ezekre a napokra minden nyilvános ovációt betiltanak. Így akarta a külföldi államférfiak tudtára adni, hogy a nemzetiszocialista Németország megveti a nemzetközi tanácskozásokat. A konferenciákat és a parlamenti üléseket Hitler megannyi „pofázdának" tartotta.

Chamberlaint a München melletti Oberwiesenfeld repülőtéren Ribbentrop, valamint az SS-Brigadeführer-egyenruhát viselő bajor állami tanácsos, Christian Weber fogadta. Ezt a müncheni főspekulánst, a bolsevizmus elszánt ellenségét találták alkalmasnak, hogy őfelsége, az angol király miniszterelnökének fogadásán jelen legyen.

Chamberlainnek és munkatársainak a Regina Szállodában foglaltak szobát. Édouard Daladier francia miniszterelnököt a repülőtéren Göring fogadta és kísérte el szálláshelyére, a Négy Évszak Szállodába. A tárgyalófelek szeptember 29-én a nemzetiszocialista párt székházában, a „Barna Házban" ültek össze.

A konferencia megnyitása előtt Hitler elment Mussoliniért, és együtt hajtottak tovább a Führerbauba. Ott, Hitler dolgozószobájában várták Chamberlain és Daladier megérkezését. Déli egy óra körül a felsorakozott SS-díszőrség dobszava tudatta, hogy Chamberlain – Ribbentrop kíséretében – megjött.

Miután kabátját lesegítették róla, a brit miniszterelnök fellépdelt a Hitler dolgozószobájához vezető, virágokkal feldíszített lépcsőn. A folyosókon mindenütt SS-katonák álltak fagyos, rezzenéstelen arccal. Parancsot kaptak, hogy viselkedjenek indulásra kész katonákként. „Heil Hitler!" köszöntésüket Chamberlain barátságos fejbólintással viszonozta.

SS-legényeihez hasonlóan Hitler is keménykötésű katonaként lépett fel. Viselkedésével be akarta mutatni Chamberlainnek: olyan férfiú áll előtte, akit a csehek felbőszítettek. Mussolinival egyetemben ott ült a terem közepén; anélkül, hogy felálltak volna, várták, hogy Chamberlain odalépjen hozzájuk. Megvillant Hoffman fényképész vakuja, és Hitler hűvösen, merev arccal nyújtott kezet Chamberlainnek. A brit vendéget Mussolini is tartózkodóan üdvözölte.

Most nyílt az ajtó, és Daladier lépett be. Hitler ugyanolyan fogadtatásban részesítette, mint Chamberlaint, majd minden további körülményeskedés nélkül felszólította a három meghívott kormányfőt, hogy foglaljanak helyet a kandallónál álló kerek asztal körül.

Hitler, mint mindig, az ablaknak háttal ült le, hogy arca árnyékban maradjon. Bal oldalán foglalt helyet a zavart, gondterhelt Chamberlain. Daladier és Mussolini a kereveten, Hitlertől balra ült; mindketten elszánt, méltóságteljes arckifejezést öltöttek, így kezdődött a hírhedt müncheni konferencia.

Forrás: Henrik Eberle és Matthias Uhl (szerk.): *A Hitler-dosszié.* Az NKVD titkos iratanyaga J. V. Sztálin részére. Készült Hitler személyi adjutánsának és inasának moszkvai kihallgatási jegyzőkönyvei alapján. (Park Könyvkiadó, Budapest, 2006)

Heinrich Himmler és az SS állama

Hitler 1924-re fáradhatatlan harcostársat talált magának egy 24 éves fiatalember, Heinrich Himmler személyében. Ő szervezte azokat a gyűléseket, amelyeken beszédet mondott, gyakran együtt utaztak, majd éveken át ő is a párt szónokaként tevékenykedett. Az SA- és SS-egységek szervezése közben, a különböző helyszíneken személyes kapcsolatokat, struktúrákat is épített, amelyekre támaszkodva 1933 után létre tudta hozni az SS-ből, a rendőrségből és a Gestapóból álló hatalmas elnyomó gépezetét. Pályáját Katrin Himmler és Michael Wildt 2015 márciusában magyarul megjelent könyve alapján vázoljuk

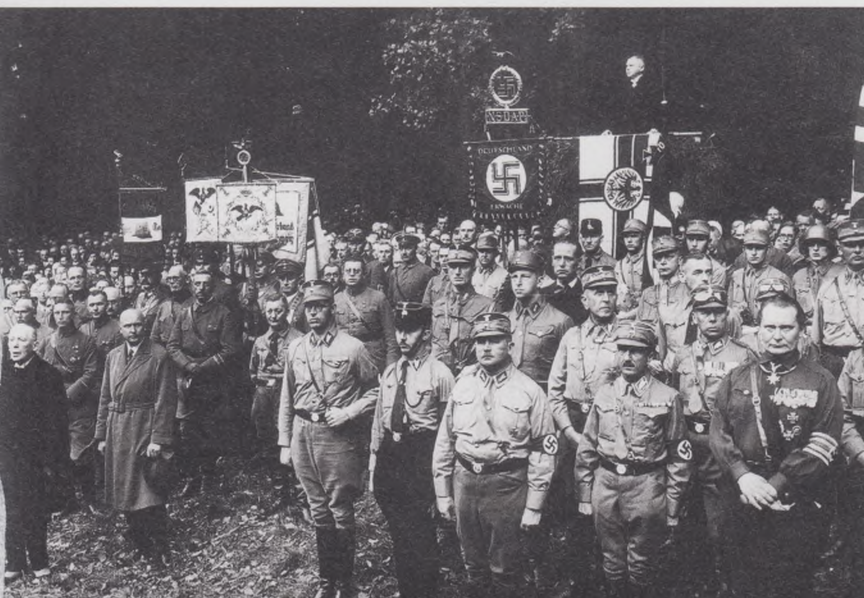
CULTIRIS / AKG-IMAGES

Felvonulás az 1927-es nürnbergi pártnapokon
A TÚLOLDALON: **Himmler látogatása az általa létrehozott dachaui koncentrációs táborban 1936 májusában**

HOSSZÚ KERESGÉLÉS UTÁN Heinrich Himmler 1924 nyarán végre álláshoz jutott az akkoriban betiltott Nemzetiszocialista Német Munkáspártnál, az NSDAP-nél. A párt egy Gregor Strasser nevű funkcionáriusát, akinek Landshutban volt gyógyszertára, májusban a nemzetiszocialisták fedőszervéül szolgáló Völkischer Block (Népi Blokk) színeiben beválasztották a bajorországi Landtagba (tartománygyűlésbe), és decemberben a Reichstagba is bekerült. Mivel így már nem jutott elegendő ideje arra, hogy Alsó-Bajorországban a pártszervezéssel foglalkozzon, a helyi pártszervezet vezetésével az ifjú Heinrich Himmlert bízták meg.

1926 júliusában Strassert *Reichspropagandaleiterré*, azaz birodalmi propagandafőnökké nevezték ki, és Himmler propagandafőnök-helyettesi rangban a müncheni pártközpontba költözött. Ettől kezdve működési területe egész Németországot átfogta. Mivel Gregor Strasser a Reichstag képviselőjeként és a párt egyik fontos embereként más feladatot már nem tudott ellátni, a napi propagandamunka elvégzése Heinrich Himmlerre hárult. A pártapparátuson belül így különleges szerephez jutott: egyrészt ő döntött arról, melyik helyi pártszervezetet tünteti ki azzal a privilégiummal, hogy a Führer megjelenjen tagjai körében, másrészt folyamatos kapcsolatban állt Hitlerrel, hogy beszédeinek időpontját egyeztetni tudják.

Ezen az 1931. októberi pártrendezvényen még békésen megfért egymás mellett Himmler, Röhm és Göring az első sorban

Ugorjunk az időben 1928. január elejére, amikor is Gregor Strasser helyére országos pártszervezési vezetőnek nevezték ki, míg a „birodalmi propagandafőnökség" irányítását formálisan Hitler vette át. Ettől kezdve számított Himmler Hitler helyettesének. „Nevemben Himmler párttárs ír alá" – tette közzé ekkor a *Völkischer Beobachter*ben. És valóban, Himmler e tisztségek viselőjeként továbbra is a munka oroszlánrészét vállalta magára. Ugyanakkor az új megbízatása *(Reichsführer-SS)* mind több idejét vette igénybe, másrészről pedig Goebbels türelmetlenül várta, mikor veheti már át a *Reichsorganisationsleiter* teendőit. 1929 novemberében ez kész ténnyé vált: ettől kezdve Goebbels feladatai közé tartozott a propagandamunka szervezése. „München. Himmlerrel – jegyezte fel egy megbeszélést követően Goebbels a naplójába.– Lefektetem vele jövőbeli együttműködésünk alapjait a propaganda területén. Derék kis ember. Jószándékú, de valószínűleg állhatatlan. Strasser-produktum. Majd igába törik." 1930. áprilisban Goebbels hivatalosan is a birodalmi propagandafőnökség élére állt; Himmler továbbra is a helyettese maradt.

Kulcspozícióban

Himmler 1929-re Hitler után a párt legfontosabb pozícióját kapta meg: az SS főnöke, *Reichsführer-SS* lett.

Az SS-t 1925-ben alapították. A *Schutzstaffel* („védosztag") – amint azt első vezetője, Julius Schreck megfogalmazta – „olyan férfiak serege legyen, akikben mind mozgalmuk, mind Führerük megbízhat". Feladatai közé nem csak az tartozott, hogy távol tartsa az „ünneprontókat" az NSDAP helyi gyűléseiről, és hogy védelmezze a „mozgalmat" a „hivatásos becsmérlők" ellen, hanem „Hitler személyes védőőrizetének az erősítése" is.

Himmler 1926. május elején a 168-as tagszámmal lépett be az SS-be, de a *Völkischer Beobachter* már 1926 áprilisától „az alsó-bajorországi SS Führereként" emlegeti.

Nehéz megbecsülni, mekkora volt az SS létszáma, amikor átvette új posztját, minden valószínűség szerint legfeljebb szűk ezer főből állhatott. Himmler már a kezdetektől fogva megkülönböztetett figyelmet fordított arra, hogy a szervezetben a legszigorúbb fegyelem uralkodjon. Az egyik legelső *Reichsführer-SS*-parancsában az SS-tagoktól „szolgálatuk végzése során feltétlen odaadást és csorbíthatatlan férfias becsületet", hasonlóképpen „minden egyes utasítás maradéktalan és pontos végrehajtását" követelte meg.

Himmler 1931-ben továbbfejlesztette az SS-t. Fontos lépése volt ennek 1931. december 31-én kiadott parancsa, melynek értelmében minden házasságra készülő SS-tagnak engedélyért kellett folyamodnia, amelyet „kizárólag a fajra és az örökletes betegségektől való mentességre vonatkozó mérlegelés eredményétől függően adnak meg, vagy utasítanak vissza". A házasodási kérelmek feldolgozására Himmler felállította az SS „faji irodáját" *(Rassenamt)*. ➤

SS-ek kísérnek egy müncheni zsidó ügyvédet, nyakában a tábla felirata: „Többé nem panaszkodom a rendőrségre"

Himmler nagymértékben emelni akarta az SS hozzájárulását a születési arányszám növeléséhez, ezért a testület tagjaitól elvárta, hogy legkevesebb négy, „genetikailag egészséges" gyermeket nemzzenek.

1931 nyarán Reinhard Heydrich is csatlakozott az SS-hez és az NSDAP-hez. Himmler – amint később anekdotaként elmesélte – félreértette Heydrich szakképesítését, aki a haditengerészetnél műszaki híradótiszt volt, és azt feltételezve, hogy valójában egy hírszerző tiszttel van dolga, felvette Heydrichet az SS még létrehozandó biztonsági szolgálatához (*Sicherheitsdienst*, SD). Az idő szerint e szolgálat egyetlen munkatársa Heydrich volt. Heydrich igen gyorsan meg tudta szervezni az SD-t, aminek következtében befolyása is megnőtt, és Himmler egyik legközelebbi munkatársának számított.

A hatalomátvétele után Heinrich Himmler pályájának új szakasza nehézkesen indult. Az 1933. március 5-i Reichstag-választások befejeztével kezdetben be kellett érnie a müncheni rendőrkapitányi poszttal. Áprilisban a bajorországi politikai rendőrség parancsnokává lépett elő, majd koncentrációs tábort hozott létre a München melletti Dachauban. Az SS, a politikai rendőrség és a koncentrációs táborok közötti együttműködés igen „sikeresnek" bizonyult a nemzetiszocialista rendszeren belül, hiszen Hitlernek egyáltalán nem állt szándékában, hogy egyedül az állam hagyományos szerveire – a rendőrségre és az igazságszolgáltatásra – hagyja a politikai ellenzék elnyomását. A politikai rendőrség – amelynek porosz mintára a „Geheime Staatspolizei", az elterjedt rövidítéssel: Gestapo nevet adták – a Reichstag fölgyújtását követően, 1933. február 28-án kibocsátott, a kivételes állapotot bevezető rendelettel a megtorlás legfőbb rendőri szervévé vált. A koncentrációs táborokkal egyetemben – amelyekbe a foglyokat peres eljárás és ügyvédi segítség nélkül internálták – a Gestapo a terror olyan rendszerét valósította meg, amely rövid időn belül teljesen gúzsba kötötte a politikai ellenzéket.

A hatalom megszerzését követő hónapok folyamán Himmlernek sikerült Münchenből magához ragadnia a Harmadik Birodalom különböző tagállamaiban működő politikai rendőrség irányítását. Végezetül a legnagyobb államban, Poroszországban is megszerezte a Gestapo felügyelőségét. Annak okát, hogy Hermann Göring – aki porosz miniszterelnökként a saját közvetlen fennhatósága alá helyezte a Gestapót – miért támogatta Himmler kinevezését, a nemzetiszocialista vezetés berkeiben dúló hatalmi harcokban kell keresni; ezek az SA vezetősége ellen 1934 júniusában indított gyilkos akcióban, „a hosszú kések éjszakájában" csúcsosodtak ki. A gyilkosok az SS soraiból verbuválódtak, és áldozataik közé nem csupán az SA számos Führere került, hanem konzervatív beállítottságú politikusok és tábornokok – mint amilyen az utolsó birodalmi kancellár, Kurt von Schleicher, vagy kegyvesztett szereplők is, mint Gregor Strasser. A konfliktusból az SS megerősödve került ki, egyszer s mindenkorra levált az SA-ról, és Hitler önálló szervezet rangjára emelte, amely „a Führernek rendíthetetlen hűséggel" tartozott.

A háborút megelőző évekből az 1936-os volt az, amelyben Himmler a legnagyobb hatalomhoz jutott. Júniusban Hitler az egész német rendőrség és a csendőrség főnökévé nevezte ki. Himmler – mint *Reichsführer-SS*, illetve az 1937-ben központosított és megerősített koncentrációs táborok legfőbb ura – ettől kezdve a nemzetiszocialista rendszer egyik legnagyobb hatalmú emberének számított. A Kripót és a Gestapót egyesítő Biztonsági Rendőrség (*Sichereitspolizei;* Sipo) vezetését Reinhard Heydrichre bízták, aki egyben az SS „biztonsági szolgálatát" (SD) is irányította.

A „germanizálás"

A Lengyelország ellen indított hadjáratot kezdettől fogva kivételes brutalitás jellemezte. A német hadsereg mögött az SS és a rendőrség négy bevetési csoportja *(Einsatzgruppe)* nyomult előre, és katonái – a helyi német kisebbség fegyveres milíciái támogatásával – több tízezernyi lengyelt gyilkoltak meg. A lengyel vezető és középréteg tagjait – orvosokat, papokat, tisztviselőket, újságírókat, tanárokat – Reinhard Heydrich fogalmazása szerint, „amennyire csak lehetséges, ártalmatlanná kell tenni", tehát le kell őket tartóztatni, koncentrációs táborba zárni, vagy kivégezni. Az SS-kommandók az elmebetegek számára fenntartott intézeteket is szisztematikusan kiürítették, lakóikból hozzávetőleg 7700-at legyilkoltak, hogy az épületeket az SS vehesse használatba. A gyilkosságok végrehajtásánál az egyik SS-kommandó már ekkor gázkamrává átalakított rakterű teherautót használt. 1939. december 12-én Himmler Poznańba látogatott, hogy megfigyelje, hogyan folyik az emberek legyilkolása egy gázkamrában. 1939 végére a német megszállási övezetben már jóval több mint 45 ezer lengyel polgári személyt – közöttük körülbelül 7 ezer zsidót – öltek meg.

A lengyel területek tervezett „germanizálása" azonban akadozott: egyszerűen nem tudtak annyi embert a Főkormányzóságba szállítani, amennyit Himmler szeretett volna

Míg Lengyelország központi részén a német megszállók létrehozták a „Főkormányzóságot", a mintegy 10 milliós – túlnyomó többségében lengyelek lakta – nyugati területeket a Harmadik Birodalomba olvasztották, ahol „germanizálás" várt rájuk. A Szovjetunióval aláírt megállapodások egyebek mellett a szovjetunióbeli – nevezetesen a balti országokban, valamint Ukrajnában élő – német kisebbségek Németországba történő áttelepítéséről is ren-

WIKIMEDIA

delkeztek. Ekképpen az annektált nyugati lengyel területekre több százezernyi embert kívántak költöztetni. Hitler e feladat végrehajtásával 1939. október 7-én Himmlert bízta meg, aki éppen 39. születésnapját ünnepelte ezen a napon.

Hitler utasítása értelmében azontúl „a birodalmi németek, illetve a Birodalomba végérvényesen hazatelepíthető külországi német nemzetiségiek szállításáért", hasonlóképpen „az idegen lakosságrészek által a német nemzetiségiekre kifejtett, a Birodalomra, valamit a német népközösségre nézve veszélyt jelentő káros hatások megszüntetéséért", nemkülönben „a lakóhelyek áthelyezése révén történő új német kolonizációs övezetek létrehozásáért" Himmler felelt. Himmler – a saját magának adományozott „a néptest megszilárdításáért felelős biztos" cím viselőjeként – e megbízás által olyan új és mindenre kiterjedő hatalomhoz jutott, amelyet az erőszak fokozódásának elemzésekor semmiképpen sem szabad alábecsülni. Nem pusztán a német kisebbségek „át- és letelepítéséért", hanem egyúttal az „idegen népességhez tartozó", illetve „népidegen" személyek kitelepítéséért is felelős volt.

Az olimpia idején rendészeti feladatokat ellátó SS-különítmény pihenője
LENT: A Himmler-család hétvégi kiránduláson a dachaui láger „füvészkertjében", 1941 júliusában

Csupán az 1939-es esztendő végéig Nyugat-Lengyelország „germanizálandó" területeiről hozzávetőleg 88 ezer lengyelt és zsidót szállítottak el a Főkormányzóságba, rettenetes körülmények között: fűtetlen marhavagonokban, élelem – és gyakran ivóvíz – nélkül. November végén Hans Frank főkormányzó a német álláspontot kíméletlen őszinteséggel fogalmazta meg: „Itt kemény lesz a tél. Aztán majd senki se panaszkodjon, hogy a lengyeleknek nincsen kenyerük. [...] A zsidókkal egykettőre megoldjuk a kérdést. Örülök neki, hogy ez egyszer fizikailag is nekimehetünk a zsidó fajnak. Annál jobb, minél többen halnak meg közülük."

Himmler 1940 elején több utazást is tett a megszállt Lengyelországban. Január 15-én és 16-án Łódźban volt, január 25-e és 29-e között Przemyślben, Radymnóban, Krakkóban járt, ahol találkozott Hans Frankkal, Lengyelország gauleiterével, majd Zakopanéban ellátogatott a gorálokhoz – Himmler úgy tartotta, ez a nyugati szláv népcsoport „germán származású", ezért „germanizálható".

A lengyel területek tervezett „germanizálása" azonban akadozott: egyszerűen nem tudtak annyi lengyelt és zsidót a Főkormányzóságba szállítani, amennyit Himmler szeretett volna. Mindenekelőtt Frank főkormányzó volt az, aki nem kért a többletszállítmányokból, attól tartva, hogy újabb gondokat okoznak a megszállt terület igazgatásában. A Göringgel február 12-én tartott megbeszélésen – amelyen Himmler is részt vett – Franknak végül sikerült álláspontját elfogadtatnia. Göring elvetette a „vad betelepítés" folytatásának a gondolatát, és hat hét múlva „minden, a Főkormányzóságba történő evakuálást újabb intézkedésig" megtiltott. Ezt követően a zsidó lakosságot – későbbi deportálásuk megkönnyítése végett – nagyméretű gettókban gyűjtötték össze, elsősorban a németek által Litzmannstadtnak nevezett Łódźban és Varsóban.

Himmler ennek ellenére nem hagyott fel tömeges kiürítési terveivel; 1940 májusában átadott Hitlernek – akivel az idő szerint sokat találkozott – egy „Emlékeztető a keleti idegen etnikumú népekkel való bánásmódról" *(Denkschrift über die Behandlung der Fremdvölkischen im Osten)* című irományt, amelyet – ha hihetünk Himmler feljegyzéseinek – Hitler „nagyon jónak és helyénvalónak" ítélt. Ebben Himmler azt sürgette, hogy „a keleti idegen népek tagjait [...] egészen kis részekre, szilánkokra aprózzák szét. [...] Ne lehessen módjuk arra, hogy nagyobb egységekbe egyesüljenek: a faji szűrőt – amelynek segítségével ebből az egyvelegből ki tudjuk válogatni a faji szempontból értékes elemeket, hogy aztán Németországba szállítva asszimiláljuk őket – kizárólag akkor tudjuk működésbe hozni, ha ezt a Főkormányzóságban élő 15 millió és a keleti tartományokban élő 8 millió emberből álló etnikai kotyvalékot föloldjuk-szétoszlatjuk."

A nem német lakosságnak tudnia kellett, „hogy Isten parancsa szerint engedelmeskedni kell a németeknek, becsületesnek, szorgosnak és kedvesnek kell lenni. Az olvasni tudást nem tartom okvetlenül szükségesnek". A „faji szűrő" alkalmazása – ismerte el Himmler – talán bizonyos esetekben „kegyetlen és tragikus" lehet, ám „amikor az ember – belső meggyőződéstől vezettetve – úgy ítéli meg, hogy valamely nem germán nép fizikai megsemmisítése lehetetlen, akkor még mindig ez a legkíméletesebb és a legjobb megoldás". Himmler abban reménykedett, hogy a zsidó fogalma – „azon lehetőségnek köszönhetően,

melyet az összes zsidó Afrikába, vagy valamely másik gyarmatra történő tömeges emigrációja biztosít" – „teljesen el fog tűnni".

Ekképpen Himmler egy régi antiszemita tervet keltett új életre: az európai zsidók Afrikába történő deportálását. Még európai államok is akadtak – mint például Lengyelország –, amelyek az 1930-as években zsidó állampolgáraik Madagaszkárba történő „emigrálásának" a tervét melengették. 1940-ben mind a Birodalmi Biztonsági Főhivatalban (*Reichssicherheitshauptamt,* RSHA), mind a Külügyminisztériumban feszített ütemben dolgoztak azokon a terveken, amelyek a fennhatóságuk alatt álló területeken élő összes zsidó Madagaszkárba történő elszállítását célozták.

1942. május 27-én két Angliában kiképzett cseh ellenálló Prágában merényletet hajtott végre az RSHA főnöke és a megszállt Csehország helyettes „birodalmi protektora", Reinhard Heydrich ellen; június 4-én Heydrich belehalt sebeibe. A merényletre Himmler igen gyorsan válaszolt. Hitlerrel még azon a napon tárgyaltak az újonnan kialakult helyzetről. Hitlert csillapíthatatlan bosszúvágy fűtötte. Június elején a cseh Lidice község teljes férfilakosságát lemészárolták, a nőket koncentrációs táborba vitték, a gyermekeket német családoknál helyezték el.

Holland Waffen SS toborzóplakát

Az SS irányítása alatt működő Ordnungspolizei razziája Krakkóban

LENT: **Az auschwitzi tábor parancsnoka, Rudolf Höss, aki a felelősségrevonáskor minden tettét főnökére hárította**

Himmler Heydrich halálát választóvonalként értékelte, temetési beszéde egyúttal kísérlet volt arra, hogy visszaadja az SS-vezetés bizalmát, és tájékozódási pontokat jelöljön ki a számára. Többször is felemlegette a csüggedést, amelynek nem szabad engedni, és a pesszimizmust, melynek az SS-ben nincs helye. A háború – mutatott rá – még akár több évig is elhúzódhat. Alaposan át kell tehát vizsgálni minden részleget, szolgálatot és minden arra alkalmas embert harcba kell vezényelni. „A 'lehetetlen' szó nálunk nem létezik, és soha nem is fog." Tekintettel a fiatal – Himmler szavaival „magas faji értékkel bíró" – korosztályt sújtó nagyarányú veszteségekre, a háború után kiemelt feladatként kell kezelni az SS és a rendőrség újjászervezését. Végül a harmadik fontos teendő úgymond a keleten elfoglalt területek német gyarmatosítása lesz. Mindenki megértette, milyen súlyosnak látta Himmler a helyzetet, amikor úgy döntött, hogy egy időre maga veszi kézbe az RSHA irányítását.

Megkezdődik a népirtás

1941 nyarától, amióta a szovjet hadszíntéren módszeresen folyt a zsidók megsemmisítése, a lengyel zsidókat is fenyegette a genocídium. Miután annak a lehetősége megszűnt, hogy a nyugat-lengyelországi megszállt területekről a zsidókat a Főkormányzóságba deportálják, a német megszálló hatóságok tétováztak a gettók jövőbeni sorsát illetőleg. A łódźiban 140 ezer embert zsúfoltak össze; a katasztrofális élelmezési és higiénés állapotok járványokat idéztek elő, amelyek újfent ürügyet szolgáltattak a németeknek, hogy arra a következtetésre jussanak: mivel a gettók a járványok melegágyai, haladéktalanul fel kell számolni azokat.

1941 októberében Arthur Greiser poseni (poznańi) gauleiter engedélyt kért Himmlertől 100 ezer, munkára alkalmatlannak ítélt zsidó legyilkolására. Erre a célra a közeli Chełmnóban megsemmisítő helyet rendeztek be, ahol decembertől kezdve elgázosító teherautókban módszeresen gyilkolták az embereket. Az első áldozatok között voltak azok a romák, akiket az ausztriai Burgenlandból szállítottak el Łódź irányába.

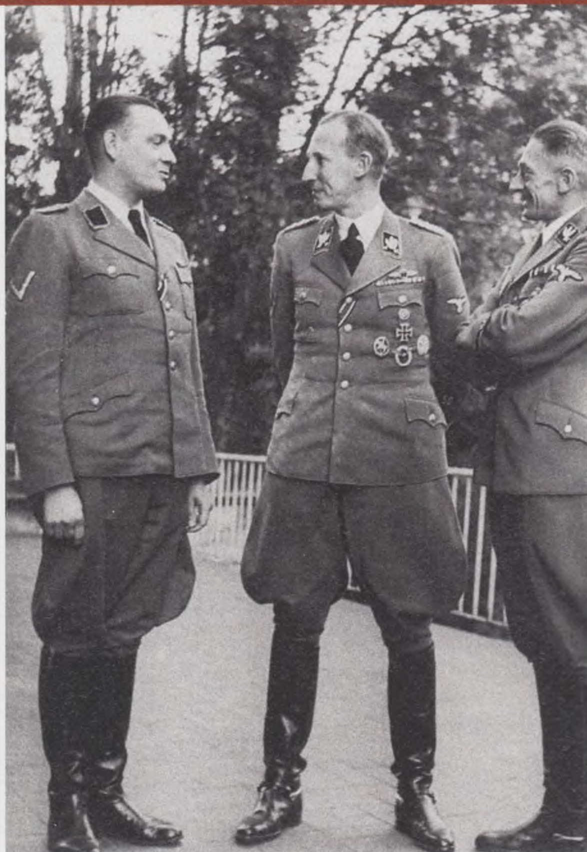
Himmler 1941. október közepén megbízta Odilo Globocnik lublini *SS- und Polizeiführert,* hogy a Bełżec Főkormányzóságban élő zsidók számára állítson föl egy regionális koncentrációs tábort. Egyidejűleg a „T4" program addig a fogyatékkal élők és a betegek legyilkolásával megbízott szakértőit Lublinba vezényelték, hogy ott újabb koncentrációs táborokat építsenek, amelyekben a gyilkosságokat gázzal hajtják végre. Chełmnótól eltérően Bełżecben első alkalommal építettek olyan gázkamrákat, amelyekhez nagy teljesítményű harckocsimotorokat csatlakoztattak, hogy a kipufogógázzal öljék meg az embereket.

Közvetlenül Himmler Krakkóban és Lublinban március közepén tett látogatása után kezdődött meg a lublini és szomszédos városok zsidó gettóinak „evakuálása". Bełżecben április közepére hozzávetőleg 44 ezer, munkára alkalmatlannak ítélt személyt gyilkoltak le. 1942. május elején Sobibórra, majd július második felében Treblinkára került sor, ahova a varsói gettó lakóit szállították, hogy azonmód végezzenek velük a gázkamrákban.

Április 26-a és május 3-a között Himmler csaknem naponként találkozott Heydrichhel; április 23-án és május 3-án Hitlerrel folytatott hosszabb megbeszélést. Nyilvánvalóan magához akarta ragadni a végrehajtó hatalom irányítását a megszállt Lengyelország területén. Hans Frank főkormányzó politikai helyzete ugyanis egy nagy korrupciós botrány következtében meggyengült. Himmler térségbeli képviselőjét, Friedrich-Wilhelm Krüger Höherer *SS- und Polizeiführer*t május 7-én a Főkormányzóság biztonsági kérdésekkel megbízott államtitkárává nevezték ki.

Himmler 1942. július 17-én Katowicébe, majd onnan Auschwitzba utazott. Kétnapos látogatása alatt – a táborparancsnok, Rudolf Höss elbeszélése szerint – minden, Auschwitzban „érdeklődésre számot tartó" dologra kíváncsi volt: meglátogatta

a laboratóriumokat és a kísérleti kaucsukfaültetvényt, a faiskolákat és az állattartó telepeket. Birkenauban – Höss szavaival élve – „az egész megsemmisítési folyamatot" alaposan áttekintette, tudniillik egy Hollandiából indított konvoj érkezését, a „munkaképesek kiválogatását" és több száz zsidó férfi és nő gázzal végrehajtott meggyilkolását. Július 19-én Himmler parancsba adta, hogy az év végéig a Főkormányzóságból az összes zsidót el kell tüntetni.

Heydrich és Hans Frank Prágában, 1941-ben
LENT: **Az őrület az utolsó pillanatig folytatódott: 1945. április 13-án több mint 1000 kényszermunkásra gyújtották rá őreik ezt a németországi Gardelegen városka melletti csűrt**

Ekkor vette kezdetét a megsemmisítés legrettenetesebb szakasza. Mindössze néhány hónap leforgása alatt, 1942. július és november között, sokkal több mint kétmillió ember esett áldozatául a módszeres népirtásnak. Az esetek többségében a német rendőrség által irányított helyi erők gyűjtötték össze gettóbeli házaikból a zsidókat. A betegeket, a fogyatékosokat és a kisebb gyermekeket azonnal kivégezték. A többi áldozatot egy központi térre terelték, és ott válogatták ki azokat, akik még „munkára alkalmasak" voltak, s így egy időre megmenekültek a deportálástól és a haláltól. A többieket mind egy szálig a vasútállomásra hajtották, és vonaton a megsemmisítő központokba szállították. Egyedül az „Aktion Reinhard" keretében épített három táborban több mint 1,4 millió embert gázosítottak el. Bełżecben körülbelül 435 ezer ember halt meg, míg Sobibórban 160 ezer és 200 ezer között volt a számuk. A treblinkai koncentrációs táborban hozzávetőleg 850 ezer embert gyilkoltak le.

Különösen Auschwitz vált az emberiség története során elkövetett egyik legszörnyűbb bűnnek a jelképévé. A lengyel politikai foglyok befogadására 1939-ben épített tábort 1941-ben kibővítették, hogy alkalmassá váljon sokezernyi szovjet hadifogoly fogva tartására. Ezekben az években mindennapos volt a rabok legyilkolása; ám az új, 1941. szeptemberben elkészült auschwitz-birkenaui táborba is terveztek két krematóriumot. Az első, Zyklon-B-vel elkövetett gyilkosságokat 1941 szeptemberében, szovjet hadifoglyok ellen hajtották végre. 1942. július havától kezdve rendszeresen érkeztek az Európa minden részéből zsidókat szállító vonatok. A birkenaui „rámpánál" SS-orvosok válogatták az áldozatokat, elválasztva az „alkalmasakat" az „alkalmatlanoktól", utóbbiakat – elsősorban az idős embereket és az anyákat gyermekeikkel együtt – két átalakított parasztházban, amelyeknek a helyiségeiben gázkamrákat rendeztek be, azonnal meggyilkolták. Később, 1943 elején két új, nagyméretű, saját gázkamrákkal rendelkező krematórium kezdte meg működését. Auschwitzban egy harmadik tábort is létesítettek, a monowitzit, amikor az IG Farben vegyiművek alkalmas helyet keresett a stratégiai fontosságúnak ítélt szintetikus gumi gyártására. Összességében az Auschwitzban elpusztítottak számát 1,1 millióra teszik.

Menetelés a pusztulásba

A Szovjetunió 1941-ben történt megtámadását követően Himmler legfontosabb tevékenységének az SS-szel kapcsolatos feladatok megoldását tekintette. A német hadseregeknek ugyanis sürgősen és egyre növekvő számban volt katonára szükségük, a Wehrmacht pedig csak német állampolgárokat toborozhatott, miközben a Waffen-SS-nek lehetősége volt külföldiekből is alakulatokat szervezni. Himmlernek a Hitlerrel 1941–1942 óta folytatott megbeszéléseiről készített feljegyzéseit vizsgálva kiderül, hogy az új SS-hadosztályok felállítása abszolút elsőbbséget élvezett. És mivel a Waffen-SS-alakulatok a szárazföldi hadsereg parancsnoksága alá tartoztak, gyakran áthelyezték ezeket, felszerelésük nem volt megfelelő, és olyan ütközetekben vetették be őket, amelyektől a Wehrmacht igyekezett inkább távol maradni. Mindezek következtében veszteségeik súlyosak voltak. Himmlernek a fronton tett szemleútjai gyakran azt a célt szolgálták, hogy elsimítsa a Waffen-SS és a hadsereg alakulatai között támadt konfliktusokat.

A Waffen-SS-be norvégokat, finneket, svédeket, dánokat, flamandokat, hollandokat, franciákat, sőt még moszlim bosnyákokat is toboroztak. Az SS arra törekedett, hogy hadosztályait mindenekelőtt Délkelet-Európa német nemzetiségű lakosságából állítsa ki. Ebből a szempontból fontos intézkedés volt, hogy 1941 márciusában a külföldön élő német etnikai csoportok vezetőit *de facto* Himmler parancsnoksága alá helyezték. Egyedül Magyarországon csaknem 20 ezer embert toboroztak. A jugoszláviai németeket (bánáti, bácskai, szerémségi svábokat) az 1942-ben megszervezett „Prinz Eugen" SS önkéntes hegyi hadosztályba toborozták. Szerbiában és Horvátországban egyébként mind gyakrabban fordultak elő erőszakos toborzások. 1941–1942 folyamán a Waffen-SS hadosztályok száma – négyről nyolcra emelkedve – megkétszereződött, sőt 1945 elejére elérte a negyvenet – azonban a többségük már hosszabb idő óta nem rendelkezett az előírt létszámmal.

WIKIMEDIA

A szájába rejtett ciánkapszula végzett Himmlerrel, jelöletlen sírba temették valahol Lüneburg közelében

Hitler 1943. augusztus 20-án birodalmi belügyminiszterré nevezte ki Himmlert. Elődje, Wilhelm Frick ezután kénytelen volt beérni a cseh-morva birodalmi protektori tisztséggel. Himmler kinevezése jól mutatja, milyen mértékben tudta növelni hatalmát a háborús évek alatt. Ettől kezdve a Harmadik Birodalom egész „biztonságpolitikájának" a felépítése és irányítása rá hárult. De a jelek szerint nem ragaszkodott körömszakadtáig ahhoz, hogy miniszteri teendőket lásson el. A minisztériumba csak nagy ritkán tette be a lábát, a munkát a hadiszállásáról vagy pedig személyi tanácsadója, Rudolf Brandt közvetítésével irányította, az operatív igazgatást Wilhelm Stuckartra hagyva, aki hosszú éveken át államtitkárként tevékenykedett, és a wannseei konferencián is részt vett.

Közvetlenül az 1944. július 20-i merénylet után Hitler a tartalékhadsereg parancsnokának nevezte ki Himmlert, amely poszton központi szerep jutott neki az újoncsorozásban. Az 1928-as korosztály – tehát a 16 éves fiúk – behívását e szavakkal indokolta: „Jobban járunk akkor, ha egy fiatal korosztály meghal, de a nép megmenekül, mint ha megkímélem a fiatal korosztályt, és az egész 80–90 milliós nép elpusztul."

A nemzetiszocialista vezetés már 1944 nyarán nekifogott egy általános behívási terv kidolgozásához. A Hitler által szeptember 26-án kihirdetett, „német népfelkelésről" szóló rendelet a tizenhat és hatvan év közötti, még harcképes férfiak utolsó tartalékainak a mozgósítását írta elő. Noha a Volkssturm-egységek megalakítása még a gauleiterek feladata volt, katonai megszervezésükről, kiképzésükről, felfegyverzésükről, bevetésükről – a tartalékhadsereg parancsnokaként – Himmler rendelkezett. A rádióban közvetített beszédében Himmler október 18-án – korántsem véletlenül éppen a lipcsei népek csatájának az évfordulóján – kijelentette: „Jó lenne, ha ellenségeink megértenék: minden egyes kilométerért, amelyet országunkban akarnak megtenni, tengernyi vérrel fognak fizetni. Minden városi háztömböt, minden falut, minden tanyát, minden erdőt férfiak, fiúk, öregemberek s – ha kell – nők és leányok fognak védelmezni."

Himmlert még egy hadseregcsoport – 1944. december eleje és 1945. január közepe között az Oberrhein (felső-rajnai), majd 1945. január vége és március közepe között pedig a Weichsel (visztulai) hadseregcsoport – parancsnokává is kinevezték. Katonai ismereteinek hiánya azonban katasztrofálisnak bizonyult. 1945 márciusában, belátva, hogy a hadsereg-parancsnoki szerepre alkalmatlannak bizonyult, torokgyulladással több hétre befeküdt a „Hohenlychen" katonai kórházba. Március 21-én – a Wehrmacht tábornokainak a követelésére – leváltották hadsereg-parancsnoki tisztségéből.

A háború utolsó heteiben Himmler még abban bízott, hogy a koncentrációs táborok foglyait túszként felhasználva a nyugati hatalmaknál engedményeket, sőt akár különbékét érhet el. Felix Kersten közvetítésével sikerült is neki a semleges Svédországgal felvenni a kapcsolatot. 1945 elején Folke Bernadotte gróf, a Svéd Vöröskereszt alelnöke Németországba utazott, hogy erről az akcióról véglegesen megállapodjon az SS-szel. Ám amikor Bernadotte február 16-án megérkezett Berlinbe, Himmler habozni kezdett a találkozó miatt; csak két nap múlva fogadta Bernadotte-ot, és olyan ígéreteket tett neki, melyeknek a teljesítését aztán elhalasztották. Egészen 1945. áprilisig kellett várni, hogy az életben maradt skandináv foglyok a neuengammei táborban felszállhassanak a Svéd Vöröskereszt fehér buszaiba, és Dánián keresztül hazajuthassanak Svédországba.

Április 20-án, Hitler születésnapján Himmler utolsó alkalommal látogatott a berlini birodalmi kancelláriára. Nyolc nap múlva elfogtak és a „Führerbunkerbe" továbbítottak egy brit sürgönyt, amely arról számolt be, hogy Himmler a nyugati hatalmakkal tárgyal. Halála előtt Hitler ezért Himmlert minden párt- és állambeli tisztségétől megfosztotta. Ekkor Himmler már elutazott Észak-Németországba, és Flensburgban tartózkodott.

Az utolsó heteiben még abban bízott, hogy a koncentrációs táborok foglyait túszként felhasználva a nyugati hatalmaknál engedményeket, sőt akár különbékét érhet el

Karl Dönitz tengernagy, akit Hitler április 30-án elkövetett öngyilkossága előtt utódjának kinevezett, tudomást szerzett róla, hogy Himmlert tisztségeiből felmentették, ezért nem hívta meg újonnan alakított átmeneti kormányába.

Himmler még két hétig időzött Flensburgban anélkül, hogy bárki is háborgatta volna. Rendszeresen fogadta a hozzá hűséges SS-vezetőket, 150 fős vezérkart tartott fönn, rádiós részleggel, gépjárműparkkal, és levélben többször is megkereste Montgomery tábornokot, akitől választ azonban nem kapott. Május 20-án, három nappal a Dönitz-kormány letartóztatása előtt Himmler leborotvált bajusszal, fél szemén kötéssel, a *Geheime Feldpolizei* (katonai titkosrendőrség) egyenruhájában és Heinrich Hitzinger névre kiállított személyi okmányokkal, vezérkarának néhány tagja kíséretében elhagyta a várost. Úgy tervezte, a város angol körülzárása elől déli irányba próbálnak menekülni, azonban nem járt sikerrel. 1945. május 22-én az angolok – feltételezve, hogy a Gestapo tagjaiba botlottak – a brit második hadsereg főhadiszállására kísérték. Ott Himmler felfedte kilétét, majd kis idő múltán méregkapszulával öngyilkosságot követett el. ■

Forrás: Katrin Himmler – Michael Wildt: *Himmler – Egy tömeggyilkos magánélete* (Kossuth Kiadó, 2015)

A Gestapo kezében

1933. május 17.

Ma szörnyű hír érkezett. Kollégánkat, dr. Gerlichet múlt éjjel kis híján agyonverték.

Dr. Fritz Gerlichet, a nácikat hevesen támadó katolikus hetilap, a *Der Gerade Weg (Az Egyenes Út)* kiadóját március 9. óta egy harmadik emeleti sötét cellában tartják fogva. Sztoikus nyugalommal és jó kedéllyel viseli a börtönéletet, emiatt nagyon népszerű börtönőrei körében.

Múlt éjjel egy óra körül két SA-fegyveres látogatta meg a szolgálatos őrt, és kikérte dr. Gerlichet. Úgy volt, hogy kihallgatásra viszik. Az őr nem kért írásos parancsot. Átadta dr. Gerlichet a két SA-embernek. Azok egy folyosón az adminisztrációs blokkba kísérték. Azután bekötötték a szemét. Az ily módon elvakított foglyot fel-le kísérték a különböző lépcsőkön, hogy ne tudhassa, hová viszik.

Végül levették a kötést. Dr. Gerlich körülnézett. Egy meglehetősen nagy szobában találta magát. Elvakították az éles fények. Számos lámpát irányoztak egyenesen felé. Emberek ültek mögöttük, akiket nem láthatott. Mintha egy színpadon lett volna. A színész a rivaldafényben, a nézők a sötétben.

A szövetségesek fogságába esett Gestapo-ügynökök 1945-ben

Egy hang nyersen rárivallt dr. Gerlichre. A lámpák irányából jött, ahol sötét alakok látszottak mozogni.

– Honnét szerezte az értesüléseit a Barna Házról [az NSDAP központjáról]?

Dr. Gerlich csendesen válaszolt:

– Csak én vagyok a felelős minden cikkért, ami a lapomban megjelent.

– Tehát nem árulja el a bűntársait? – bődült el a hang.

– Nem – felelt dr. Gerlich határozottan.

Egy pillanatra csend lett. Halálos némaság telepedett a helyiségre. Azután dr. Gerlichet megragadták és feldobták egy asztalra. Gumibottal huszonöt ütést mértek rá.

Dr. Gerlich egy hangot sem adott ki.

Egy székbe lökték.

Kérdéseket tettek fel neki.

Dr. Gerlich hallgatott.

Újra és újra ugyanazt a kérdést üvöltötték a fülébe:

– Dr. Bélitől szerezte az értesüléseit?

Dr. Gerlich konokul hallgatott.

– Majd mi beszédre bírunk, te kutya!

Újabb huszonöt botütés záporozott dr. Gerlichre. Szegény tudós a veréstől szinte eszméletlenül, ájuláshoz közeli állapotban támolygott vissza a székéhez.

– Most már bevallod?

Dr. Gerlich csak ült, és nem válaszolt.

Egy revolvert csaptak le elé az asztalra, és egy nyers hang ráparancsolt:

– Nesze! Akkor lődd magad agyon, te aljas, te!

Dr. Gerlich csak most szólalt meg. A végletekig eltökélt hangon.

– Nem vagyok hajlandó agyonlőni magam. Katolikus vagyok.

Letérdelt a padlóra és imádkozni kezdett. Felkészült a végre. A környezete megszűnt létezni. Kettesben maradt Istennel. Imádkozva várta a lövést, amely véget vet az életének.

Mélyen gyökerező hite megérintette kínzóit. Mintha csoda történt volna. Az SA-emberek mérlegelték a helyzetet. Meggondolták magukat. Nem merészkedtek addig, hogy lelőjék dr. Gerlichet.

A „kihallgatás" véget ért. Visszavitették dr. Gerlichet.

Forrás: Stefan Lorant: *I Was Hitler's Prisoner* (Penguin Books, 1935)

Antiszemitizmus 1935 márciusában

A kapcsolat a heilbronni zsidók és a lakosság többi része között azelőtt jó volt, s ami a személyes viszonyokat illeti, nem is sokat változott. Az antiszemita propagandának ugyanakkor senki sem mert ellentmondani, de még szóba hozni se lehetett. A nácik és az SA módszeresen kezdtek átjárni a Neckar egyik szigetére, ahonnét hallani lehetett, amint kórusban énekelték és harsogták az antiszemita énekeket, jelszavakat. Ez így ment tíz egymást követő éjszakán.

Azután egy napon a náci osztagok – egyenként úgy százfős csapatok – végigmasíroztak Heilbronnon. A főutcán kiáltozták jelszavaikat: „Pusztulj, Túda!", „Ki a zsidókkal!", meg a többi. A zsidó üzletek kirakatait bezúzták, azután bementek a zsidó házakba. Köveket dobtak a szobákba, és én magam láttam, ahogy egy férfit, akit a nácik azzal vádoltak, hogy egy köztisztviselő lányával barátkozott, kirángattak egy házból és addig ütöttek, míg el nem terült a földön. Némelyik ház falára ráírták: „Ha kiteszitek a lábatokat az utcára, agyonverünk." Nem tudom, hány embert bántalmaztak. E vasárnap óta közel egy hét telt el, de a zsidók sötétedés után még most sem merészkednek ki az utcára. Sokan egész idő alatt nem hagyták el a házukat. Mások is csak akkor, ha elkerülhetetlenné vált.

Forrás: *The Yellow Spot: A collection offacts and documents relating to three year's persecution of German Jews* (Victor Gollancz, London, 1936), (Egy szemtanú beszámolója 1935 szeptemberéből)

Ellenálló németek

A müncheni Bürgerbräu-kellerben negyed órával Hitler távozása után robbant a pokolgép 1939. november 8-án

WIKIMEDIA

Terv vagy konkrétan végre is hajtott merényletkísérlet formájában negyvennél is többször próbálták meg Hitlert eltenni láb alól, de egyik akció sem rendítette meg a náci rezsimet. Ugyanakkor néhány ügyben kénytelenek voltak engedni a tiltakozóknak. A Stauffenberg-féle merényletről, az egyházi, civil és katonai ellenállás szűk köreiről, Hans von Dohnanyi különleges szerepéről **Bihari Péter** emlékezik meg

A FILMRENDEZŐ WOODY ALLEN egy gúnyos írásában fiktív kis történettel jellemezte a német ellenállást: Hitler fodrásza egyszer azt gondolta, egy hajszálat ejtene be a Führer zakójába, de aztán „visszariadt a rettenetes felelősségtől". Vagyis a németek végig zokszó nélkül kitartottak egy gyilkos, sőt a háború végén már öngyilkos rendszer mellett. A valóság azonban számos ponton ellentmond ennek a közkeletű képnek.

Miközben a németek nagy többségének magatartását a támogatás, majd később az elfogadás vagy a beletörődés jellemezte, egy kisebbség kitartóan próbálkozott az ellenállással. Természetesen a náci rendszer sikerei idején ez jelentéktelen volt, de a háború fordulatai, s különösen Sztálingrád után (1943-tól) az illegális csoportok tevékenysége megélénkült. Egy totális diktatúrában a szembefordulásnak sokféle jelét, formáját lehet megkülönböztetni – akár a közöny, a „morgás", egy-egy „defetista" megjegyzés vagy a széles körben elterjedt náciellenes viccek mesélése is ide tartozhatott, bár ezek semmiféle szervezett keretbe sem illeszkedtek.

Többféle irányzatot, szervezetet lehet említeni. Katolikus egyházi körökben tiltakoztak a náci eutanázia-program ellen, amelyet emiatt lényegében leállítottak. A rendszerhez sokáig közelebb álló evangélikus egyházban „Hitvalló Egyház" *(Bekennende Kirche)* néven alakult kifejezetten náciellenes irányzat.

Sophie Scholl búcsúzik a frontra induló katonáktól 1942 júliusában

gedték. Külön típust jelentettek az ifjúság nonkonformista csoportjai, amelyek elutasították a Hitlerjugendet és általában a nácizmust. Maguk szervezték meg a szabadidejüket, kirándultak, kocsmáztak, de főként tiltott zenét hallgattak. A nagynémet birodalomban a tiltott zene elsősorban a jazzt jelentette: az „*Edelweiss-Piraten*"-ként ismertté vált fiatalok az amerikai feketék „elfajzott" muzsikájáért (főleg a swingért) rajongtak. A hatóságok elég intenzíven foglalkoztak velük, figyelték őket stb., de nagyon bizonytalanok voltak, hogy miként szorítsák vissza őket, vagy mivel büntessék e nemkívánatos tevékenységeket.

Létezett néhány illegális kommunista vagy szovjetbarát sejt; még a hadseregben is, ahol Schulze-Boysen főhadnagy tevékenységét hamar leleplezték. Ennél sokkal ismertebb a Scholl testvérek ellenzéki csoportja, a Fehér Rózsa. Tagjai konzervatív, középosztálybeli családokból származtak, vezérelvük a keresztény hitvalláson alapuló humanista idealizmus volt, s a keleti front tömeggyilkosságainak elutasítása. Utolsó kiáltványukat, röpcédulájukat – amelyet Kurt Huber filozófiaprofesszor fogalmazott – 1943. február 18-án kezdték terjeszteni a müncheni egyetemen. „Az első világháború káplárjának zseniális stratégiája 330 ezer német katonát kergetett értelmetlenül és felelőtlenül a halálba, a pusztulásba. Führer, köszönjük neked!" – írták. A vakmerő Hans és Sophie Schollt az egyetem portása feljelentette, négy nap elteltével már a Népbíróság előtt álltak, amely a csoport hat tagját halálra ítélte. Az ítéletet lefejezéssel hajtották végre. [A Fehér Rózsa tevékenységét, Kurt Huber kivégzésének körülményeit lásd részletesebben erről szóló írásunkban. – *A szerk.*]

Zsidó ellenállásról nyilvánvalóan nem lehetett szó – ugyanakkor egy pár évvel ezelőtti német filmből *(Rosenthaler Strasse)* vált közismertté az a történet, hogy 1943-ban keresztény berlini asszonyok nap mint nap tüntetést rendeztek letartóztatott zsidó férjeik kiszabadításáért, ami oly mértékben zavarta a náci vezetőket, hogy a deportálásra szánt férjeket végül kien-

Hitler sebesült veteránokat üdvözöl 1943. mácius 21-én a berlini Zeughausnál. Egyik kísérője, Rudolf von Gersdorff bombákat erősített a testére, de nem volt alkalma a robbantásra

A mezőgazdasági közmunka elleni tiltakozásul üresen hagyott padsorok a Müncheni Egyetemen 1939-ben

A rezsim megdöntésére azonban csakis államcsíny útján lehetett némi – történészek szerint nagyon kicsi – esély, ami kizárólag a diktátor kikapcsolása útján következhetett volna be. Kísérletekben nem volt hiány: legalább tizenöt merényletről (és még több tucat hamvába halt tervről, kísérletről) tudunk Hitler ellen. Mindegyik kudarcot vallott, a Führer több esetben is isteni – avagy inkább ördögi – szerencsével menekült meg. A magányos merénylők közé tartozott egy sváb asztalos, Georg Elser, aki egészen közel járt a sikerhez. Olvasta a lapokban, hogy a náci párt vezetői legközelebb novemberben, a müncheni *Bürgerbräukeller*ben gyűlnek össze, hogy megemlékezze-

BALRA: **Sztálingrádból evakuált sebesültek – a vereségek és veszteségek sokakat fordítottak Hitler ellen** JOBBRA: **Göring és Bormann vizsgálják az 1944. július 20-i merénylet pusztítását** LENT: **Henning von Tresckow, Georg Elser és a német főhadiszállásról a szovjet hírszerzésnek információkat küldő Harro Schulze-Boysen**

nek az 1923-as „sörpuccs" évfordulójáról és a mozgalom mártírjairól. Elser alaposan körülnézett a helyszínen, elkészítette a robbanószerkezetet, majd beépítette a söröző mennyezetét tartó oszlopok egyikébe. Két nappal az esemény előtt még ellenőrizte a helyszínt, fülét az oszlophoz szorítva hallotta a szerkezet ketyegését. Másnap Svájcba indult (ám a határon letartóztatták, a sachsenhauseni, majd a dachaui lágerbe vitték, ahol a háború végén megölték). A november 8-i megemlékezésen majdnem minden a terv szerint történt; Hitler beszélt, bár nem túl hosszan, viszont szokásával ellentétben nem csevegett a régi harcosokkal, hanem a sörözőt elhagyva a pályaudvarra sietett, és vonata már másfél órával az ünnepség kezdete után elindult Berlinbe. Elser pokolgépe negyed órával Hitler távozása után robbant – pontosan ott, ahol korábban a Führer állt –, a tetőt és a terem nagy részét darabokra tépte, és nyolc ember azonnali halálát okozta. A német sajtó másnapi szalagcímei „a Führer csodálatos megmeneküléséről" számoltak be. Hitler később is megőrizte azt a hasznosnak bizonyuló szokását, hogy váratlanul, sokszor az utolsó pillanatban változtatott a programján.

A német katonai vezetők egy része már 1938 őszén, a csehszlovák válság idején tervezgette az államcsínyt. A katonai elit ugyan részese volt a hatalomnak, ám a háború alatt a Wehrmacht fokozatosan Hitler eszközévé, illetve részben áldozatává vált. Számos tábornok és még több fiatalabb tiszt (még korábbi lelkes hívek is) Hitlerben egyre inkább Németország árulóját látta – akár azért, mert értelmetlenül áldozza fel a hadsereget, akár azért, mert barbár, kultúrnéphez méltatlan háborút folytat. Az egyik főszereplő, Henning von Tresckow ezredes (majd tábornok) már 1943 márciusában két konyakosüvegbe rejtett bombát juttatott fel arra a repülőgépre, amellyel Hitler a keleti frontról Berlinbe utazott, ám a bombák – talán a nagy hideg miatt – nem robbantak fel. (A bombákat rejtő csomagot később némi üggyel-bajjal sikerült visszaszerezni.)

Az 1944-ben kibontakozó összeesküvés meglepően széles köröket fogott át, anélkül, hogy a Gestapo tudomást szerzett volna róla: tábornokok és tisztek tucatjait (élükön Ludwig Beck és Erwin von Witzleben generálissal), konzervatív polgári politikusokat (Carl Goerdelert, az 1937-ben lemondott lipcsei polgármestert Hitler utódjául szemelték ki), náciellenes diplomatákat (Ulrich von Hassel), fiatal arisztokratákat – az ún. „Kreisaui Kört", amely Helmuth James von Moltke grófnak, a nagy Moltke leszármazottjának birtokáról kapta nevét –, néhány ismert szociáldemokrata politikust és szakszervezeti vezetőt (Julius Leber, Wilhelm Leuschner).

A katonai elit ugyan részese volt a hatalomnak, ám a háború alatt a Wehrmacht fokozatosan Hitler eszközévé, illetve részben áldozatává vált

Az összeesküvők egyszerre két célt tűztek maguk elé: a zsarnokgyilkosságot, amely az államcsíny alapfeltétele volt, és a rendszer megdöntését. E kettő képezte a „*Walkür*" fedőnevű tervet, amelyet Friedrich Olbricht tábornok dolgozott ki. Helyzetük

azért volt nehéz, mert ameddig Hitler sikereket ért el, azért tűnt kockázatosnak az akció – amikor jöttek a vereségek, akkor pedig az árulás (vagy egy újabb „tőrdöfés") vádját szegezhették ellenük. Abban nem bízhattak, hogy a totális rendszer atomizált társadalmának számottevő része melléjük áll. A szövetségesekkel keresték a kapcsolatot, de a britek és amerikaiak a „feltétel nélküli kapituláció" formulája mellett álltak, hallani sem akartak olyan tekintélyelvű nacionalistákról, akik minimális célként az 1914-es német határok visszaállítását tűzték ki (mint pl. a különös elgondolásokat dédelgető Goerdeler). De a legnagyobb gondot a merénylet megszervezése okozta: ki vállalja, ki van egyáltalán abban a helyzetben, hogy egy bombával eljusson Hitlerig? „Az egyik csak akkor cselekszik, ha parancsot kap, a másik csak akkor ad parancsot, ha beindul az akció" – foglalta össze a helyzetet egy beavatott tiszt. Von Manstein generális tömör választ adott az első tapogatózásoknál: „A porosz tábornagyok nem lázadoznak."

A merénylet végrehajtására végül az összeesküvés fő mozgatója, gróf Claus Schenk von Stauffenberg ezredes (1907–1944) vállalkozott. Az afrikai harcokban szerzett súlyos sebesüléseit viselő főtiszt 1944. július 20-án egyetlen kezének három megmaradt ujjával összerakott egy bombát (de a nála levő másikra már nem volt ideje), és aktatáskájába rejtve elhelyezte azt a vezéri helyzetmegbeszélés helyszínén, a rastenburgi „*Wolfschanze*" (Farkasverem) főhadiszálláson. Miután távozott a barakkból, a bomba óriási dörejjel felrobbant. Az ajtók és ablakok kirepültek helyükből, mindent elborított a sűrű füst. Az épület lángolt, s rövid ideig teljes zűrzavar uralkodott. A bomba a jelenlevő 24 főből négyet megölt, de a vastag asztallap fölé hajló Hitler csak könnyebb sebesüléseket szenvedett. Keitel tábornagy kisegítette a barakkból a tépett öltözetű Führert, aki arcán fenyegető mosollyal közölte: „valaki megpróbált megölni!".

Közben Stauffenberg joggal hitte, hogy a zsarnok halott, ezért utasítást adott a „*Walkür*" akció megindítására, de miután a merénylet nem sikerült, a nem túl ügyesen szervezett puccskísérlet is hamar összeomlott. Például senki sem kapcsolta ki Berlinben Goebbelst, aki mozgósította a Hitlerhez hű berlini egységeket. Stauffenberget és néhány társát már aznap este kivégezték a hadsereg-főparancsnokság bendlerstrassei épületének udvarán. (Ma: Stauffenbergstrasse.) A sortűz dördülése közben hallani lehetett az ezredes utolsó szavait: „Éljen a szent Németország!". A Gestapo fokozta erőfeszítéseit, és az összeesküvők többségét – mintegy kétszáz embert – durva népbírósági színjáték után felakasztották. A júliusi merénylettel kapcsolatban mintegy hétezer embert tartóztattak le; a kivégzések a rendszer végnapjaiig folytak.

Öt nappal a merénylet előtt: Stauffenberg (balra) Hitler és Keitel társaságában JOBBRA FENT: **Claus von Stauffenberg**

Ami az összeesküvők többségét illet: leginkább Németország becsületének megmentése motiválta őket. A világnak látnia kell, hogy létezik egy „másik Németország is!" – mondta Tresckow. Egy sikeres merénylet lényegesen megrövidíthette volna a háborút és a szenvedéseket. Még a németekét is: 1939. szeptember 1. és 1944. július 20. között 2,8 millió német katona és civil halt meg a harcok következtében – 1944. július 20. és 1945. május 8. között nem kevesebb, mint 4,8 millió. A mai Németország egyértelműen hősökként tekint Stauffenbergre és társaira, akik elárulták Hitlernek tett katonai esküjüket, de hűségesek akartak maradni Németországhoz és az emberiesség alapértékeihez.

Az ismeretlen Dohnanyi

A kivégzett hősök között volt Hans von Dohnanyi, akit ugyanazon a napon, 1945. április 9-én – egy hónappal az európai háború vége előtt – végeztek ki, amelyen Georg Elser asztalost, valamint Dohnanyi közeli rokonát, Dietrich Bonhoeffer lelkészt, az egyházi ellenállás egyik vezetőjét.

Hans von Dohnanyi bizonyos értelemben magányos harcos volt, nem tartozott a szervezkedők egyik csoportjához sem, s éppen e kívülállásával lehetett ideális közvetítő, a német ellenállás egyik kevéssé

használták fel ezeket. „Az egyetlen mentség, amivel egy magamfajta ember az állami szolgálatot igazolhatja, abban áll, hogy egyfelől szabotálja a nemzetiszocialisták őrültségeit, másfelől az üldözötteknek a saját eszközeivel segítséget nyújt" – mondta feleségének minisztériumi munkájáról.

Dohnanyi számára a legfontosabb cél a zsarnokság megdöntése maradt. „Ha nem bíznék feltétel nélkül abban, hogy a náci rezsim eltávolítható, az egész életem többé semmit sem érne" – jelentette ki. Egyre szélesebb kapcsolati hálót építtetett ki az ellenállás különféle köreivel – a katonai vonallal, az elhárítással (Abwehr), a szakszervezeti emberekkel, az egyháziakkal. Éles esze, jogi műveltsége, nyelvtudása és a világról szerzett ismeretei szinte nélkülözhetetlen közvetítővé tették (azon kevesek közé tartozott,

ismert kulcsfigurája. Apja Dohnányi Ernő magyar zeneszerző és zongoraművész, anyja Kunwald Elza szintén tehetséges zongorista, akinek Margit húga a neves karmester, Doráti Antal édesanyja lett. Hans Bécsben született, majd Berlinben végezte iskoláit; jogásznak tanult. Amikor 1924-ben végzett, még volt esély arra, hogy a weimari köztársaság megszilárdul, és Németország „normális" nyugati demokráciává válik. Mire a hivatali karrierje elindult, illetve családot alapított, a weimari rendszer már agonizált, a demokratikus pártok hívei egyszerűen elfogytak. Hans von Dohnanyi 1933-ban azonnal felismerte, hogy Németország irányítását bűnözők egy csoportja ragadta magához. Sőt már 1932 tavaszán, amikor Hindenburg elnök leváltotta a mérsékelt-konzervatív Brüning kancellárt, megjegyezte a feleségének, Christine Bonhoeffernek: „Finis Germaniae" – Németországnak vége.

Helmuth Moltke gróf, a Kreisau ellenállási csoport tagja a halálos ítéletét hozó tárgyalásán, 1945 januárján
JOBBRA: **Julius Leber a népbíróság előtt – 1945. január 5-én végezték ki**
LENT: **Hans von Dohnanyi**

Dohnanyi háromféle szerepet töltött be a lassan kibontakozó német ellenállásban. Először is, mint az igazságügyi minisztérium főtisztviselője – a nemzeti-konzervatív Franz Gürtner miniszter bizalmas munkatársa, majd titkára – részletes szolgálati naplót vezetett a náci rezsim jogsértéseiről. Amikor 1938-ban távozott a minisztériumból, a feljegyzéseket magával vitte; az 1946-os nürnbergi perben bizonyítékként

Éppen ebben, az üldözöttek megsegítésében találta meg második feladatát. Zsidó kollégáinak egyébként már 1933-ban a mielőbbi kivándorlást tanácsolta, mivel „szerinte a zsidók számára Németországban többé nincs megélhetési lehetőség". Legnagyobb sikerét azzal érte el, hogy 1942 őszén, az úgynevezett U7 („Unternehmen 7", Hetes Akció) fedőnevű művelettel a még Berlinben maradt zsidók egy részét sikerült Svájcba menekíteni.

A júliusi merénylettel kapcsolatban mintegy hétezer embert tartóztattak le; a kivégzések a rendszer végnapjaiig folytak

A mentőakció irányításáért Hans von Dohnanyit a jeruzsálemi Yad Vashem Intézet a legnagyobb izraeli kitüntetéssel, a „Világ Igaza" címmel ismerte el, 2003 őszén.

akik az Egyesült Államokban is jártak). Már az 1943. márciusi merényletkísérletnél ő szerezte a robbanóanyagot – akkor barátkozott össze Tresckow ezredessel (aki az 1944. nyári merénylet után az orosz fronton harcolva esett el).

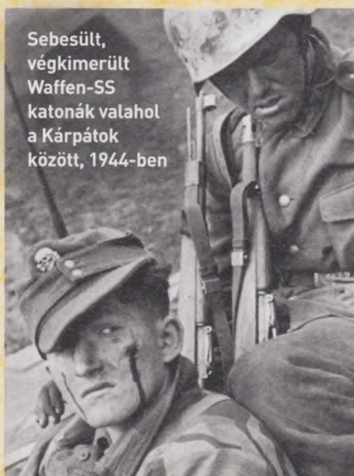
Dohnanyit és feleségét 1943. április 5-én letartóztatta a Gestapo, de bizonyítékok egyelőre nem voltak ellenük. Azokat csak az 1944. július 20-i újabb, Stauffenberg-féle merényletkísérlet után találták meg: például Canaris tengernagy, Abwehr-főnök naplójában. Miután kivégezték, özvegye sokáig nem kapott hírt a sorsáról.

Hans von Dohnanyi két fia rendkívül sikeres pályát futott be: Klaus von Dohnanyi (1928–) az 1970-es években a szociálliberális Brandt-kormány minisztere, majd Hamburg város kormányzó-polgármestere volt. Christoph von Dohnanyi (1929–) napjainkban is a világ egyik legelismertebb karmestere. ■

A közhangulat Sztálingrád után

Biztonsági Szolgálat (SD), Jelentés a Birodalomból (356. sz.), 1943. február 4.
I. Általános rész

A sztálingrádi harcok végéről szóló jelentés nagy hatást tett az egész népre. A január 30-i beszéd és a Führer proklamációja háttérbe szorult ezen esemény miatt, ezek kisebb szerepet kapnak a közbeszédben, mint azok a kérdések, amelyek a Sztálingrádnál történtekhez kapcsolódnak. A lakosság elsősorban a véráldozat nagyságára kíváncsi. A becslések 60 és 300 ezer fő között mozognak. Ebből következően az emberek feltételezik, hogy a Sztálingrádnál harcoló katonák java része halott. Az orosz hadifogságba esett katonák vonatkozásában az emberek két vélemény között ingadoznak. Egyesek szerint a fogság rosszabb a halálnál, mert a bolsevikok embertelenül bánnak a kezükbe került katonákkal. Mások ugyanakkor azt vallják, hogy szerencsére nem mindenki esett el, így még van remény, hogy a nagy részük hazatér. A Sztálingrádnál harcolók hozzátartozóit különösen megosztja ez a véleménykülönbség és a belőle fakadó bizonytalanság.

Sebesült, végkimerült Waffen-SS katonák valahol a Kárpátok között, 1944-ben

Emellett a lakosság minden körében téma a sztálingrádi események elkerülhetetlensége és a hatalmas véráldozat szükségszerűsége. Pontosabban, az állampolgárok felteszik a kérdést, hogy vajon megfelelően felmérték-e a sztálingrádi fenyegetés súlyosságát. A légi felderítésnek jeleznie kellett volna a Sztálingrád ellen küldött szovjet hadseregek közeledését. Az is felmerül, miért nem evakuálták a várost, amíg erre még volt idő. Mindenekelőtt azonban arról beszélnek, hogy az ellenség erejét alábecsülték, másként nem vállalták volna a kockázatot, hogy még a bekerítés után is megtartsuk Sztálingrádot. A lakosság nem képes megérteni, hogy Sztálingrád feladása nem volt lehetséges, és részben a harcok stratégiai jelentőségével sincs tisztában, miután a keleti front déli szektorában folyó eseményeket nem kíséri kellő figyelemmel. Még az is kétely tárgya, hogy Sztálingrád védői végül lekötötték az ellenség erőinek nagy részét.

A harmadik pont, amely beszédtéma a lakosság körében, a sztálingrádi harcok jelentősége az egész háború menete szempontjából. Általános meggyőződés, hogy Sztálingrád fordulópontot jelent a. háborúban. Míg a harcosabb természetűek természetes kötelességnek érzik összes erőnk mozgósítását a fronton és itthon, s e mozgósítás által a győzelemben reménykednek, a gyávább polgárok hajlamosak azt hinni, hogy Sztálingrád a vég kezdete.

Forrás: Heinz Boberach (szerk.): *Meldungen aus dem Reich: Die geheime Lagebenchte des Sicherheitsdienstes der SS 1938–1945* (Pawlak Verlag, Herrsching. 1984)

Hitler halálhíre

1944. július 20.

Július 20., csütörtök [Berlin]. Ma délután Lorcmarie Schönburggal csevegtünk a hivatal lépcsőin ülve, amikor kivörösödött arccal berontott Gottfried Bismarck. Még sosem láttam a lázas izgalomnak ebben az állapotában. Előbb félrevonta Loremarie-t, majd megkérdezte, mi a tervem. Mondtam neki, hogy nem tudom biztosan, de amint lehet, tényleg szeretnék kijutni az A. A.-ból [külügyminisztériumból]. Azt mondta, ne aggódjak, néhány napon belül eldől az egész, és mindnyájan megtudjuk, mi lesz velünk. Azután megkért, hogy amint lehet, kísérjem át Loremarie-t Potsdamba, majd bepattant az autójába és elhajtott.

Visszatértem az irodába, és tárcsáztam Percy Frey-t a svájci követségen, hogy lemondjam az aznap esti vacsorát, minthogy inkább mentem Potsdamba. Várakozás közben Loremarie-hoz fordultam, aki az ablaknál állt, és megkérdeztem tőle, mitől került Gottfried ilyen állapotba. Lehetséges, hogy a konspirációtól? (s mindezt telefonkagylóval a kezemben!) „Igen – suttogta. – Ez az! Megtörtént. Ma reggel!" Épp ekkor vette fel Percy. Kezemben még mindig a kagylóval ezt kérdeztem: „Halott?" Loremarie azt felelte: „Igen, halott!" Letettem a kagylót, elkaptam a vállát és keringőzni kezdtünk az irodában. Azután felkaptam egy maroknyi iratot, és belöktem az első fiókba, majd odakiáltottam a portásnak, hogy hivatalos ügyünk akadt, azzal elindultunk az Állatkert állomásra. Útban Potsdam felé suttogva elárulta nekem a részleteket, s bár a fülke tele volt, meg sem próbáltuk leplezni izgatottságunkat és örömünket.

Claus Schenk von Stauffenberg gróf, a vezérkar ezredese, bombát tett Hitler lábához egy vezérkari megbeszélésen, a kelet-poroszországi Rastenburgban. Az felrobbant, és Adolf Hitler meghalt. Stauffenberg odakint várta a detonációt, azután, amikor látta, amint a vérrel borított Hitlert egy hordágyon kihozzák, elrohant az autójához, amit valahogy elrejtett, a szárnysegédjével, Werner von Haeftennel a helyi repülőtérre hajtott, és onnét visszarepült Berlinbe. A felfordulásban senki sem vette észre az eltűnését.

Amint Berlinbe ért, egyenesen az OKH-ra [a hadsereg főparancsnokságára], a Bendlerstrasséra sietett, amelyet időközben elfoglaltak az összeesküvők, s ahol Gottfried Bismarck, Helldorf és a többiek gyülekeztek. (Az OKH a mi Woyrschstrassénkhoz képest a csatorna túloldalán áll.) Este hatkor hivatalosan is be kellett jelenteni, hogy Adolf meghalt, és új kormány alakul…

Mire Potsdamban elértük a Regierungot, már elmúlt hat óra. Elmentem megmosdani, Loremarie felsietett az emeletre. Alig néhány perc múlva csoszogó lépteket hallottam odakintről, majd belépett: „Épp most mondták be a rádióban: Stauffenberg gróf meg akarta gyilkolni a Führert, de a gondviselés megmentette őt…"

Forrás: Marié Vassiltchikov: *The Berlin Dianes 1940–1945 of Marié „Missie" Vassziltcsikov* (Chatto & Windus, London 1986), 1944. július 20-i bejegyzés

A Pax Germanica Európája

A *Mein Kampf*ban Hitler kendőzetlenül, brutális nyíltsággal a világ elé tárta, hogy a nagygermán gondolat jegyében milyen világrendet képzel el a győztes háború után. A „Pax Germanica” ideáját sokáig a német társadalom nagy többsége is realitásnak tartotta. A sztálingrádi megsemmisítő vereség nemcsak a német nép vakhitét törte meg, hanem – mint **Pritz Pál** bemutatja – a megingathatatlan nácit, a berlini külügyminisztériumot vezető Ribbentropot is felfogásának módosítására késztette, s elővette az „európai államszövetség” tervét

Német útjelzőtáblák a keleti fronton 1941-ben
A TÚLOLDALON: **„A diktátor vezeti a népet" – plakát az 1930-as évek első feléből**

A TÖRTÉNETI KÖZTUDAT elég pontosan rögzítette azt a tényt, hogy a németek mind az első, mind pedig a második világháborúval az európai kontinentális hegemónia és egyben világuralmi pozíció megszerzését tűzték ki célul. Bármennyire különbözött is Hitler országa a Második Birodalomtól, nagyon sok olyan gondolati elemet lelhetünk fel, amelyek korántsem a náci berendezkedésnek voltak a termékei, hanem inkább a vilmosi Németország háborús célkitűzéseinek megismétlését jelentették.

A történészek sokáig átsiklottak Bethmann-Hollweg kancellár 1914. szeptember 9-i keltezésű memoranduma felett, amelyben a politikus első ízben fogalmazta meg félreérthetetlen világossággal és keménységgel a német háborús célokat. Ezek Franciaország oly mértékű meggyengítésére irányultak, hogy az veszítse el nagyhatalmi státuszát, „Oroszországot pedig a lehető legtávolabbra kell szorítani a német határoktól és meg kell törni a nem orosz népek fölötti hatalmát". Belgiumot „vazallus állam szintjére kell süllyeszteni", Luxemburgból német tartományt kell formálni. Olyan közép-európai vámszövetséget kell alkotni, amely Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát, Dániát, valamint Olaszországot, Svédországot és Norvégiát is magában foglalja.

A hitleri elgondolásokat a hírhedt *Mein Kampf* ugyan kendőzetlen nyíltsággal a német, majd az egész nemzetközi közvélemény elé tárta, a könyv őszintesége azonban annyira brutális volt, hogy a hihetetlenség érzését keltette, s talán éppen ezért szinte senki nem vette komolyan (sőt nevetségesnek tartották még 1932-ben is). Sok-sok felelős ember nem olvasta el, ha pedig mégis megtették – vagy közvetítők révén alkottak képet maguknak a munka tartalmáról –, akkor éberségüket azzal a közhellyel altatták el, mely szerint a hatalomra jutott politikusok korábbi nyilatkozatai általában már nem időszerűek, hiszen azok nem a hatalommal többnyire kényszerűen együtt járó felelősség súlya alatt születtek. A nemzetiszocialista korszakban pedig 1933-tól 1938-ig a hitleri külpolitikának álságosan folyton a békéről, a tartós béke megteremtéséhez még hiányzó feltételekről szónokló vonalvezetése, illetve ezzel párhuzamosan, majd a háborús összecsapások közben is működő, ördögi ügyességű goebbelsi propagandagépezet nagyon sokat tett azért, hogy a nemzetközi közvéleményt a tényleges külpolitikai-háborús célok felől megtévessze.

A sztálingrádi óriási német vereség azonban kihúzta a talajt a háború megnyerésébe vetett vakhit alól. Ezzel az egész német felső vezetés tisztában volt. Többségük úgy látta, hogy a kicsorbult német fegyver ütőképességének javításához az addiginál is hatékonyabb propagandára van szükség. Ugyanis a hitleri Németország számára nemcsak a sztálingrádi fordulat jelentett nagy veszélyt, nem lehetett lebecsülni Roosevelt és Churchill 1943. január 14. és 25. között Casablancában megtartott tanácskozásának súlyát sem. Ezért a lakosság támogatásának megtartására, illetve az elbizonytalanodó kedélyek ismételt megnyerésére a berlini sportcsarnokban 1943. február 18-án Goebbels nagy beszédet mondott, amelyben egyenlőbb teherviselést sürgetett, illetve helyezett kilátásba. Ennek az új helyzetnek a hatására döntöttek a Birodalom vezetői úgy, hogy a propaganda-hadjárat eszköztárába be kell vonni az Európa-gondolat „mézesmadzagját". Ennek jegyében Ribbentrop már 1943. március 21-én elkészült azzal a feljegyzésével, amely európai államszövetség megvalósítását célozta meg.

A *Mein Kampf* őszintesége azonban annyira brutális volt, hogy a hihetetlenség érzését keltette, s talán éppen ezért szinte senki nem vette komolyan

Írásművét a külügyminiszter azzal kezdi, hogy az európai államszövetséget akkor kell proklamálni, ha már sikerült jelentős katonai sikert elérni, ám a szövegösszefüggés alapján nem lehet kétséges, hogy a hangsúly nem a nagy katonai siker elérésén, hanem sokkal inkább az európai államszövetség mielőbbi deklarálásán, annak „egészen konkrét formában" történő megjelenítésén van.

Ribbentrop a találkozó színhelyéül Salzburgot vagy Bécset javasolta, a részt vevő országok körét pedig így határozza meg: Németország, Olaszország, Franciaország, Dánia, Norvégia, Finnország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Horvátország, Szerbia, Görögország és – kérdőjelesen – Spanyolország. Az államszövetség deklarálásának Németország szempontjából várható előnyeit a külügyminiszter 12 pontban foglalta össze. Ezeknek számbavétele az önleleplezés szempontjából, illetve abból az aspektusból is érdekes, hogy megmutatja: mennyire tisztában voltak a német vezetők szövetségeseikhez való viszonyuk tényleges tartalmával.

Már az első pont is pőre őszinteségével hökkenti meg az olvasót. E szerint az államszövetség „barátainkat és szövetségeseinket megszabadítaná attól a gondtól, hogy a békekötéskor azonnal mindegyikükhöz Gauleiter kerül". A semlegeseket – szól a 2. pont – attól a gondtól tehermentesítené, hogy a háború után Németország bekebelezi őket. A 3. pont Olaszországról szól, s számára az államszövetség attól a gondjától való megszabadulását eredményezné, ➤

hogy a hatalmas Németország „falhoz szorítja". A 4. pont szerint, ha a Führer a megszállt területeken „többé vagy kevésbé" független államokat hozna létre, akkor ezeken a területeken a háború folytatását kedvezően befolyásoló tartós nyugalom következne be. Az államszövetség nyomán – mondja az 5. pont – az oroszokat az az érzés kerítené hatalmába, hogy egész Európával szembekerültek, s ez gyengítené harci erejüket. A 6. és 7. pont az angolokra és az amerikaiakra teendő hatást veszi számba. Harci erejüket gyengítené, hiszen nem az lenne a helyzet, hogy Európa felszabadítása a feladatuk, hanem inkább a zárttá és egységessé vált Európa megtámadása. A 8. és 9. pont a megszállt területeket, főleg Franciaországot érinti. Az államszövetség erősíthetné a háborús erőfeszítéseket, hatékonyabb lehetne a francia munkaerő hasznosítása, s néhány első osztályú SS-hadosztályt tudnának körükből toborozni. A 10. pont a semlegesekre, a svédekre, a törökökre, a portugálokra vonatkozik: őket távolabb tartaná az angoloktól és amerikaiaktól. A 11. pont – tulajdonképpen az 5–7. pontban megfogalmazottak bázisán – arra utal, hogy az antifasiszta koalíció propagandájának hatékonyságát gyengítenék, illetve a koalíció belső ellentéteit egészen a széteséséig tudnák fokozni. Végül a 12. pont lényegében a 8–9. pontban mondottakat egészíti ki azzal, hogy Pétain részvétele az államszövetségben lehetetlenné tenné a Tuniszban lévő francia haderő mozgósítását ellenük.

Befejezésképpen Ribbentrop azt mondja, hogy az államszövetségi szerződés aláírásának a határok rendezése nem lenne témája, ezeket az ügyeket a tényleges békeszerződésig nyitva kellene hagyni. Az államszövetség terve által szükségszerűen felmerülő kérdéseket minden további nélkül meg lehet oldani, ha Hitler az elgondolással elvileg egyetért. Mivel a külügyminiszter nemcsak nagyon jól ismerte vezérét, de annyira félt is tőle, hogy legkisebb homlokráncolásától teljes összeomlás környékezte, ezért feljegyzését úgy kellett befejeznie, hogy eredeti céljuktól való elhajlásának még a gyanúja se merülhessen fel. „Ha mindenütt, azaz az esetleges államszövetségben mindig kemény emberekkel képviseltetjük magunkat, akik minden külső simulékonysággal a reális politikai célt engedmény nélkül követik, akkor ilyen államszövetséggel semmit sem prejudikálunk, hanem a Nagynémet Birodalom létrejötte a háború végén magától értetődő lesz."

Bármilyen államszövetség eszméje a páneurópai gondolatot idézte fel, amely a hitleri elgondolásoktól teljesen idegen volt. Ennek megfelelően Ribbentrop javaslata a Führernél nem talált meghallgatásra

Bármilyen államszövetség eszméje a páneurópai gondolatot idézte fel, amely a hitleri elgondolásoktól teljesen idegen volt, s Hitlernek nemcsak a rendszere, de egész gondolatvilága is sokkal zártabb, merevebb volt annál, mint hogy ilyen váltást megengedhetővé tegyen. Ennek megfelelően Ribbentrop javaslata a Führernél nem talált meghallgatásra. Hitler e merev álláspontja a katonai helyzet további romlása ellenére hajszálnyit sem változott. 1943. június 8-án, a főhadiszálláson szűk körben nyíltan ki is mondta: „Nem tudok olyan jövőbe mutató célkitűzést elfogadni, amely itt [ti. a keleti térségben – *A szerző*] független államokat, autonóm államokat hoz létre."

A Saar-vidék 1935. március 1-jei visszacsatolását ünneplő tömeg fogad egy SA-alakulatot Saarbrücken pályaudvaránál
LENT: A Kaukázus térségében előrenyomuló német páncélosok 1942-ben. Az orosz területeket minden autonómia nélkül csatolták volna a Harmadik Birodalomhoz

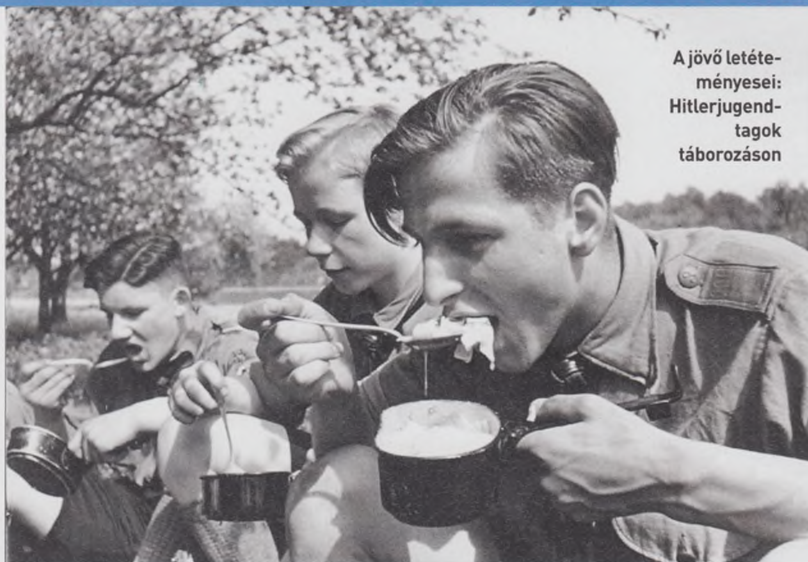
Hitler ebben a kérdésben minden bizonnyal azért sem engedhetett, mert felfogásában az orosz térség birtoklásának meghatározó jelentősége volt. Mivel a világban kivívandó hegemóniát oly módon építette rá az Európa birtoklásáért vívott harcra, hogy közben a német Európa szempontjából az orosz térség birtoklását tartotta döntő jelentőségűnek, ezért az orosz területeken (vagyis a keleti térségben) képtelenség lett volna bármiféle, akárcsak pszeudo jellegű független, illetve autonóm képződményekkel kísérletezni. Amint arról 1941. október végén monologizált: „A Volga kell hogy a Mississippink legyen."

A külügyminisztériumban ellenben – más tárcákhoz hasonlóan – az új helyzet hatására az európai ügyek tervezése újabb lendületet kapott. A hivatalosan 1943. április 5-én létrejött Európa-bizottság szeptemberre kidolgozott doku-

CULTIRIS / AKG-IMAGES

A jövő letéteményesei: Hitlerjugend-tagok táborozáson

mentumában abból indul ki, hogy Európa egységesülése, amely már a történelemben megmutatkozott, szükségszerű fejlődés.

A technika, a közlekedési eszközök fejlődése, a fegyverek hatásfokának és hatáskörének növekedése, hatalmas területek közös gazdasága tette ezt szükségessé. „Egységesülése nélkül a világban elfoglalt helyét Európa nem tarthatja meg." A sorsközösség abban mutatkozik meg, hogy ez minden európai népet érint.

Angliát ellenben a dokumentum nemcsak hogy kizárja Európából, de azt állítja, hogy Németország Anglia elleni harca valójában nem más, mint az Európa egyesítéséért folytatott harc. Ebben a fogalmazásban is látható, hogy a németek képtelenek voltak elszakadni attól a felfogásuktól, amely Németországot Európával azonosítja, az egyesített Európa (kimondatlanul is) ebben az iratban szintén német Európaként jelenik meg.

Szépen hangzott az a célkitűzés is, hogy el kell hárítani a térségtől idegen befolyásokat, mivel azonban Európából a tervezet Angliát kizárta, ezért itt is elsősorban valójában az angol hatások elhárítása a cél. A kimondatlan Anglia-ellenesség tetten érhető azon a kitételen is, mely szerint „az egyensúly politikája helyére az európai szolidaritás politikája lép". Ebben az összefüggésben nyilvánvaló, hogy a jelszó ténylegesen nem csupán üres szóvirág, hanem határozottan Anglia-ellenes funkciója is volt. Abban az időben sem lehetett az igazán európai eszmékben gondolkodók előtt kétséges, hogy a szigetország nélkül valódi európai egység nem képzelhető el.

Az Angliától megfosztott európai egység stabilizálásának fontos eszközéül az irányelvek szerzői egyrészt a bolsevizmus elleni közös front gondolatát állították, másrészt arra is ügyeltek, hogy a szociális igazságosság és az anyagi jólét céljának megfogalmazásával is biztosabb alapzatot építsenek. A gazdasági fejlődés útjában álló vám- és egyéb akadályok megszüntetésének programja is benne volt a tervezetben.

Hitler Európa sokállamiságát még Sztálingrád után is limlomnak, ócska kacatnak minősítette, amelyet mennél gyorsabban fel akart számolni

A német külpolitikai elitben az imént ismertetett tervezeten kívül még számos Európa-koncepció készült, amelyeket nemcsak a hadiesemények sodortak el, hanem mindenekelőtt az, hogy Hitler – és vele együtt hozzá hasonlóan, illetve nem csekély mértékben éppen általa a megszállottságig fanatizált környezete – konok szilárdsággal ragaszkodott lidérces elképzeléseihez. Hiába jutott hatalma túl a zeniten, hiába lehetett-kellett a sztálingrádi fordulat után érzékelni, hogy a világuralmi elképzelések realizálása alól egyre inkább kicsúszik a talaj, a hitleri elgondolásokban semmiféle változás nem következett be. 1943 májusában a birodalmi és körzetvezetők hipnotizált lelkes sokasága előtt a Führer Európa sokállamiságát limlomnak, ócska kacatnak minősítette, amelyet mennél gyorsabban fel akart számolni. Olyan egységes kontinensről vizionált, amelynek a németek adják meg a szervezetét. Mintha Sztálingrád falai között a közeli hónapokban semmi sem történt volna, teljes elvakultsággal jelentette ki, hogy gyakorlatilag nincs másik vezető hatalom erre a szerepre. Számára számba veendő – és egyben később félresöprendő – tényezőként csak szövetségesei léteztek. Ezért mondja szerencsésnek, hogy nincsenek japánok Európában, s ezért örvendezik azon, hogy az olaszok sem jelentenek számára komoly konkurenciát.

A sztálingrádi fordulat jelentősége legfeljebb annyiban módosította gondolkodását, hogy az egész Európa feletti uralom megszerzését még sok küzdelmen keresztül vezető útnak látta és láttatta. Alapkoncepcióján, hogy először Európát kell birtokba venni, s onnan lehet továbblépni, több generációs küzdelemsorozat révén a világuralom irányába, most sem változtatott semmit. Szóban forgó 1943. májusi beszédében is kimondta: az Európa-uralomtól a világuralom felé vezet az út: „aki Európát birtokolja, az ez által a világ irányítását is magához fogja ragadni". ■

A szerző az MTA doktora, az ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének egyetemi tanára

A „VÉGSŐ MEGOLDÁS”

Az auschwitzi lágerben elpusztított 1,1 millió áldozat mintegy 40 százalékát Magyarországról deportálták – és ez csak egy volt a sok száz kisebb-nagyobb átmeneti tábor, gyűjtőtábor, haláltábor közül, amelyek felfedték a náci birodalom valódi arcát. Egyes vélemények szerint a sztálingrádi vereség, a világháború fordulata után már nem Németország világuralma, hanem a zsidók megsemmisítése volt az első számú cél Hitler birodalmában. **Bihari Péter** foglalja össze a holokauszttal kapcsolatos történészi dilemmákat és idézi fel a főbb eseményeket

Vajon a łódźi gettóba zárt gyermekek közül túlélte valaki a holokausztot?

A GÖRÖG *HOLOKAUSZT* – egészen elégő áldozat – kifejezést csak az 1970-es évektől kezdték használni a zsidó vészkorszak megjelölésére, egy amerikai tévésorozat címe nyomán. Izraelben a *soá* (shoah – pusztulás) szó terjedt el. A náci beszédmódban a csak beavatottak számára érthető „végső megoldás" fordulatot alkalmazták. Ma meglepőnek tűnhet, de az európai zsidók elpusztítása a világháború utáni években, sőt évtizedekben nem volt kiemelt téma. Csak olyan események változtattak ezen (az 1960-as években), mint Adolf Eichmann látványos elfogása és jeruzsálemi pere, s később az auschwitzi tábor őreinek németországi perei. Időközben felnőtt egy új nemzedék, amely feltette szüleinek a sokáig tabunak számító kérdést: és „Te, papa/mama, mit csináltál a háború idején?" Az 1990-es években a ruandai népirtás adott újabb aktualitást a genocídiumok kutatásának, majd napjainkra a holokauszt szinte hiszen a korszak történész kutatói ontják a vészkorszakról szóló könyveket és cikkeket. Még ma is rengeteg a vitatott probléma, ami az események terjedelme miatt érthető. Az értelmezést évtizedekig meghatározta az, hogy „intencionalista" és „funkcionalista" megközelítést alkalmaztak-e. Az előbbi nézet képviselői

Hitler végig meggyőződéssel vallotta, hogy a zsidóknak „el kell tűnniük", de végig metaforákban beszélt, és ügyelt arra, hogy írásos utasítást ne lehessen az ő nevéhez kapcsolni

minden más kérdést háttérbe szorítva a 20. század egyik központi témájává lépett elő. A nácik elsősorban a zsidókat kívánták kiirtani, ám nem szabad elfeledni a nácizmus nem zsidó áldozatait: a politikai foglyokat, a cigányokat, a homoszexuálisokat (a lágerekben mindegyik csoportot más-más jelekkel különítettek el), a szláv értelmiséget és a hadifoglyokat (5,7 millió német fogságba került szovjet katona közül csak 2,4 millióan élték meg a háború végét), továbbá a náci eutanázia-program keretében meggyilkolt betegek tízezreit.

Van olyan sarkos nézet, amely szerint a holokauszt racionálisan nem is fogható fel, ezért nem is értelmezhető. De ez inkább filozófiai álláspont, úgy vélték, hogy Hitler és a nácik kezdettől ki akarták irtani az európai zsidókat, és ezt a tervet vitték keresztül, amint tehették. Utóbbiak szerint – bár a nácik antiszemitizmusa vitán felül áll – nem létezett kialakult terv, és lényegében a háború menete során dőlt el, hogy a rendszer „kumulatív radikalizálódása" a gyilkos antiszemitizmust hívja elő. Ezt a vitát színezi az ideológiai vagy haszonelvű megközelítés kettőssége: vajon az ideológiai szembenállás határozta-e meg a náci politikát vagy egyszerűen a zsidó javak elrablásának vágya? Ez utóbbi megközelítésre jó példa Götz Aly műve (*Hitler népállama,* Atlantisz Könyviadó, 2012), amely azt állítja: a nácik nem csak saját német népüket „tartották jól" a megszállt Európa, illetve a zsidó vagyon kirablásából,

Élet a halál előtt: barakk a birkenaui táborban a mai emlékhelyen. A foglyok összezsúfolva aludtak a háromemeletes priccseken

Zyklon-B tárolóedények – felnyitás után, levegővel érintkezve hidrogéncianid szabadult fel

CULTIRIS / AKG-IMAGES

Einstanzgruppe bevetés közben az ukrajnai Ivangorod közelében. A fotót a lengyel ellenás egyik tagja találta meg egy postai küldeményben

WIKIMEDIA

hanem juttattak morzsákat a csatlós népeknek is, mintegy bűnrészessé téve azokat.

Egy következő fontos kérdés változatlanul az, hogy mikor és hogyan született meg a döntés a „zsidókérdés végső megoldásáról". Mert ilyen döntés biztosan volt – nagyon valószínű, hogy valamikor 1941 második felében –, bár az is nyilvánvaló, hogy írásos nyoma nem maradt. Hitler végig meggyőződéssel vallotta, hogy a zsidóknak „el kell tűnniük", miközben végig metaforákban beszélt, és gondosan ügyelt arra, hogy egyetlen gyilkolásra felszólító írásos utasítást se lehessen az ő nevéhez kapcsolni. Valószínű, hogy 1938-ig, talán egészen 1939-ig kényszerkitelepítés útján akart megszabadulni a náci birodalom zsidó lakosságától, ami persze az erőszakot sem nélkülözte volna. De nem létezett világos program ennek végrehajtására – ebben a „funkcionalistáknak" lehet igazuk.

Lengyelország lerohanása és megszállása után a zsidókérdés dimenziói drámaian megváltoztak. Az első utasítást 1939 szeptemberében írta alá Reinhard Heydrich: a zsidók „koncentrációját" írta elő (kényszerkivándorlás céljából) és kitelepítésü-ket a birodalomhoz csatolt területekről. Rendelkezett ún. Zsidótanácsok *(Judenrat)* felállításáról is. A jelek szerint a nácik az újonnan létesített Főkormányzóságban, Lublin környékén akartak „zsidórezervátumot" létrehozni. Komoly formában merült fel a zsidók Madagaszkár szigetére telepítésének terve is. Hamarosan gettókat állítottak fel, először Łódźban, később Varsóban és százával más lengyel településeken. Úgy tűnik, sokáig a szintén náci megszállás alá került Nyugat-Európában sem létezett egységes terv, sem egységes politika a zsidókkal szemben.

A Szovjetunió megtámadásával a nácik zsidókkal kapcsolatos politikája is alapvetően átalakult. Már a Szovjetunió elleni háború első öt hónapjában mintegy félmillió zsidót gyilkoltak meg a négy „bevetési csoportba" tartozó német egységek *(Einsatzgruppen)* és helyi segítőik. A bolsevizmus elleni harc azonossá vált a zsidók kiirtásával – a keleti hadjáratot Hitler és a náci vezetők eleve az „alsóbbrendű fajok" elleni megsemmisítő háborúként tervezték. Az első olyan akciót, amelynek tízezernél több áldozata volt, a magyar hatóságok által Magyarországról áttelepített idegen állampolgárságú zsidók ellen követték el SS-ek és ukrán fegyveresek 1941 augusztusában, Kamenyec-Podolszknál. Hasonló vérengzést hajtottak végre Transznyisztriában a román hatóságok.

A magyar példából jól tudjuk, hogy a népirtás lendülete akkor sem hagyott alább, amikor – 1944-ben – már jól látszott, hogy Németország elveszíti a háborút

A zsidókérdés „végső megoldása" 1941 második felében öltött testet. Addig a kényszermunka, a kiéheztetés és a kitelepítés között ingadoztak az álláspontok. Göring 1941. július 31-én küldött levelet Heydrichnek, amelyben a megfelelő intézkedésekre szólított fel a „zsidókérdés végső megoldása" érdekében. Mértékadó történészi vélekedések Pearl Harborhoz, az Egyesült Államok hadba lépéséhez kapcsolják a „zsidókérdés" teljes és radikális „megoldásának" tervét. Goebbels 1941. december 12-én írta naplójába: „A zsidókérdést illetően a Führer úgy döntött, hogy elérkezett a leszámolás ideje." Egy hét múlva Himmler jegyezte fel: „Zsidókérdés – kiirtani, mint a partizánokat". Hitler bizalmasai előtt kijelentette: „A Reichstag előtt megmondtam a zsidóságnak [1939 elején], hogy el fog tűnni Európából, ha a háború elkerülhetetlenné válik. A világháború kétmillió halottja ennek a bűnöző fajnak a lelkén szárad, most pedig újabb százezrek. Ne mondja senki: De hát nem küldhetjük a mocsárba őket! Ki törődik a mi embereinkkel? Jó, ha előttünk jár a hír, hogy kiirtjuk a zsidókat."

Heydrich – akkor már SS Obergruppenführer (altábornagy) – 1942. január 20-ára konferenciát hívott össze az Am Grossen Wannsee 56–58. alatti villába, Berlin nyugati szélén. A megjelent államtitkároknak, főhivatalnokoknak elmondta, hogy az euró-

Koncentrációs és megsemmisítő táborok a Harmadik Birodalom területén LENT: **Az iparszerű mészárlás nem volt elég, a zsidókat gyakran kényszerítették egymás ütlegelésére vagy szakálluk levágására is**

pai zsidóságot meg kell semmisíteni. A konferencia – amelyet Eichmann készített elő, és a jegyzőkönyvet is ő vezette – nem döntést hozott, hanem tájékoztatta az érdekelt intézmények vezetőit és biztosította közreműködésüket. Két fontos kérdést akartak megoldani: hogyan határolják pontosan körül a deportálandók körét, és miként oldják meg a szállítás kérdését. Az érintett zsidók számának megállapításakor Angliát, Írországot, Svédországot, Svájcot, Törökországot is figyelembe vették: összesen 11 millióan jöttek számításba. Vagyis valóban egész Európát akarták „zsidómentessé" tenni. Ahogy Heydrich fogalmazott: „Először Európát kell átfésülni, nyugatról keletre." Valójában inkább megfordítva történt. És nem a berlini főhatóságok döntöttek el mindent; a holokauszt inkább a Berlin és a „periféria" közötti kölcsönhatások eredménye volt.

A Wannsee-konferenciával egy időben, 1941 végétől kezdve már épültek a megsemmisítő táborok, azaz haláltáborok a lengyel Főkormányzóság területén: Chełmno és Bełżec után Sobibór, Treblinka, Majdanek és Auschwitz-Birkenau. Az ún. Reinhard-akció keretében kikísérletezték a megsemmisítés „leghatékonyabb" technikáját, szén-monoxid-gázzal tömegesen ölték meg

WIKIMEDIA

az embereket. Később, Auschwitzban áttértek a Zyklon-B jelű gáz használatára. Itt érdemes megjegyezni, hogy a lágerek valóban a nácik új rendjének méltó jelképeivé váltak: összesen több száz kisebb-nagyobb munkatábor, átmeneti tábor, gyűjtőtábor, haláltábor működött Európa-szerte, sőt az igazán nagyok körül valóságos táborgyűrűt létesítettek, akár több tucatnyi lágerrel. A magyar példából jól tudjuk, hogy a népirtás lendülete akkor sem hagyott alább, amikor – 1944-ben – már jól látszott, hogy Németország elveszíti a háborút. Sőt a magyar transzportok sorozatos érkezése átmenetileg ismét csúcsteljesítményre késztette a már-már munka nélkül maradt auschwitzi lágert. Az ott elpusztított 1,1 millió áldozatnak mintegy 40 százaléka Magyarországról deportált zsidó volt. Van olyan vélemény, hogy a világháború 1942–1943-as fordulata után Hitlernek és a náciknak már nem Németország világuralma, hanem a zsidók megsemmisítése lépett elő a végső céllá, ennek érdekében folytatták a háborút.

Újabban az amerikai Timothy Snyder kutatásai alakították át a holokauszttal kapcsolatos ismereteket. Igaz ugyan – írta –, hogy az áldozatok egy részét iparszerűen működő halálgyárakban gyilkolták meg, de egy másik részét, keletebbre sokkal ötletszerűbben és primitívebben, ahol a németek a helyi ukrán, litván stb. erők segítségét vették igénybe. Szerinte a két terület közötti határsáv nagyjából az 1939-es Molotov–Ribbentrop-vonal mentén húzódott. Snyder újraszámolta, hogy a két totális rendszer, a sztálini és a hitleri mennyi embert pusztított el a „véres övezetben", csak az 1930 és 1945 közötti másfél évtizedben. Az általa 14 milliósra becsült végső szám a következőkből tevődik össze: 3,3 millió, a saját kormányuk által halálra éheztetett szovjet állampolgár; 300 ezer szovjet áldozat a nagy terror időszakából; 200 ezer agyonlőtt lengyel a megszállt Lengyelországban; 4,2 millió olyan szovjet polgár, akiket a német megszállók éheztettek halálra és 5,5 millió zsidó, akiket a németek pusztítottak el, végül még 700 ezer belorusz és lengyel, akiket a németek „megtorló akcióik" során lőttek agyon.

Segítők és néma cinkosok

Közhely, hogy a holokauszt kibontakozása három szempontból vizsgálható: az elkövetők, az áldozatok és a kívülállók-szemlélők szempontjából. Az elkövetők persze titkolóztak és ködösítettek (lásd: „végső megoldás"), mert jól tudták, hogy a tömeggyilkosság Németországban sem népszerű. De azért szűk körben kevésbé óvatoskodtak – példa erre a terror irányítójának, Heinrich Himmlernek egy ismert beszéde SS-tisztek előtt, 1943 őszén: „Szeretnék most itt önök előtt teljes őszinteséggel egy igazán súlyos dologról beszélni. […] A zsidók eltávolításáról, a zsidó nép megsemmisítéséről beszélek. Ez olyasmi, amit kimondani könnyű. »A zsidó népet kiirtjuk«, mondja minden párttársunk – »persze, hiszen ez a programunk, a zsidók kiiktatása, megsem- ➢

A varsói zsidó gettó-rendőrség tagjai razziáznak 1942-ben FENT JOBBRA: Az amerikai hadsereg egy rabbija vizsgálja a frankfurti Faji Intézet pincéjében a fél Európából összerabolt szent iratokat

misítése, ezt végrehajtjuk«. És akkor jönnek, jön az a derék 80 millió német, és mindegyiküknek megvan a maga jóravaló zsidaja. Na persze, a többi zsidó, az mind disznó, csak ez az egy, ez egy első osztályú zsidó. És azok közül, akik így beszélnek, egyik sem látta megtörténni, egyik sem élte át azt, amit önök közül sokan tudnak. Önök közül a legtöbben jól tudják, mit jelent száz, ötszáz, ezer hullát látni, amint egymás mellett fekszenek. Hogy ezt kibírtuk – néhány emberi gyengeségből eredő esetet kivéve –, és hogy megőriztük tisztességünket, ez tett bennünket erőssé. Ez történelmünknek egy megíratlan és soha meg nem írandó dicső oldala lesz, mivel mi tudjuk, milyen nehéz lenne számunkra, ha ma – a bombatámadások, a háború nehézségei és nélkülözései közepette – még minden városban itt lennének a zsidók mint titkos szabotőrök, agitátorok és bujtogatók. Ha a zsidók még mindig a német nemzettest részei lennének, mára valószínűleg elértük volna az 1916–1917-es évek mélypontját. […] És akkor szembetaláljuk magunkat a kérdéssel: mi történjék a nőkkel és a gyermekekkel? Elhatároztam, hogy itt is egészen világos megoldást találunk. Nem tartom ugyanis jogosnak azt, hogy a férfiakat kiirtsuk – megöljük vagy megöletjük –, és azokat, akik a gyermekeinken és az unokáinkon bosszút állnak, a gyermekek alakjában felnőni engedjük. Ezért kellett azt a nehéz döntést meghozni, hogy ezt a népet a Földről eltöröljük."

Himmler beszéde legalábbis figyelemre méltó. Egyrészt, mert tisztában van azzal, hogy sok német – antiszemitákat beleértve – bizonyos ismerős, „jóravaló" zsidókat szívesen megmentene, ám ő szembeszáll velük. Másrészt „megindokolja", miért kell mindenkit „kiirtani", nőket és gyermekeket is. Itt érhető leginkább tetten a náci genocídium különlegessége: a történelem sok népirtást ismer, de olyat, amelyben egy modern állam egy másik nép minden egyes tagját meggyilkolná, mégpedig üzemszerűen, modern ipari és bürokratikus eljárások alkalmazásával – ilyesmire korábban nem volt példa. Végül az sem közömbös, hogy Himmlert (a náci elitet általában) hogyan üldözte a „tőrdöfés" általuk is buzgón ápolt mítosza: a zsidók árulók, belső ellenségek; egy háborút már elvesztettünk „miattuk", most nem szabad a másikat is elveszíteni ugyanúgy. Hogy mindeközben még tisztességről és dicsőségről beszél, az józan ésszel már aligha magyarázható.

Ha igaz, hogy hét ember kellett minden üldözött zsidó megmentéséhez, akkor csak Berlinben kb. 40 ezer ilyen segítő lehetett

Az áldozatok túlnyomó része valóban nem tudta, mi fog velük történni. Túlélésük legfeljebb a szerencsén és (nem zsidó) segítőkön múlhatott. Egyes becslések szerint pl. Németország-szerte 10–12 ezer zsidó rejtőzködött, közülük Berlinben 5–6 ezer ember (túlnyomó részük túlélte a háborút). S ha igaz az a másik becslés, amely azt mondja, hogy átlagosan hét nem zsidó közreműködése kellett minden egyes üldözött zsidó megmentéséhez – természetesen önmaguk veszélyeztetésével –, akkor csak Berlinben kb. 40 ezer ilyen segítő lehetett. Sőt egy Max Krakauer nevű berlini lakos a háború végén 66 segítőjét számolta össze. Közreműködésük olykor élelmiszerjegy vagy ruhanemű átadását jelentette, máskor ennél többet.

A meggyőződéses antiszemiták között is akadtak zsidómentők. Winifred Wagner, Bayreuth főnökasszonya folyton kedvelt zsidó hegedűseinek és csellistáinak felmentési kérelmeivel bosszantotta Hitlert. Egy deportált zsidó asszony német jótevőjének köszönhette az életét: „Ez az ember egy szomszédos községben lakott, ahol kis kertje is volt. […] Reggelenként hátizsákban hozta magával reggelijét és ebédjét, és azt hűségesen megfelezte egy fiatal szegedi zsidó asszonnyal és annak kislányával. Ezenkívül hozott még a hátizsákjában maga termelte dolgokat, almát, körtét, télen burgonyát, amit a zsidók között szétosztott… Megkérdeztem, hogy miként egyezteti össze a horogkeresztet és az antiszemitizmust cselekedeteivel. Egyszerűen azt felelte, hogy mint népet, nagy általánosságban gyűlöli a zsidókat, de egyénenként, az más. Elvégre azok is emberek, éppúgy mint a többi, és azoknak is joguk van élni, különösen, ha olyan jóravaló emberek, mint mi vagyunk."

Fel-felmerül az a kérdés, hogy miért

WIKIMEDIA

nem álltak ellen a zsidók tömegesebben – ami a magyar példát ismerve valóban képtelenségnek tűnik: a kirekesztő folyamat fokozatossága és törvényessége, a közvélemény beállítottsága, a férfiak munkaszolgálata stb. nem tett lehetővé jelentős ellenállást. Egyetlen példát tudunk, a varsói gettó hősies harcát (1943), amely inkább a tisztességes halálról szólt, mintsem a túlélésről. De meg kell említeni, hogy az ún. Auschwitz Jegyzőkönyv létrejötte is annak köszönhető, hogy 1944 tavaszán két munkára hurcolt szlovák fogolynak sikerült megszöknie a lágerből, s később tollba mondták tapasztalataikat.

Utólag talán a szemlélők, kívülállók helyzete a legérdekesebb: mit tudtak, mit tettek, mit mulasztottak el. Ami a németeket illeti: látták, hogy a zsidókat összegyűjtik és keletre szállítják, de ezen túlmenően már nem érdeklődtek a sorsukról. Ahogy később megfogalmazták: „éppen eleget tudtak ahhoz, hogy tudják: nem is akarnak többet tudni…" Egy jól értesült berlini újságírónő, Ursula von Kardorff 1944 végén egy svájci lapban olvasott először Auschwitzról. Hitte is, nem is: „A kochstrassei vécén titokban a 'Journal de Geneve' egyik számát olvastam, amelyet Bärchen csúsztatott a táskámba. Benne két cseh borzalmas jelentésével, akik egy keleti lágerből szöktek meg. Úgy tűnik, a zsidókat ott szisztematikusan elgázosítják. Egy hatalmas mosdóba viszik őket, mintha fürdeni mennének, majd láthatatlan csöveken át gázt vezetnek be a helyiségbe. Ameddig csak mind meg nem halnak. A holttesteket elégetik. A cikk komolynak tűnt, nem valamiféle propagandairatnak, amely rémségekkel akar rágalmazni. Higgyünk ennek az iszonyatos jelentésnek? A legszörnyűbb sejtéseket is túlhaladja. Egyszerűen nem lehet, hogy igaz. Ilyen állatiasak még a legbrutálisabb fanatikusok sem lehetnek. Bärchen és én egész este nem tudtunk semmi másról beszélni. A láger valamilyen Auschwitz nevű városnál van. Ha mindaz, ami az újságban áll, valóban megtörtént, akkor nem marad más hátra, mint imádkozni: Uram, szabadíts meg bennünket a gonosztevőktől, akik a nevünket ezzel a szégyennel mocskolják be." *(Berliner Aufzeichnungen)*

Darvas Iván színész fiatalemberként Budapesten élte át a zsidóüldözést. Jellemző a memoárrészlet eleje: 1944 nyarán minden már-már és még békebeli, az emberek strandra járnak. „Strandról hazafelé tartva a Népszínház utca és a József körút sarkán óriási tömegbe ütközöm. Állnak az emberek a járdán, és bámulják az úttesten vonuló különös menetet. Vagy kétszázan menetelnek tarkóra tett kézzel az úttest közepén. Valamennyien a március óta kötelező megkülönböztető jellel, a sárga csillaggal a mellükön. Józserivel nők, gyerekek, öregek, köztük csak néhány javakorabeli férfi. A villamosok, autók, buszok mind leálltak… A kétszáz zsidót négy fegyveres, [nyilas] karszalagos fiatal fiú kíséri. Egy elöl, kettő kétoldalt, egy meg hátul. Kiderült, hogy az egyik ún. csillagos házból el akartak vinni néhány zsidót, azok meg nem hagyták magukat, ellenálltak. Lövöldözésre került sor, egy csomó zsidót ott a helyszínen leméészárol-tak, a maradékot meg most viszik el. Mindössze négyen voltak a fegyveresek. Négy géppisztollyal felfegyverzett fiatal gyerek, nálam is fiatalabbak tán. Meg kétszáz fegyvertelen zsidó. És a járdán – velem együtt – több ezer bámészkodó járókelő. A keresztény úri magyar középosztály… Soha életemben, se azelőtt, se azóta nem szégyelltem magam ilyen feneketlenül." (*Lábjegyzetek.* Budapest, 2001.)

A nemzetközi holokauszt emléknap január 27-én van, az auschwitzi tábor felszabadulásának napján. Magyarországon április 16-át, a vidéki zsidók deportálásának megkezdését választották ki a törvényhozók.
A holokauszt feldolgozása továbbra is sok feladatot ad a történészeknek, továbbá azt a felelősséget, hogy nemcsak a németeknek kell a múlttal szembenézniük, hanem minden érintett nép és ország értelmes közvéleményének. ■

A HOLOKAUSZT ÁLDOZATAINAK SZÁMA ORSZÁGONKÉNT

Ország	Zsidó lakosság száma eredetileg	Elpusztult zsidóság száma	Elpusztult zsidóság aránya (%)
Ausztria	185 000	50 000	27
Belgium	66 000	25 000	44
Bulgária	50 000	- -	- -
Cseh-Morva Prot.	118 000	78 000	66
Dánia	8000	60	0.7
Észtország	4500	2000	44
Finnország	2000	7	0.3
Franciaország	350 000	77 000	22
Görögország	75 000	65 000	86
Hollandia	140 000	100 000	71
Jugoszlávia	78 000	60 000	81
Lengyelország	3 300 000	3 000 000	91
Lettország	91 500	70 000	78
Litvánia	168 .000	140 000	85
Luxemburg	3500	1000	56
Magyarország	825 000	550 000	69
Németország	565 000	142 000	25
Norvégia	1700	762	45
Olaszország	44 500	7500	17
Románia	609 000	270 000	47
Szlovákia	89 000	71 000	80
Szovjetunió	3 020 000	1 000 000	36
Összesen:	**9 796 840**	**5 596 029**	**60**

Forrás: Israel Gutman (ed.), *Encyclopedia of the Holocaust* (New York: Macmillan Library Reference USA, 1990) 1799.

Koncentrációs táborból szabadult zsidó kislány pszichológiai vizsgálat közben. A szögesdrótokra emlékeztető firka akkor született, amikor megkérték, hogy rajzolja le az otthonát

WIKIMEDIA

A németek érkezése: egy zsidó naplója, 1941. július

Preyli shtetl, Lettország

Július 19., szombat. Rendeletet adtak ki, hogy a zsidóknak sárga megkülönböztető jelet kell viselniük. Egy ötágú [sic!], tizenkét centiméter széles és hosszú csillagot. A férfiaknak a hátukon, a mellkasukon és a lábukon, közvetlenül a térd felett. A nőknek a mellkasukon és a hátukon. Sokakat letartóztattak és börtönbe zártak…w

Július 25., péntek. Reggel ötkor a piactéren, a tűztorony körül gyülekezünk. Sorakozó, azután indulunk is. Tíz kilométer a tőzegvágó. Fél kilencre már brigádokra is osztanak minket. Tízes csoportokba: nyolc lány és két fiú. Nekünk kell átforgatnunk a felvágott tőzeget. Nehéz munka. Minden percben odafut hozzánk egy erdész, és noszogat. A munka este hétkor ér véget. Éjszakára egy pajtában helyeznek el minket. Hajnali kettőkor egy csapat idegen vesz körül, nyilván partizánok [a lett polgárőrség a németeknek dolgozik]. Egyikük bekiált, hogy minden zsidó jöjjön elő, de amikor egyikünk se válaszol, tüzet nyitnak. Rettenetes volt ott a csűrben. Mindenki egy sarokba húzódott és Istenhez imádkozott. Szerencsére csak szórakoztak velünk. A lövöldözés után, amikor senki sem válaszolt, a pajtát körülvevő férfiak elmentek, de mi egész éjjel nem aludtunk. Hajnali ötkor folytattuk a munkát…

Július 27., vasárnap. Véres vasárnap ez a lett zsidóknak. Reggel. A Dvinszkaja utcából minden zsidónak megparancsolják, hogy húzza fel a legjobb ruháját, vegyen magához élelmet, és menjen ki az utcára. Átkutatják a házakat. Tizenkét órakor minden zsidót beterelnek a zsinagógába. Egy csapat fiatal zsidót elküldenek, hogy ásson sírokat a temető mögött. Azután két másik utcából a zsinagógába terelik a zsidókat. Délután fél négy. Minden zsidót kikergetnek a temető mögé, és agyonlövik őket. Mind a 250 zsidót: férfiakat, nőket és gyerekeket. Ez rettenetes. Nem gondoltuk, hogy ez lesz. A maroknyi túlélő bármikor meghalhat.

Forrás: Joshua Rubenstein és Ilya Altman (szerk.): *The Unknown Black Book: The Holocaust in the German-Occupied Soviet Terntones* (Indiana University Press, Bloomington, 2008), az 1941. augusztus 9-én meggyilkolt Sejna Gram naplójából.

Emlék a frontról: német katona végez egy ukrán zsidóval a Vinnicja közelében végrehajtott mészárlás idején. A kép hátoldalára a fotós ezt írta: „Az utolsó zsidó Vinnicjában"

Titkos parancs a népirtásra

WISLICENY: Eichmann ekkor kijelentette, hogy egy szlovák bizottság sem látogathat a lublini körzetbe. Amikor megkérdeztem, miért, hosszas halogatás és rengeteg rábeszélés után elárulta, hogy parancsot kapott Himmlertől, amelynek értelmében minden zsidót el kell pusztítani. Amikor megkérdeztem, hogy ki vállalja a felelősséget mindezért, azt felelte, hogy kész megmutatni a Himmler által aláírt írásos parancsot. Ekkor kértem, hogy mutassa meg. Ez a parancs „szigorúan titkos" besorolást kapott. Erre a megbeszélésre a berlini dolgozószobájában került sor. Az íróasztalánál ült, én pedig vele szemben, ugyanúgy, ahogyan most az ezredes [a kihallgatást végző Smith Brookhart alezredes]. Elővette a parancsot a széfből. Vaskos dosszié volt. Azután belelapozott, és előhúzta a parancsot. A titkosrendőrség és a biztonsági hivatal vezetőjének [Heydrichnek] címezték.

A parancs valahogy így szólt. Miután eskü alatt vallok, nem próbálom pontosan idézni, de megközelítőleg ez állt benne. A Führer úgy döntött, haladéktalanul meg kell kezdeni a zsidókérdés végleges elrendezését. „Végleges elrendezés" alatt a zsidók biológiai megsemmisítését értette. Himmler azt a korlátozást szabta, hogy a parancs hatálya alól a munkavégzésre használható, egészséges zsidók egyelőre mentesülnek.

BROOKHART: Himmler tette ezt a kitételt Hitler utasításába, vagy ez benne volt a parancsban?

WISLICENY: „Megbízom a titkosrendőrség és a biztonsági hivatal vezetőjét, valamint a koncentrációs táborok felügyelőjét [Richard Glücks] e parancs végrehajtásával." A parancs hatálya alól kivételt képeztek azon kevesek, akikre a koncentrációs táborokban a munkavégzés során volt szükség. A program részleteiről az SD és a titkosrendőrség főnöke, valamint a koncentrációs táborok felügyelője egymás közt egyeztetett. „A parancs végrehajtásáról azonnali tájékoztatást kérek." A saját szememmel láttam Himmler aláírását.

BROOKHART: Milyen dátummal adták ki a parancsot?

WISLICENY: Pontosan nem tudom, de valamikor 1942. április vége és május eleje között lehetett.

Forrás: Richard Overy: *Interrogations: Inside the Minds of the Nazi Etite* (Penguin, London, 2001), részlet Dieter Wisliceny 1945. november 15-i nürnbergi kihallgatásának jegyzőkönyvéből

A megvert ország

Charles Lindbergh az Atlanti-óceán átrepülésével írta be magát a világtörténelembe. A második világháború előtt és közben játszott szerepe már jóval ellentmondásosabb. A háború kitörése előtt egyértelműen kifejezésre juttatta Hitler és a náci Németország iránt érzett szimpátiáját, 1939 és 1941 között pedig azt hangoztatta, hogy az Egyesült Államoknak távol kell magát tartania az európai háborútól. Pearl Harbor és a német hadüzenet után aztán jelentkezett a hadseregbe, de elutasították, így repülési szakemberként, harci repülőket gyártó magáncégek szolgálatában igyekezett segíteni az amerikai háborús erőfeszítéseket. A német fegyverletétel után Németországba küldték, hogy vizsgálja meg a Luftwaffe a háború végén bevetett új fegyvereit, elsősorban a sugárhajtású gépeket. A következőkben részleteket közlünk az ezen az úton írt feljegyzéseiből.

1945. május 18., péntek

Fehér zászlók lógnak ki az ablakokból a falvakban, amelyeken áthaladtunk, ahogy Münchenben is sok helyen. Egyszer megálltunk útbaigazítást kérni egy csapat fiatal német katonától – egyenruhában voltak, de lefegyverezve, láthatóan igyekeztek valahogy hazajutni. Fél tucat fiatalember, udvariasak, a lehető legjobb tudásuk szerint próbálták elmagyarázni nekünk az utat – nyoma sem volt bennük a gyűlöletnek vagy a sértődöttségnek, az sem látszott rajtuk, hogy vesztes harcosok. Olyan benyomást keltettek, mintha egy közeli földműves fiait szólítottuk volna meg.

Rossz fele mentünk. Megfordultunk, és ahogy elhaladtunk mellettük, elejtettem egy csomag cigarettát. A szabályzat tiltotta, hogy németeket vegyünk fel a kocsira. Tilos volt a „fraternizálás". Nem szabad még kezet sem fogni velük, vagy egy kis ételt, édességet adni a gyerekeknek…

A Hitler főhadiszállásához vezető kanyargós, kövezett út tele volt amerikai katonai járművekkel, dzsipek és teherautók, tömve katonákkal, női segédszolgálatosokkal és ápolónőkkel – láthatóan mind azért jöttek, hogy vessenek egy pillantást a helyre, ahol a Führer élt és dolgozott.

…Hitler lakóépülete és a környező házak számos bombatámadás célpontjai voltak: találatok nyomai, leomlott tetők, romok és törmelék. A célt tévesztett bombák tölcsérei pettyezték a környező hegyoldalakat. Az épületek körüli fenyőerdő tele volt csonkokkal, letört ágakkal, tövestül kifordult fákkal…

Leparkoltuk a terepjárónkat és a törmeléken keresztül felmásztunk egy üresen tátongó ajtónyílásig. Néhány méterrel feljebb egy német tisztre lettem figyelmes (a romeltakarítást végző katonákat irányította), aki tisztelgett egy a közelében elhaladó amerikai tisztnek, a fejét is kicsit meghajtva. Az amerikai komótosan ballagott, egy pillantást sem vetve a németre, noha az egészen addig tisztelgett, míg ő végleg el nem tűnt. Soha nem felejtem el e két ember arckifejezését.

Az épület vastag kőből épült falainak nagy része állva maradt, de belül törmelék borította a padlót és a fabútorok egy része elégett. Átvágtunk a romhalmazon, amely a Hitler dolgozószobájának mondott helyiséget borította, egészen a hatalmas, egykor beüvegezett hosszúkás nyílásig. Szinte tökéletesen keretbe foglalta az alpesi tájat, hegyes sziklaormok, hófoltok, fűrészfogas hegycsúcsok a kék ég háttere előtt, a napsütés megcsillant a köveken, a völgyben viszont viharfelhők gomolyogtak. Ez volt az egyik legszebb hegyvidéki táj, amit valaha láttam.

…Ahogy közeledtünk Zell am See felé, olyan területre értünk, amelyet még mindig a német hadsereg ellenőrzött. A tisztek és katonák még fegyvert viseltek és ők irányították azt a kevés járművet, ami az utakon haladt. A katonák csoportjai megbámultak minket, de nem mozdultak. Sem barátkozási szándék, sem ellenségesség jeleit nem tudtam felfedezni rajtuk. Ahányszor csak útbaigazítást kértünk, udvariasan válaszoltak. Ketten, egy amerikai dzsipben ülve úgy autóztunk keresztül a német hadsereg több hadosztályán, mintha nem is lett volna háború.

Késő délután értünk Zell am See-be, ahol megálltunk az újonnan felállított amerikai parancsnokságon, hogy szállásutalványt szerezzünk éjszakára… Egy közeli házban utaltak ki nekünk szobát, amely egy német orvos tulajdonában volt. A családot csak néhány órával azelőtt utasították, hogy ki kell költözniük. (Amikor a hadseregünk megérkezik egy elfoglalt településre, a legalkalmasabb házakat kiválasztják, lakóikat pedig felszólítják a távozásra. Magukkal vihetik a ruháikat és néhány háztartási eszközt és bútordarabot – de semmi olyat, amire a katonáknak is szüksége van, például az ágyakat. Hogy hol találnak menedéket és élelmet, az nem a győztes hadsereg gondja. Az egyik tiszt azt mesélte, hogy az alakulatához tartozó katonák a szállásukként kijelölt házban egyszerűen kiszórták az ablakokon mindazt, ami nem kellett nekik.)

A Berchtesgadenbe özönlő „turisták" összezsúfolódott járművei 1945 májusában

Ahogy katonai zsákjaimat vittem be az ajtón, összetalálkoztam egy fiatal német nővel, aki a holmiját hozta kifelé. Szemében nem volt ellenségesség, amikor találkozott a tekintetünk, csak szomorúság és beletörődés. Mögötte volt három gyerek, két kislány és egy kisfiú, mind tíz év alattiak. Lopott pillantásokat vetettek rám, dühösen és kicsit megrémülve néztek, ahogy jogtalanul megbüntetett gyerekek szoktak. Karjaik tele voltak saját holmijukkal és játékaikkal, amelyeket anyjuknak segítve vittek magukkal.

Forrás: The Wartime Journals of Charles A. Lindbergh (Harcour Brace Jovanovich Inc., 1970)

Az utolsó pillanatig

Hetven év telt el a Németországot is romba döntő, a hétmillió német halálával járó megsemmisítő vereség óta. Azóta is fel-felmerül a kérdés: miként történhetett meg, hogy jóval azután is, hogy a náci vezetés is fölismerte az elkerülhetetlenül bekövetkező összeomlást, még mindig több százezer német halt meg Hitlerért. A *BBC History* több cikkben is kereste erre a válaszokat; most a második világháború egyik legavatottabb történészének, Ian Kershaw-nak az írásaiból adunk áttekintést

A HARMADIK BIRODALOM TÖRTÉNETE elválaszthatatlan a Hitler körül kiépített „Führer-mítosz" stációitól. A Führer-kultusz már a 19. században jelen volt a német gondolkodásban, és az első világháború utáni, kétségbeejtő helyzetben a német jobboldal jelentős része hitt abban, hogy csak egy erőskezű és zseniális Vezér lehet képes újra felemelni az országot. A kultusz végleg akkor szilárdult meg, amikor Hitler 1933-ban győzelemre vezette a nemzetiszocialista pártot. A hatalomátvétel után aztán teljes erővel dübörgött fel a propagandagépezet. A cél az volt, hogy Hitlert immár az egész nép fogadja el hős Führerének, aki magányos, zseniális óriásként kivezeti az országot a gazdasági válságból és visszaadja régi dicsőségét. A háború első éveinek sikere a társadalom java részében igazolta a Vezér tévedhetetlenségébe vetett bizalmat, és a totális diktatúra nemcsak a szinte teljes párt- és államapparátust tette a náci ideológia és személyesen Hitler tántoríthatatlan hívévé.

A vereségek természetesen megtörték a hitet, a lakosság bizodalma a Führer iránt csökkent, de az apparátus repedései korántsem voltak olyan erősek, hogy a súlyosan veszélyeztették volna a rendszer működését.

Ez az állapot még a háború utolsó hónapjaira is érvényes volt. Kershaw egy megdöbbentő és rendkívül tanulságos esetet is elmond ennek érzékeltetésére.

A háború utolsó napjaiban, 1945. április 18-án egy 18 éves teológushallgató, Robert Limpert elhatározta, hogy megakadályozza az északbajor város, Ansbach értelmetlen pusztulását. Röplapokat terjesztett, amelyek a település harc nélküli feladására szólítottak fel, de azon a napon ennél is tovább ment: elvágta a várost a közelben állomásozó Wehrmacht-egységgel összekötő telefonvonalat. Két fiatal észrevette, s feljelentette. A körzet katonai parancsnoka, egy ezredes – mellesleg fizikus doktorátusa volt –, felállított egy háromfős rögtönítélő bíróságot, amely késlekedés nélkül halálra ítélte Limpertet.

Miközben éppen a hurkot illesztették a nyakába a városháza előtt, a fiatalember el tudott szökni, de néhány száz méterrel arrébb elfogták, és miután megverték és összerugdosták, a hajánál fogva vonszolták vissza az akasztófa alá. Az összeverődött bámészkodók közül senki nem avatkozott közbe, hogy segítsen. Miután a szerencsétlennek még azt is ki kellett állnia, hogy a kötél egyszer elszakadt, mégis felakasztották. A parancsnok azt mondta, hogy a testet addig hagyják lógni, „amíg bűzleni nem kezd". Ezután egy rekvirált biciklivel elmenekült a városból. Négy órával később az amerikaiak puskalövés nélkül foglalták el a várost, és levágták Limpert élettelen testét.

A Goebbelsről fennmaradt felvételek egyike megörökítette, hogy biztonságos bunkerét elhagyva kitüntetéseket osztogatott az érte meghalni készülő tizenéves Hitlerjugend-tagoknak

WIKIMEDIA

Limpert tragédiája tökéletesen tükrözi az akkori társadalmat. Nem csak a náci városparancsnok fanatizmusa tehető felelőssé. A helyi rendőrség és a civil közigazgatás is szerepet vállalt benne, amikor úgy döntöttek, megteszik azt, amit kötelességüknek hisznek, miközben tudták, hogy az amerikai megszállás néhány órán belül elkerülhetetlenül bekövetkezik. A városka polgárai sem mutattak együttérzést Limperttel. Ahogy annyi más helyen, a legtöbb ember itt is igyekezett elkerülni az értelmetlen pusztulást a rendszer szemmel látható végnapjaiban, néhányan azonban ➢

A kényszermunkára hurcoltak millióinak rabszolgamunkája és a meghódított országok kifosztása a háború végéig viszonylagos jólétet biztosított a német lakosságnak

még ekkor is készek voltak támogatni a nácizmus vélt vagy valós ellenségei elleni fellépést. Hasonló rettenetes történeteket számos német városban és faluban feljegyeztek a náci uralom utolsó heteiből.

Miközben a katonai összeomlás teljessé vált, a szövetséges erők által meg nem szállt területeken a rezsim valamilyen korlátozott formában még 1945 áprilisában is működött. A Harmadik Birodalom keskeny földsávra szűkült. A kommunikációs és a közlekedési vonalak működése szinte teljesen megszűnt, milliók maradtak elektromosság, víz és gáz nélkül. De az ország mégsem süllyedt teljes anarchiába.

A közigazgatás működött, még ha hatalmas nehézségek árán is. A béreket és fizetéseket kifizették még 1945 áprilisában is. Egy vezető tudományos testület ösztöndíjakat ítélt meg külföldi diákoknak – most is az „új Európa" feletti német befolyást erősítendő. Az újságok – ugyan számban és terjedelemben igencsak megfogyatkozva – továbbra is megjelentek, és igyekeztek a postai kézbesítést is fenntartani.

A rezsim működését leginkább az bizonyítja, hogy a Wehrmacht továbbra is harcolt. A veszteségek elképesztőek voltak. Nagyjából 300-400 ezer német katona halt meg havonta a háború utolsó szakaszában. De nem voltak olyan kiterjedt lázongások, mint 1918-ban. A civilekhez hasonlóan ekkorra már a katonák többsége is nagyon várta a háború végét. A szétesés jelei a hadseregben is eltéveszthetetlenül megjelentek. A kilátásba helyezett drákói büntetések ellenére ezrével dezertáltak a katonák. De messze ők voltak a kisebbség. A hadsereg folytatta a harcot. Ha nem így tett volna, a rezsim egyszerűen összeomlott volna. De a tábornokok kiadták a parancsokat, bármilyen reménytelen is volt a helyzetük. És a parancsokat végrehajtották.

A végkifejlet legalább 1944 nyara óta nyilvánvaló volt, amikor a szövetségesek megszilárdították normandiai hídfőállásaikat, miközben a Vörös Hadsereg mélyen benyomult Lengyelország területére. Ennek ellenére a német vezetés – nem csak Hitler – továbbra is hitt abban, hogy ha nem is győzelmet, de valamit még elérhetnek a háborúval. Sokan gondolták, hogy hamarosan új, rettenetes fegyvereket vetnek be. Ha sikerülne szörnyű veszteségeket okozni az ellenségnek – folytatódott a gondolatmenet –, a nyugati szövetségesek és a Szovjetunió kényszerű szövetsége felbomlana. Ezután pedig tárgyalásokat kezdhetnének a szövetségesekkel, amelyek végén a német területi nyereségek egy részét esetleg meghagynák.

Nagyjából 300–400 ezer német katona halt meg havonta a háború utolsó szakaszában

Sok német vezető csak lassan és vonakodva szabadult meg ezektől az illúzióktól. Csupán az utolsó nagyszabású német offenzíva összeomlása az Ardennekben, és még inkább a Vörös Hadsereg megállíthatatlan előrenyomulása tette mindenki számára egyértelművé 1945 januárjában, hogy a háború végleg elveszett. Miután az angol–amerikai erők átkeltek a Rajnán márciusban, a Birodalom belső területein már gyorsan haladtak előre. Keleten a szovjetek a Berlin elleni végső rohamra készülődtek. A háború folytatását semmilyen érvvel nem lehetett alátámasztani. A Wehrmacht mégis tovább harcolt.

Nagyon ritka jelenség a nyilvánvalóan vesztett ügyért a végsőkig harcolni. A modern korban szinte az összes háború – mint például az első világháború – valamiféle tárgyalásos végkifejlettel zárult. Általában még az

WIKIMEDIA

Volkssturm-katonáknak mutatják be a csodafegyvernek kikiáltott páncélököl működését

BALRA: Az előrenyomuló szovjetek elől menekülő németek egy vasútállomáson – a pánik ellenére az utolsó pillanatig folyt az emberek felfegyverzése, a védekező harc megszervezése

önkényuralmi rendszerek sem tudnak kitartani a végső pusztulásig, miután bukásuk már elkerülhetetlennek látszik. Többnyire már korábban megdöntik őket – vagy egy alulról induló forradalommal, vagy – gyakrabban – egy, az uralkodó elitben szerveződő puccsal. De a náci Németország nem adta fel. Miért?

Hitler ifjúsága, a Hitlerjugend Németország ifjúsága volt – ez a nemzedék is óriási veszteséget szenvedett el a háború utolsó hónapjaiban

WIKIMEDIA

Sokan állítják, hogy a szövetségesek az 1943 januárjában lezajlott casablancai konferencián megfogalmazott, „feltételek nélküli megadásra" vonatkozó követelése zárta ki bármilyen német fegyverletétel lehetőségét. Biztos, hogy ez a náci propaganda kezére játszott, miközben a rezsim próbálta igazolni, miért van szükség a végsőkig tartó küzdelemre. De nem szüntette meg teljesen a béketárgyalásokra irányuló várakozásokat. A legtöbb náci vezető előbb vagy utóbb felvetette, hogy próbálkozzanak közeledni a nyugati szövetségesekhez, sőt akár a szovjetekhez, elkerülendő a közelgő végzetet. De Hitler kategorikusan visszautasította, hogy tárgyalóasztalhoz üljön, ha ezt nem az erő pozíciójából teheti – ez a lehetőség pedig napról napra egyre távolabb került. Akkor tehát nem is kell más okot keresnünk Hitleren kívül, aki teljhatalmú vezérként hajlandó lett volna inkább a teljes pusztulásba vezetni országát, mint hogy egy újabb – az 1918 novemberében már átélthez hasonló – „gyáva" kapituláció részese legyen.

Hitler kompromisszumra való teljes képtelensége nyilvánvalóan döntő tényező volt. És számára, aki előtt semmilyen jövő nem állhatott egy tárgyalásos végkifejlet után, a kitartás könnyű volt. Jól tudta, hogy neki az öngyilkosság jelenti majd a véget. De miként volt képes fenntartani megkérdőjelezhetetlen hatalmát, miközben már mindenki tudta, hogy napjai meg vannak számlálva? Miért nem történt több kísérlet a meggyilkolására, az eltávolítására, vagy legalább arra, hogy valamiféle – a totális pusztulástól eltérő – alternatívával lépjenek fel ellene? A válaszhoz a diktátor személyénél mélyebbre kell hatolnunk a náci hatalom struktúrájában, és meg kell vizsgálnunk a rendszert fenntartó mentalitást is.

Hitler hatalmának fennmaradásában kétségtelenül nagy része volt a terrornak. A félelem érthető reakció volt egy rettenetes és kegyetlen rendszerben. 1945 februárjától a rezsimben mindig is jelen lévő terror egy utolsó őrjöngő rohamot zúdított mindenkire, aki az útjában állt. Ez a saját állampolgárok ellen irányuló fékevesztett agresszió kizárta annak a lehetőségét, hogy a rendszert egy 1918-hoz hasonlatos, alulról induló forradalom döntse meg.

A lakosság 1945-ben elnyomott, kimerült és rezignált volt, de nem lázadozott. A terrorapparátus még működött. Nagyjából 15 ezer német katonát végeztek ki dezertálás miatt (szemben az első világháború alatti 18-cal), s ez a szám a háború végéhez közeledve meredeken emelkedett. Mozgó rögtönítélő bíróságok kivégzettek hosszú sorát hagyták maguk mögött, akik között sok civil is volt. ➤

Frissen besorozott Volkssturm-katonák vonulnak Berlin utcáin 1944 novemberében. Nekik kellett volna feltartóztatniuk a szovjet páncéloshadosztályokat
JOBBRA: Barikád épül Berlinben, a Südbanhof közelében

Bármilyen defetistának minősülő elszólás azonnali és brutális büntetést hozhatott maga után.

Még a náci rezsim utolsó heteiben is németek százai estek áldozatul a tomboló erőszaknak, amikor a helyi hatalmasságok utolsó intézkedéseikkel igyekeztek bebiztosítani, hogy régi ellenfeleik ne élhessék meg bukásukat. De ekkor – ahogy korábban – is a legszörnyűbb atrocitásokat a fajilag és politikailag kétesnek minősített elemek ellen követték el. A biztonsági kockázatnak tartott hadifoglyokat és kényszermunkásokat minden teketória nélkül mészárolták le. Céltalan „halálmenetek" során az őreik kényének-kedvének teljesen kiszolgáltatott koncentrációs tábori foglyokat tétovázás nélkül gyilkolták meg vagy hagyták meghalni. A becslések szerint körülbelül negyedmillióan vesztették életüket az ilyen menetek során. A németek többsége pedig tétlenül nézte ezt – vagy az erre kényszerítettek iránti együttérzés hiánya, vagy a megtorlásoktól való félelem miatt.

De a terror önmagában nem magyarázza meg azt, hogy Németország folytatta a harcot. A rezsimet továbbra is szolgáló, működését biztosító névtelen funkcionáriusok serege nem volt megfélemlítve. Ahogy a katonai vezetők sem. A tábornokokat ugyan gyakran leváltották, de nem végezték ki őket (kivéve azokat, akik belekeveredtek az 1944-es merényletkísérletbe).

Azonban nem igaz az a sokat hangoztatott nézet, hogy a rendszer alapját képező konszenzus a végsőkig tartott volna. Számtalan, német szervek által készített jelentés tanúsítja, hogy a náci pártot egyre szélesebb körben gyűlölték, sőt Hitlerben is egyre kevésbé hittek az emberek, már jóval a végső bukás előtt. Volt viszont egy nyilvánvaló ambivalencia ezek mögött az érzések mögött. Ugyan a németek minden kétséget kizáróan várták a háború végét, de kevesen fogadták el az idegen megszállás lehetőségét – különösen nem a rettegett szovjetek részéről. Így aztán a németek azzal, hogy minden erejükkel igyekeztek távol tartani földjüktől az ellenséget, egyben segítették az egyébként gyűlölt rendszer túlélését.

A keleti fronton zajló rettenetes küzdelem egyfajta „negatív egységbe" tömörítette a katonákat és a civileket is. A szovjetek kezébe kerüléstől való megalapozott rettegés hatására a katonák démonokként harcoltak, de ekkor már ritkán a náci meggyőződésük miatt, hanem bajtársaikért, családjukért, és persze legvégső soron a saját túlélésükért.

A helyzet az, hogy nem is igazán volt más lehetőségük. Személyes érzéseiktől és motivációjuktól függetlenül nem nagyon tehettek mást, mint hogy engedelmeskednek feljebbvalóik parancsainak, vagy a kivégzőosztag előtt találták volna magukat. A félelemtől félőrült civilek menekültek, amerre tudtak, vagy másként igyekeztek elkerülni a legrosszabbat. Az öngyilkosságok száma az egekbe szökött, különösen az ország keleti területein. Becslések szerint a nők ötödét erőszakolták meg azok a szovjet katonák, akik igyekeztek a legjobban „alakítani" a náci propaganda által rajzolt, karikatúraszerűen gonosz figurákat.

Nyugaton közel sem uralkodott ekkora rettegés. Az általános defetista hangulat dacára a Wehrmacht ezen a fronton is tovább harcolt a teljes kimerülés határáig. Az ország idegen megszállásától való félelmen kívül – leszámítva a kevés fanatikus nácit, akik főként a Waffen-SS soraiban harcoltak – a további harcot csak az öncélúság motiválta.

A háború utolsó hónapjaiban a német állampolgárokat a korábbiaknál is sokkal jobban elnyomta, utasítgatta és szoros megfigyelés alatt tartotta a párt és milliónyi tagja, akik az összes hivatalt betöltötték. A rémtetteikkel maguk mögött minden hidat felégető, keményvonalas nácik közül kiválasztott helytartók, a gauleiterek szinte teljhatalmat kaptak, hogy a hozzájuk tartozó terület védelmét megszervezzék, és körzeti és városi alárendeltjeikkel együtt semmilyen kegyetlenségtől nem riadtak vissza, hogy az irányítást megtartsák.

A németek minden kétséget kizáróan várták a háború végét, de kevesen fogadták el az idegen megszállás lehetőségét

A helyi katonai parancsnokok és pártvezetők egyre inkább a saját kezükbe vették a hatalmat. Az, hogy egy városka vagy falu puskalövés nélkül adta-e meg magát vagy

a földig rombolták az értelmetlen dac egy utolsó, pusztító felvillanása miatt, szinte teljesen azoknak a magatartásán múlt, akik ott helyben hatalommal vagy befolyással bírtak. Hiába igyekezett a rezsim a „defetizmus" legkisebb megnyilvánulását is kegyetlenül büntetni, kevesen akarták életüket egy utolsó, „heroikus" gesztussal föláldozni, és végignézni otthonaik és munkahelyeik értelmetlen porig rombolását. Sok polgármester, sőt pártvezető – nemegyszer a település befolyásos polgárainak kezdeményezését követve – megtagadta a harc folytatására vonatkozó utasításokat, bár ez kemény megtorlást vonhatott maga után, ha a felfegyverzett helyi csőcselék vagy az SS-alakulatok, amelyeknek nem volt vesztenivalójuk, visszavették a hatalmat.

Miért nem történt több kísérlet a kudarcba fulladt 1944. júliusi puccs után a rendszer felülről történő megváltoztatására? Ennek egyik fő oka a hatalmi struktúrának a merénylet után végrehajtott radikális központosítása volt.

A Friedrichstrasse nyugati része az egyik bombázás után. Ebben a háztömbben működött korábban a híres Wintergarten mulató
LENT: **A szövetséges bombázók által szinte porig rombolt, délnyugat-németországi Heilbronn városa 1945 áprilisában**

Hitler alatt négy kipróbált náci vezető – hárman elvakult fanatikusok, a negyedik egy hatalomra éhes szervezőzseni – irányította Németországot az utolsó hónapokban.

Martin Bormann, a Führer titkára és a pártapparátus vezetője a mindennapi élet összes területére kiterjesztette a párt befolyását. Joseph Goebbels irányította a propagandagépezetet, és ő felelt a mozgósításért is. Anélkül a milliónyi ember nélkül, akit ő kapart össze a Birodalom romjai közül 1944 végéig, a Wehrmacht iszonyatos veszteségeit lehetetlen lett volna pótolni. Heinrich Himmler, az SS és a Birodalom hatalmasra duzzadt belbiztonsági apparátusának vezetője már a Wehrmachtban is egyre nagyobb hatalommal bírt, miután megszerezte magának a Tartalékos Haderő parancsnokságát is, ahol megtervezték az 1944-es puccskísérletet.

Végül, de nem utolsósorban a kvartett negyedik tagja, Albert Speer fegyverkezési miniszter szinte csodaszámba menő szervezéssel biztosította, hogy a fronton harcoló csapatoknak legyen elég fegyverük és lőszerük a küzdelem

WIKIMEDIA

Lipcse helyettes polgármestere családjával együtt lett öngyilkos, amikor 1945. április 20-án a szövetségesek bevonultak a városba

JOBBRA: **Amerikai katona május 1-jén, a hadműveleti térképre erősített papírral: „Hitler halott!!!, Adolph Kaput". A Führerét vesztett Németország végre hajlandó volt beismerni a vereséget**

folytatásához. Speer munkája nélkül Németország még csak megközelítőleg ennyi ideig sem húzhatta volna.

Egy másik fontos tényező volt, hogy a rezsim maga mögött tudhatta a hadsereg vezetésének támogatását is. A Wehrmacht törzskarának két legbefolyásosabb figurája, Keitel tábornagy és Jodl tábornok még az utolsó időkben is lojálisak maradtak és hittek Hitlerben. A balul sikerült bombamerénylet után a nácik még inkább beépültek a fegyveres erők vezetésébe. A frissen előléptetett tisztek közül sokakba a Hitlerjugendben sulykolták bele a náci ideológiát, és most lelkesen igyekeztek bebizonyítani hűségüket. A tábornokok közül is csak azok tarthatták meg beosztásukat, akik a rendszer megbízható híveinek számítottak. Kevesen voltak köztük az igazi, elvakult nácik, de nacionalista eszményeik jól illeszkedtek az állampárt dogmáihoz.

Sok tábornok keveredett komoly vitába Hitlerrel, ez pedig a leváltásukat vonta maga után. De még amikor alapvető taktikai kérdésekben nem értettek egyet a Führerrel, akkor sem vonták kétségbe Hitler jogát, hogy kiadja az általuk végzetesnek tartott parancsokat. Egymással sem tudtak egyetértésre jutni, neveltetésük és szervezetlenségük sem tette képessé őket arra, hogy fellépjenek Hitler ellen. Egyesek pedig, mint a hírhedten kegyetlen Schörner tábornagy, továbbra is a Führer lelkes követői maradtak. Dönitz admirális szintén azok közé tartozott, akik hittek Hitlerben, és elkötelezték magukat a harc végsőkig történő folytatása mellett.

Azok, akik magukban már meghasonlottak Hitlerrel, sem tudták elképzelni, hogy ne tegyenek meg mindent a Birodalom védelmében, amelyet legfontosabb kötelességüknek tartottak. Amikor például a Berlint védő erők főparancsnokaként Heinrich vezérezredes egyre képtelenebb parancsokat kapott, úgy érezte, árulás lenne, ha nem próbálná meg végrehajtani az utasításokat. Kesselring altábornagy sem volt hajlandó a fegyverletételről tárgyalni, amíg Hitler életben volt, még 1945. április végén is visszautasította a szövetségesek közeledését.

Hitler – legalábbis a még uralma alatt álló területeken – egészen az utolsó pillanatig az irányítása alatt tartotta az országot vezető elit tagjait. Ez részben zsarnoki természetére és könyörtelenül makacs eltökéltségére vezethető vissza: akkor is a végsőkig harcol, ha a német nép elpusztul közben. De nem csak a személyiségről van szó. Hitlerrel szemben lehetetlenség lett volna szervezett formában fellépni. A náci Németországban például nem létezett semmi olyasmi, mint a Fasiszta Nagytanács, amely Mussolinit 1943 júliusában megbuktatta. Nem volt kormány, szenátus, központi bizottság vagy hadtanács, amely szembeszállhatott volna a Führerrel. Az egész állam az ő személye iránti személyes hűségre épült. Hitler népszerűsége ugyan elenyészett, de a náci államrend általa kreált, széttagolt maradványai végig kitartottak.

Hitler egészen az utolsó pillanatig az irányítása alatt tartotta az országot vezető elit tagjait

Miután Hitler 1945. április 30-án öngyilkosságot követett el, a végsőkig való harc korábban elkötelezett hívének számító kijelölt utódja, Dönitz admirális hirtelen belátta, hogy el kell fogadnia a realitásokat, és tárgyalásokat kezdett a megadásról. Az egész megmaradt politikai és katonai vezetés habozás nélkül követte őt. Ez a hirtelen váltás mutatja a legjobban, hogy a teljes pusztulásig való kitartás eszménye mennyire Hitlerből táplálkozott; nem is csak a személyiségéből, hanem leginkább az általa felépített rendszer sajátosságaiból, a mentalitásból, amelyre totális teljhatalma épült.

Végső soron az ország elitjében egyetlen csoportnak sem volt meg a kellő ereje vagy a megfelelő intézményes lehetősége megakadályozni, hogy Hitler a teljes pusztulásba vezesse Németországot. Ez volt a döntő. ■